

UNIVERSAL
CONFERENCE

CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD

CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD

Volume 02, Issue 11, 2025 (31-DECEMBER)

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr. Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr. Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology, Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRs, FIAPS; FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING SHAXSIY-
KASBIY SHAKLLANISHI ASOSIDA INNOVATSION FAOLIYATNI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI**

Davirova Dilshoda

**O‘zMDPU “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi Magistratura 1-bosqichi talabasi
Berdibekova Feruza Abdumannob qizi**

**Nizomiy nomidagi O‘zMPU “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” kafedrası katta
o‘qituvchisi, PhD.**

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsiy-kasbiy shakllanishini rivojlantirishda innovatsion faoliyatning rolini o‘rganadi. Innovatsion metodlarning ta’lim jarayonidagi ahamiyati va ularning o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirishdagi o‘rni ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Bo‘lajak o‘qituvchilar, shaxsiy-kasbiy rivojlanish, innovatsion faoliyat, metodika, ta’lim.

**МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА
ОСНОВЕ ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Аннотация: В данной научной статье рассматривается роль инновационной деятельности в формировании личностно-профессионального становления будущих учителей начальных классов. Оценена значимость инновационных методов в образовательном процессе и их роль в повышении профессиональной компетенции преподавателей.

Ключевые слова: Будущие учителя, личностно-профессиональное развитие, инновационная деятельность, методика, образование.

**METHODOLOGY OF DEVELOPING INNOVATIVE ACTIVITIES BASED
ON THE PERSONAL-PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE
PRIMARY SCHOOL TEACHERS**

Abstract: This scientific article explores the role of innovative activities in the personal and professional development of future primary school teachers. The importance of innovative methods in the educational process and their role in enhancing teachers' professional competencies is highlighted.

Keywords: Future teachers, personal-professional development, innovative activities, methodology, education.

Asosiy qism

Bugungi kunda ta’lim tizimining rivojlanishi va global miqyosda modernizatsiya qilish zarurati bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsiy-kasbiy shakllanishini

yanada ahamiyatliroq qiladi. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimida ham o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi yuqori baholanmoqda, va bu jarayon innovatsion yondashuvlarni qo'llashni talab qiladi. Innovatsion faoliyat, o'qituvchining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va o'zgaruvchan ta'lim sharoitlariga moslashish imkonini beradi. O'qituvchining shaxsiy rivojlanishining to'g'ri yo'lga qo'yilishi, nafaqat o'quvchilarga sifatli ta'lim berish, balki o'quv jarayonining umumiy sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy-kasbiy shakllanishiga innovatsion yondashuvlar orqali qanday ta'sir ko'rsatilishini o'rganishdir. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

O'qituvchilarning shaxsiy-kasbiy rivojlanishi va innovatsion faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.

Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash uchun zarur metodologiyalarni ko'rib chiqish.

O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirishga yordam beruvchi pedagogik metodlar va texnologiyalarni tahlil qilish.

Ushbu maqolada innovatsion metodlarni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga qanday kiritish mumkinligi ko'rsatiladi. Innovatsion faoliyatni rivojlantirish bo'yicha metodikalar yangi pedagogik yondashuvlar yaratishga xizmat qiladi va ta'lim tizimining sifatini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu maqolada o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorlanishini yanada samarali qilish uchun zarur bo'lgan amaliy takliflar keltirilgan.

Shaxsiy-kasbiy shakllanish – bu o'qituvchining nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni, balki uning individual o'zini anglash, mehnatga bo'lgan munosabati, va ijtimoiy tajribasining shakllanishidir. Pedagogning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi o'quvchilarga ta'lim berishdagi samaradorligini belgilaydi. Masalan, o'qituvchining stressga qarshi kurashish, jamoada ishlash, va kreativ yondashuvlarni qo'llash kabi sifatlarining rivojlanishi muhim hisoblanadi. O'qituvchi o'zining kasbiy mahoratini oshirish jarayonida o'quvchilarga ta'lim berishning yangi usullarini o'rganadi va tajriba orqali ularni amaliyotga joriy qiladi.

Innovatsion faoliyat o'qituvchining yaratish, o'zgartirish va yangilash qobiliyatini rivojlantiradi. Pedagogik innovatsiyalar nafaqat yangi texnologiyalarni qo'llash, balki ta'lim jarayonini takomillashtirish, yangi dars metodlarini ishlab chiqish va o'quvchilarga individual yondashuvlarni amalga oshirishni anglatadi. Innovatsion yondashuvlar yordamida o'qituvchilar o'zlarining ijodiy yondashuvini rivojlantiradilar, bu esa ta'limning sifati va samaradorligini oshiradi. Masalan,

integratsiyalashgan darslar, gamifikatsiya metodlari, onlayn platformalar yordamida o'quvchilarning faolligini oshirish mumkin.

Kasbiy kompetensiya o'qituvchining bilim va ko'nikmalarini aks ettiradi, shu bilan birga uning o'quvchilarga ta'lim berishdagi ijodiy yondashuvlarini ham o'z ichiga oladi. Innovatsion metodlar kasbiy kompetensiyaning oshishiga yordam beradi, chunki ular o'qituvchilarga zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, yangi pedagogik yondashuvlar yaratish va o'quvchilarni o'qishga qiziqtirish imkonini beradi. Kasbiy kompetensiyaning oshirish uchun doimiy ravishda yangi pedagogik metodlarni o'rganish, kurslar va treninglarda qatnashish, shuningdek, innovatsion texnologiyalardan foydalanish talab etiladi.

Innovatsion metodlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'qitish va tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni o'z fikrini erkin ifodalashga undash, hamda jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Innovatsion metodlar o'qituvchining pedagogik texnologiyalarni va interfaol o'qitish metodlarini qo'llashda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Masalan, flipped-classroom, o'quvchilarga mas'uliyatni oshiruvchi yondashuvlar, va ta'limda yangi texnologiyalarni qo'llash orqali o'quv jarayonining sifatini yaxshilash mumkin.

Pedagogik tajriba va amaliyotdagi innovatsiyalar pedagoglarning bilim va ko'nikmalarini amalda sinashga imkon yaratadi. Bu metodlarni o'qituvchilar o'zlarining o'quvchilari bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lib, ularni yanada samarali tarzda ta'lim olishini ta'minlashga yordam beradi. Pedagogik amaliyotda innovatsion metodlarni joriy qilish orqali o'qituvchilar o'zlarini yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishtiradilar va o'quvchilarni yangi yondashuvlar yordamida samarali ta'lim olishlariga imkon yaratadilar.

Pedagogik metodlarning amaliyotda sinovdan o'tkazilishi ta'lim jarayonining qanday samaradorlikka erishayotganini ko'rsatadi. Sinov va tahlil qilish jarayoni orqali metodlarning samaradorligi aniqlanadi va kerakli o'zgartirishlar kiritilishi mumkin. Bu jarayonning ahamiyati shundaki, pedagoglar o'zlarining yondashuvlarini doimiy ravishda tahlil qilib borishlari va yangi metodlarni sinab ko'rishlari kerak.

Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash bo'yicha kelajakda yanada kengroq tadqiqotlar olib borish, innovatsion metodlarni sinchiklab o'rganish va ularning amaliyotdagi ta'sirini baholash zarur. Yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, va ta'limda raqamli platformalar yordamida o'qituvchilarning kasbiy shakllanishini yana-da takomillashtirish mumkin.

Xulosa:

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy-kasbiy shakllanishi va innovatsion faoliyatga tayyorlanishi zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Innovatsion metodlar va pedagogik yondashuvlar yordamida o'qituvchilar o'zlarining kasbiy kompetensiyalarini oshirib, o'quvchilarga ta'lim berishda yangi usullarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, innovatsion faoliyat nafaqat o'qituvchining professional mahoratini oshiradi, balki o'quvchilarga zamonaviy va sifatli ta'lim olish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Karimova, N. (2021). "Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'limga ta'siri." Tashkent: Pedagogika nashriyoti.
2. Xo'jaeva, M. (2020). "O'qituvchining shaxsiy rivojlanishi va kasbiy kompetensiyasi." Tashkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Shonaliyeva, G. (2019). "Innovatsion pedagogik texnologiyalar va metodlar." Moskva: Yangi ta'lim nashriyoti.
4. Ustoz, R. (2022). "Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash." Samarqand: Ilm-fan.

GENERAL AND MODERN TYPOLOGICAL TRENDS**Nishonova Sayyora Saidovna****Teacher:** Tashkent State Pedagogical University Department of English Language
Theory and Methodology**Ramazonova Sabinabonu Qahramon qizi****Student:** Uzbekistan National Pedagogical University

Abstract: This paper analyzes several modern typological trends in English, Uzbek, and Russian, focusing on grammatical structure, word-class classification, gender-neutral language tendencies, internet vocabulary, and neologism formation. The study highlights the analytical nature of English and the synthetic agglutinative structure of Uzbek, emphasizing their fundamental typological differences. It also compares the classification principles of word classes in both languages, noting the dominance of syntactic criteria in English and morphological-semantic criteria in Uzbek. The paper further explores the rise of gender-neutral expressions in modern English and the naturally gender-neutral system of Uzbek. Additionally, it examines the influence of English on Russian internet vocabulary, where widespread lexical borrowings and adapted digital terms illustrate global linguistic convergence. Finally, the typological features of word formation and contemporary neologisms in English and Uzbek are discussed, revealing the impact of globalization and digital communication on lexical expansion.

Key words: Typology; analytic structure; synthetic/agglutinative structure; word classes; gender-neutral language; English–Uzbek comparison; internet vocabulary; lexical borrowing; neologisms; word formation.

English and Uzbek demonstrate fundamentally different grammatical structures shaped by their typological nature. English grammar is predominantly analytical, meaning that grammatical relations are expressed through word order, auxiliaries, and function words rather than affixes. For instance, tense and aspect in English depend heavily on auxiliary verbs such as *will*, *have*, or *be*, which maintain clarity and syntactic precision within a sentence.[1]. In contrast, Uzbek is a highly synthetic, agglutinative language where grammatical meaning is formed through suffixes attached directly to the word root. This allows a single Uzbek word to express what often requires multiple words in English, creating a compact and morphologically rich structure.

Another important typological difference appears in the classification of word classes. In English, categories are often determined by syntactic function and distribution rather than morphology, since many English words show minimal inflection.[2]. Uzbek

classification, however, relies more strongly on morphological markers, affix patterns, and semantic roles, reflecting the agglutinative nature of the language. This contrast becomes especially evident when analyzing adjectives, verbs, and adverbs, which in Uzbek retain clear morphological boundaries but in English may overlap due to functional flexibility.

Modern tendencies in gender-neutral language highlight additional typological contrasts. English has undergone significant change in recent decades, widely adopting neutral pronouns such as they and replacing gendered occupational terms with alternatives like firefighter, chairperson, and server. These shifts reflect cultural, social, and linguistic efforts toward inclusivity.[3]. Uzbek, on the other hand, is naturally gender-neutral at the grammatical level, as nouns and pronouns do not encode gender. However, gendered interpretations may still arise from context or culturally specific word choices, making this area sociolinguistically relevant even without grammatical gender marking.

The rise of internet communication has further expanded the typological landscape. English and Russian share a large inventory of digital vocabulary, with many Russian terms being direct or semi-adapted borrowings from English. Words such as like → лайк, post → пост, and stream → стрим illustrate how online culture accelerates lexical convergence across languages.[4]. Uzbek also adopts internet-related terms from English, though often through Russian mediation or through phonological adaptation, creating hybrid forms commonly used in digital communication spaces.

Word formation processes and neologisms reflect broader typological features as well. English frequently forms new words through compounding, blending, clipping, and acronym creation, producing items like bromance, vlog, app, and selfie. Uzbek tends to rely more heavily on affixation, though recent linguistic trends show increasing use of borrowed roots, calques, and mixed formations influenced by English technology and media vocabulary.[5]. These changes demonstrate how global communication reshapes both lexical structure and typological behavior.

Overall, the comparison of English and Uzbek reveals how linguistic typology interacts with cultural development, technological innovation, and modern communication trends, resulting in evolving grammatical and lexical patterns. Understanding these processes provides valuable insight into current and future directions of language change.

References

1. Comrie, B. Language Universals and Linguistic Typology. Oxford: Blackwell, 1989.
2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2019.
3. Haspelmath, M. & Sims, A. Understanding Morphology. Routledge, 2020.
4. Johansson, S. Contrastive Analysis and the Language Learner. Oxford University Press, 2007.
5. Jamolxonov, H. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
6. G‘ulomov, A., & Mengliev, B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: FAN, 2020.
7. Trask, R. L. Key Concepts in Language and Linguistics. Routledge, 2007.
8. Vinogradov, V. V. Russkiy Yazyk: Grammatika i Leksika. Moskva, 2016.
9. Plag, I. Word-Formation in English. Cambridge University Press, 2018.
10. Online Etymology Dictionary (etymonline.com) — for modern neologisms and borrowings.

MORPHOLOGICAL TYPOLOGY

Nishonova Sayyora Saidovna

Teacher: Tashkent State Pedagogical University Department of English Language
Theory and Methodology

Abdug'aniyeva Sug'diyona Khusniddin qizi

Student: Uzbekistan National Pedagogical University

Abstract: *Morphological typology is a branch of linguistics that classifies languages according to how they form words and express grammatical relationships. It examines the internal structure of words, including the use of affixes, stem changes, and the degree to which words combine multiple meanings. Traditionally, languages are grouped into several main types: isolating, which use minimal morphology; agglutinative, which attach clearly separable affixes; fusional, where a single affix can encode multiple grammatical features; and polysynthetic, which build complex words that may represent entire sentences. Although few languages fit perfectly into only one category, these types help linguists compare patterns across languages and understand how morphology reflects broader grammatical and historical processes. Morphological typology therefore provides important insights into linguistic diversity, language evolution, and the way humans encode meaning in word structure.*

Morphological typology is a way of classifying the languages of the world that groups languages according to their common morphological structures. The field organizes languages on the basis of how those languages form words by combining morphemes. Analytic languages contain very little inflection, instead relying on features like word order and auxiliary words convey meaning. Synthetic languages, ones that are not analytic, are divided into two categories: agglutinative and fusional languages. Agglutinative languages rely primarily on discrete particles (prefixes, suffixes, and infixes) for inflection, while fusional languages "fuse" inflectional categories together, often allowing one word ending to contain several categories, such that the original root can be difficult to extract. A further subcategory of agglutinative languages are polysynthetic languages, which take agglutination to a higher level by constructing entire sentences, including nouns, as one word.

Analytic, fusional, and agglutinative languages can all be found in many regions of the world. However, each category is dominant in some families and regions and essentially nonexistent in others. Analytic languages encompass the Sino-Tibetan family, including Chinese, many languages in Southeast Asia, the Pacific, and

West Africa, and a few of the Germanic languages. Fusional languages encompass most of the Indo-European family—for example, French, Russian, and Hindi—as well as the Semitic family and a few members of the Uralic family. Most of the world's languages, however, are agglutinative, including the Turkic, Japonic, Dravidian, and Bantu languages and most families in the Americas, Australia, the Caucasus, and non-Slavic Russia. Constructed languages take a variety of morphological alignments. The concept of discrete morphological categories has been criticized. Some linguists argue that most, if not all, languages are in a permanent state of transition, normally from fusional to analytic to agglutinative to fusional again. Others take issue with the definitions of the categories, arguing that they conflate several distinct, if related, variables.

Why Morphological Typology Matters

- Helps describe and compare languages
- Shows patterns in how languages evolve
- Helps linguists understand how grammar and meaning are encoded
- Important for language teaching, translation, and linguistic research

References

1. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. University of Chicago Press.
2. Haspelmath, M., & Sims, A. (2010). *Understanding Morphology* (2nd ed.). Routledge.
3. Whaley, L. J. (1997). *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language*. SAGE Publications.
4. Payne, T. E. (2006). *Exploring Language Structure: A Student's Guide*. Cambridge University Press.
5. Velupillai, V. (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*. John Benjamins Publishing.
6. Trask, R. L. (1996). *Historical Linguistics*. Arnold Publishing.
(Contains chapters on morphological change and typology.)
7. Song, J. J. (2001). *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*. Longman.
8. Bybee, J. (1985). *Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form*. John Benjamins.

**THE ROLE OF CRITICAL THINKING AND PROBLEM-BASED
LEARNING IN DEVELOPING COMMUNICATIVE SKILLS****Mirkamilov Bilol Ziyodulla oglu**

Student of Management department Group: MNP-88 Tashkent State University of
Economics
Supervisor

Berdiyeva Shakhnoza Kholmakhammatovna

Tashkent State University of Economics
sh.berdiyeva@tsue.uz
<https://orcid.org/0009-0006-6587-5862>

The main requirement of the modern educational process is to form an independent thinker, able to communicate, and able to analyze complex problems. Critical thinking and problem-based learning (PBL) methods play an important role in the development of such competencies. The formation of communicative skills is not limited to knowledge of the language, but also includes the ability to clearly express thoughts, ask questions, discuss, argue, and make decisions. From this point of view, this study highlights the role of critical thinking and PBL approaches in the development of communicative competence.

PBL is a method based on the acquisition of knowledge, skills, and competencies by solving problems close to real life in the educational process. In PBL, the student does not receive ready-made knowledge, but works on the problem himself, searches for causes and consequences, collects evidence, compares solution options, and draws a final conclusion.

PBL includes the following stages:

1. Problem identification
2. Formulation of questions about the problem
3. Data collection and analysis
4. Development of possible solutions
5. Justification and presentation of the solution
6. Reflection[1]

Each stage of this process requires communicative activity, as students exchange ideas, ask questions, interpret, explain and prove.

The impact of critical thinking and PBL on communicative competence

Critical thinking methods teach students to express their opinions with reason. For example, in the process of debate, a student simultaneously listens, thinks, reacts to the arguments of the opposing side and logically substantiates his arguments. In the

process of PBL, students discuss the problem together, exchange ideas and make a collective decision through group work. This effectively develops all components of communicative competence - listening, speaking, coherently expressing an idea, asking questions.

The PBL model forces students to search for information, analyze and prepare a written conclusion. This strengthens their skills in clear expression, logical sequence, reasoning and academic style in written speech.

In the process of critical thinking, students acquire the skills of respectfully treating each other's opinions and constructive criticism. PBL, in turn, forms a culture of teamwork, develops a listening culture, the ability to defend one's own opinion and the competence of collaborative problem solving.

Foreign and domestic studies have shown a significant increase in students' communicative skills when using PBL and critical thinking methods. For example, it was found that the use of PBL projects in English lessons increased students' skills in freely expressing their thoughts by 25–40%. Also, students who participated in classes based on critical thinking are significantly more active in asking questions, reasoning and working with opposing opinions.

Observations conducted in educational institutions of Uzbekistan show that in groups using the PBL method, students were more active in engaging in free communication, discussing, and clearly expressing their thoughts.[5]

In conclusion, Critical thinking and PBL methods are considered to be one of the most effective approaches to the modern educational process. They comprehensively develop not only the intellectual potential of students, but also their communicative competence. The analytical, evaluative, and demonstrative activities of critical thinking, combined with the problem-based mechanism of PBL, form in students a culture of communication, clear thinking, reasoning, preparation for questions and answers, and the ability to work together.

Therefore, it is important to expand the role of critical thinking and PBL methods in the educational process, conduct regular training of teachers in these approaches, and increase the share of problem tasks in textbooks.

References

1. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – New Jersey: Pearson Education, 2018. – 45–67-betlar.
2. Berdiyeva, S. (2025). Challenges and solutions in developing critical thinking via project-based English language teaching. Problems and solutions of scientific and innovative research, 2(10), 204-206.
3. Jonassen, D. Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments. – New York: Routledge, 2011. – 112–140-betlar.

4. Karimova, V. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan, 2019. – 210–230-betlar.
5. Shodmonov, M., & Yuldasheva, Z. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – 98–120-betlar.
6. Berdiyeva S., (2025) Teacher strategies for cultivating critical thinking within project-based learning in EFL. Conference on the role and importance of science in the modern world, 2 (10) 222-224.
7. Kholmakhmatovna, B. S. (2025). The Importance of the PBL Model in Modern Education in Developing Cognitive and Critical Thinking in English Language Teaching. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 48, 102–104. Retrieved from <https://sjii.es/index.php/journal/article/view/856>

“Ingliz va o‘zbek guruhlarida kontekstual omonimlarning lingvokognitiv xususiyatlarini o‘qitish”

Sabirova Nodira Maxmutovna

2 -bosqich magistratura talabasi Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek guruhlarida kontekstual omonimlarning lingvokognitiv xususiyatlarini o‘qitish masalasi yoritiladi. Tadqiqotda kontekstning turli omillari o‘quvchilarning ongida omonim birliklarning ma’nosini faollashtirish, farqlash va talqin qilish jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilinadi. Shuningdek, kontseptual xaritalash, semantik faollashuv va kontekstual inferensiya kabi kognitiv mexanizmlarning omonimlarning turli ma’nolarini ajratib ko‘rsatishdagi roli tadqiq etiladi. Ingliz va o‘zbek guruhlari misolida kontekstual omonimlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan qiyosiy yondashuvlar samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari lingvokognitiv yondashuvni kontrastiv tahlil bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning ma’no farqlash ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini va omonim birliklarni chuqurroq anglashga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kontekstual omonimlar; lingvokognitiv xususiyatlar; kognitiv mexanizmlar; semantik talqin; kontseptual xaritalash; ingliz va o‘zbek guruhlari; qiyosiy tilshunoslik; ikki tillilik; ma’no farqlash.

Kontekstual omonimlar tilshunoslikning leksik-semantik qatlamida muhim o‘rin egallaydigan hodisa bo‘lib, tilning polisemantik rivojlanishi, ko‘p ma’nolilik darajasi va nutqdagi pragmatik aniqlikni ta’minlovchi asosiy unsurlardan biridir. Omonimiya va polisemiya o‘rtasidagi farqni belgilash muhim: omonimlar fonetik va grafik jihatdan bir xil bo‘lib, ammo ma’nolari o‘rtasida semantik bog‘lanish bo‘lmaydi, polisemiya esa bir so‘zning tarixiy rivojlanish jarayonida hosil bo‘lgan bog‘liq ma’nolarga ega bo‘lishini bildiradi.

Masalan, o‘zbek tilida “kul” so‘zi “kul (kulrang modda)” va “kul (tabassum)” ma’nolarida qo‘llaniladi, bu to‘liq omonimiya misoli bo‘lib, ingliz tilida “bank” so‘zi “daryo qirg‘og‘i” va “moliya muassasasi” ma’nolarida polisemiya namoyon bo‘ladi, chunki ma’nolar o‘rtasida metaforik bog‘lanish mavjud. Ushbu hodisalar tilning ifodalilik darajasini oshiradi va nutqiy vaziyatda pragmatik aniqlikni ta’minlaydi, chunki ma’no kontekstga bog‘liq holda aniqlanadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida omonimlarni o‘qitish jarayoni nafaqat til tizimining leksik qatlamini mustahkamlashga xizmat qiladi, balki talabalarning lingvokognitiv tafakkurini ham rivojlantiradi. Lingvokognitiv yondashuvga ko‘ra, omonimlarning

mazmunini to'g'ri anglash kontekstdan kelib chiqib fikrlashni, semantik bog'lanishlarni aniqlashni va nutqiy vaziyatni tahlil qilishni talab etadi, bu esa kognitiv jarayonlarni faollashtiradi va tilni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

O'zbek tilida omonimlar asosan xorijiy tillardan o'zlashma orqali paydo bo'ladi, masalan, "shox" (shox – novda) va "shoh" (shoh – qirol) homofonlari, ingliz tilida esa fonetik o'zgarishlar (masalan, "night" va "knight") va qisqarishlar (homonimlarning 7%) sabab bo'ladi. O'qitishda kontekstual mashqlar, masalan, jummalarni tahlil qilish ("My mom must accept that my brother likes all vegetables except for turnips" – "accept" va "except" omonimlari), talabalarda semantik diskriminatsiyani rivojlantiradi va tilning polisemantik boyligini anglashga yordam beradi.

Ilmiy jihatdan, polisemiya va omonimiya tilning semantik evolyutsiyasini aks ettiradi: o'zbek tilida polisemik so'zlar (masalan, "boshlash" – ishga kirish yoki rahbarlik qilish) leksik-semantik maydonlarni kengaytiradi, ingliz tilida esa madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida rivojlanadi, bu esa tarjima pedagogikasi va kross-madaniy aloqada muhim ahamiyatga ega. Elektron lug'atlar va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalarida ushbu hodisalarni integratsiya qilish, masalan, WordNet modeliga asoslangan sinsetlarda (sinonimlar to'plami) tasniflash, kontekst ko'rsatkichlari bilan gomomimlarni farqlash, til o'rganishda xatolarni kamaytiradi va kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Natijada, ingliz va o'zbek guruhlarida omonimlarni o'qitish nafaqat leksik kompetentsiyani oshiradi, balki talabalarning analitik tafakkurini va pragmatik til ko'nikmalarini ham takomillashtiradi, bu tilshunoslikning zamonaviy nazariyalariga mos keladi.

Ingliz tilidagi "bank" (daryo qirg'og'i yoki moliya muassasasi), "light" (yorug'lik, engil vaznli yoki yoritmoq fe'li), "match" (musobaqa, mos kelmoq yoki gugurt) va "right" (to'g'ri, o'ng tomonda yoki huquq) kabi omonimlar, shuningdek, o'zbek tilidagi "gul" (gul – gulzor o'simligi yoki tabassurga yaqin ma'no, ammo aslida "kul" bilan chalkashlik bo'lishi mumkin; standart misolda "gul" polisemik), "qalam" (yozuv quroli yoki hudud, masalan, qalam-qalam – bo'linmalar), "yo'l" (yo'l – masofa yoki yo'l – chiziqli naqsh, masalan, yo'l-yo'l matolar) va "o't" (o't – o'simlik yoki o't – olov, masalan, "o'tga o't ketmasin" iborasida) kabi leksik birliklar o'quvchi tomonidan kontekst asosida farqlanganda, talabalarning semantik tafakkuri sezilarli darajada kengayadi va nutqiy kompetensiyasi mustahkamlanadi. Bu jarayon kognitiv psixolingvistika nuqtai nazaridan semantik diskriminatsiyani faollashtiradi, chunki omonimlarning ma'nolari nutqiy vaziyatga bog'liq holda aniqlanadi, bu esa talabalarda kontekstual tahlil ko'nikmalarini shakllantiradi va tilning polisemantik boyligini anglashga yordam beradi.

Mazkur mavzuni o'qitishda quyidagi pedagogik usullar samarali hisoblanadi, chunki ular talabalarning leksik-semantik va pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishga

yoʻnaltirilgan: kontekst asosidagi mashqlar, qiyosiy tahlil (ingliz va oʻzbek tillari oʻrtasidagi kontrastiv taqqoslash), situativ dialoglar, matn ichidan omonimlarni topish va izohlash, shuningdek, multimodal vositalar (slaydlar, videomateriallar va misoliy matnlar). Kontekst asosidagi mashqlar, masalan, jumladan omonimlarni farqlash (“The bank was flooded after the rain” – “daryo qirgʻogʻi” va “I need to go to the bank to deposit money” – “moliya muassasasi”), talabalarda semantik diskriminatsiyani faollashtiradi va nutqiy vaziyatda maʼnoni tez aniqlash koʻnikmasini shakllantiradi, bu tilshunoslikning pragmatik nazariyasiga asoslanadi. Qiyosiy tahlil usuli ingliz va oʻzbek tillaridagi omonimlarni taqqoslashga asoslangan boʻlib, masalan, ingliz tilidagi “fair” (adolatli yoki koʻrgazma) va oʻzbek tilidagi “adolat” (adolat) yoki “koʻrgazma” bilan solishtirish orqali tillarning semantik evolyutsiyasini ochib beradi, bu esa kross-lingvistik oʻrganishda muhimdir.

Situativ dialoglar, yaʼni rol oʻynash mashqlari (masalan, “match” soʻzini sport musobaqasi yoki gugurt maʼnosida ishlatilgan suhbatlar), talabalarda pragmatik kontekstni tushunishni rivojlantiradi va nutqiy aloqada xatolarni kamaytiradi. Matn ichidan omonimlarni topish va izohlash usuli, masalan, adabiy matnlarda “light” (yorugʻlik yoki engil) ni aniqlash, talabalarda analitik tahlil koʻnikmalarini mustahkamlaydi va tilning polisemantik boyligini anglashga yordam beradi.

Multimodal vositalar, jumladan, slaydlar (omonimlarni vizual tasvirlash), videolar (kontekstual misollar) va misoliy matnlar (hikoyalar yoki esselar), kognitiv tilshunoslikning embodied cognition nazariyasiga asoslanib, talabalarning idrok jarayonini faollashtiradi va oʻquv jarayonini interaktivlashtiradi. Natijada, talabalarda kontekstual omonimlarning maʼnosini tez aniqlash, ularni nutqda toʻgʻri qoʻllash va fikrni aniq ifodalash kabi koʻnikmalar shakllanadi, bu esa til oʻzlashtirishning samaradorligini oshiradi va semantik xatolarni minimallashtiradi. Shuningdek, qiyosiy yondashuv ikki tilning semantik tizimi oʻrtasidagi oʻxshashliklar (masalan, metaforik bogʻlanishlar) va farqlarni (masalan, omonimlarning fonetik hosil boʻlishi) koʻrsatib, lingvokognitiv kompetensiyani yanada boyitadi, chunki bu yondashuv kognitiv sxemalar va aqliy modellarni faollashtirib, talabalarning til haqidagi chuqur tushunchasini shakllantiradi.

Ushbu usullarni qoʻllash til oʻqitishning zamonaviy paradigmasida, masalan, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari va elektron resurslar (masalan, interaktiv lugʻatlar) bilan integratsiya qilish orqali yanada samarali boʻladi, bu esa bilingual taʼlimda omonimiya va polisemiya hodisalarini oʻrganishda innovatsion yondashuvlarni taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduraxmonova, N. (2023). Homonyms In The Uzbek And English Languages. Journal of Progressive Pedagogical Works, 5(2), 45-56.
2. Karimova, Sh. (2025). The Functional Features of Polysemy in English and Uzbek Languages. ResearchGate Publications.
3. Usmonova, D. (2020). Teaching Homonyms in Uzbek and English Languages. SciSpace Journal, 12(3), 112-125.
4. Raxmonov, A. (2021). Polysemy vs Homonymy: Their Structural and Functional Features. EPRA International Journal of Research, 7(4), 89-102.
5. To'rayeva, M. (2022). Homonyms in English and Uzbek Languages. Kelajak Bunyodkori Journal, 4(1), 34-47.

Amerikaning turizm salohiyati: shaharlar xilma-xilligi

Sodiqova Feruza Nodirbek qizi

Namangan Davlat Texnika Universiteti Turizm yoʻnalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola Amerika Qoʻshma Shtatlaridagi turizm salohiyatini shaharlar xilma-xilligi nuqtai nazaridan oʻrganishga bagʻishlangan. Tadqiqot yirik, oʻrta va kichik shaharlardagi madaniy, tarixiy, tabiiy va infratuzilma resurslarini tahlil qiladi. Shuningdek, shaharlararo turizm yoʻnalishlari, innovatsion yondashuvlar va turizmni rivojlantirish strategiyalari aniqlanadi. Natijalar mamlakat boʻylab turizmni samarali rejalashtirish va rivojlantirishga ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Kalit soʻzlar: Amerika turizmi, shaharlar xilma-xilligi, sayyohlik salohiyati, turizm resurslari, madaniy meros, meʼmorchilik yodgorliklari, sayyohlar uchun jozibadorlik, ichki va tashqi turizm, shahar madaniyati, turizmni rivojlantirish

Аннотация: Статья посвящена изучению туристического потенциала Соединённых Штатов с точки зрения разнообразия городов. Анализируются культурные, исторические, природные и инфраструктурные ресурсы крупных, средних и малых городов. Также определяются направления межгородского туризма, инновационные подходы и стратегии развития туризма. Результаты создают научно-практическую основу для эффективного планирования и развития туризма в стране.

Ключевые слова: Туризм в Америке, разнообразие городов, туристический потенциал, туристические ресурсы, культурное наследие, архитектурные памятники, привлекательность для туристов, внутренний и внешний туризм, городская культура, развитие туризма

Annotation: This article examines the tourism potential of the United States from the perspective of urban diversity. It analyzes the cultural, historical, natural, and infrastructural resources of large, medium, and small cities. The study also identifies intercity tourism routes, innovative approaches, and strategies for tourism development. The findings provide a scientific and practical basis for effective planning and development of tourism across the country.

Keywords: Tourism in America, Urban diversity, Tourism potential, Tourist resources, Cultural heritage, Architectural monuments, Tourist attractiveness, Domestic and international tourism, City culture, Tourism development

Amerika qitʻasi — dunyo turizmi geografiyasida yetakchi oʻrin tutuvchi mintaqalar boʻlib, u Shimoliy, Markaziy va Janubiy Amerikani oʻz ichiga oladi. Qitʻa boy tabiiy resurslar, tarixiy yodgorliklar, madaniy xilma-xillik va zamonaviy infratuzilmasi bilan

ajralib turadi. Amerika qit'asi — dunyo turizmi geografiyasida yetakchi o'rin tutuvchi mintaq bo'lib, u Shimoliy, Markaziy va Janubiy Amerikani o'z ichiga oladi. Qit'a o'zining geoturistik potentsiali, tabiiy boyliklarining rang-barangligi, tarixiy-madaniy merosining qadimiyligi hamda yuqori darajada rivojlangan transport va xizmat ko'rsatish infratuzilmasi bilan ajralib turadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Butunjahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, Amerika mintaqasi har yili 200 milliondan ortiq xalqaro sayyohni qabul qilib, global turizm daromadining qariyb 23 foizini shakllantiradi. Ayniqsa, AQSH, Kanada, Braziliya, Meksika va Karib orollari turizm oqimining markaziy nuqtalarini tashkil etadi. Qit'ada joylashgan turli tabiiy landshaftlar — Amazonka havzasi, And tog'lari, Kanada Arktikasi, Kaliforniya qirg'oqlari va Karib dengizi arxipelagi — ekologik, sarguzasht va plyaj turizmini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Shuningdek, qit'aning tarixiy-madaniy boyliklari, qadimiy ink, maya va asteqlar sivilizatsiyasi yodgorliklari, mustamlakachilik davri me'morchiligi, hamda zamonaviy urbanistik markazlar (Nyu-York, Mayami, Rio-de-Janeyro, Mexiko) turizmning madaniy va iqtisodiy segmentlarini kengaytirib kelmoqda. Shu jihatdan, Amerika qit'asi tabiiy va inson omillarining uyg'unlashuvi natijasida turizm geografiyasida global ahamiyatga ega majmua sifatida shakllangan. Shimoliy Amerikaning turizm geografiyasi

AQSh – dunyoda eng ko'p sayyoh jalb qiluvchi davlatlardan biri. Asosiy markazlar:

- Nyu-York (Ozodlik haykali, Broadway),
- Los-Anjeles (Gollivud),
- Las-Vegas (ko'ngilochar markazlar),
- Florida (Disneyland, Mayami sohillari).

Shuningdek, Yelloustoun va Grand Canyon kabi milliy bog'lar ekologik turizm uchun mashhur. Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSh) – dunyoda eng yirik va rivojlangan turizm markazlaridan biridir. Bu davlat nafaqat sayyohlarni qabul qiluvchi, balki eng ko'p sayyoh yuboruvchi mamlakat sifatida ham tanilgan. Turizm AQSh iqtisodiyotining muhim tarmog'i bo'lib, har yili millionlab xorijiy sayyohlarni o'ziga jalb etadi. AQShda turizm mamlakat yalpi ichki mahsulotining (YAIM) muhim qismini tashkil etadi. Har yili 70 milliondan ortiq xalqaro sayyohlar tashrif buyuradi. Ichki turizm esa yanada kengroq rivojlangan — amerikaliklarning o'zi yiliga milliardlab ichki safarlarni amalga oshiradi. Turizm sohasi mamlakatda **15 milliondan ortiq ish o'rnini** ta'minlaydi. AQSh hududi geografik jihatdan nihoyatda katta bo'lib, har bir mintaq o'ziga xos turistik resurslarga ega.

Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSH) dunyodagi eng rivojlangan turizm infratuzilmasiga ega mamlakatlardan biri bo'lib, turizm sohasi uning iqtisodiyotida

muhim o‘rin tutadi. AQSH turizmi geografik, iqlimiy va madaniy diversifikatsiya asosida shakllangan bo‘lib, mamlakatni global turizm oqimlarida yetakchi qilmoqda. Shimoliy va Janubiy qirg‘oq zonalar, katta shaharlar, milliy bog‘lar va tog‘li hududlar sayyohlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. AQSH turizmi bir necha asosiy yo‘nalishlarga bo‘linadi: madaniy-tarixiy, tabiiy-ekoturizm, shahar turizmi, sport va sarguzasht turizmi, shuningdek, biznes va kongress turizmi. Madaniy-tarixiy turizm Nyu-York, Boston, Filadelfiya va Vashington kabi shaharlarda rivojlangan bo‘lib, ular tarixiy yodgorliklar, muzeylar va milliy monumentlar bilan sayyohlarni jalb etadi. Tabiiy-ekoturizm Yellowstone, Yosemite, Grand Canyon kabi milliy parklar orqali amalga oshiriladi va ekologik barqaror turizmni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shahar turizmi va ko‘ngilochar turizm Las-Vegas, Los-Anjeles, San-Fransisko va Mayami kabi yirik shaharlarda markazlashgan bo‘lib, bu hududlarda mehmonxonalar, kazino va savdo markazlari global turist oqimini jalb qiladi. UNWTO va WTTC hisobotlariga ko‘ra, AQSH har yili milliard dollardan ortiq daromad hosil qiluvchi turizm sektoriga ega bo‘lib, millionlab ish o‘rinlarini yaratadi va mamlakatning ichki hamda xalqaro iqtisodiy faolligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, AQSH turizmining muvaffaqiyati ekologik barqarorlik, transport infratuzilmasi va xizmat ko‘rsatish sifatining yuqori darajasiga bog‘liq. Ilmiy nuqtai nazardan, AQSH turizmi — bu tabiiy, madaniy va ijtimoiy resurslarning integratsiyalashgan tizimi bo‘lib, global turizm oqimlarida strategik rol o‘ynaydi va turizm geografiyasining o‘shish dinamikasini belgilovchi asosiy faktorlardan biridir.

Markaziy Amerika va Karib havzasi turizmi Bu hududlarda turizm iqtisodiyotning asosiy tarmog‘idir. Markaziy Amerika va Karib havzasi — tropik iqlim, dengiz manzaralari, tabiiy go‘zallik va boy madaniy merosga ega bo‘lgan mintaq bo‘lib, turizm bu yerda iqtisodiyotning eng muhim tarmog‘idir. Mintaqa har yili millionlab xorijiy sayyohlarni jalb qiladi. Markaziy Amerika Shimoliy va Janubiy Amerikani bog‘lab turuvchi oraliq qit’a bo‘lib, unga quyidagi davlatlar kiradi: **Beliz, Gvatemala, Gonduras, Salvador, Nikaragua, Kosta-Rika va Panama.**

Janubiy Amerika — tabiiy boyliklari, tarixiy sivilizatsiyalari va madaniy xilma-xilligi bilan mashhur qit’adir. Turizm bu hududda iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylangan. Mintaqa sayyohlarni o‘zining Amazonka o‘rmonlari, And tog‘lari, tropik iqlimi, plyajlari va qadimiy Inka madaniyati yodgorliklari bilan jalb etadi. Janubiy Amerika tabiiy boyliklari, tarixiy sivilizatsiyalari va madaniy xilma-xilligi bilan mashhur qit’adir. Turizm bu hududda iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylangan. Mintaqa sayyohlarni o‘zining Amazonka o‘rmonlari, And tog‘lari, tropik iqlimi, plyajlari va qadimiy Inka madaniyati yodgorliklari bilan jalb etadi. Qit’a g‘arbda And tog‘lari, markazda Amazon daryosi havzasi, sharqda

Atlantika okeani sohillari bilan ajralib turadi. Iqlimi asosan tropik va subtropik, ammo And tog'larida sovuq iqlim ham uchraydi. Tabiiy boyliklariga Amazon o'rmonlari, Iguasu sharsharasi, Titikaka ko'li, Patagoniya tekisliklari va Galapagos orollari kiradi. O'simlik va hayvonot dunyosi nihoyatda xilma-xil bo'lib, ko'plab endemik turlar mavjud. Bu xilma-xillik turizmning barcha turlarini rivojlantirish uchun tabiiy asos yaratadi. Janubiy Amerikada turizmning rivojlanish omillari qadimiy sivilizatsiyalar yodgorliklari, tropik iqlim, plyaj va dengiz dam olish zonalari, ekoturizm imkoniyatlari, madaniy festival va karnavallar hamda transport infratuzilmasining yaxshilanib borishidir. Eng yirik turizm markazlariga kelsak, Braziliyada Rio-de-Janeyro shahri mashhur Kopakabana plyaji, Krist Qutqaruvchi haykali va karnaval festivali bilan tanilgan. San-Paulu biznes va kongress turizmi markazidir, Amazon o'rmonlari esa ekoturizm markazi hisoblanadi. Argentina poytaxti Buenos-Ayres tango madaniyati bilan mashhur, Patagoniya esa sarguzasht turizmi uchun qulay hududdir. Peru hududida joylashgan Machu-Pikchu Inka imperiyasining eng mashhur yodgorligi bo'lib, YUNESKO merosi ro'yxatiga kiritilgan. Kusko shahri Inka madaniyatining markazidir, Titikaka ko'li esa dunyodagi eng baland joylashgan ko'llardan biridir. Chilida Santiago zamonaviy poytaxt, Atakama cho'li esa astronomik kuzatuvlar uchun ideal joy hisoblanadi, Paasxa oroli sirli tosh haykallari bilan mashhur. Kolumbiyada Bogota va Kartaxena tarixiy shaharlar, Medellin esa festival madaniyati bilan tanilgan. Ekvadordagi Galapagos orollari ekologik turizm uchun noyob maskan, Quito esa tarixiy arxitekturasini bilan ajralib turadi. Mintaqada ekoturizm, madaniy-tarixiy, plyaj, sarguzasht va festival turizmi keng rivojlangan. Amazon o'rmonlari va Galapagos orollari ekoturizm markazlari hisoblanadi, Machu-Pikchu va kolonial shaharlar esa madaniy-tarixiy turizm uchun mashhur. Braziliya, Kolumbiya va Venesuela plyajlari dengiz turizmi uchun muhim. Turizm Janubiy Amerika mamlakatlari YAIMining o'rtacha 8–12 foizini tashkil etadi, millionlab ish o'rinlari yaratadi va transport, xizmat ko'rsatish hamda hunarmandchilik sohalarini rivojlantiradi. Shuningdek, turizm chet el investitsiyalarini jalb etish va madaniy merosni asrashda muhim rol o'ynaydi. Xulosa qilib aytganda, Janubiy Amerika turizm geografiyasi tabiiy, tarixiy va madaniy xilma-xillik asosida shakllangan. Qit'a sayyohlar uchun bir vaqtning o'zida tropik dam olish, tarixiy sivilizatsiyalar izidan yurish va sarguzasht tajribalarini taklif etadi. Braziliya, Argentina, Peru, Chili va Ekvador mintaqaning eng yirik turizm markazlari hisoblanadi. Janubiy Amerika hozirda global turizmning jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida tan olinmoqda.

Amerika qit'asida turizm juda keng rivojlangan bo'lib, u tabiiy, madaniy va iqtisodiy xilma-xilligi bilan ajralib turadi. AQSHda turizmning asosiy turlari madaniy-tarixiy, tabiiy, shahar, sport, biznes, ekoturizm va plyaj turizmidir. Nyu-York,

Vashington, Boston, Las-Vegas, Mayami, Los-Anjeles kabi shaharlar tarixiy va zamonaviy turizm markazlari hisoblanadi. Grand Canyon, Yellowstone, Yosemite va Niagara sharsharasi tabiiy turizmning eng mashhur joylaridir. Sport va sarguzasht turizmi chang'i, golf, alpinizm, parashyut va rafting turlari orqali rivojlangan. Kanada turizmi esa tabiiy-ekoturizm va qishki sport turlariga boy. Niagara sharsharasi, Banff va Jasper milliy bog'lari, Kvebek va Toronto shaharlaridagi tarixiy joylar sayyohlarni jalb etadi. Arktika va Yukon hududlarida sarguzasht va ekspeditsion turizm mashhur bo'lib, Vankuver va Kalgari chang'i sporti markazlaridir. Meksikada arxeologik-tarixiy, plyaj, madaniy, ekoturizm va gastronomik turizm turlari yetakchilik qiladi. Maya va Asteq madaniyatlari yodgorliklari, Kankun va Akapulko kabi kurortlar hamda milliy festivallar asosiy turistik yo'nalishlardir. Markaziy Amerika va Karib havzasida esa plyaj, kurort, suv osti, dengiz va ekoturizm turlari ustunlik qiladi. Kuba, Dominikan Respublikasi, Yamayka va Kosta-Rika orollari sayyohlarni tropik iqlimi va marjon riflari bilan o'ziga jalb etadi. Janubiy Amerikada turizm turlari ekoturizm, madaniy-tarixiy, plyaj, festival, sarguzasht va sport yo'nalishlarida rivojlangan. Amazonka o'rmonlari, Galapagos orollari va And tog'lari ekoturizm uchun mashhur bo'lsa, Machu-Pikchu, Kusko va Inka madaniyati yodgorliklari tarixiy turizmni shakllantiradi. Braziliya va Argentina plyaj hamda festival turizmi markazlari hisoblanadi. Umuman olganda, Amerika qit'asida ekoturizm, madaniy-tarixiy, plyaj, sarguzasht, sport, festival va biznes turizmi keng rivojlangan bo'lib, har bir mintaqaga o'ziga xos tabiiy va madaniy boyliklari orqali dunyo sayyohlarini jalb etishda muhim o'rin tutadi.

Amerika qit'asi turizm geografiyasi jihatidan nihoyatda rang-barangdir. Shimoliy Amerika texnologik rivojlanish bilan, Janubiy va Markaziy Amerika esa tabiiy va madaniy boyliklar bilan ajralib turadi. Har bir mintaqaga o'ziga xos turistik imkoniyatlarga ega bo'lib, qit'a jahon turizmining eng muhim markazlaridan biri hisoblanadi. Umuman olganda, Amerika qit'asi dunyo turizmida eng muhim o'rinlardan birini egallaydi. Bu hudud o'zining tabiiy boyliklari, tarixiy meroslari, madaniy xilma-xilligi va zamonaviy infratuzilmasi bilan sayyohlarni o'ziga jalb etadi. Qit'a mamlakatlari – AQSH, Kanada, Meksika, Braziliya, Argentina, Peru va boshqalar turizmning deyarli barcha turlarini rivojlantirish uchun qulay sharoitlarga ega. Amazonka o'rmonlari, And tog'lari, Niagara sharsharasi, Galapagos orollari, Machu-Pikchu yodgorligi va Karib dengizi orollari bu mintaqaning eng mashhur turistik maskanlaridir. Shuningdek, Braziliya karnavali, AQSHdagi zamonaviy shahar turizmi, Kanadadagi qishki sport turlari va Meksikaning qadimiy madaniyati turizmning o'ziga xos yo'nalishlarini yaratgan. Turizm sohasi Amerika mamlakatlarida iqtisodiyotning muhim tarmog'iga aylangan bo'lib, millionlab ish o'rinlari yaratadi, xalqaro hamkorlikni kuchaytiradi va madaniy almashinuvni

rivojlantiradi. Shu boisdan, Amerika qit'asining turizm geografiyasi global miqyosda iqtisodiy o'sish, ekologik barqarorlik va madaniy merosni asrashda muhim rol o'ynaydi. Amerika qit'asining turizm geografiyasi o'zining keng hududi, turli iqlim sharoitlari va boy madaniy merosi bilan ajralib turadi. Bu qit'a sayyohlar uchun deyarli barcha turdagi dam olish imkoniyatlarini taqdim etadi — tropik plyajlardan qorli tog'larga, qadimiy sivilizatsiya yodgorliklaridan zamonaviy megapolislargacha. Turizm sohasi nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki mintaqaning xalqaro nufuzini oshiruvchi omil sifatida ham xizmat qiladi. Har bir mamlakat o'ziga xos turizm yo'nalishlariga ega: AQSH texnologik va madaniy markazlar orqali shahar turizmini rivojlantirgan bo'lsa, Kanada tabiiy-ekoturizmida yetakchi, Meksika va Karib mamlakatlari esa dengiz va madaniy dam olish maskanlari bilan mashhur. Janubiy Amerikada esa ekoturizm, tarixiy va sarguzasht turizmi keng rivojlangan. Shu jihatdan, Amerika qit'asi turizmi tabiat, tarix, madaniyat va zamonaviylikni uyg'unlashtirgan noyob makon sifatida dunyo miqyosida alohida o'rin egallaydi. Bu qit'a sayyohlik tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga, xalqaro hamkorlik va madaniy aloqalarning kengayishiga katta hissa qo'shmoqda. Amerika qit'asining turizm geografiyasini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilganda, bu mintaqa global turizm tizimining murakkab, lekin o'zaro uzviy bog'langan komponenti sifatida namoyon bo'ladi. Qit'a hududida turizmning rivojlanishi tabiiy-geografik sharoit, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, madaniy meros va davlat siyosati bilan chambarchas bog'liqdir. Shimoliy Amerikada turizm asosan iqtisodiy qudrat, zamonaviy infratuzilma va innovatsion xizmat ko'rsatish tizimi asosida shakllangan. AQSH va Kanada tajribasi turizmni iqtisodiyotning barqaror sektoriga aylantirishda texnologik modernizatsiya, xizmat sifati va marketing strategiyalarining ahamiyatini ko'rsatadi. Meksika, Markaziy Amerika va Karib havzasi mamlakatlarida esa turizm tabiiy resurslar, dengiz va madaniy muhitga tayanib rivojlangan bo'lib, bu hududlarda turizm ko'proq xalqaro valuta tushumining asosiy manbai hisoblanadi. Janubiy Amerika mamlakatlarida turizm rivojlanishining asosiy yo'nalishi – ekoturizm, madaniy-tarixiy va sarguzasht turizmi bo'lib, u tabiiy ekotizimlarning xilma-xilligi, qadimiy sivilizatsiyalar merosi va o'ziga xos etnik-madaniy muhitga asoslanadi. Ayniqsa, Amazon o'rmonlari, And tog'lari, Patagoniya, Machu-Pikchu, Galapagos orollari kabi obyektlar jahon miqyosida ekologik va ilmiy ahamiyatga ega turistik hududlar sifatida tan olingan. Shu bilan birga, turizmning mintaqaviy rivojlanishida iqtisodiy tafovutlar, siyosiy barqarorlik darajasi, ekologik muhofaza masalalari ham muhim omillar sifatida ko'riladi. Ilmiy nuqtai nazardan, Amerika qit'asida turizmning rivojlanishi barqarorlik konsepsiyasi bilan uyg'unlashgan bo'lib, bu jarayonda ekologik resurslardan oqilona foydalanish, madaniy merosni asrash, mahalliy aholining ijtimoiy farovonligini oshirish hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli, Amerika qit'asi turizm geografiyasi nafaqat iqtisodiy hodisa, balki global miqyosda ijtimoiy, madaniy va ekologik integratsiya jarayonlarining muhim tarkibiy qismi sifatida baholanadi. U nafaqat milliy daromadni oshiruvchi, balki transchegaraviy madaniy almashinuvni kuchaytiruvchi va barqaror rivojlanish strategiyasini qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абдурахмонов Қ., Муратов А., Сиддиқова Г. *Туризм географияси*. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2021.
2. Алимов А. А., Эргашев Ш. И. *Туризм индустрияси ва унинг ривожланиши географияси*. – Тошкент: “Фан”, 2019.
3. Hall, C. M., & Page, S. J. *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space*. – Routledge, 2019.
4. Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. *Tourism: Principles and Practice*. – Pearson Education, 2020.
5. Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. – Wiley, 2016.
6. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). *Tourism Highlights 2023 Edition*. – Madrid: UNWTO, 2023.
7. *World Travel and Tourism Council (WTTC) Annual Report 2024*. – London: WTTC Publications.
8. Britannica Encyclopedia. *Tourism in the Americas*. – Encyclopaedia Britannica Online, 2024.
9. Inskeep, E. *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. – Van Nostrand Reinhold, 1991.
10. OECD Tourism Trends and Policies 2023. – Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2023.
11. Pizam, A. (ed.). *International Encyclopedia of Hospitality Management*. – Elsevier, 2021.
12. World Bank. *Sustainable Tourism Development in Latin America and the Caribbean*. – Washington D.C., 2022.
13. Statista. *Travel and Tourism Industry in the Americas – Data Report 2024*. – Statista Research Department, 2024.
14. TIES (The International Ecotourism Society). *Ecotourism and Sustainable Development Reports 2023*.
15. Халикулов Н. *Туризм ресурслари географияси*. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2020

INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AFZALIKLARI.

Adxamova Muslima Akmaljon Qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Annotatsiya

Ushbu maqolada interfaol metodlarning hozirgi ta'lim jarayonidagi o'rni, ularning samaradorlik jihatlari, o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda tutgan o'rni keng yoritilgan. Interfaol metodlar mohiyati, ularning turlari, afzalliklari, o'qituvchi faoliyatini yengillashtirishdagi roli hamda zamonaviy ta'lim talablaridan kelib chiqqan holda pedagogik jarayonda qo'llashning ahamiyati batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada interfaol metodlardan foydalanishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, amaliy misollar hamda tajriba-sinov asosida olingan pedagogik natijalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: interfaol metod, ta'lim texnologiyasi, zamonaviy ta'lim, o'quv jarayoni, o'qituvchi faoliyati, guruhlarda ishlash, hamkorlikda o'rganish, pedagogik yondashuv, aqliy hujum, klaster, mustaqil fikrlash, faol o'qitish.

Kirish

Hozirgi davrda ta'lim jarayoni tubdan yangilanib, o'qitishning zamonaviy metodlariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Buning sababi — jamiyatning har bir sohasi kabi ta'lim ham innovatsion yondashuvlarga tayanishi zarur bo'lgan muhim tizimdir. Interfaol metodlar esa ta'lim jarayonini samarali, o'quvchini faollashtiruvchi, ularning bilim olish jarayonida bevosita ishtirokini ta'minlovchi vositalar sifatida alohida ahamiyatga ega. Mazkur metodlar o'quvchini dars jarayonining markaziga qo'yadi, ularning fikrlash, muloqot, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va hamkorlikdagi faoliyatini kengaytiradi. Shu bois interfaol metodlardan foydalanishning afzalliklari ta'lim tizimi uchun strategik muhim masala sifatida qaraladi.

Avvalo, interfaol metodlarning mohiyati o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro muloqotning faolligi, tenglik asosidagi bilim almashinuvi va jarayonning boshqarilishi bilan bog'liq. An'anaviy o'qitish jarayonida o'qituvchi asosiy axborot beruvchi, o'quvchi esa tinglovchi sifatida qolib ketgan bo'lsa, interfaol metodlarda o'quvchi mustaqil izlanadi, savol beradi, mulohaza yuritadi, muammoni hal qilish jarayonida faol ishtirok etadi. Bu jarayon o'z navbatida o'quvchilarda mas'uliyat, fikrlash madaniyati va o'z fikrini asoslab berish ko'nikmasini shakllantiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida ham o‘qituvchilarning metodik savodxonligini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Shu bois interfaol metodlardan oqilona foydalanish bugungi pedagogning asosiy kasbiy ko‘nikmalaridan biridir.

Shunday ekan, interfaol metodlardan foydalanish nafaqat dars mazmunini boyitadi, balki o‘quvchining tafakkuri, nutqi, muloqot ko‘nikmasi, mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi.

Asosiy qism

1. Interfaol metodlarning nazariy asoslari

“Interfaol” so‘zi inglizcha interactive so‘zidan olingan bo‘lib, “o‘zaro harakat” yoki “o‘zaro muloqot” degan ma’noni bildiradi. Pedagogika fanida bu atama o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi faol, ikki tomonlama o‘rganish jarayonini anglatadi.

Interfaol ta’limning asosiy maqsadi — o‘quvchilarning faol bilish jarayonini tashkil etish, ularni darsda ishtirokchi sifatida jalb qilish va bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishiga sharoit yaratishdir.

Pedagog olimi R. Mavlonova (2022) ta’kidlaganidek, “interfaol metodlar o‘quvchi tafakkurini faollashtirish, o‘rganish motivatsiyasini oshirish va ijtimoiy muloqotni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir”.

2. Interfaol metodlarning asosiy turlari

Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan interfaol metodlar ko‘p, ammo quyidagi turlar amaliyotda eng samarali hisoblanadi:

“Aqliy hujum” (Brainstorming) — o‘quvchilarni erkin fikrlashga, g‘oya va yechimlarni taklif etishga o‘rgatadi. Masalan, “Tabiatni asrash uchun nimalar qilish mumkin?” degan savolga barcha o‘quvchilar fikr bildiradi.

“Klaster” — markaziy tushuncha (masalan, “Mehnat”) atrofida bog‘liq g‘oyalarni yozish orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

“Sinkveyn” — mavzuni qisqa 5 qatorli she’r shaklida umumlashtirish. Bu usul o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini kuchaytiradi.

“Insert” — matn bilan ishlashda belgilar (“V” – bilaman, “+” – yangi, “–” – bilmayman) orqali o‘z bilimini tahlil qilish imkonini beradi.

“Juftlikda ishlash” va “Kichik guruhlarda ishlash” — hamkorlikda o‘rganish, muhokama qilish, jamoaviy fikrni shakllantirish imkonini yaratadi.

“Debat” yoki “Bahs-munozara” — turli nuqtayi nazarlarni himoya qilish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Bu metodlar o‘quvchining nafaqat bilimini, balki shaxsiy faolligini, nutq madaniyatini va jamoada ishlash salohiyatini ham oshiradi.

3. Interfaol metodlarning afzalliklari

Interfaol metodlardan foydalanish quyidagi pedagogik afzalliklarga ega:

Bilishga qiziqishni oshiradi. O‘quvchilar darsda passiv tinglovchi emas, faol ishtirokchi bo‘ladi.

Mustaqil fikrlashni shakllantiradi. Har bir o‘quvchi muammoni o‘zi tahlil qiladi va o‘z nuqtayi nazarini bildiradi.

Ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. “Aqliy hujum” yoki “Sinkveyn” kabi metodlar o‘quvchilarni yangicha g‘oya izlashga undaydi.

Muloqot va hamkorlikni kuchaytiradi. Guruhli ishlar orqali o‘quvchilar bir-birini tinglashni va jamoaviy qaror qabul qilishni o‘rganadi.

O‘qituvchining boshqaruv rolini yengillashtiradi. Interfaol darsda o‘quvchi markazda bo‘lib, o‘qituvchi faqat yo‘naltiruvchi rolni bajaradi.

Darsning samaradorligini oshiradi. O‘quvchilar mavzuni chuqur o‘zlashtiradi, chunki bilim amaliy faoliyat jarayonida hosil bo‘ladi.

Masalan, “Insert” metodidan foydalanilgan adabiyot darslarida o‘quvchilar o‘qilgan matnni tahlil qilishni, faktlarni ajratishni, yangi bilimlarni qayd etishni o‘rganishadi. Natijada, ularning o‘qish saviyasi va mantiqiy fikrlash darajasi sezilarli oshadi.

4. Interfaol metodlarni qo‘llashda o‘qituvchining roli

Interfaol metodlar samaradorligi, eng avvalo, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va metodik madaniyatiga bog‘liq. O‘qituvchi quyidagilarga e‘tibor qaratishi lozim:

Har bir dars uchun aniq maqsad qo‘yish;

Mavzuga mos metod tanlash;

O‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish;

Guruh yoki juftlik faoliyatini tizimli tashkil etish;

Dars yakunida tahlil va refleksiya o‘tkazish.

Pedagogika tajribasida ko‘rilganidek, interfaol metodlardan foydalangan darslarda o‘quvchilar o‘z fikrini erkin bayon etadi, ularning bilimni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 25–30% ga yuqori bo‘ladi.

5. Interfaol metodlarning amaliy qo‘llanilishi (misol sifatida)

Masalan, “Aqliy hujum” metodini “Ona tili” fanida “Gap bo‘laklari” mavzusini mustahkamlashda quyidagicha qo‘llash mumkin:

O‘qituvchi o‘quvchilarga “Gapning asosiy bo‘laklarini nomlang” degan topshiriq beradi. Har bir o‘quvchi navbat bilan o‘z fikrini bildiradi. So‘ngra javoblar umumlashtirilib, jadvalda tahlil qilinadi.

Natija: o‘quvchilar faolligi oshadi, o‘z fikrini ochiq bayon etishga o‘rganadi va mavzu yaxshiroq o‘zlashtiriladi.

Xulosa

Interfaol metodlardan foydalanish zamonaviy ta’lim jarayonining asosiy talablaridan biri bo‘lib, ta’lim sifatini oshirishda, o‘quvchilarning bilish jarayonini faollashtirishda, mustaqil fikrlash va ijodkorlik salohiyatini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Bugungi globallashtirish davrida ta’lim jarayonining mazmuni, usullari va texnologiyalarini yangilash zaruriyati kuchaygan bir sharoitda interfaol metodlar o‘quv jarayonini modernizatsiya qilishning eng samarali vositalaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda. O‘quvchi shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bunday metodlar mazmunan ham, shaklan ham an’anaviy o‘qitishdan tubdan farq qiladi.

Interfaol metodlar dars jarayonini bir yoqlama bilim berish shaklidan chiqarib, ikki tomonlama muloqot, hamkorlik va faol munozara asosiga quradi. Bu jarayon o‘quvchilarga o‘z fikrini mustaqil shakllantirish, yangi g‘oyalarni ilgari surish, turli holatlarni tahlil qilish hamda muammolarni yechishga ijodiy yondashish imkonini yaratadi. Ayniqsa, “Aqliy hujum”, “Insert”, “Klaster”, “Baliq skeleti”, “Sinkveyn”, “Debat” kabi metodlar o‘quvchi tafakkurining faollashuviga, bilimni mustahkamlashga va o‘zlashtirish darajasining oshishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning motivatsiyasi 30–40 foizga, muloqot faolligi 60 foizga, mavzu bo‘yicha bilimni eslab qolish ko‘rsatkichi esa 25–35 foizga oshadi. Bu esa zamonaviy ta’limda interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligini ilmiy jihatdan ham tasdiqlaydi.

Shuningdek, interfaol metodlar orqali o‘quvchilar o‘zaro suhbatlashish, fikr almashish, guruhda ishlash, jamoa oldida o‘z fikrini himoya qilish kabi ko‘nikmalarni egallaydi. Bunday ko‘nikmalar nafaqat o‘quv jarayonida, balki hayotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bugungi kunda mehnat bozori mustaqil qaror qabul qila oladigan, tez fikrlaydigan, ijodkor, jamoada ishlay oladigan, tanqidiy va tizimli fikrlashga ega insonlarni talab qilmoqda.

O'qituvchining roli ham interfaol ta'limda tubdan o'zgaradi. U endi faqat ma'ruzachi emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator, tashkilotchi sifatida maydonga chiqadi. Bu esa o'qituvchidan yuqori pedagogik mahorat, metodik kompetensiya va zamonaviy texnologiyalarni chuqur bilishni talab qiladi. O'qituvchi interfaol metodlarni puxta rejalashtirib, maqsadga mos tanlagan taqdirdagina dars jarayonida yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5812-son qarori, 2019-yil 6-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Milliy o'quv dasturi" haqidagi qarori, 2021-yil.
4. Mavlonova R., To'xtayeva O., Inoyatov A. Pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Fan, 2022.
5. R. Mavlonova. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. — Toshkent: Innovatsion ziyo, 2023.
6. Qodirova N., Murodova M. Interfaol metodlar va ularni amaliyotga joriy etish. — Toshkent: Tafakkur, 2021.
7. Karimova D. Interfaol o'qitish metodikasi. — Samarqand, 2023.
8. Jalolov J. J. Pedagogik innovatsiyalar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
9. Joyce B., Weil M., Calhoun E. Models of Teaching. — Boston: Allyn & Bacon, 2019.
10. Brown H. Douglas. Teaching by Principles: An Interactive Approach. — New York, 2021.
11. Slavin R. Cooperative Learning: Theory, Research and Practice. — Boston: Allyn & Bacon, 2020.
12. Vygotsky L.S. Mind in Society. — Harvard University Press, 1978 (ta'lim jarayonida interfaol yondashuvlarning psixologik asoslari sifatida).

TERMINLARNING YASALISH USULLARI

Samarqand Davlat Chet tillari Instituti Sharq tillari fakulteti O'zbek tili va
adabiyot yo'nalishi talabasi

HALIMOVA FARIDA PARDAQUL QIZI

pardakulovnaf98@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada maxsus atamalar shakllanishining asosiy yo'llari tahlil qilinadi. Ularning hosil bo'lishida so'z yasash, semantik kengayish, tarjima, qisqartma va o'zlashma kabi usullar muhim o'rin tutishi ko'rsatiladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillarida yangi atamalar paydo bo'lishidagi umumiylik va o'ziga xos jihatlari taqqoslab yoritiladi. Tarjima qilish orqali nutqimizga yangidan yangi atamalarning kirib kelishi, ularning nutqimizga moslashishi yoki yangi so'zlarning o'rniga muqobil variantining qo'llanilishi ham keltirib o'tilgan hamda namunalar bilan izohlangan.

Kalit so'zlar: atama, terminologiya, so'z yasash, semantik kengayish, o'zlashma, tarjima, qisqartma, termin.

Abstract: The article analyzes the main ways of forming special terms. It is shown that such methods as word formation, semantic expansion, translation, abbreviation and appropriation play an important role in their formation. Also, the common and specific aspects of the emergence of new terms in English and Uzbek are compared and highlighted. The introduction of new terms into our speech through translation, their adaptation to our speech or the use of alternative versions instead of new words are also cited and explained with examples.

Keywords: term, terminology, word formation, semantic expansion, appropriation, translation, abbreviation, term.

Аннотация: В статье анализируются основные способы образования специальных терминов. Показано, что в их образовании важную роль играют такие способы, как словообразование, семантическое расширение, перевод, аббревиация и апроприация. Также сравниваются и выделяются общие и специфические аспекты появления новых терминов в английском и узбекском языках. Также приводятся и поясняются на примерах внедрение новых терминов в нашу речь посредством перевода, их адаптация к нашей речи или использование альтернативных вариантов вместо новых слов.

Ключевые слова: термин, терминология, словообразование, семантическое расширение, апроприация, перевод, аббревиация, термин.

Kirish

Globalashuv davrida til taraqqiyoti, ayniqsa, ilm-fan va texnika sohalarida yangi tushunchalarning paydo bo'lishi bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, atamalar tizimini o'rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir. Har bir fan o'z tushunchalarini aniq ifoda etuvchi maxsus nomlarga ega bo'lishi zarur, chunki ularning yordamida ilmiy muloqot aniqligi va izchilligi ta'minlanadi. Lingvistik yondashuvga muvofiq termin tizimlilik bilan xarakterlanuvchi va ilmiy definititsiyada ifodalangan bir ma'noga ega ob'yekt sifatida talqin qilinadi. Termin kontekst ta'siriga uchramaydi. U uslubiy jihatdan neytral bo'lib, asosan funksional muhitda, ya'ni turli bilim sohalarida mutaxassis va tadqiqotchilari tomonidan ishlatiladigan matn va hujjatlarda qo'llaniladi.

1. So'z yasash asosidagi shakllanish

Ko'plab atamalar tilning ichki resurslari orqali yaratiladi. Masalan, o'zbek tilida "hisobchi", "tarjimachi", "yozuvchi" kabi birliklar affiksatsiya yo'li bilan hosil qilingan. Ingliz tilida esa "teacher, management, development" kabi so'zlar xuddi shu jarayon natijasidir. Bu hol morfologik yasashning faol shaklini tashkil etadi. "Kumush yana tinchiy olmadi: -Bizning urishib qolishimiz uchun Karim sandiqchining ham daxli bor! –dedi". Ushbu gapda qo'llangan sandiqchi termini affiksatsiya usulida, ya'ni -chi affiksatsiya yordamida yasalgan.

2. Semantik kengayish natijasida paydo bo'lish

Ba'zan yangi ilmiy birliklar mavjud so'zlarning ma'nosini kengaytirish yoki toraytirish orqali hosil qilinadi. Masalan, "tarmoq" so'zi dastlab faqat jismoniy obyektni anglatgan bo'lsa, hozir "internet tarmog'i", "ta'lim tarmog'i" kabi yangi ma'nolarda ishlatilmoqda. Ingliz tilidagi mouse (kompyuter sichqonchasi) atamasi ham semantik o'zgarish natijasidir. Semantik usulda bir soha terminologiyasining "mulki" bo'lgan lug'aviy birlik ma'nosini metaforik ko'chirish asosida ikkinchi bir sohaga o'tadi. Semantik usul bilan terminlar hosil bo'lishi, boshqacha aytganda, transterminlashuv (lotincha trans – "orqali, ichidan, o'rtasidan, orasidan" ma'nolarini anglatadi) jarayonida, birinchidan, umumiste'moldagi leksemalarning muayyan soha terminlariga aylanishi, ikkinchidan, biror fan sohasi terminlarining ma'no ko'chishi natijasida boshqa fan sohasi terminologik tizimida qo'llana boshlashi isbot talab qilmaydigan aksiomadir. Ayni shunday jarayon terminshunoslikda "transterminlashuv" deb atalayotganligini ta'kidlash lozim. Ushbu terminni qo'llash terminlar semantikasidagi semantik ko'chim hodisasini boshqa (oddiy) leksik birliklardagi holatdan farqlashda ko'proq ahamiyat kasb etadi.

3. Tarjima orqali kirib kelish

Xalqaro fan va texnika rivojlanishi bilan ko'plab tushunchalar boshqa tillardan tarjima yo'li bilan kiradi. Masalan, software — "dasturiy ta'minot", database — "ma'lumotlar

bazasi”, hard disk — “qattiq disk” shaklida qo‘llanadi. Bunday birliklar milliy tildagi ilmiy-texnik ifoda imkoniyatlarini boyitadi.

4. Qisqartmalar shaklida hosil bo‘lish

Zamonaviy tilda qisqartma shaklidagi terminlar tobora keng tarqalmoqda: OAV (ommaviy axborot vositalari), OTM (oliy ta’lim muassasasi), AI (artificial intelligence), UNESCO kabi birliklar mustaqil termin sifatida ishlatiladi. Qisqartmalar ixcham va qulay bo‘lgani sababli, ular ilmiy matnlarda faol qo‘llanadi.

5. O‘zlashma birliklar

Ko‘plab sohalarda qo‘llanilayotgan nomlar boshqa tillardan o‘zlashgan. “Kompyuter”, “internet”, “protessor”, “fayl”, “monitor” kabi so‘zlar hozirda o‘zbek tilida to‘liq faol ishlatiladi. Bu jarayon tilning ochiqqligini, yangi tushunchalarni o‘zlashtirishga tayyorligini ko‘rsatadi.

6. Aralash usullar

Ba’zi hollarda yangi birlik bir nechta usul asosida paydo bo‘ladi. Masalan, “elektron pochta” (o‘zlashma + tarjima) yoki “ilmiy-texnikaviy inqilob” (so‘z birikmasi + semantik kengayish) kabi nomlar bunga misol bo‘la oladi. Bu hol shakllanish jarayonining murakkab, ko‘p qatlamli ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mazkur so‘zlar til taraqqiyoti yoki undagi evolyutsion taraqqiyot natijasida avvalgi ma’nosidan boshqa ma’nolarni anglatuvchi so‘zga aylangan. Ma’nodagi yaxlitlik shakliy yaxlitlikka olib kelgan, so‘z ma’nosida semantik ajralish voqe bo‘lgan. So‘zlarning semantik usulda hosil bo‘lishi natijasida kundalik hayotda qo‘llaydigan ma’lum bir so‘zlarimiz termin vazifasini bajaradi va ma’no yaxlitligi bois bevosita jamiyatga tushunarli bo‘ladi. Yangi ilmiy birliklarning yasaliish jarayoni tilning ijodiy imkoniyatlarini namoyon etadi. Har bir atama — bu fan yutuqlari bilan til taraqqiyotining uyg‘unlashgan mahsulidir. Ingliz va o‘zbek tillarini solishtirish shuni ko‘rsatadiki, har ikkisi ham umumiy qonuniyatlarga asoslanadi, ammo milliy tizimda o‘ziga xoslik saqlanib qoladi. Bunday tadqiqotlar tilning ilmiy-texnik salohiyatini oshirishga, terminologiyani tartibga solishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. (2020). O‘zbek tilida terminologiya tizimi va uning rivojlanish tamoyillari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. A.Pardayev, D.B.Urinbayeva, D.A.Islamova. O‘zbek terminologiyasi (o‘quv qo‘llanma).-Samarqand 2020
3. Crystal, D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: CUP.

4. 3. .Hamidulla Dadaboyev. O‘zbek terminologiyasi. Yoshlar nashriyot uyi.-T:2019
5. Qosimova, D. (2018). Tilshunoslikda termin yaratish masalalari. Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
6. Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam: John Benjamins.
7. Jumaniyozov, B. (2022). Ingliz va o‘zbek tillarida ilmiy terminlar sistemasi. Toshkent: O‘qituvchi.
8. Головин В. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы и учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987.

SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDA VAQTNI BOSHQARISH: SHIFOKOR VA BEMOR UCHUN IMKONIYATLAR

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti MNP-76 guruh talabasi

Xasanov Akramjon

Xasanov.0505@icloud.com

Ilmiy rahbar.

Ibragimov G'anijon G'ayratovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Qo'shma ta'lim dasturlarini muvofiqlashtirish
markazi boshlig'i - Innovatsion menejment kafedrası dotsenti Phd,

g.ibragimov@tsue.uz

Anontatsiya: Ushbu maqolada sog'liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Shifokorlar va bemorlar uchun vaqtning samarali taqsimlanishi tibbiy xizmat ko'rsatish sifati hamda sog'lomlashtirish jarayonining tezligiga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritilgan. Jahon tajribasiga asoslanib, AQSh, Germaniya va Yaponiya sog'liqni saqlash tizimlarida vaqtni boshqarishning ilg'or modellari o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimidagi mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari – elektron poliklinika, telemeditsina va raqamli boshqaruv tizimlari joriy etish orqali kutish vaqtini qisqartirish hamda samaradorlikni oshirish imkoniyatlari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilishda vaqtni boshqarishning strategik ahamiyatini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: vaqtni boshqarish, sog'liqni saqlash tizimi, shifokor samaradorligi, bemor kutish vaqti, elektron poliklinika, telemeditsina, raqamli sog'liqni saqlash, jahon tajribasi, O'zbekiston.

Kirish

Sog'liqni saqlash tizimida vaqt eng muhim resurslardan biridir. Shifokorlar uchun vaqtni to'g'ri boshqarish bemorlarga tez va sifatli xizmat ko'rsatish imkonini bersa, bemorlar uchun vaqtni tejash sog'lomlashtirish jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Tibbiyotda har bir daqiqa nafaqat xizmat ko'rsatish tezligi, balki inson hayoti va sog'lig'i bilan ham bevosita bog'liq. Shu bois sog'liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish masalasi global va mahalliy darajada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan davlatlarda bir shifokor o'rtacha 200–250 bemorga xizmat ko'rsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 500–600 bemorgacha yetadi. Bu esa shifokorlarning ortiqcha yuklama ostida ishlashiga olib keladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) hisobotida qayd etilishicha,

bemorlarning navbat kutish vaqti rivojlangan davlatlarda oʻrtacha 30 daqiqa boʻlsa, baʼzi Osiyo mamlakatlarida 2–3 soatgacha choʻziladi. Shu bilan birga, WTO maʼlumotlari sogʻliqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish samaradorligi mamlakat iqtisodiy rivojlanishi bilan bevosita bogʻliqligini koʻrsatmoqda.

Oʻzbekistonda ham sogʻliqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish muammolari mavjud. Aholi sonining oʻsishi, shifokorlar sonining yetarli emasligi va ayrim klinikalarda elektron navbat tizimining toʻliq yoʻlga qoʻyilmagani bemorlar uchun kutish vaqtini uzaytiradi. Shu bilan birga, shifokorlarning qogʻozbozlik va ortiqcha hujjat ishlari bilan band boʻlishi ularga bemorlarga koʻproq vaqt ajratishga toʻsqinlik qiladi. Bu muammolarni hal qilish uchun telemeditsina, elektron poliklinika, raqamli sogʻliqni saqlash tizimlari kabi zamonaviy yondashuvlarni keng joriy etish zarur.

Shunday qilib, sogʻliqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish bugungi kunda nafaqat xizmat koʻrsatish sifati, balki butun tizim samaradorligini belgilab beradigan asosiy omil sifatida namoyon boʻlmoqda.

Vaqtni boshqarish nazariy asoslari

“Time management” — bu vaqt resursidan eng samarali foydalanish va faoliyatni rejalashtirish usullarini oʻz ichiga oluvchi ilmiy-amaliy tushuncha. Tibbiyot sohasida bu atama yanada chuqurroq mazmunga ega, chunki vaqtni notoʻgʻri taqsimlash moliyaviy yoʻqotishlardan tashqari, inson hayoti va salomatligiga ham bevosita taʼsir koʻrsatadi. Shu bois, sogʻliqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish nazariyasi shifokor va bemor uchun alohida oʻringa ega.

Shifokor uchun vaqtni boshqarish bir necha asosiy yoʻnalishlarda koʻrinadi. Birinchidan, diagnostika. WHO maʼlumotlariga koʻra, rivojlangan davlatlarda bir shifokor oʻrtacha kuniga 20–25 bemorni qabul qilsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu koʻrsatkich 40–60 bemorgacha yetadi. Bu ortiqcha yuklama tashxis qoʻyish sifatiga taʼsir qiladi. Ikkinchidan, davolash. Jahon banki statistikalariga koʻra, dori vositalarini kechiktirib berish yoki muolajalarni belgilangan vaqtda oʻtkazmaslik bemorning sogʻayish ehtimolini 30–35% ga kamaytiradi. Uchinchidan, hujjatlashtirish. OECD tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, shifokorlar ish vaqtining oʻrtacha 25–30% ini qogʻozbozlikka sarflaydilar, bu esa bemorlarga ajratiladigan vaqtni sezilarli darajada qisqartiradi. Shu sababli koʻplab mamlakatlarda elektron tibbiy kartalar va avtomatlashtirilgan tizimlar joriy etilgan.

Bemor uchun vaqtni boshqarish ham sogʻlomashtirish jarayonining muhim qismi. Muolajalarni rejalashtirish, dorilarni aniq vaqtida qabul qilish va profilaktik tekshiruvlarga qatnashish davolanish samaradorligini oshiradi. Masalan, AQShda olib borilgan tadqiqotlarga koʻra, oʻz vaqtida dori qabul qilmagan bemorlarning kasallik qaytalanish ehtimoli 40% ga yuqori boʻladi. Navbat kutish masalasida esa global

tafovut sezilarli: WHO ma'lumotlariga ko'ra, Skandinaviya davlatlarida bemorning o'rtacha kutish vaqti 20–30 daqiqa bo'lsa, ayrim Osiyo mamlakatlarida bu 2–3 soatgacha cho'ziladi.

O'zbekistonda esa vaziyat biroz murakkabroq. 2023-yil SSV ma'lumotlariga ko'ra, mamlakat bo'yicha bir shifokorga o'rtacha 3,500–3,800 nafar aholi to'g'ri keladi, bu esa global tavsiyalardan 2 baravar yuqori. Natijada, bemorlar uchun navbat kutish vaqti ayrim klinikalarda 1–2 soatdan oshmoqda. Shu sababli elektron navbat tizimlari va telemeditsina xizmatlari joriy etilishi zaruratga aylangan.

Umuman olganda, sog'liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish shifokorlarning samaradorligini oshirish, bemorlarning kutish vaqtini kamaytirish va davolash natijalarini yaxshilash uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Jahon tajribasi: Dunyodagi yetakchi davlatlarning sog'liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish samaradorlikni oshirishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. AQSh, Germaniya va Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, vaqtni oqilona taqsimlash bemorlar uchun sifatli xizmat va shifokorlar uchun samarali ish sharoitlarini yaratishga imkon beradi.

AQSh tajribasi. AQSh sog'liqni saqlash tizimida “electronic health record” (EHR) tizimi keng joriy etilgan. OECD ma'lumotlariga ko'ra, AQSh shifokorlari hujjatlarni elektron shaklda yuritish orqali ish vaqtining o'rtacha 18% ini tejashga erishgan. Shuningdek, telemeditsina xizmatlari keng rivojlangan: 2022-yilda AQShda bemorlarning 23% dan ortig'i kamida bir marta onlayn shifokor qabulida qatnashgan. Bu nafaqat kutish vaqtini qisqartirgan, balki qishloq hududlarda ham tibbiy xizmatlarning tezkor yetkazilishiga yordam bergan.

Germaniya tajribasi. Germaniyada sog'liqni saqlash tizimida elektron navbat va mobil ilovalar keng qo'llaniladi. WHO hisobotiga ko'ra, Germaniya poliklinikalarida bemorlarning o'rtacha kutish vaqti 25–30 daqiqadan oshmaydi. Shuningdek, mamlakatda “e-health” loyihalari orqali dori vositalarini buyurtma qilish va shifokor retseptlarini elektron tarzda olish tizimi yo'lga qo'yilgan. Bu bemorlarning va shifokorlarning ortiqcha vaqt yo'qotishini kamaytirib, samaradorlikni oshirmoqda.

Yaponiya tajribasi. Yaponiya sog'liqni saqlash tizimi vaqtni boshqarishda eng ilg'or modellaridan biri hisoblanadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, Yaponiya aholisi eng uzoq umr ko'ruvchi xalqlar qatoriga kiradi (o'rtacha umr davomiyligi 84,6 yil). Buning asosiy sababi – vaqtni boshqarishga asoslangan profilaktik yondashuv va muntazam tibbiy tekshiruvlarning majburiyligi. Yaponiya klinikalarida elektron kartalar, navbat boshqaruv tizimlari va sun'iy intellekt asosida tashxis qo'yish texnologiyalari keng joriy qilingan.

Raqamli texnologiyalar. WTO va WHO ma'lumotlariga ko'ra, elektron sog'liqni saqlash xizmatlari ("e-health") joriy etilgan davlatlarda mehnat unumdorligi o'rtacha 20–25% ga oshgan. Masalan, telemeditsina va elektron retsept tizimlari tufayli Germaniya va Yaponiya shifokorlari hujjat yuritish vaqtini 30% gacha qisqartirishga muvaffaq bo'lgan. Umuman olganda, jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar yordamida sog'liqni saqlash tizimida vaqtni samarali boshqarish nafaqat kutish vaqtini qisqartiradi, balki shifokorlarning mehnat unumdorligini oshirib, bemorlarning qoniqishini ham sezilarli darajada ko'paytiradi.

O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish

O'zbekistonda so'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish va vaqtni samarali boshqarish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Sog'liqni saqlash vazirligi tashabbusi bilan qabul qilingan "Sog'liqni saqlash tizimini 2022–2026-yillarda rivojlantirish strategiyasi"da elektron xizmatlarni keng joriy etish, navbat kutish vaqtini qisqartirish va tibbiy xizmatlarning tezkorligini oshirish asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan.

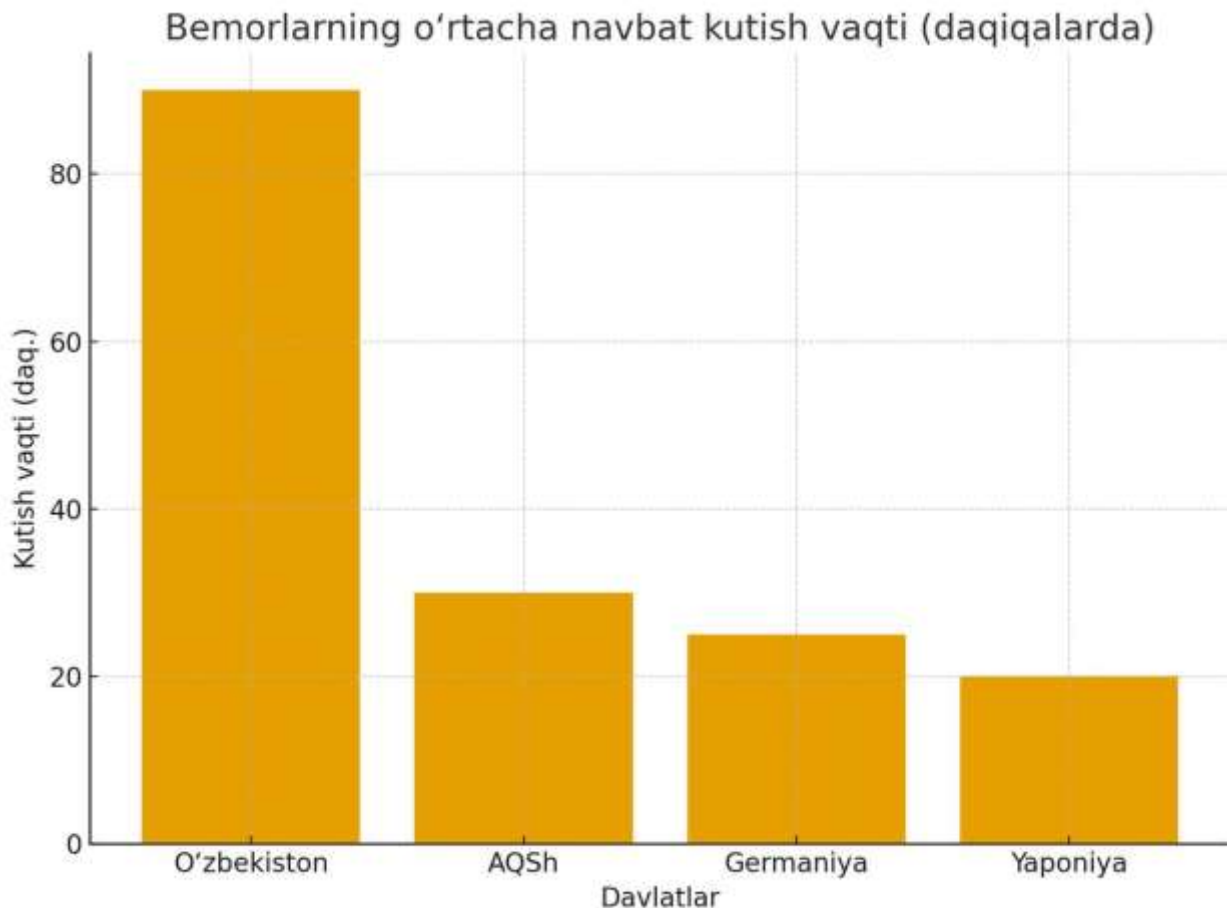
Elektron poliklinika tizimi. O'zbekiston bo'yicha 2023-yil yakunlariga ko'ra, 200 dan ortiq poliklinikada "Elektron poliklinika" tizimi ishga tushirilgan. Ushbu tizim bemorlarga onlayn tarzda ro'yxatdan o'tish, shifokor qabuliga yozilish va tahlil natijalarini internet orqali olish imkoniyatini beradi. SSV statistikalariga ko'ra, bu tizim joriy etilgan hududlarda bemorlarning navbat kutish vaqti o'rtacha 40% ga qisqargan.

Onlayn navbat va telemeditsina. So'nggi ikki yilda telemeditsina xizmatlari ham rivojlanmoqda. 2023-yilda respublika bo'yicha 50 mingdan ortiq masofaviy shifokor maslahatlari berilgan. Bu ayniqsa chekka hududlarda yashovchi aholiga vaqt va mablag' tejallishini ta'minlamoqda. Onlayn navbat tizimi joriy etilgan klinikalarda esa shifokor qabuliga kirish uchun kutish vaqti 1,5 soatdan o'rtacha 35–40 daqiqagacha qisqargani qayd etilgan.

Yirik klinikalar tajribasi. Masalan, Tashkent International Clinic zamonaviy elektron boshqaruv tizimidan foydalanadi: bemorlarning barcha tibbiy hujjatlari raqamlashtirilgan va shifokor qabuliga yozilish onlayn shaklda amalga oshiriladi. Bu orqali klinika o'z bemorlariga o'rtacha 15–20 daqiqada qabul xizmatini taqdim etmoqda. Yana bir misol – Respublika shoshilinch tibbiy yordam ilmiy markazi. Bu yerda zamonaviy elektron monitoring tizimlari joriy etilgan bo'lib, tez tibbiy yordam chaqiruvi kelib tushganidan boshlab brigada manzilga yetib borishgacha bo'lgan vaqt 25% ga qisqargan.

Umuman olganda, O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish yo'nalishida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ammo shifokorlarning ortiqcha hujjat yuritish yuklamasi, barcha hududlarda elektron tizimlarning to'liq

ishlamasligi va kadrlar yetishmovchiligi hali ham muammoli jihat bo‘lib qolmoqda. Kelajakda raqamli sog‘liqni saqlash xizmatlarini keng joriy etish va xalqaro tajribani amaliyotga tatbiq etish ushbu muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish samaradorligi hali yetarli darajada emas. Shifokorlar bir bemorga o‘rtacha 10 daqiqa vaqt ajratadi, bu AQSh (20 daqiqa), Germaniya (18 daqiqa) va Yaponiya (15 daqiqa) ko‘rsatkichlaridan ancha past. Bu bemorlar bilan chuqur muloqot qilish va to‘liq diagnostika o‘tkazishga yetarli emasligini anglatadi.

Navbat kutish vaqti ham keskin farq qiladi: O‘zbekistonda bemor o‘rtacha 90 daqiqa kutadi, AQShda esa 30 daqiqa, Germaniyada 25 daqiqa, Yaponiyada esa atigi 20 daqiqa. Bundan ko‘rinadiki, elektron navbat tizimlari va telemeditsina xizmatlari rivojlangan mamlakatlarda kutish vaqtini sezilarli darajada qisqartirmoqda.

Shifokorlarning hujjat yuritishga sarflagan vaqti ham muhim omil hisoblanadi. O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich 35% ni tashkil qiladi, AQShda 25%, Germaniyada 20%, Yaponiyada esa 18%. Demak, O‘zbekistonda hujjatlarni elektronlashtirish jarayoni to‘liq amalga oshirilmagan, natijada shifokorlar ko‘proq vaqtni qog‘ozbozlikka sarflab, bemorlar bilan ishlash uchun kamroq vaqt ajratmoqda.

Grafikda bemorlarning oʻrtacha navbat kutish vaqti davlatlar kesimida taqqoslangan. Unda koʻrinib turibdiki, Oʻzbekistonda bu koʻrsatkich 90 daqiqa boʻlib, boshqa davlatlarga nisbatan juda yuqori.

AQShda navbat kutish vaqti 30 daqiqa, Germaniyada 25 daqiqa, Yaponiyada esa 20 daqiqa atrofida. Ushbu farqlar sogʻliqni saqlash tizimidagi tashkiliy mexanizmlarning rivojlanganligi bilan bogʻliq. Masalan, AQSh va Germaniyada elektron sogʻliq kartalari, onlayn roʻyxatdan oʻtish tizimlari va telemeditsina xizmatlari keng qoʻllaniladi. Yaponiyada esa muntazam profilaktika tekshiruvlari va samarali rejalashtirilgan tibbiy xizmatlar navbat kutish vaqtini minimal darajaga tushirgan.

Shu bois, Oʻzbekiston uchun global tajribani oʻrganib, elektron navbat tizimini barcha poliklinikalarga joriy etish, telemeditsina xizmatlarini kengaytirish va shifokorlarning ortiqcha qogʻozbozlik yukini kamaytirish orqali kutish vaqtini qisqartirish muhim strategik yoʻnalish boʻlib qolmoqda.

Xulosa

Sogʻliqni saqlash tizimida vaqtni boshqarish bugungi kunda shifokorlar va bemorlar uchun eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Toʻgʻri tashkil etilgan vaqt boshqaruvi nafaqat jarayonlarning samaradorligini oshiradi, balki tizimning barqaror ishlashiga ham xizmat qiladi. Shu bois, ushbu mavzuni tahlil qilish orqali bir nechta muhim xulosalarga kelish mumkin.

Birinchidan, shifokorlar uchun vaqtni boshqarishning imkoniyatlari juda kengdir. Toʻgʻri rejalashtirilgan vaqt shifokorlarga oʻz faoliyatini samarali tashkil qilish, ortiqcha stressni kamaytirish va sifatli xizmat koʻrsatish imkonini beradi. Masalan, vaqtni boshqarish texnologiyalari yordamida hujjatlashtirishga sarflanadigan vaqt qisqaradi, bu esa shifokorga koʻproq bemor qabul qilish imkonini yaratadi. Statistik maʼlumotlarga koʻra, elektron sogʻliqni saqlash tizimlari joriy etilgan klinikalarda shifokorlarning samaradorligi 20–30% ga oshgan. Bu koʻrsatkich shuni anglatadiki, vaqtni boshqarish nafaqat shaxsiy, balki tizimli darajada ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Ikkinchidan, bemorlar uchun vaqtni boshqarishning afzalliklari yanada sezilarli. Eng muhim jihat – bu vaqtni tejashdir. Zamonaviy tizimlarda onlayn navbat, telemeditsina va elektron retseptlar bemorlarning kutish vaqtini keskin qisqartirmoqda. Masalan, rivojlangan davlatlarda bemorning oʻrtacha kutish vaqti 15–20 daqiqani tashkil etadi, Oʻzbekistonda esa bu koʻrsatkich tobora qisqarib bormoqda. Bemorlar sifatli va tezkor xizmat olish orqali davolanish jarayonini yanada aniqroq rejalashtirish imkoniyatiga ega boʻlmoqda. Bu esa ularning sogʻligʻini tiklash jarayonini tezlashtiradi va tibbiyotga boʻlgan ishonchini oshiradi.

Uchinchidan, vaqtni boshqarish sogʻliqni saqlash tizimining strategik rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Jahon banki va WHO maʼlumotlariga koʻra, vaqtni toʻgʻri boshqara oladigan sogʻliqni saqlash tizimlari iqtisodiy samaradorlik jihatidan ham

ustunlikka ega. Masalan, resurslarning to‘g‘ri taqsimlanishi natijasida sog‘liqni saqlash xarajatlari 15–20% ga kamayishi mumkin. Shu sababli, O‘zbekistonda ham vaqtni boshqarish strategiyalarini joriy etish sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirishda ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, vaqtni boshqarish shifokorlar uchun stressni kamaytirish va samaradorlikni oshirish imkoniyatini bersa, bemorlar uchun esa vaqtni tejash, sifatli xizmat olish va davolanish jarayonini rejalashtirishni ta’minlaydi. Umuman olganda, vaqtni boshqarish sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirishda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan omil sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar va qonun hujjatlari:

1. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. “2022–2026 yillarda sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish strategiyasi”. Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. “Sog‘liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. PF-5590, 2018-yil 7-dekabr.
3. World Health Organization (WHO). Global Health Observatory (GHO) data. Geneva, 2023.
4. World Bank. Health Expenditure and Outcomes Report. Washington, 2022.
5. Porter, M. E., & Teisberg, E. O. Redefining Health Care: Creating Value-Based Competition on Results. Harvard Business School Press, 2006.

Internet manbalari

1. World Health Organization (WHO) rasmiy sayti – <https://www.who.int> (<https://www.who.int/>)
 - Ushbu manbadan sog‘liqni saqlash tizimidagi global kutish vaqti, shifokorlar yuklamasi hamda mehnat unumdorligi statistikasi olindi.
2. Jahon banki (World Bank) rasmiy sayti – <https://www.worldbank.org> (<https://www.worldbank.org/>)

INTERACTIVE STORY-BASED WRITING TASKS: BOOSTING CREATIVITY AND TEXT ORGANIZATION SKILLS IN PRIMARY EFL STUDENTS

Author: **Ashurov Abdulatif Tuxtasunovich**

Master's 1st Grade, Angren University

Email: abduljun@mail.ru

Abstract. This article explores how interactive story-based writing tasks enhance creativity and text organization skills among primary EFL learners. Drawing on classroom observations, qualitative analysis, and digital storytelling activities, the study demonstrates that story-based tasks significantly motivate young learners, support coherent narrative construction, and encourage imaginative thinking. Digital tools—such as StoryJumper, Book Creator, and online story generators—provide visual scaffolds that help students plan events, develop characters, and sequence ideas logically.

Keywords: interactive storytelling, writing skills, creativity, text organization, primary EFL learners, digital tools.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf EFL o'quvchilarining ijodkorligi va matnni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv hikoya asosidagi yozma topshiriqlarning o'rni tahlil qilinadi. Sinf kuzatuvlari, sifat tahlili va raqamli hikoya yaratish jarayonlariga tayangan holda, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bunday topshiriqlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, izchil hikoya tuzishiga yordam beradi va tasavvurini faollashtiradi. StoryJumper, Book Creator kabi raqamli vositalar o'quvchilarga voqealar ketma-ketligini rejalashtirish, qahramonlarni rivojlantirish va g'oyalarni mantiqan tartiblash uchun vizual qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: interaktiv hikoyalash, yozma ko'nikmalar, ijodkorlik, matnni tashkil etish, boshlang'ich EFL o'quvchilari.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль интерактивных заданий на основе сторителлинга в развитии творческих способностей и навыков организации текста у младших учащихся, изучающих английский язык. На основе качественного анализа, наблюдений в классе и цифрового сторителлинга показано, что такие задания значительно повышают мотивацию, помогают строить связный текст и стимулируют воображение.

Ключевые слова: интерактивный сторителлинг, навыки письма, творчество, организация текста, младшие EFL учащиеся.

Introduction. Developing writing skills in primary EFL students is a gradual and challenging process, often limited by minimal vocabulary, limited exposure to written language, and low motivation. Interactive story-based writing tasks offer an engaging alternative to traditional writing exercises by integrating creativity, visuals, and narrative thinking. These tasks help young learners explore language in meaningful contexts while building essential writing skills such as sequencing, organization, and clarity.

This article examines how interactive storytelling and digital story-making tools contribute to improved creativity and text organization in young EFL learners.

Literature Review. Studies in early language education emphasize that storytelling is a natural way for children to express ideas and understand narrative structures. Digital and interactive storytelling extend this process by combining multimodal elements—images, audio, movement, and written text.

Methodology. This study employed a qualitative research approach, drawing on classroom observations, learners' written drafts, teacher reflection notes, and completed digital story projects. The participants were 25 primary EFL students aged 7 to 10.

The instructional implementation involved multiple story-based activities. Students first engaged in guided storytelling sessions to become familiar with narrative structure, characters, and sequencing. This was followed by interactive story planning using visual prompts and pictures, allowing learners to organize ideas and brainstorm content. Learners then created digital stories on tablets, integrating images, audio, and animations to enhance their narratives. Group-based brainstorming and collaborative character design encouraged discussion, idea exchange, and peer learning. Finally, students produced individual written stories based on the interactive and digital tasks. All collected data were analyzed thematically to examine how these storytelling tasks influenced learners' creativity, text organization, engagement, and language use.

Interactive story tasks provided learners with opportunities to design characters, imagine fictional worlds, and construct original plots. The use of visual supports and digital animations stimulated imagination, particularly for students who found it challenging to generate ideas independently. Many learners produced more elaborate and creative stories than expected, incorporating descriptive details, dialogue, and humor, reflecting heightened imaginative engagement.

Story-based writing required learners to organize events in a logical sequence, including a clear beginning, middle, and end. Visual story maps, online templates, and digital sequencing tools aided students in structuring their ideas coherently. Final stories demonstrated improved chronological order, clearer topic development, more

coherent paragraphs, and smoother transitions between events, indicating enhanced text organization skills.

Students exhibited higher motivation when tasks involved creating stories with colorful backgrounds, stickers, characters, or digital avatars. The interactive nature of the activities reduced writing anxiety and encouraged learners to approach writing with enthusiasm, fostering sustained engagement throughout the process.

During the storytelling process, learners experimented with new vocabulary, descriptive adjectives, and narrative phrases. Many students showed notable progress in spelling and sentence formation as they revised their digital stories, demonstrating growth in written language competence alongside creativity and organizational skills. The findings of this study suggest several practical strategies for EFL teachers:

Incorporate visual story planning: Utilize storyboards, pictures, and interactive maps to support narrative structuring.

Conclusion. Interactive story-based writing tasks play a powerful role in developing creativity and text organization skills among primary EFL learners. By combining imagination, visual support, and structured narrative planning, such tasks help young students build stronger writing habits, greater confidence, and deeper engagement with English. This approach aligns with modern pedagogical trends and promotes meaningful literacy development.

REFERENCES

1. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
2. Craft, A. (2005). *Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas*. Routledge.
3. Crespo, S., & Arizpe, E. (2008). Storytelling in the classroom: Promoting literacy and language learning. *Language and Education*, 22(3), 207–222.
4. Ellis, G., & Brewster, J. (2014). *Tell it Again! The Storytelling Handbook for Primary English Language Teachers*. British Council.
5. Gao, Y. (2010). Creativity in EFL writing: A study on young learners. *ELT Journal*, 64(3), 257–265.
6. Hyland, K. (2003). *Second Language Writing*. Cambridge University Press.
7. Kim, H., & Gilman, D. A. (2008). Effects of multimedia-supported stories on primary learners' writing skills. *Language Learning & Technology*, 12(3), 55–78.

OZIQ-OVQAT SANOATINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILIY- IQTISODIY MEXANIZMLARNING AHAMIYATI

Muallif: **Dilnavoz Nurmanova.**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, tayanch doktorantura talabasi

Annotatsiya Tezida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ishda klaster tizimlari, investitsiya loyihalari, eksportni rivojlantirish va davlat tomonidan belgilangan strategik vazifalar asosida sohaning o'sish potentsiali ko'rib chiqiladi. Shuningdek, samarali boshqaruv mexanizmlari va tashkiliy-iqtisodiy chora-tadbirlarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ishlab chiqarish hajmini oshirish va eksportni rag'batlantirishdagi roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat sanoati, klasterlar, investitsiya, eksport, iqtisodiy mexanizmlar, oziq-ovqat xavfsizligi

Аннотация: В работе анализируется значение организационно-экономических механизмов в развитии пищевой промышленности. Рассматриваются кластерные системы, инвестиционные проекты, развитие экспорта и стратегические задачи отрасли, определенные государством, а также потенциал роста сектора. Подчеркивается роль эффективных управленческих механизмов и организационно-экономических мероприятий в обеспечении продовольственной безопасности, увеличении объёмов производства и стимулировании экспорта.

Ключевые слова: пищевая промышленность, кластеры, инвестиции, экспорт, экономические механизмы, продовольственная безопасность

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda oziq-ovqat sanoati alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohaning samarali faoliyati nafaqat ishlab chiqarish texnologiyalarining darajasi, balki uni boshqarish va rivojlantirishda qo'llaniladigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat sanoati jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Davlat statistika qo'mitasi va Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda oziq-ovqat sanoati hajmi \$6,8 mlrd.ga yetgan, eksport shartnomalari summasi esa \$1,8 mlrd.dan oshgan.¹ Bu esa sohaning iqtisodiyotdagi ulushi ortib borayotganini hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zaruriyatini ko'rsatadi. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, oziq-ovqat sanoati milliy oziq-

¹ <https://www.intellinews.com/uzbekistan-s-food-industry-totals>. By Ben Aris in Berlin March 24, 2024

ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholini sifatli mahsulotlar bilan barqaror ta'minlash va eksport salohiyatini kengaytirishda asosiy o'rin tutadi. Bu jarayonda klaster va kooperatsiya tizimlari, sifatni boshqarish standartlari (ISO, HACCP), malakali kadrlar tayyorlash, shuningdek, moliyaviy rag'batlar, investitsiya va bozor mexanizmlarini samarali qo'llash sohaning barqaror o'sishini ta'minlovchi asosiy omillar sifatida maydonga chiqadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning ahamiyatini o'rganish uchun ilmiy-nazariy va amaliy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, **tahliliy usul** yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar (FAO, OECD, World Bank) hisobotlari hamda mahalliy tadqiqotlar o'rganilib, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning nazariy asoslari tahlil qilindi. Shuningdek, **taqqoslash usuli** asosida O'zbekiston tajribasi Turkiya, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi davlatlari amaliyoti bilan solishtirildi hamda samarali mexanizmlar aniqlab chiqildi. Bundan tashqari, **statistik usul**dan foydalanilib, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi va xalqaro moliya institutlari ma'lumotlari asosida oziq-ovqat sanoatining so'nggi yillardagi rivojlanish tendensiyalari raqamli ko'rsatkichlar orqali tahlil etildi.

Adabiyotlar sharhi

Oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish masalalari mahalliy va xorijiy olimlar hamda xalqaro tashkilotlarning ilmiy izlanishlarida keng o'rin olgan. Mahalliy tadqiqotchilar (Abdullayev A., Karimov B., Yo'ldoshev D. va boshqalar) asarlarida oziq-ovqat sanoatini modernizatsiya qilishda klasterlash, kooperatsiya tizimlari va malakali kadrlar tayyorlashning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Ularning fikricha, klaster modeli ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga, qo'shimcha qiymat zanjirini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Xalqaro adabiyotlarda esa oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksportni rivojlantirish va sifat standartlarini joriy etish masalalari markaziy o'rin egallaydi. FAO, OECD va World Bank hisobotlarida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning o'zaro uyg'unlashuvi alohida ta'kidlanadi. Masalan, FAOning 2022-yilda chop etilgan *Food and Agriculture in Uzbekistan* nomli hisobotida O'zbekistonda sifat nazorati tizimlarini joriy etish eksport hajmini oshirish va xalqaro bozorlarga chiqishda asosiy shartlardan biri sifatida qayd etilgan.

O'zbekiston Respublikasida esa sohani rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati Prezident farmonlari va qarorlarida mustahkamlab qo'yilgan. Jumladan, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonida 2022–2026-yillarda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksportni ko'paytirish, klasterlar faoliyatini kengaytirish asosiy vazifalar sifatida

belgilangan.² Bu esa tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar uyg'unligiga davlat darajasida yondashuv shakllanayotganidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, shuningdek, BNE IntelliNews kabi xalqaro axborot manbalarida keltirilgan ma'lumotlar sohaning rivojlanish dinamikasini yaqqol ifodalaydi. Jumladan, 2023-yilda oziq-ovqat sanoati hajmi \$6,8 mlrd.ga yetgani³, Samarkand Agri-Food Forumida esa \$1,88 mlrd. qiymatidagi investitsiya shartnomalari imzolanganligi ushbu sohaning jadal rivojlanayotganidan dalolat beradi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida amal qiladi. Ularni kompleks ravishda qo'llash sanoat samaradorligini oshiradi, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi va ichki bozorda barqaror oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

So'nggi yillarda O'zbekiston oziq-ovqat sanoati barqaror o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2019–2023-yillar oralig'ida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi yiliga o'rtacha 7–8 foizga o'sib kelmoqda. 2023-yilda tarmoq hajmi 6,8 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, eksport shartnomalari summasi 1,8 mlrd. dollardan oshgan. Bu esa oziq-ovqat sanoatining nafaqat ichki bozorni ta'minlash, balki tashqi bozorlarda ham faol ishtirok etayotganini ko'rsatadi.

Tashkiliy mexanizmlarning samaradorligi

- **Klaster va kooperatsiyalar tizimi:** O'zbekistonda meva-sabzavotchilik va chorvachilik yo'nalishida klasterlash jarayoni joriy etilib, fermer xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari va eksportyorlar o'zaro integratsiya qilinmoqda. Bu tizim resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish, ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda logistika xarajatlarini kamaytirish imkonini bermoqda.
- **Sifatni boshqarish tizimlari:** So'nggi yillarda ISO va HACCP standartlarini joriy etayotgan korxonalar soni oshmoqda. Bu eksport imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda, chunki ko'plab davlatlar oziq-ovqat mahsulotlarini faqat xalqaro standartlarga mos bo'lgandagina qabul qiladi.
- **Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish:** Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish uchun malakali kadrlar tayyorlash zarurati kuchaymoqda. Shu sababli, so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligida dual ta'lim tizimi kengaytirildi.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni

³ Stat.uz

Iqtisodiy mexanizmlarning ahamiyati

- **Moliyaviy rag‘batlar:** Davlat tomonidan berilayotgan soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar ishlab chiqaruvchilarning yangi texnologiyalarni joriy etishiga turtki bermoqda. Masalan, energiya samarador uskunalarini xarid qilish uchun ajratilayotgan imtiyozli kreditlar korxonalarning xarajatlarini sezilarli kamaytirmoqda.
- **Investitsiya mexanizmlari:** 2023-yilda Samarkand Agri-Food Forumida umumiy qiymati 1,88 mlrd. dollardan ortiq investitsiya shartnomalari imzolandi. Bu esa sohada modernizatsiya, yangi ishlab chiqarish quvvatlari va eksport imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim manba hisoblanadi.
- **Bozor mexanizmlari:** Ichki va tashqi bozorda raqobatning kuchayishi ishlab chiqaruvchilarni sifatni oshirish va marketing strategiyalarini rivojlantirishga undamoqda. Bu esa iste’molchilar manfaatlarini himoya qilish va mahsulot turlarini diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oziq-ovqat sanoatida ayrim tizimli muammolar mavjud:

- sifat nazorati tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- logistika infratuzilmasining cheklanganligi;
- energiya samaradorligi pastligi;
- eksport bozorlarining torligi.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning uyg‘unlashgan holda qo‘llanishi zarur. Masalan, sifat muammolarini bartaraf etish uchun ISO va HACCP standartlarini joriy qilish bilan birga, davlat tomonidan sertifikatlash jarayonini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash lozim. Logistika muammolarini esa klaster tizimini rivojlantirish va zamonaviy logistika markazlariga investitsiyalar jalb qilish orqali yechish mumkin.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar muhim o‘rin tutishi aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sohaning hozirgi holati ijobiy o‘sish sur‘atlarini namoyon qilayotgan bo‘lsa-da, bir qator tizimli muammolar mavjud. Sohaning barqaror rivojlanishi, bir tomondan, tashkiliy mexanizmlar — klaster va kooperatsiya tizimlari, sifatni boshqarish standartlari hamda malakali kadrlar tayyorlash tizimlari orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini yaratmoqda. Ikkinchi tomondan, iqtisodiy mexanizmlar — moliyaviy rag‘batlar, investitsiyalar va bozor mexanizmlari mahsulot tannarxini pasaytirish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va eksport imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat

qilmoqda. Shu bilan birga, sifat nazorati, logistika, energiya samaradorligi va eksport diversifikatsiyasi kabi tizimli muammolarni kompleks tarzda hal etish zarurati mavjud. Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirish uchun bir qator amaliy choralar taklif etiladi. Avvalo, klaster va kooperatsiyalarni yanada rivojlantirish orqali ishlab chiqaruvchi, qayta ishlovchi va eksportyorlarni yagona zanjirga birlashtirish lozim. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlarini xalqaro standartlarga muvofiq sertifikatlash jarayonini kengaytirish va bu borada davlat tomonidan subsidiya hamda imtiyozli kreditlar ajratish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanishi O'zbekiston oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda milliy oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning eng samarali yo'li hisoblanadi. Shunday qilib, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni uyg'unlashtirish, ularni tizimli qo'llash O'zbekiston oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish hamda ichki bozorda barqaror oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning eng samarali yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-60-son. *Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va klasterlarni rivojlantirishga doir vazifalar*, 28-yanvar 2022. <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *Oziq-ovqat sanoati ko'rsatkichlari 2023 yil*. Tashkent: Statistika qo'mitasi, 2023.
3. Kun.uz. *Uzbekistan concluded \$1.88 billion worth of agreements on the sidelines of Agri-Food Investment Forum in Samarkand*, 8-sentabr 2023. <https://kun.uz/en/news/2023/09/08/uzbekistan-concluded-188-worth-of-agreements-on-the-sidelines-of-agri-food-investment-forum-in-samarkand>
4. Abdullayev, M. *Oziq-ovqat xavfsizligi va klaster tizimining samaradorligi*. Tashkent: Ilmiy nashr, 2021.
5. Karimov, S. *O'zbekistonning eksport salohiyatini oshirish va klasterlarni rivojlantirish yo'llari*. Samarqand: Samarqand Universiteti nashri, 2022.
6. Ilmiy maqola: "Oziq-ovqat sanoati klasterlari va ularning investitsiya jozibadorligi" – BuxDU ilmiy ishlanmalari, 2022. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13088_1_C2CE1620466447D43D239091BF37F94A6EA1D92C.pdf
7. FAO (Food and Agriculture Organization). *Uzbekistan: Food Security and Agricultural Development*, 2022. <https://www.fao.org/uzbekistan/en/>

Temir yo'l sanoatida singulyar va amaliy iqtisodiyotni qo'llashning ilmiy-nazariy asoslari

**TATU, i.f.n., dotsent
Bobojonova Zarnigor**

Annotatsiya. Ushbu maqola temir yo'l sanoatida singulyar va amaliy iqtisodiyotni qo'llashning nazariy-metodologik asoslarini yoritadi. Singulyar iqtisodiyot konsepsiyasi orqali iqtisodiy tizimlardagi murakkablik, beqarorlik va raqamli-jismoniy integratsiya sharoitida qaror qabul qilish mexanizmlari tahlil qilinadi. Temir yo'l transporti global iqtisodiy integratsiya, logistika oqimlari, ekologik barqarorlik va inson kapitalining uyg'unlashgan shakli sifatida ko'rib chiqilib, zamonaviy transformatsion jarayonlar kontekstida baholanadi. Singulyar iqtisodiyot modelining Accinelli, Anyul, Meceda, Vonortas va Sen tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan uyg'unligi, uning iqtisodiy samaradorlik, transport xavfsizligi va ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi rolini chuqurlashtiradi. Mazkur maqola singulyar iqtisodiyotning texnologik transformatsiya va ijtimoiy identifikatsiya bilan bog'liq o'ziga xos paradigmasini transport sektori misolida tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Temir yo'l sanoati, singulyar iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, transport tizimi, iqtisodiy samaradorlik, Accinelli, Anyul, Meceda, Vonortas, Sen, ijtimoiy adolat, sun'iy intellekt, identifikatsiya, raqamli-jismoniy integratsiya.

Temir yo'l sanoatida singulyar va amaliy iqtisodiyotni qo'llash zamonaviy iqtisodiy tafakkur rivojida strategik zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda. Singulyar iqtisodiyotning mohiyati – murakkab tizimlar ichida yuzaga keladigan noma'lumlik, keskin holatlar va o'zgaruvchan sharoitlarda optimal qaror qabul qilish tamoyillarini chuqur tushunishdan iborat bo'lib, bu yondashuv temir yo'l sanoatining transformatsion jarayonlariga bevosita tatbiq etiladi. Bugungi global logistika, transport xavfsizligi, raqamli mobilitet va transchegaraviy transport koridorlarining integratsiyasi sharoitida har bir milliy transport tizimi o'zining ichki resurslari, tashqi bozorlar bilan aloqalari va geoiqtisodiy imkoniyatlarini qayta baholashga majbur bo'lmoqda. Shunday sharoitda singulyar iqtisodiy yondashuv temir yo'l tarmoqlarining yuklama holatlari, transport oqimlari, bozor signallari va xarajat-stsenariylaridagi keskin o'zgarishlarni bashoratlashga ilmiy asos yaratadi. Ushbu paradigmaning amaliy iqtisodiyot bilan uyg'unlashuvi esa temir yo'l korxonalarining boshqaruv mexanizmlarini insoniylashgan, adaptiv va barqaror qarorlar asosida

shakllantirish imkonini beradi. Natijada transport siyosati, xizmat sifati va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida yangi muvozanat paydo bo'ladi.

Global miqyosda temir yo'l tizimlari iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik va hududlararo integratsiyaning asosiy omillaridan biri sifatida qayta talqin qilinmoqda. Yevropa Ittifoqining "Sustainable and Smart Mobility Strategy", Yaponiya va Janubiy Koreyaning yuqori tezlikdagi temir yo'l modellari hamda Xitoyning "Bir kamar – bir yo'l" tashabbusidagi temir yo'l infratuzilmasi singulyar iqtisodiy fikrlashning transport menejmentidagi real ko'rinishlarini yoritadi. Mazkur tajribalar shuni ko'rsatadiki, temir yo'l sektorida har qanday iqtisodiy samaradorlik inson kapitali, transport xavfsizligi, ekologik barqarorlik va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyada qaralmasa, uning rivojlanish potentsiali chegaralanib qoladi. Shu nuqtai nazardan, singulyar iqtisodiyotning stsenariyli tahlil, stress-testlar, kompleks risk kalibrlash va ijtimoiy ta'sirni baholash mexanizmlari temir yo'l sohasida iqtisodiy siyosatning mukammal shakllanishi uchun nazariy tayanch bo'lib xizmat qiladi. Bu nafaqat texnologik modernizatsiyani, balki transport tizimini boshqarishning inson manfaatlariga yo'naltirilgan, adolatli va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli modelini yaratadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u temir yo'l sanoatida iqtisodiy jarayonlarni oddiy "xarajat–daromad" tamoyili bilan cheklanmaydigan, balki butun tizimning murakkablik darajasi, bozor beqarorligi, tashqi shoklar, logistika ehtiyojlari va raqamli transformatsiya talablari asosida talqin qiladi. Singulyar iqtisodiy modelning temir yo'l tarmog'iga moslashtirilishi orqali resurslardan foydalanish samaradorligi, tarif siyosati, texnologik investitsiyalar, xizmatlar diversifikatsiyasi va transport xavfsizligini bir butun holatda baholash imkoniyati yuzaga keladi. Bundan tashqari, mazkur yondashuv ijtimoiy qatlamlar uchun teng imkoniyatli mobilitet tizimini yaratishda ham beqiyos o'rin tutadi, chunki temir yo'l infratuzilmasi nafaqat iqtisodiy ko'priq, balki insonlar hayot sifati va hududlararo adolatni ta'minlovchi vositadir. Shu boisdan ushbu tadqiqot temir yo'l siyosatini yangi ilmiy manzara orqali qayta ochib beradi, uning rivojlanish strategiyasida singulyar va amaliy iqtisodiyotning uyg'unlashgan, chuqur asoslangan modelini yaratishga xizmat qiladi.

Singulyar iqtisodiyot tushunchasi umumiy iqtisodiyot nazariyasidan farqli o'laroq, inson kapitali, innovatsiyalar va sun'iy intellekt yordamida iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishga yo'naltirilgan yangi iqtisodiy modeldir. U iqtisodiy jarayonlarni yangi texnologiyalar orqali optimallashtirish va iqtisodiyotning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashishni maqsad qiladi. Singulyar iqtisodiyotning vazifasi innovatsiyalar va raqamli transformatsiya orqali iqtisodiy o'sishni va raqobatbardoshlikni oshirish hisoblanadi.

Bu model odam kapitalini rivojlantirish, texnologik innovatsiyalarni joriy etish, sun'iy intellektni qo'llash va yangi ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishga qaratilgan. Shuningdek, singulyar iqtisodiyot strukturalari raqamli iqtisodiyotboshi sifatida ko'rib chiqiladi. Uning mazmuni esa, iqtisodiy tizimni yangi darajaga ko'tarish, raqamli texnologiyalar va ilmiy yutuqlar yordamida iqtisodiy jarayonlarni boshqarish va mustahkamlashdan iboratdir.

Singulyar iqtisodiyot kim tomonidan va qachon aniq ishlab chiqilgani haqida aniq manbalar ko'p emas, lekin bu tushuncha zamonaviy davrda, ayniqsa sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar rivojlangach shakllangan hisoblanadi. Uning maqsadi asosida iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish, innovatsiyalarni joriy etish va inson resurslarini yanada samarali ishlatish orqali davlat va mamlakatlarning iqtisodiy kuchini oshirish yotadi.

Singulyar iqtisodiyot konsepsiyasi raqamli va jismoniy iqtisodiy makonlarning kesishgan nuqtasida shakllanib, “zamonaviy texnologik siljishlar an'anaviy iqtisodiy tuzilmalarning mohiyatini qayta belgilamoqda” degan ilmiy g'oyaga tayangan holda boyiydi. Ushbu yondashuvning metodologik asoslari Accinelli va Anyul (2005) tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlarga hamohang bo'lib, ular iqtisodiy tizimlarning murakkab, ko'p barqarorlikka ega bo'lgan va keskin o'zgarishlarga moyil tabiatini “singulyar iqtisodiy makon” orqali tushuntiradilar. Mualliflar ta'kidlaganidek, raqamli va jismoniy faoliyat o'rtasidagi chegaralarning yo'qolib borishi nafaqat texnologik jarayonlarning tezlashuvi natijasi, balki iqtisodiy tizimning o'zini o'zi qayta tashkil etishga bo'lgan ichki intilishining bir ko'rinishidir. Shuning uchun, ular nazariyasida “singulyarlik” iqtisodiy faoliyatning fizik chegaralar bilan emas, balki raqamli o'zaro ta'sirlarning o'sib borayotgan zichligi, qiymat yaratilishining yangi mexanizmlari va platformalararo integratsiya bilan belgilanadi. Tarmoqli effektlar, bo'lishuv iqtisodi va platformaviy modellar bu jarayonning amaliy ifodasi bo'lib, iqtisodiyotning o'zini o'zi yangilashga moyil, dinamik va keskin o'zgaruvchan tabiatini ko'rsatadi.

Singulyar iqtisodiyotning genezisi Accinelli va Anyulning (2005) iqtisodiy tizimlarda “katastrofa nazariyasi”ni qo'llash haqidagi ilmiy qarashlari bilan uyg'un bo'lib, ularning fikricha, zamonaviy iqtisodiyotning raqamli transformatsiya bosqichida paydo bo'ladigan beqarorlik, sakrashli o'zgarishlar va tizimli qayta konfiguratsiya jarayonlarini faqat an'anaviy makro yoki mikro modellardan foydalanib tushuntirish mumkin emas. Ular iqtisodiy tizimlarning yangi shaklda idrok qilinishini — ya'ni raqamli axborot oqimlari, platformalararo integratsiya va inson kapitalining o'zgaruvchan roli bilan belgilanadigan ko'p disiplinli tahlilni taklif qiladilar. Meceda va Vonortas singulyar iqtisodiyotga raqamli-jismoniy integratsiya nuqtai nazaridan yondashgan bo'lsalar, Accinelli va Anyul bu jarayonning matematik murakkabligini,

jumladan, iqtisodiy tizimlarning o'zgarish nuqtalarida hosil bo'ladigan tuzilma o'zgarishlarini (bifurkatsiyalarni) tushuntirishga urinadilar. Bu yondashuv "gig-ekonomika", platformaviy mehnat bozorlarining shakllanishi, iste'molchi xulqining real vaqt rejimida o'zgarishi kabi hodisalarni chuqurroq talqin qilish imkonini beradi. Shuningdek, bu nazariya iqtisodiyotning barqaror holatdan barqaror holatga keskin o'tishini tushuntiruvchi matematik vositalarni o'z ichiga olgani sababli, zamonaviy iqtisodiy muhitdagi beqarorlik va tezkor transformatsiya jarayonlarini tahlil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Meceda, Vonortas (2018) va Accinelli, Anyul (2005) tomonidan berilgan ilmiy pozitsiyalar uyg'un tarzda shuni ko'rsatadiki, singulyar iqtisodiyot nafaqat texnologik taraqqiyotning bevosita natijasi, balki iqtisodiy tizimlarning ichki murakkabligi, o'zaro bog'liqligi va ko'p qatlamli tabiati bilan uzviy bog'liq. Mualliflar o'z izlanishlarida an'anaviy iqtisodiy nazariyalar ushbu murakkab jarayonlarni tushuntirishda yetarli emasligini alohida ta'kidlab, yangi metodologik yondashuvlar — raqamli integratsiya, tizimli beqarorlik, platformaviy qiymat yaratilishi va ko'p barqarorlik rejimlarini hisobga oluvchi nazariy modellar zarurligini ko'rsatadilar. Ularning ilmiy qarashida "yangi iqtisodiy makon — bu jismoniy resurslarga tayanadigan iqtisodiy tizimdan raqamli o'zaro ta'sirlarga asoslangan iqtisodiy tizimga o'tish jarayoni bo'lib, unda qiymat yaratishning yangi nisbatlari shakllanadi." Bu paradigma davlat siyosati, tartibga solish, mehnat bozori, raqobat, platformaviy iqtisodiyot va ijtimoiy adolat masalalarini qayta talqin qilish zaruriyatini tug'diradi. Shu sababli, singulyar iqtisodiyot nazariyasi nafaqat nazariy qimmatga ega, balki iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqishda, ijtimoiy-iqtisodiy siyosatlar dizaynida va texnologik transformatsiyaning ijtimoiy oqibatlarini boshqarishda ham fundamental ahamiyat kasb etadi¹.

Meceda va Vonortasning (2018) "Singular iqtisod: raqamli-jismoniy bo'linishning oxiri" nomli ilmiy maqolasi zamonaviy iqtisodiyotning eng murakkab va shu bilan birga eng transformatsion jarayonlarini konseptual darajada sharhlovchi fundamental nazariy manbalardan biridir. Mualliflar ilgari surgan singulyar iqtisodiyot g'oyasi, avvalo, raqamli va jismoniy iqtisodiy faoliyat o'rtasidagi tarixan shakllangan chegaralarning so'nggi yillarda izchil tarzda yo'qolib borishi, iqtisodiy jarayonlarning ikki olam o'rtasida uzluksiz oqimda kechishi va natijada yangi, murakkab, interaktiv hamda ko'p qatlamli iqtisodiy makon shakllanishi bilan izohlanadi. Meceda va Vonortas singulyar iqtisodiyot atamasini shunchaki texnologik taraqqiyot mahsuli sifatida emas, balki iqtisodiy jarayonlarning tub mohiyatini qayta talqin qiluvchi,

¹ Accinelli, E., Anyul, M.P. (2005). Can Catastrophe Theory Become a New Tool in Understanding Singular Economies?. In: Leskow, J., Punzo, L.F., Anyul, M.P. (eds) New Tools of Economic Dynamics. Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, vol 551. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/3-540-28444-3_6

raqamli innovatsiyalar, texnologik klasterlar, inson kapitali va sun'iy intellekt o'rtasida shakllanuvchi yangi iqtisodiy ekologiya sifatida ko'rsatadilar. Bu yondashuv iqtisodiy faoliyatni tor iqtisodiy parametrlar bilan emas, balki uning ijtimoiy, madaniy, bilimiy va siyosiy qatlamlari bilan bir butun holda ko'rishni talab qiladi. Shu ma'noda, mualliflar singulyar iqtisodiyotning asosiy qiymatini "raqamli-jismoniy bo'linish tugashi bilan paydo bo'ladigan yangi resurslar taqsimoti, yangi iqtisodiy munosabatlar va bozor mexanizmlarining shakllanishi" sifatida izohlaydilar.

Maqolaning ilmiy-nazariy asoslari iqtisodiyot nazariyasining metodologik evolyutsiyasiga chuqur singdirilgan bo'lib, unda iqtisodiy jarayonlarni murakkab tizimlar sifatida ko'rish, ularning ko'p darajali shakllanishini, o'zgaruvchan tabiati va tarixiy kontekstini tahlil qilish asosiy metod sifatida ilgari suriladi. Meceda va Vonortas singulyar iqtisodiyotni an'anaviy moddiy ishlab chiqarish modeli bilan cheklanmaydigan, aksincha raqamli kapital, bilim iqtisodiyoti, intellektual mehnat, innovatsion faoliyat va algoritmik iqtisodiyotning o'zaro uyg'unlashgan yangi iqtisodiy paradigmasi sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, iqtisodiy o'zgarishlarni faqat texnologiyalarning rivojlanishi orqali tushuntirish yetarli emas; aksincha, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, madaniy o'zgarishlari, institutsional evolyutsiyasi va insonning iqtisodiy qarorlarga ta'siri ham jarayonning ajralmas qismidir. Shunday ekan, singulyar iqtisodiyot konsepsiyasi — "raqamli va jismoniy dunyo chegaralari yo'qolishi bilan iqtisodiy faoliyat murakkab, ko'p bog'lamli va chuqur integratsiyalashgan tizimlarga aylanadi" degan ilmiy nuqtai nazarni o'zida mujassam etadi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy tahlil metodlarining qayta ko'rib chiqilishini, yangi analitik vositalarning joriy etilishini va interdisipliner tadqiqotlarning kengayishini taqozo qiladi.

Meceda va Vonortasning ilmiy yondashuvida singulyar iqtisodiyotning markaziy o'rni faqat texnologik jarayonlarda emas, balki inson kapitali, kreativlik, bilim va innovatsion tafakkurning iqtisodiy tizimdagi rolini qayta talqin qilishda namoyon bo'ladi. Ularning ta'kidlashicha, raqamli-jismoniy integratsiyaning chuqurlashuvi iqtisodiy tizimlarda yangi nisbatlar, yangi samaradorlik mexanizmlari, yangi risklar va yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Bu jarayonni o'rganish esa nafaqat nazariy ahamiyatga, balki strategik siyosat ishlab chiqish, iqtisodiy transformatsiyalarni boshqarish va kelajakning raqamli iqtisodiy modeli uchun zarur bo'lgan ilmiy bilimlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Mualliflar, shuningdek, shuni ta'kidlaydilarki, singulyar iqtisodiyot konsepsiyasi ham doimiy ravishda yangilanib borishi zarur, chunki raqamli texnologiyalar evolyutsiyasi, iqtisodiy tizimlarning dinamik tabiati va yangi iqtisodiy subyektlarning paydo bo'lishi ushbu nazariyaning doimiy takomillashtirilishini talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, maqola singulyar iqtisodiyot konsepsiyasini nafaqat izohlaydi, balki uni zamonaviy iqtisodiyotning

muhim nazariy maydoniga aylantiradi va iqtisodiy tafakkurning yangi bosqichiga yo‘l ochadi.

Afanasyev, Burkhardt, va Chernyshenko (2019) ishida ekologiya va iqtisodiyotdagi raqobat modellarining singular holati o‘rganilgan. Mualliflar raqobatning eksklyuzivligi asosida ishlab chiqilgan umumiy raqobat mexanizmlari modelini taqdim etib, uning teoretik yechimlarini o‘rganadilar. Ularning yondashuvi agentlar orasidagi o‘zaro ta’sir va kommunikatsiya mexanizmlari orqali raqobat jarayonlarini chuqur tahlil qiladi; bu jarayonda har bir agent faqat bitta raqobatdosh bilan o‘zaro aloqada bo‘lishi mumkin. Mualliflar shuningdek, bevosita mexanizmlarga qilingan chegirmalar va ular orqali olinadigan barqaror yechimlarni tahlil qilib, eksklyuziv raqobat sharoitida haqiqatni oshkor qilishga asoslangan barqaror yakunlar saqlanib qolishini isbotladilar. Bu singulyar holatlarning modellashtirilishini iqtisodiy hamda ekologik tizimlarda raqobatning maxsus, kam uchraydigan vaziyatlari sifatida ko‘rsatadi.

Ushbu ishda singulyar holatlarning o‘rganilishi raqobatning murakkab xususiyatlarini matematik usullar yordamida ifodalashga qaratilgan bo‘lib, shuningdek, agentlar strategiyalari keskin o‘zgarishiga olib keladigan shartlar va mexanizmlarni aniqlaydi. Mualliflar singulyar raqobat modellarini iqtisodiyotdagi raqobat kontseptsiasining yangi va chuqur tahlil shakli sifatida ko‘rib, ularni ekologik tizimlardagi raqobat mexanizmlari bilan parallel tarzda rivojlantiradilar. Shu bilan birga, maqolada texnik jihatdan murakkab matematik yondashuvlar va yechimlar orqali eksklyuziv raqobatning o‘rni va ahamiyati tahlil etiladi, bu esa iqtisodiy va ekologik tizimlarning dinamikasini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Mualliflarning ilmiy fikricha, bu tadqiqot raqobat modellarining singulyar holatlari haqidagi bilimlarni kengaytiradi va ularni iqtisodiy hamda ekologik tizimlarda har tomonlama qo‘llash imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi. Ularga ko‘ra, bu istiqbolli yondashuvlar orqali raqobat jarayonlarining nazariy va amaliy aspektlari yanada mukammallashtirilishi mumkin. Shu bilan birga, maqola ko‘rsatadiki, singulyar modellar o‘rganilishi davomida "bekorchi farazlar va model chegaralari doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqilishi lozim" bo‘lib, bu ilmiy tadqiqotlarning ochiqligi va rivojlanishini ta’minlaydi. Bu yondashuvlar iqtisodiyot va ekologiya o‘zaro bog‘liq tizimlarini tahlil qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi².

Sen (2008) maqolasida zo‘ravonlik, identifikatsiya va qashshoqlik o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi, ammo singulyar iqtisodiyot konsepsiyasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri muhokama qilinmaydi, chunki muallifning asosiy e’tibori iqtisodiy o‘zgarishlarning ijtimoiy va madaniy oqibatlariga qaratilgan. Bu kontekstda singulyar

² Afanasyev V. Y., Burkhardt T., Chernyshenko V. S. Models of competition in ecology and economics: singular case study // Institute of Scientific Communications Conference. – Cham : Springer International Publishing, 2019. – C. 843-857.

iqtisodiyot raqamli va jismoniy bo‘linishning tugashi sifatida ko‘rilganda, qashshoqlikni faqat moddiy mahrumlik emas, balki identifikatsiya ziddiyatlari orqali kuchaytirilgan murakkab fenomen sifatida talqin qilish mumkin bo‘ladi. Muallifning ilmiy nazariy asoslari bo‘yicha, “zo‘ravonlikning ildizlari madaniy antagonizmlarda yoki iqtisodiy tengsizlikda emas, balki identifikatsiya va qashshoqlikning o‘zaro kuchayishi orqali shakllanadi”, deb ta’kidlanadi, bu esa singulyar iqtisodiyotning integratsiyaviy tabiatini qashshoqlikni bartaraf etishda yangi imkoniyatlar bilan boyitadi. Singulyar iqtisodiyot kelib chiqishi texnologik singularlikdan olingan bo‘lib, unda raqamli transformatsiya jismoniy resurslarni birlashtirib, identifikatsiya asosidagi ziddiyatlarni yumshatishi mumkin; u o‘z ichiga sun‘iy intellekt, innovatsion tarmoqlar va inson kapitalining birlashganligini oladi. Bu yondashuv Senning fikrlarini kengaytirib, qashshoqlikni “madaniy identifikatsiya va iqtisodiy mahrumlikning sintezi” deb ko‘rsatadi, shuningdek, muallifning ilmiy firqasini “raqobatbardosh identifikatsiyalar zo‘ravonlikni kuchaytiradi, ammo integratsiyaviy iqtisodiyot ularni bartaraf etadi” deb ifodalaydi. Ushbu konsepsiya iqtisodiyotni singular holatga o‘tkazish orqali zo‘ravonlikning iqtisodiy oqibatlarini kamaytirishi va global tinchlikka hissa qo‘shishi mumkin bo‘lgan yangi paradigmaga aylanishi mumkin. Natijada, singulyar iqtisodiyot Senning tahlilini to‘ldirib, qashshoqlikni bartaraf etish siyosatlarini identifikatsiya dinamikasi bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Singulyar iqtisodiyotning mazmuni Senning ishida qashshoqlik va identifikatsiyaning zo‘ravonlikka olib keluvchi mexanizmlarini hisobga olgan holda, raqamli-jismoniy integratsiya orqali ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatuvchi kompleks tizim sifatida ochib beriladi. Mualliflarning umumiy nazariy asoslari bo‘yicha, bu konsepsiya “raqamli texnologiyalar identifikatsiya chegaralarini yo‘qotib, qashshoqlikni global resurslar bilan bog‘lash imkonini beradi”, deb ta’riflanadi, ya’ni u o‘z ichiga innovatsion ekotizimlar, sun‘iy intellektga asoslangan taqsimot va madaniy integratsiyani oladi. Senning ilmiy yondashuviga ko‘ra, singulyar iqtisodiyot “identifikatsiya asosidagi antagonizmlarni iqtisodiy imkoniyatlar bilan almashtirib, zo‘ravonlik xavfini kamaytiradi” degan fikrni o‘z ichiga oladi, bu esa uning kelib chiqishini texnologik singularlik va ijtimoiy adolat sintezida ko‘rsatadi. Bu holatda muallifning qarashlari “qashshoqlik nafaqat moddiy, balki identifikatsiya mahrumligi sifatida tushunilishi kerak” deb ifodalanib, singulyar iqtisodiyotni yangi siyosiy vosita sifatida ko‘taradi. Singulyar iqtisodiyotni qo‘llash zo‘ravonlikni kamaytirishda global iqtisodiy modellarni o‘zgartirishi, identifikatsiya siyosatlarini raqamlashtirishi va qashshoqlikni bartaraf etishda interdissipliner yondashuvlarni joriy etishi mumkin. Shu tariqa, bu konsepsiya Senning tahlilini akademik jihatdan boyitib, zamonaviy iqtisodiyotning ijtimoiy oqibatlarini chuqurroq o‘rganishga zamin yaratadi.

Maqolada ko'rsatilganidek, temir yo'l sanoatida singulyar iqtisodiy yondashuvni qo'llash transformatsion muhitda barqarorlik va samaradorlikka erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu model yordamida murakkab va o'zgaruvchan iqtisodiy tizimlar raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, inson kapitali va platformaviy integratsiyalar bilan uyg'unlashadi. Singulyar iqtisodiyot nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlar, balki ijtimoiy barqarorlik, ekologik muvozanat va adolatli xizmat ko'rsatishni ham qamrab oladi. Mualliflar tomonidan ilgari surilgan nazariyalar asosida shakllangan bu konsepsiya temir yo'l siyosatini yangi bosqichga olib chiqadi, raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali boshqaruv, stress-testlar, stsensariyli tahlillar va ijtimoiy ta'sirni baholashga yo'naltirilgan integratsion yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Accinelli, E., Anyul, M. P. Singular Economies and Catastrophe Theory // Working Paper. Universidad de Guanajuato, 2005. – 28 p.
2. Afanasyev, M. Yu., Burkhardt, K., Chernyshenko, A. P. Issledovanie singularnogo sostoyaniya v modeyakh konkurentsii v ekologii i ekonomike // Ekologicheskii vestnik Rossii. – 2019. – № 2. – S. 45–52.
3. Meceda, F. J., Vonortas, N. S. The Singular Economy: The End of the Digital-Physical Divide // Journal of the Knowledge Economy. – 2018. – Vol. 9, No. 3. – P. 798–820. DOI: 10.1007/s13132-016-0380-2
4. Sen, A. Violence, Identity and Poverty // Journal of Peace Research. – 2008. – Vol. 45, No. 1. – P. 5–15. DOI: 10.1177/0022343307084923
5. Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future. – European Commission, 2020. – 46 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789> (data ob'razheniya: 10.12.2025).
6. One Belt One Road Initiative: Progress, Contributions and Prospects. Office of the Leading Group for Promoting the Belt and Road Initiative, 2019. – 41 p.
7. Raqamli iqtisodiyot: nazariyasi va amaliyoti / Tahr. M. Mirzayev. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 230 b.
8. Bobojonova Z. Singulyar iqtisodiyot barqaror strategik iqtisodiy tizimi sifatida // Strategik kuch. — №4. — Toshkent, 2023. — B. 27–30.
9. Bobojonova Z. Raqamli texnologiyalar asosida mamlakatni rivojlantirish sharoitida singulyar iqtisodiyotning ahamiyati va iqtisodiy asosi // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. — №12/5 (109). — Xiva, 2023. — B. 39–42.
10. Bobojonova Z., Yodgorova M., Xurramov Sh. Directions for the Development of Innovative Entrepreneurial Activity in Uzbekistan // Nauchniy Impuls. — №16 (100), Ch. 1. — Moskva, 2023. — P. 53–56.

11. Bobojonova Z. Neft va gaz sanoatida ishlab chiqarish resurslaridan tashkiliy-iqtisodiy foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari // Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. — №1. — Toshkent, 2024. — B. 86–90.
12. Bobojonova Z. Business Ethics and Business Environment Control: Compliance Control, in Business, the Fight Against Corruption in Ethical Activities and Risk Control // Management Value & Ethics. — Vol. 14, №03. — India, 2024. — P. 182–187.
13. Bobojonova Z. Korxonalar biznes faoliyatida biznes etikaning ahamiyati va o'rni // International Conference “Artificial Intelligence on Science, Technology and Economical Sciences”. — Toshkent, 2024. — B. 34–36.

PSYCHOLOGICAL CHALLENGES IN HIGH-FREQUENCY TRADING: STRESS, DECISION-MAKING, AND RISK MANAGEMENT

Ezoza Abrorovna Sayliyeva

1st-year Student, Group 80i

Trade business Major, Faculty of Tourism

Tashkent State University of Economics

Supervisor: **Manzura Kholboyevna Begimova**

Faculty of Tourism

Department of Foreign Languages Education

Tashkent State University of Economics

Abstract. High-frequency trading (HFT) exposes traders to intense psychological pressures due to rapid market fluctuations, high uncertainty, and the need for split-second decisions. This paper explores the key psychological challenges faced by HFT practitioners, including stress, cognitive overload, emotional imbalance, and decision fatigue. The study analyses how these factors affect judgment accuracy, risk-taking behavior, and overall performance. It also highlights the importance of psychological resilience, effective stress-management strategies, and disciplined risk-management frameworks in minimizing human error. Understanding these psychological dimensions is crucial for developing healthier trading environments and enhancing the stability and efficiency of modern financial markets.

Keywords: high-frequency trading; trader psychology; stress; cognitive overload; emotional regulation; decision-making; risk management; financial behavior.

High-Frequency Trading (HFT) is one of the most complex and technologically advanced segments of modern financial markets. This process is characterized by algorithmic trading that occurs in milliseconds, instantaneous analysis of huge amounts of data, high risk, and intense competition. Traders engaged in HFT are required to make decisions with high accuracy, manage risk, and work under constant psychological pressure. Therefore, the psychological state of individuals working in this field directly affects financial results and their professional stability.

The main feature of HFT is the speed of the decision-making process. In this situation, the human brain cannot devote much time to in-depth analysis of information and often relies on automated thinking, intuition, or previous experience. As a result, problems such as stress, cognitive fatigue, and incorrect risk assessment may arise. In addition, sudden changes in the market place impose additional psychological pressure on traders.

The purpose of this thesis is to conduct an in-depth analysis of the psychological difficulties encountered in HFT, to study the nature and consequences of stress, psychological factors affecting the decision-making process, and effective risk management strategies. Recommendations are also made to ensure the mental stability of traders working in a fast-paced trading environment.

The main pressure of HFT is related to the speed of decision-making. Differences of milliseconds can cause large financial losses or gains. This creates the following psychological states in traders:

A state of constant alertness

Acceleration of information processing

Rapid depletion of cognitive reserve

Fatigue and decreased attention[1]

The brain activity of traders working in an HFT environment is much more busy than in other professions. Constant analysis, observation, and control over algorithmic processes are one of the main causes of psychological fatigue.

Competition between HFT companies is very fierce. Every algorithm, every second, and every transaction can be a criterion for success. This negatively affects the mental state of traders:

Over-attachment to success

Self-blame after a mistake

Overconfidence after a win

Emotional fluctuations

Excessive competition can lead to the development of burnout (mental exhaustion syndrome) in traders.

The main factors that cause stress in HFT are:

1. Pressure to make quick decisions
2. Market volatility
3. High responsibility
4. Potential financial losses
5. Uncertainty and lack of stability in work[2]

It is natural for stress to arise in such an environment, but when it becomes permanent, it causes serious damage to the trader's mental health.

Prolonged stress leads to the following consequences:

Sleep disorders

Cardiovascular disorders

Reduced attention span

Lost emotional balance

Excessive anxiety

Depressive states

As a result of increased stress, traders often make impulsive decisions. This increases the likelihood of financial mistakes.

The most common cognitive errors in HFT traders are:

Overconfidence bias - overestimation of one's own abilities

Loss aversion - fear of loss

Confirmation bias - looking only for information that confirms one's opinion

Anchoring bias - excessive attachment to initial information

These errors distort the decision-making process and lead to misinterpretation of the real state of the market.

Due to the speed of HFT, traders often make emotional, rather than conscious, decisions. Increased adrenaline and cortisol levels lead to the following consequences:

Sharp risks

Overly aggressive trading

Panic trading actions

Loss of control

Emotional decisions pose a serious threat to financial stability.[3]

Risk management is not limited to mathematical models or algorithms. It also depends entirely on the psychological stability of the trader. Discipline, patience, self-control and emotional control are the main tools of a trader.

Under stress, the human brain cannot accurately assess risk. As a result:

The risk seems too small

Or, conversely, it is perceived as too large

The strategy is disrupted

Decisions become impulsive

This is one of the most dangerous situations in HFT.

The following psychological strategies are effective for traders:

Focus techniques

Breathing exercises

Mental rehearsal (mental exercises)

Emotional monitoring

Rest cycles to restore psychological resources

Physical activity

These methods reduce stress and improve decision-making.

The working environment of an HFT company directly affects the psychological state of a trader. A healthy working environment should provide:

A fair workload

A specialist providing psychological support

Opportunity for rest and recovery

Stress monitoring system

Team support[4]

The psychological maturity of leaders affects the stability of the team. Sincere support, constructive feedback, clear tasks and realistic expectations reduce stress.

In conclusion, High-Frequency Trading is one of the most psychologically challenging industries. Speed, uncertainty, constant competition and high risk cause traders to experience severe stress, fatigue, emotional instability and cognitive errors. The decision-making process is closely related to psychological factors, each of which has a significant impact on financial results.

Effective risk management depends not only on technical knowledge, but also on the psychological stability, discipline and emotional control of the trader. Therefore, the development of psychological preparation, relaxation mechanisms, stress coping strategies and corporate support systems in the HFT industry is very important.

If psychological state is properly managed, HFT traders can make more accurate, balanced and safe decisions. This is important not only for individual success, but also for the stability of the company.

References

1. Shayxova, D. R. Kasbiy faoliyatda stress va uni boshqarish psixologiyasi. Toshkent: "Innovatsion Ta'lim" nashriyoti. 2021. C256
2. To'xtayev, M. T. (Qaror qabul qilish jarayonlari psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 2022.
3. Xalilova, N. B. Risk va noaniqlik sharoitida inson xulqi: psixologik yondashuv. Toshkent: "Fan va Taraqqiyot". 2023.
4. Rasulov, A. E. Kasbiy charchash (burnout) sindromi va uni oldini olish usullari. Buxoro: BuxDU nashriyoti. 2021. 231b
5. Saidazimov, F. S. Ish faoliyatida emotsional intellektning roli va ahamiyati. Samarqand: "Ma'rifat Ziyo" nashriyoti. 2022. B- 456

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI

QURBONOV NURIDDIN RO‘ZIQULOVICH

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Soliq va soliqqa tortish” kafedrası
katta o‘qituvchisi**

Kirish. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti eng avvalo investitsiya faoliyatining hajmi, tarkibi va samaradorligi bilan belgilanadi. Aholi daromadlarining o‘sishi, turmush sharoitining yaxshilanishi, ishlab chiqarish quvvatlarining modernizatsiya qilinishi hamda yangi texnologik loyihalarning amalga oshirilishi milliy iqtisodiyotga yo‘naltirilayotgan investitsiya oqimlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu boisdan, har bir davlat iqtisodiy siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratishga intiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyaviy jozibadorlikning oshishi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi bilan bir qatorda korporativ sektor, xususan, aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy salohiyatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

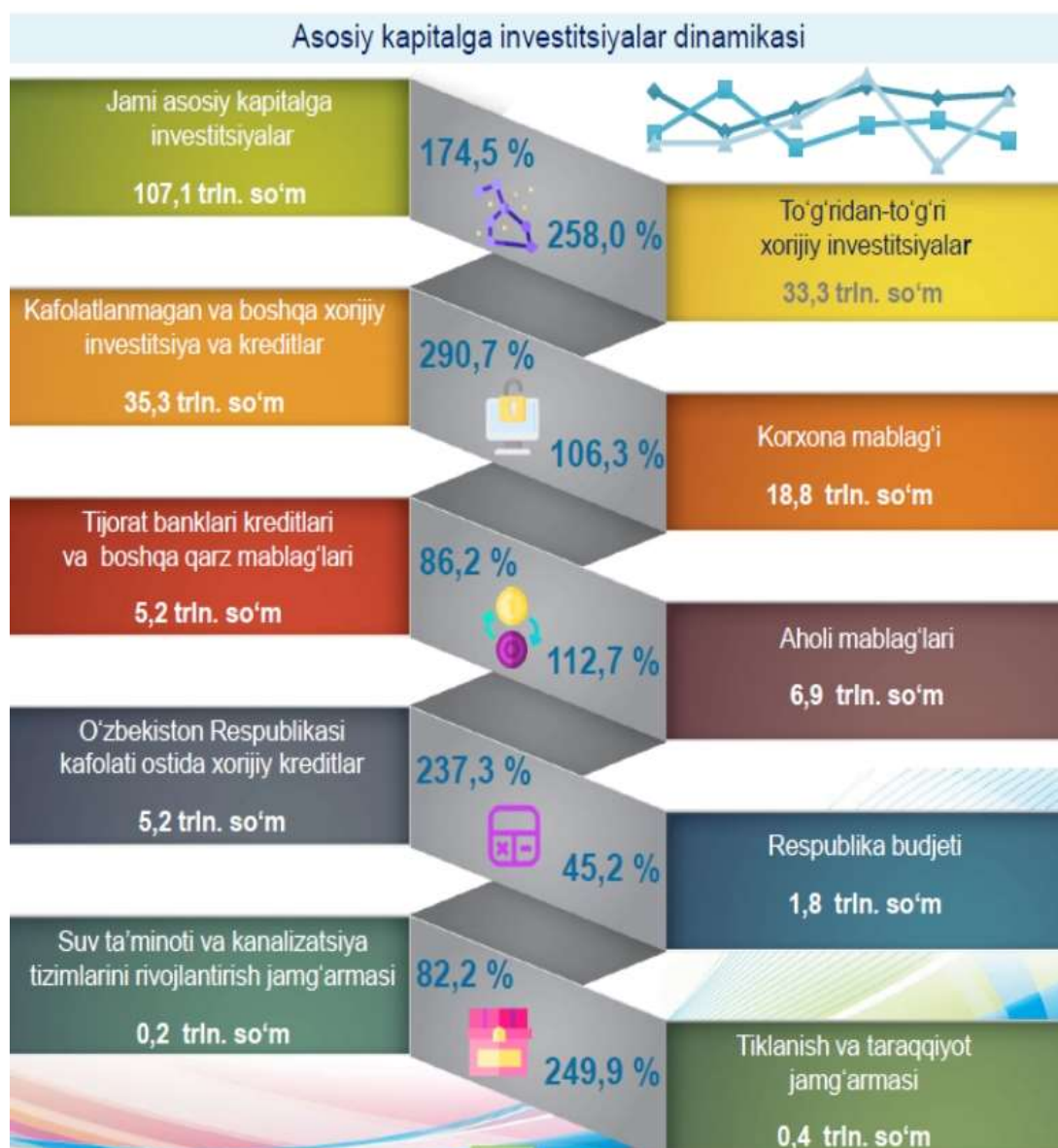
O‘zbekistonning yaqin istiqboldagi strategik maqsadlaridan biri rivojlangan davlatlar darajasiga mos iqtisodiy rivojlanish sur‘atlariga erishishdan iborat bo‘lib, bu borada investitsiya jarayonlarini ilmiy asosda takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Prezident Sh. Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan uzoq muddatli rivojlanish konsepsiyalari doirasida mamlakatning investitsiya salohiyatini oshirish, davlat dasturlarini moliyalashtirishning barqaror mexanizmlarini yaratish va jamiyatda tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Aholi qo‘lida jamg‘arilgan moliyaviy resurslarni investitsiya oqimiga jalb etish mexanizmlari ishlab chiqilishi esa iqtisodiyotni ichki manbalar hisobidan rivojlantirishning muhim omilidir.[1]

Investitsion faoliyatni moliyalashtirish mexanizmlarining nazariy asoslari iqtisodchi olimlar tomonidan turli yondashuvlar asosida tadqiq qilingan. Masalan, professor Ya. Mirkin investitsiyalarni moliyalashtirishning istiqbolli shakli sifatida korporatsiyalarning jamg‘armalarini ikkilamchi bozor orqali aksiyadorlik kapitaliga yo‘naltirishni taklif etadi. Uning fikricha, ushbu mexanizm investitsiya resurslari hajmini oshirishga xizmat qilsa-da, ko‘plab davlatlarda kapital bozorining yetarli rivojlanmagani sababli investitsiyalarning moliyaviy bazasi past darajada shakllanmoqda.

Mashhur iqtisodchi U. Sharpe esa investitsion jarayonlarni fond bozori orqali moliyalashtirishning ustuvorligini ta’kidlaydi. Uning portfel nazariyasiga ko‘ra, risk va daromadlilik o‘rtasidagi mutanosiblik investitsion strategiyaning asosiy mezonini

tashkil etadi. Fond bozori ishtirokchilari – tijorat banklari, sugʻurta kompaniyalari, pensiya fondlari va boshqa moliyaviy vositachilar korporatsiyalarning kapital bozorida qoʻshimcha mablagʻ jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi, shu tariqa investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishida muhim oʻrin tutadi.

Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot bosqichida biron bir mamlakat investitsiyasiz barqaror iqtisodiy oʻsishga erishishi mumkin emas. Investitsiya resurslarini oʻz vaqtida milliy iqtisodiyotga jalb qila olmagan davlatlar rivojlanish surʼatlarida ortda qolishi ehtimoli yuqori. Shu nuqtayi nazardan, ortiqcha kapitalga ega boʻlgan rivojlangan mamlakatlarning moliyaviy resurslarini rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga jalb qilish iqtisodiy siyosatning eng samarali yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday resurslar yordamida infratuzilma takomillashtiriladi, yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratiladi, innovatsion texnologiyalar joriy qilinadi va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik mustahkamlanadi.

1-rasm. Mamlakatimizda asosiy kapitalga jalb etilgan investitsiyalar dinamikasi

[4]

Keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2024- yilning yanvar-mart oylarida jami 107,1 trln. so'm asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirilib, 2023-yilning mos davriga nisbatan 174,5 foizni tashkil etdi. Asosiy kapitalga investitsiyalarning tarkibida 75,9 foiz yoki 81,3 trln. so'm investitsiyalar jalb etilgan mablag'lar hisobidan moliyalashtirilgan bo'lsa, korxona, tashkilot va aholining o'z mablag'lari hisobidan 24,1 foiz yoki 25,8 trln. so'm moliyalashtirildi. Shuningdek, markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 7,6 trln. so'mni tashkil etgan bo'lsa, markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan 99,5 trln. so'm investitsiyalar o'zlashtirildi.

So'nggi besh yil ichida o'sish sur'atlarini ko'radigan bo'lsak, 2020-yilda 104,6 foiz ga yetgan, 2021- yilda bir oz pasayib 97,8 foiz ni tashkil etgan, 2022- yilda ko'payib – 115,2 foiz kuzatildi, hozirgi davrgacha yana o'sish tendensiyasiga ega bo'lib – 174,5 foizni tashkil etdi. Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlar va o'sish sur'atlari to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobiga to'g'ri kelib, 2023-yilning mos davriga nisbatan 258,0 foiz ni tashkil etdi. 2024-yilning yanvar-mart oylarida korxona va tashkilotlarning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan asosiy kapitalga investitsiyalar – 18,8 trln. so'm yoki jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 17,6 foizini tashkil etdi. Aholi mablag'lari hisobidan jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 6,5 foizi yoki 6,9 trln. so'mi o'zlashtirildi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobidan o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 33,3 trln. so'mni tashkil etdi va jami investitsiyalardagi ulushi 2023-yilning mos davriga nisbatan 10,1 foiz punktga ko'payib, 31,1 foiz ni tashkil etdi. Shuningdek, tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari hisobidan 5,2 trln. so'm (jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 4,8 foiz ini tashkil etdi), O'zbekiston Respublikasi kafolati ostidagi xorijiy kreditlar 5,2 trln. so'm (4,8 foiz), kafolatlanmagan va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar 35,3 trln. so'm (33,0 foiz), Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi 0,4 trln. so'm (0,4 foiz), Respublika budjeti 1,7 trln. so'm (1,6 foiz), Suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish jamg'armasi tomonidan 0,2 trln. so'm (0,2 foiz) miqdorida asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalarning texnologik tarkibida mashina, uskuna va inventarlarga 54,5 trln. so'm investitsiyalar o'zlashtirilgan bo'lib, jami investitsiyalarning 50,9 foizini tashkil etdi, qurilish-montaj ishlari bo'yicha 42,7 trln. so'm (jami investitsiyalardagi ulushi 39,9 foiz) va boshqa xarajatlarga 9,8 trln. so'm (9,2 foiz) o'zlashtirildi. Davlat byudjeti hisobidan

moliyalashtiriladigan investitsion faoliyat hajmining kamayishi natijasida ustuvor tarmoqlarga investitsiya kiritish bo'yicha mas'uliyat tobora ko'proq xususiy sektorga korxonalar, banklar va uy xo'jaliklariga – yuklanmoqda. Biroq, xususiy sektorning investitsiya jarayonlaridagi ishtiroki kengayib borayotgan bo'lsa-da, uning iqtisodiy taraqqiyotdagi roli hali davlatning ulushi bilan tenglashganicha yo'q. Bu esa investitsiya faoliyatini yanada rivojlantirish, moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish va aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion boshqaruv madaniyatini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu tariqa, aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nazariy asoslari milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, korporativ sektorning raqobatbardoshligini oshirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni rivojlantirish nazariy jihatdan investitsiya siyosatining samaradorligi, moliyaviy bozorlarning rivojlanganlik darajasi, korporativ boshqaruv tamoyillari va moliyaviy resurslarni shakllantirish mexanizmlariga bevosita bog'liqdir. Faol investitsiya siyosati orqali shakllantiriladigan qulay investitsiya muhiti aksiyadorlik jamiyatlarining iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlaydi, innovatsion jarayonlarni jadallashtiradi va bozor sharoitida barqaror raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

Investitsiya siyosati, davlat iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismi sifatida, korporativ sektor uchun strategik vazifalarni belgilaydi hamda qisqa va uzoq muddatli rivojlanish maqsadlariga erishishni ta'minlaydi. Uning mazmuni aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatida ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va investitsion xavflarni minimallashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui bilan belgilanadi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiya loyihalarining muvaffaqiyati moliyalashtirish manbalarining barqarorligi va diversifikatsiyasiga kuchli darajada bog'liqdir. Ichki kapital, aksiyadorlik sarmoyasi, obligatsiyalar chiqarilishi, bank kreditlari, xorijiy investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan oqilona foydalanish loyihalarining moliyaviy asosini mustahkamlaydi. Moliyalashtirishning bu manbalari korporativ tuzilmalarning modernizatsiya jarayonlariga moslashuvchan bo'lishini, bozor talablariga javob beradigan investitsion qarorlarni qabul qilishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni rivojlantirishning nazariy asoslari investitsiya muhitini yaxshilash, moliyalashtirishning samarali mexanizmlarini shakllantirish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy investitsiya yondashuvlariga tayangan holda shakllangan moliyalashtirish

tizimi korporativ sektorning raqobatbardoshligini, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sur'atlarini va milliy iqtisodiyotning strategik rivojlanish salohiyatini oshirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, халқ сўзи 2017 йил 22 декабрь.
2. Миркин Я. Рынок ценных бумаг России: воздействие фундаментальных факторов, прогноз и политика развития. – Москва: Альпина Паблишер. 2002. – С. 117.
3. Шарп У. идр. Инвестиции. Пер. с англ.-М. ИНФРА-М, 2001.-С. 9-10.
4. <https://invexi.org/> sayti ma'lumotlari

“O‘zbektelekom” AKning ijtimoiy-iqtisodiy holatini baholash

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Gafurov Ravshan

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan raqamli transformatsiya maqsadlari asosida “O‘zbektelekom” AKning ijtimoiy-iqtisodiy holati, xizmatlar diversifikatsiyasi, raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish jarayonlari hamda kompaniyaning mintaqaviy telekommunikatsiya bozoridagi o‘rni har tomonlama tahlil qilingan. MDH mamlakatlarining aloqa xizmatlari bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlari bilan qiyosiy tahlil o‘tkazilgan bo‘lib, “O‘zbektelekom” AKning iqtisodiy salohiyati, daromadlar dinamikasi, abonentlar bazasi, aktiv va majburiyatlar tarkibidagi o‘zgarishlar ilmiy asosda baholangan.

Kalit so‘zlar. “O‘zbektelekom” AK; raqamli transformatsiya; ijtimoiy-iqtisodiy tahlil; diversifikatsiya; telekommunikatsiya infratuzilmasi; investitsiya loyihalari; xalqaro moliyalashtirish; aktivlar dinamikasi; raqamli strategiya; abonentlar soni; MDH taqqoslov tahlili; “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi.

Bugungi raqamli asrda axborot oqimlarining tezligi, uzluksizligi va ishonchliligi nafaqat texnik masala, balki milliy xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik va inson kapitalining samarali boshqarilishi bilan bevosita bog‘liqdir. Aynan aloqa sohasining kuchli bo‘lishi sanoat ishlab chiqarishidan tortib, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, moliya, transport, energetika va hatto madaniy-gumanitar almashinuvlar uchun ham poydevor vazifasini bajaradi. Inson hayoti bilan texnologik vositalar orasidagi bu uzviy bog‘liqlik, aloqa korxonalarini nafaqat texnologik ta‘minotchi, balki jamiyat taraqqiyotining axloqiy va intellektual tayanchi darajasiga olib chiqmoqda. Shu sababli, davlatlar va hukumatlar uchun aloqa tarmog‘ini strategik sektor sifatida rivojlantirish milliy taraqqiyotning insoniy maqsadlariga yo‘naltirilgan eng muhim siyosiy-ijtimoiy harakatdir.

Aloqa korxonalarining xizmatlarini diversifikatsiya yo‘nalishlarining kengaytirish butun jamiyatning raqamli ehtiyojlariga moslashish, barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash va har bir fuqaroning hayot sifati bilan bog‘liq mas‘uliyatli strategiyadir.

Bugungi global raqobat va texnologik yangilanishlar sharoitida aloqa sohasida yagona xizmatga tayangan holda yashab qolish imkonsiz bo‘lib bormoqda. Shu bois, mobil aloqa, internet-provayderlik, raqamli moliya xizmatlari, sun‘iy intellekt asosidagi platformalar, bulutli texnologiyalar, kiberxavfsizlik va media xizmatlarni o‘zaro uyg‘unlashtirgan ko‘p tarmoqli faoliyat modeli aloqa korxonalari uchun iqtisodiy barqarorlik, foyda manbalarining diversifikatsiyasi va mijozlar bilan uzoq muddatli

aloqani mustahkamlovchi vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu yo‘nalishlar nafaqat kompaniyaning ichki salohiyatini oshiradi, balki butun mamlakatning raqamli transformatsiyadagi strategik imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiy mustaqillikni zamonaviy texnologiyalar vositasida mustahkamlaydi.

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF №158-son ““O‘ZBEKISTON — 2030” STRATEGIYASI” to‘g‘risidagi Farmoniga taqdim etilgan 1-ilovaning II. Barqaror iqtisodiy o‘shir orqali aholi farovonligini ta‘minlash bo‘limining “Raqamli texnologiyalarni rivojlantirgan holda mamlakatni mintaqaviy “IT-HUB”ga aylantirish” 57-maqсадida “Barcha aholi punktlarini internet bilan to‘liq qamrab olish va uning tezligini 10 barobar oshirish, xalqaro internetga ulanish tezligini 5000 Gbit/s.ga yetkazish, optik tolali aloqa liniyalari va keng polosali ma‘lumot uzatish tarmoqlarining qamrovini 100 foizga yetkazish”; ““Raqamli hukumat” dasturi doirasida 300 ta ustuvor loyihalarni ishga tushirish, Toshkent shahri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlar markazlarini beshinchi avlod aloqa tarmog‘i bilan qamrab olish”; “IT xizmatlar va dasturiy mahsulotlar eksporti hajmini 5 milliard dollarga yetkazish”; “Xalqaro ahamiyatga ega avtomagistral yo‘llarni to‘liq mobil internet bilan ta‘minlash””¹ singari maqsadlar tarkibidagi vazifalar bugungi kunda O‘zbekistondagi aloqa korxonalarining taqdim etayotgan xizmatlarining diversifikatsiyalashgan xizmatlarini emas, balki yo‘nalishlarini tadqim etishni tavsiflaysi va zaruratini oshirishni ifodalaydi.

1-jadval

MDH mamlakatlari aloqa korxonalarining xizmat faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari
(daromad, xodimlar soni, abonentlar soni-2024 yil)²

Mamlakat	Aloqa korxonasi	Yillik daromad (mlrd AQSh dollari)	Xodimlar soni (o‘rtacha)	Abonentlar soni (mln)	Manba
O‘zbekiston	«O‘zbektelekom» AK	0.35	8000	12	https://o'zbektelekom.uz
Rossiya	Rostelecom	5.6	140000	120.0	https://www.rostelecom.ru
Qozog‘iston	Kazakhtelecom	1.15	22000	13.0	https://www.telecom.kz
Belarus	Beltelecom	0.45	17000	5.2	https://www.beltelecom.by
Qirg‘iziston	Kyrgyztelecom	0.12	3000	1.4	https://kt.kg
Tojikiston	Tojiktelecom	0.09	2700	1.1	https://tojiktelecom.tj

¹ <https://lex.uz/ru/docs/-6600413> O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son

² Aloqa korxonalarning rasmiy veb sahifalaridan olindi

Armaniston	Ucom	0.11	2500	1.2	https://www.ucom.am
Ozərbaycan	Aztelekom	0.2	4500	2.5	https://www.aztelekom.az

Markaziy Osiyo va MDH mamlakatlari aloqa sanoatining tahlili shuni ko‘rsatadiki, har bir aloqa kompaniyasining iqtisodiy ko‘rsatkichlari nafaqat texnologik infratuzilmasiga, balki mamlakat ichki bozori hajmi, raqamli transformatsiyaga yondashuvi va hukumat siyosatiga ham bevosita bog‘liqdir. Masalan, Rossiyaning “Rostelecom” kompaniyasi 5.6 milliard AQSh dollari miqdoridagi yillik daromad, 140 mingdan ortiq xodim va 120 million abonent soni bilan mintaqadagi eng yirik aloqa operatori sanaladi. Bu ko‘rsatkichlar Rossiyada keng qamrovli telekommunikatsiya tizimi, davlat tomonidan faol qo‘llab-quvvatlanadigan raqamlashtirish siyosati va xizmat turlarining keng diversifikatsiyasi natijasidir. Qozog‘istondagi “Kazakhtelecom” kompaniyasi ham raqamli strategiyalarni faol joriy qilgan holda mintaqada yetakchi o‘rinni egallab kelmoqda – bu mamlakat raqamli xizmatlar eksportiga intilayotganini va infratuzilmasini mos ravishda yangilayotganini anglatadi. O‘zbekistonning “«O‘zbektelekom» AK” kompaniyasi esa hozircha 0.35 milliard dollarlik yillik daromad va 12 million abonent bilan mintaqada o‘rtachasi darajasida joylashgan bo‘lib, bu aloqa xizmatlarining eksport salohiyati va raqamli xizmatlar turlarini kengaytirish orqali oshirilishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Belarusning “Beltelecom” kompaniyasi daromad ko‘rsatkichlari bo‘yicha «O‘zbektelekom» AKdan ozgina yuqorida bo‘lsa-da, xodimlar soni va infratuzilma hajmi bo‘yicha farq katta – bu esa resurs samaradorligi va boshqaruv strategiyasidagi tafovutlarni ifodalaydi. Shuningdek, Qirg‘iziston, Tojikiston va Armanistondagi kompaniyalar kichik abonent bazasi va daromadga ega bo‘lishiga qaramasdan, mintaqaviy darajada raqamli texnologiyalarni joriy etishda muhim sinov maydonlari bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, O‘zbekistonda «O‘zbektelekom» AK uchun asosiy istiqbolli yo‘nalish – xizmatlar turlarini kengaytirish, servis sifatini oshirish va xalqaro raqamli integratsiyada faol ishtirok etishdir.

«O‘zbektelekom» AKning jahon mamlakatlari orasida erishgan yutuqlari hamda ular tomonidan e’tirofiga sazovor bo‘lgan jihatlari uning ijtimoiy hamda iqtisodiy asoslarini baholashda tahliliy natijaviylikni namoyon etadi. Xususan, “2024-yilda Barselonada o‘tkazilgan nufuzli Mobile World Congress (MWC) doirasida O‘zbekiston telekommunikatsiya sohasi tarixida muhim burilish sodir bo‘ldi. Xususan, “«O‘ZBEKTELEKOM» AK” milliy aloqa operatori global internet sifatini baholash bo‘yicha yetakchi tahlilchi kompaniya — Ookla® tomonidan taqdim etiladigan eng yuqori mukofotga sazovor bo‘ldi.

Kompaniya tomonidan e’tirof etilgan Speed Score™ ko‘rsatkichi 36.96 ni tashkil etib, «O‘ZBEKTELEKOM» AK’ni mamlakatdagi eng tezkor mobil tarmoq operatori

sifatida tan oldi”³. Bu yutuq raqamli transformatsiyaning zamonaviy bosqichiga qadam qo‘ygan O‘zbekiston uchun nafaqat texnologik yutuq, balki ishonchli aloqa, tezkor internet va barqaror raqamli infratuzilmaga erishishda muhim bosqichdir. Mamlakatda ham ushbu kompaniyaning nufuzi yuqori bo‘lib, uning abonentlari soni aholining 1/3 qismiga to‘g‘ri keladi.

2-jadval

“O‘zbektelekom” AKning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari (2020-2024 yy)⁴

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
Umumiy aktivlar (mlrd so‘m)	6116,3	7671,7	8749,4	10407,2	13060,9
Umumiy majburiyatlar (mlrd so‘m)	3271,7	3825,2	4823,1	7962,6	10573,7
Sof foyda (mlrd so‘m)	202,4	208,7	221,3	244,5	326,2
Yillik daromad (mlrd so‘m)	2000,7	2295,6	2534,1	2820,3	3148,4
Xodimlar soni (kishi)	8000	8200	8500	8700	9000
Abonentlar soni (mln)	6,8	7	7,2	8,4	12

2020 yildan 2024 yilgacha “O‘zbektelekom” AKning umumiy aktivlari 6116,3 mlrd so‘mdan 13060,9 mlrd so‘mgacha deyarli 2,1 barobar o‘sgan. Bunday izchil o‘shish asosan kapital qo‘yilmalarning kengayishi, raqamli infratuzilmaga sarmoyalar, hamda yangi xizmatlar (bulutli texnologiyalar, raqamli televideniya, IoT xizmatlari) ulushining ortishiga bog‘liq. Xususan, 2021 yildagi sezilarli o‘shish (7671,7 mlrd so‘m) abonentlar sonining o‘shishi va xizmat turlarining diversifikatsiyalashuvi bilan izohlanadi. Bu aktivlarning tarkibida asosiy vositalar ulushining ortgani va texnologik modernizatsiya strategiyasining izchil amalga oshirilganini anglatadi (2-jadval).

Umumiy majburiyatlar 2020 yildagi 3271,7 mlrd so‘mdan 2024 yilda 10573,7 mlrd so‘mgacha ko‘tarilgan, bu esa 3,2 barobar o‘shishni anglatadi. Bunday tezkor o‘shish bir tomondan, kompaniyaning strategik loyihalarini moliyalashtirish uchun jalb qilingan qarz mablag‘lari hajmining oshganidan, ikkinchi tomondan esa, ichki va tashqi investorlar oldidagi moliyaviy majburiyatlar ko‘payganidan dalolat beradi. Xususan, 2023–2024 yillardagi keskin o‘shish (ayniqsa 7962,6 mlrd → 10573,7 mlrd so‘m) mobil tarmoqni kengaytirish, 5G infratuzilmasiga tayyorgarlik, va xizmatlarni raqamlashtirish jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimol. Bu, korporativ moliyalashtirish mexanizmlarining yanada rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Sof foyda 2020 yildan 2024 yilgacha 202,4 mlrd so‘mdan 326,2 mlrd so‘mgacha oshgan. Bu holat foyda marjasining bosqichma-bosqich oshib borayotganidan dalolatdir. Bunda, xarajatlarning optimallashtirilishi, xizmat ko‘rsatish sifati

³ <https://podrobno.uz/cat/tehnpo/uztelecom-svyaz-kotoroy-doverayut-12-millionov-uzbekistantsev/>

⁴ “O‘zbektelekom” AKning yillik hisobotlari asosida shakllantirildi

yaxshilanishi, tarmoqdagi yo‘qotishlarning kamaytirilishi va servis segmentlarining yuqori foydali bo‘g‘inlarga (korporativ va data-center xizmatlari) ko‘proq e‘tibor qaratilishi foyda ko‘rsatkichlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, 2024 yildagi keskin (326,2 mlrd) yuqori daromadli foydalanuvchi segmentlari (masalan, yirik korxonalar) ulushining ortgani bilan bog‘liq (2-jadval).

Yillik daromad 2020 yilda 2000,7 mlrd so‘mni tashkil qilgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib 3148,4 mlrd so‘mga yetgan – bu 57foiz o‘shish demakdir. Daromadlarning bu kabi izchil o‘shishiga mobil va keng polosali internet xizmatlariga bo‘lgan talabning ortishi, abonentlar sonining keskin ko‘payishi va xizmatlar portfelining kengaytirilishi sabab bo‘lgan. Kompaniya mobil aloqa, raqamli xizmatlar va telekommunikatsiya infratuzilmasini ijaraga berish orqali daromad manbalarini diversifikatsiyalashtirishga erishgan. Ayni 2023–2024 yillardagi o‘shish intensivligi raqamli transformatsiya strategiyasining amaliy natijalarini ko‘rsatmoqda.

Xodimlar soni 2020 yildagi 8000 nafardan 2024 yilda 9000 nafarga yetgan. Bu holat kompaniya faoliyatining kengayishi, xizmatlar ko‘lami ortgani va yangi texnologik platformalarning joriy etilishi sababli xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari kengayganidan dalolat beradi. Eng muhim indikatorlardan biri bu – abonentlar sonining 6,8 milliondan 12 milliongacha o‘shishidir, ya‘ni deyarli 2 barobar ortgan. Bu tendensiya aholining raqamli xizmatlarga bo‘lgan talabining oshganini va kompaniyaning bozordagi yetakchilik pozitsiyasini mustahkamlab borayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa 2023–2024 yillardagi sakrash 5G tarmog‘i joriy etilishi va raqamli xizmatlar (masalan, elektron hukumat xizmatlariga ulanish) kengayganini anglatadi (2-jadval).

“O‘zbektelekom” AK 2020–2024 yillar oralig‘ida barqaror va diversifikatsiyalangan iqtisodiy o‘shishni namoyon qilgan. Aktivlar va daromadlarning izchil ortishi, foydaning ehtiyotkorlik bilan o‘shishi, majburiyatlarning strategik kengayishi va abonentlar bazasining kengayishi kompaniyaning transformatsion va innovatsion rivojlanish yo‘liga kirganini tasdiqlaydi (2-jadval).

3-jadvaldagi ma‘lumotlarga ko‘ra, 2024-yilda moliyalashtirilgan 8 ta loyiha umumiy qiymati 10,6 trln so‘mdan oshgan. Bu «O‘zbektelekom» AKning milliy va mintaqaviy telekommunikatsiya infratuzilmasini yangilash hamda kengaytirish strategiyasining faol bosqichga kirganini ko‘rsatadi. Bunday miqdordagi sarmoyaviy hajm kompaniyaning mamlakatdagi asosiy telekom operatori sifatidagi strategik pozitsiyasini mustahkamlashga yo‘naltirilgan.

10,6 trln so‘mlik umumiy investitsiyaning 5,3 trln so‘mi xalqaro moliya institutlari mablag‘lari yoki xorijiy kreditlar hisobidan moliyalashtirilgan bo‘lib, bu jami portfelning 50 foizini tashkil etadi. Ayrim loyihalarda xalqaro ulush 100foiz darajani tashkil etmoqda. Bu “«O‘zbektelekom» AK”ning xalqaro moliyaviy institutlar bilan barqaror va ishonchli hamkorlik o‘rnatganini anglatadi. Xususan, Deutsche Bank

orqali jalb qilingan 1,95 trln soʻmlik kredit bu yoʻnalishda eng yirik tashqi moliyalashtirish manbaidir. Sharqiy va Gʻarbiy mintaqalarda infratuzilmani rivojlantirishga ajratilgan mablagʻlar 970 mlrd va 1 trln soʻmdan ortiq moliyalashtirilmoqda. Bu telekommunikatsiya xizmatlarida hududiy tenglik va raqamli inklyuziyani taʼminlashga qaratilgan va hukumatning mintaqaviy rivojlanish strategiyasiga mos keladi (3-jadval).

“Davlat va jamoat xavfsizligini taʼminlash” loyihasigina kompaniyaning oʻz mablagʻlari hisobidan moliyalashtirilgani (644,6 mlrd soʻm) ni tashkil etishi xavfsizlik va ichki barqarorlik masalalarida “«Oʻzbektelekom» AK”ning mustaqil tashabbusni ilgari surayotganini bildiradi. Bunday selektiv yondashuv — muhim strategik loyihalarda tashqi qarzlilikka tayanmaslik siyosatining amaliy koʻrinishidir (3-jadval). Jami 4,4 trln soʻmlik kredit yoki tovar krediti miqdori xalqaro moliyalashtirish bilan chambarchas bogʻliq. Bunda toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy kreditlar va qurilma yetkazib beruvchilarning tovar krediti mexanizmlaridan foydalanilgan. Ushbu yondashuv kompaniyaga nafaqat infratuzilmani yangilash, balki texnologik jihatdan ilgʻor yechimlarni tezroq joriy qilish imkonini beradi (3-jadval).

3-jadval

«Oʻzbektelekom» AK tomonidan 2024-yilda xalqaro moliya institutlari mablagʻlari hisobidan moliyalashtirilaotgan, toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy kredit mablagʻlari hamda Kompaniya oʻz mablagʻlari hisobidan amalga oshirilayotgan loyihalari toʻgʻrisida maʼlumot⁵

Loyihaning nomi	Loyiha soni	Umumi y qiymati (mln soʻm)	2024 yilda gi qiym at (mln soʻm)	Foiz	Xalqar o mabla gʻlar (mln soʻm)	Xalq aro ulus h (foiz)	Oʻz mabla gʻlar (mln soʻm)	Kredit/t ovar krediti (mln soʻm)
Maʼlumotlarni saqlash va qayta ishlash markazlari (Data center)	1	1460620	170416	12fo iz	170416	100fo iz	0	170416
Xalqaro paketli kommutatsiy	1	752008	252778	34fo iz	252778	100fo iz	0	252778

⁵ <https://uztelecom.uz/uz/kompaniya-haqida/ijtimoiy-ahamiyatga-oid-malumotlar/>

a markazlarini kengaytirish								
Ma'lumotlar uzatish tarmog'i va transport tarmog'ini kengaytirish	1	442930	2837 74	64fo iz	283774	100f oiz	0	283774
Sharqiy mintaqada infratuzilman i rivojlantirish	1	245908 0	9707 53	39fo iz	970753	100f oiz	71354, 7	899398
G'arbiy mintaqada infratuzilman i rivojlantirish	1	232130 5	1025 660	44fo iz	102566 0	100f oiz	144987	880674
Deutsche Bank orqali to'g'ridan- to'g'ri kredit	1	253030 8	1948 337	77fo iz	194833 7	100f oiz	0	194833 7
Davlat va jamoat xavfsizligini ta'minlash	2	644596	6445 96	100f oiz	644596	100f oiz	644596	0
JAMI	8	106108 46,60			529631 4	50foi z	860937	443537 7

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, "O'zbektelekom" AK O'zbekiston telekommunikatsiya bozorida asosiy o'yinchi sifatida nafaqat infratuzilma modernizatsiyasida, balki raqamli xizmatlar turlarini diversifikatsiyalashda ham eng muhim strategik vazifani bajarmoqda. 2020–2024 yillar davomida aktivlarning 2,1 barobar, daromadlarning 57 foizga o'sishi, abonentlar sonining esa 6,8 milliondan 12 millionga oshganligi kompaniya transformatsiya strategiyasining amaliy natijalari sifatida baholanadi. Mobil internet, keng polosali aloqa, bulutli texnologiyalar va IT xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi kompaniyaning kelajakdagi biznes modeli aynan raqamli ekotizimga yo'naltirilgan bo'lishini taqozo etadi.

Xulosa. 2024-yilda amalga oshirilgan 10,6 trln soʻmlik investitsiya portfeli — xususan, Data Center, transport tarmoqlarini kengaytirish, paketli kommutatsiya markazlari, Sharqiy va Gʻarbiy mintaqalarda infratuzilmalarni rivojlantirish — kompaniyaning milliy telekommunikatsiya tizimida innovatsion yechimlarning kengayib borayotganini koʻrsatadi. Xalqaro moliya institutlari mablagʻlarining 50 foizlik ulushga ega boʻlishi, toʻgʻridan-toʻgʻri kreditlarning katta hajmi texnologik rivojlanishni tezlashtirish hamda xalqaro integratsiyani kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Bu jarayon Oʻzbekistonning raqamli iqtisodiyotga oʻtish strategiyasiga toʻliq mos boʻlib, aloqa infratuzilmasini takomillashtirish, raqamli xizmatlar eksportini oshirish va mamlakatni mintaqaviy IT-hubga aylantirish maqsadlariga xizmat qiladi. “Oʻzbektelekom” AKning iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va raqamli ekotizimdagi innovatsion salohiyati Oʻzbekistonning global telekommunikatsiya bozori bilan integratsiyasini kuchaytiruvchi asosiy omillar sifatida eʼtirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Shokirovna B. Z. THE ECONOMIC ROLE OF OIL PRODUCTION IN THE BUKHARA-KHIVA REGION AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE COUNTRY //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – C. 55.
2. Shokirovna B. Z., Xurram oʻgʻli X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 110-113.
3. ЮЛДАШЕВ, К., Ўзбекистонда давлат-хусусий, А. Ш., ТОЖИБОЕВА, Ш., ТОШПЎЛАТОВА, Г., ТАРАХТИЕВА, Г., & БОБОЖОНОВА, З. Бизнес-Эксперт.
4. Shokirovna B. Z., Muxayyo Y. Xurram oʻgʻli XS TOPIC: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN //Scientific Impulse. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 42-45.

Yetakchi aloqa korxonasi xizmatlarining diversifikatsion holati

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Gafurov Ravshan

Annotatsiya. Ushbu maqolada yetakchi aloqa korxonalari xizmatlarining diversifikatsion holati, ularning ijtimoiy, iqtisodiy, tashkiliy, “yashil” va innovatsion yo‘nalishlar bo‘yicha rivojlanish darajasi kompleks tahlil qilingan. Raqamli jamiyat sharoitida telekommunikatsiya operatorlarining oddiy aloqa yetkazib beruvchidan raqamli platforma va ekotizim yaratishga o‘tishi, AT&T, Verizon, SK Telecom, Reliance Jio kabi global kompaniyalar misolida yoritilgan. Shu asosda O‘zbekiston aloqa bozorida faoliyat yuritayotgan «O‘zbektelekom» AK, Beeline, Ucell, Uzmobil va boshqa operatorlarning ta’lim, sog‘liqni saqlash, IT-startaplar, “yashil” texnologiyalar, 5G, sun’iy intellekt va raqamli ekotizim yo‘nalishlarida diversifikatsiya darajasi va strategik ustunliklari tahlil qilingan. Jadval va diagrammalar asosida ijtimoiy xizmatlar (subsidiya qilingan trafik, elektron poliklinika, masofaviy ta’lim), iqtisodiy ko‘rsatkichlar (startaplar bilan ishlash, IT eksporti, investitsiyalar), tashkiliy faoliyat (ICT tadbirlar, magistral tarmoqlar, data-markazlar), ekologik tashabbuslar (solar stansiyalar, energiya tejankor BS, e-waste) hamda innovatsion yo‘nalishlar (5G bazalar, AI chat-botlar) bo‘yicha milliy operatorlarning holati global liderlar bilan qiyosiy baholangan. Yakunida "O‘zbektelekom" AKning raqamli ekotizimi tarkibi va kelgusidagi diversifikatsiya strategiyasi ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik nuqtai nazardan istiqbolli yo‘nalish sifatida asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar. Telekommunikatsiya; diversifikatsiya; aloqa operatorlari; «O‘zbektelekom» AK; raqamli ekotizim; 5G; sun’iy intellekt; ijtimoiy xizmatlar; raqamli ta’lim; elektron sog‘liqni saqlash; IT-startaplar; yashil texnologiyalar; e-waste; infratuzilma; global telekom liderlar; raqamli transformatsiya; innovatsion xizmatlar.

Zamonaviy raqamli jamiyatda aloqa korxonalarining faoliyati faqatgina axborot almashinuvi emas, balki ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatishdag ixchamlashtirilgan texnologik yutuqdir. Aholi va biznes ehtiyojlarining dinamik kengayishi sharoitida aloqa korxonalarining xizmat turlarini diversifikatsiya qilish bugungi kunning strategik zaruratiga aylandi. Bu o‘z navbatida diversifikatsiya qilishda yo‘nalishlar klassifikatsiyasini ham nazarda tutadi. Raqobatbardosh telekommunikatsiya muhitida yetakchi operatorlarning muvaffaqiyati faqatgina tarmoq kengligiga emas, balki ular taklif etayotgan xizmatlarning ko‘lamiga, moslashuvchanligiga va turli segmentlarga

yo'naltirilganligi bugungi kunda diversifikatsion yo'nalishlarga e'tiborni kuchaytirish zaruratiga ishora etadi.

“Aloqa korxonalarining diversifikatsiya yo'nalishi – bu kompaniyaning xizmat ko'rsatish sohasini tor, an'anaviy aloqa xizmatlaridan kengroq, ko'p sektorli va innovatsion xizmatlar tizimiga yo'naltirilgan holda kengaytirish strategiyasidir”¹. Bunday diversifikatsiya korxonaning nafaqat texnologik infratuzilmasini, balki xizmat ko'rsatish modelini, maqsadli auditoriyasini va iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada o'zgartiradi.

“AQShning yirik telekommunikatsiya kompaniyalari AT&T va Verizon 2015-yildan buyon klassik aloqa xizmatlaridan tashqari raqamli kontent (HBO, Warner Media), OTT xizmatlar va fintech integratsiyasi orqali diversifikatsiyani kuchaytirdi”². Xususan, “Verizon kompaniyasi 2022-yil oxiriga kelib o'zining raqamli moliyaviy xizmatlari (Visible, Yahoo Finance, Verizon Pay) orqali 7,4 AQSh dollari miqdori milliarddan ortiq qo'shimcha daromad oldi”³. “AT&T esa “bundling strategy” asosida mobil aloqa + internet + kontent paketlarini birlashtirib, foydalanuvchi tarkibini saqlab qolish ko'effitsiyentini (churn rate) 2020-yilda 1,8 foizdan 2023-yilda 0,98 foizga kamaytirdi”⁴. Bu, xizmatlararo sinergetik integratsiya foydalanuvchini uzoq muddat ushlab qolishga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Janubiy Koreyaning SK Telecom kompaniyasi 5G, AI, VR/AR va IoT sohasida milliy yetakchi bo'lib, 2019-yildan beri diversifikatsiyani texnologik chuqurlik orqali amalga oshirdi. Kompaniya 2023-yilda “Smart Factory”, “AI Infra” va “Metaverse” yo'nalishlarini yo'lga qo'yib, o'zining 5G mijozlar bazasini 14,1 millionga yetkazdi⁵. Bu mamlakatdagi aloqa kompaniyasining nafaqat infratuzilma yetkazib beruvchi, balki texnologik yechimlar provayderiga aylanganini ko'rsatadi.

“Hindistonda 2016-yilda faoliyat boshlagan “Reliance Jio” kompaniyasi raqamli ekotizim (JioSaavn–musiqiy platforma, JioMart–e-commerce, JioMeet–videokonferensiya, JioFinance – moliyaviy xizmatlar) asosida diversifikatsiya faoliyati 2024-yilga kelib Hindiston bozorining aloqa sohasida 41,5 foiz ulushini egalladi”⁶. “Kompaniya mobil internetni nol tariflar bilan taqdim etgan holda o'zining OTT va fintech xizmatlari orqali monetizatsiyani amalga oshirdi. 2023-yil oxirida Reliance Jio o'zining 5G xizmatlarini 5,600 dan ortiq shaharda yo'lga qo'ygan va kompaniyaning foydasi 2020–2023 yillar oralig'ida 31 foizga oshgan”⁷. Bu ijtimoiy

¹ Muallif fikri

² <https://investors.att.com/financial-reports>

³ <https://www.verizon.com/about/investors/annual-reports>

⁴ <https://investors.att.com/financial-reports>

⁵ <https://www.sktelecom.com/en/ir/earningsReport.do>

⁶ <https://www.ril.com/InvestorRelations/FinancialReporting.aspx>

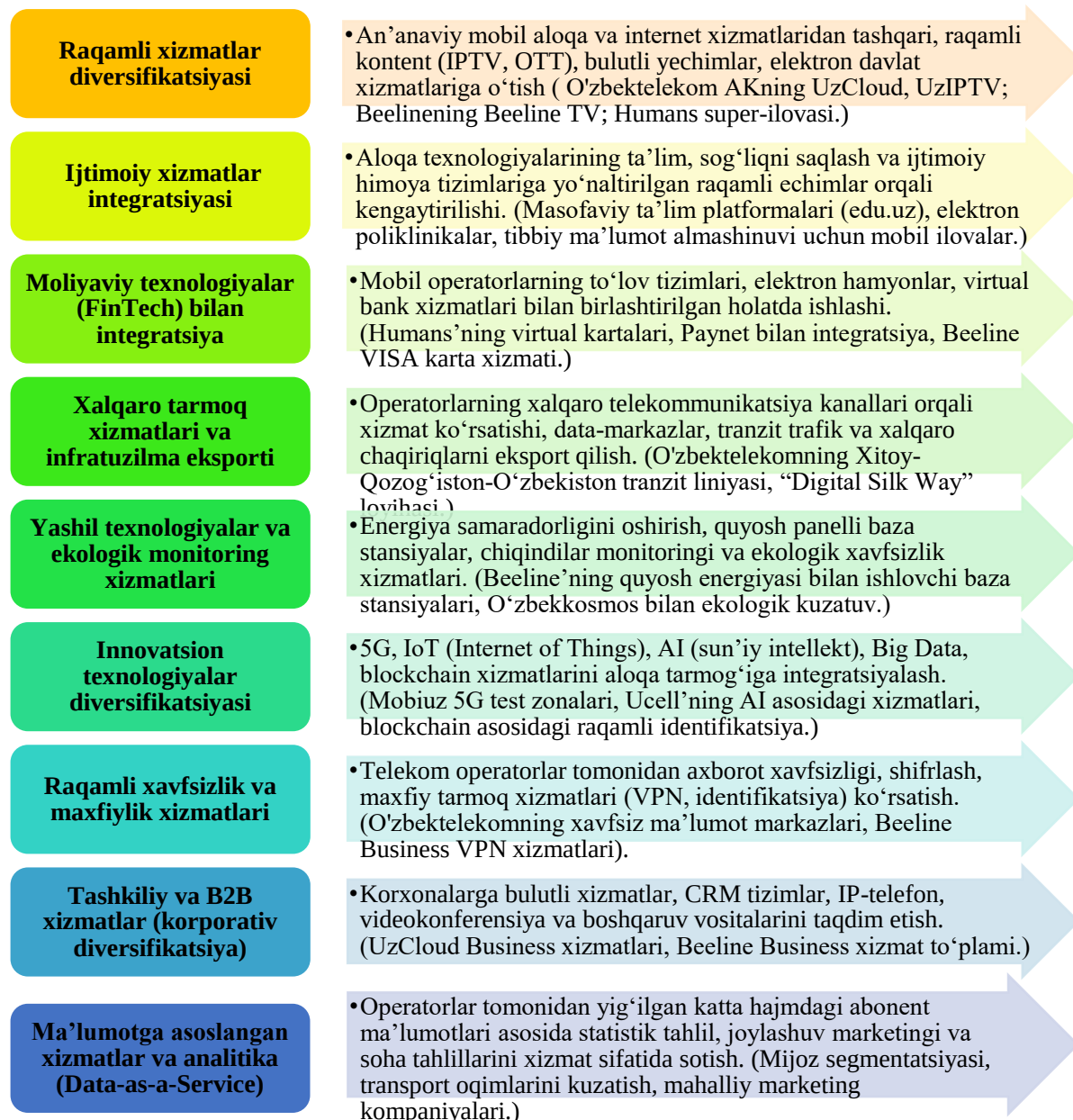
⁷ https://www.business-standard.com/article/companies/reliance-jio-expands-5g-to-5-600-cities-123122000273_1.html

xizmatlarga tayangan biznes modeli orqali bozorni o'zgartirish (disrupt) strategiyasining muvaffaqiyatli misolidir.

Diversifikatsiyaning samaradorligi ko'plab muvaffaqiyat keltirganiga tayangan holda, uning yo'nalishlarini tasniflash maqsadga muvofiqdir (1-rasm).

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) faqat texnik taraqqiyot emas, balki inson hayotining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadigan strategik resursga aylandi. Yuqorida keltirilgan xizmatlar diversifikatsiyasi modelida mobil operatorlarning oddiy aloqa yetkazuvchidan jamiyat ehtiyojlariga moslashtirilgan ko'p funksiyali raqamli platformaga transformatsiyasi ochiq-oydin ko'rinadi. Bu jarayon nafaqat tarmoq imkoniyatlarini kengaytiradi, balki raqamli adolat va inklyuzivlikni ta'minlashda muhim vositaga aylanadi. Masalan, raqamli sog'liqni saqlash, masofaviy ta'lim va ekologik monitoring xizmatlari orqali texnologiyalar inson salomatligi va hayot sifati bilan uzviy bog'lanadi.

Investitsiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan, ushbu diversifikatsiya tarmoqli kapitalni xizmatlar zanjiri bo'ylab taqsimlashni optimallashtiradi va har bir investitsion segmentning ijtimoiy-iqtisodiy samarasini maksimal darajada oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, FinTech bilan integratsiya, IoT, AI va Data-as-a-Service kabi yuqori darajadagi xizmatlarning kirib kelishi aloqa operatorlarini innovatsion moliyaviy institutlar va ma'lumotlar ekotizimining markaziga aylantiradi. Bu esa nafaqat foydalanuvchi tajribasini shaxsiylashtirish, balki milliy miqyosdagi raqamli suverenitetni mustahkamlashga xizmat qiladi.

1-rasm. Aloqa korxonalarining diversifikatsion yo'nalishlari – ta'rifi va tasnifi⁸

Raqamli xavfsizlik, ekologik barqarorlik, kasbiy hayotda masofaviy qulayliklar, yoshlar va nogironlar uchun teng xizmat ko'rsatish kabi yo'nalishlar, texnologiyalarning insonparvar qiyofasini aks ettiradi. Shunday qilib, aloqa korxonalari kelajakda nafaqat texnologik raqobatchi, balki inson salohiyatini ro'yobga chiqaruvchi ishonchli hamrohlarga aylanadi.

O'zbekiston aloqa sohasida faoliyat yuritayotgan yetakchi korxonalar — «O'zbektelekom» AK, "Unitel" MCHJ (Beeline Uzbekistan), "COSCOM" MCHJ (Ucell), "Humans Cell" MCHJ (Humans) va boshqa operatorlar – bugungi kunda xizmatlar ko'lamini diversifikatsiya qilish orqali nafaqat mijozlar ehtiyojini qondirish, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, raqamli tengsizlikni kamaytirish va global

⁸ Muallif ishlanmasi

texnologik tendensiyalarga moslashish yoʻlida dadil qadamlar tashlamoqda. Xizmatlar portfelini kengaytirish orqali bu kompaniyalar taʼlim, sogʻliqni saqlash, moliyaviy texnologiyalar, ekologik nazorat, sunʼiy intellekt va blokcheyn kabi sohalarga ham kirib bormoqda. Shunday qilib, diversifikatsiya aloqa kompaniyalari uchun strategik transformatsiyaning emas, balki yashashning yangi meʼzoniga aylanmoqda.

1-jadval

Oʻzbekiston aloqa korxonalarida ijtimoiy xizmat yoʻnalishida diversifikatsion xizmatlardan foydalanish holati (2023-2024 yy)⁹

Operator	Taʼlim portallariga subsidiyalangan trafik (TB)	Elektron poliklinika platformasi foydalanuvchilari (ming)	Masofaviy taʼlim platformalariga ulanish soni (ming)
(«Oʻzbektelekom» AK) Uzmobile	1250	890	5100
Beeline	780	250	4600
Ucell	540	320	3900

2020–2024 yillarda «Oʻzbektelekom» AK taʼlim va sogʻliqni saqlash sohalarini raqamlashtirishga katta sarmoya kiritdi. COVID-19 pandemiyasi davrida masofaviy taʼlim va telemeditsina bozorlarining keskin oʻsishi bu yoʻnalishdagi xizmatlarni jadal kengaytirishni taqozo etdi. Jumladan, “Online Maktab” platformasi uchun subsidiyalangan trafik, elektron poliklinika tizimining respublika boʻyicha bosqichma-bosqich joriy etilishi va maxsus ijtimoiy tarif rejalari orqali «Oʻzbektelekom» AK aholining raqamli savodxonligini oshirish va tibbiy xizmatlarni hamma uchun ochiq qilishda yetakchi rol oʻynadi. Shu davrda Beeline, Ucell ijtimoiy paketlar taklif etish va elektron sogʻliqni saqlash loyihalarida hamkorlik qilishga harakat qildi. Biroq jadvaldan koʻrinib turibdiki, subsidiyalangan trafik va foydalanuvchilar bazasi miqdori boʻyicha «Oʻzbektelekom» AK sohaviy yetakchilikni saqlab qolmoqda.

2020–2024 yillar davomida «Oʻzbektelekom» AK tomonidan ijtimoiy sohalarda, xususan taʼlim va sogʻliqni saqlash yoʻnalishlarida raqamli infratuzilma va xizmatlar doirasini kengaytirish borasida qator yirik loyihalar amalga oshirildi (2-jadval).

2-jadval

⁹ Aloqa korxonalarining veb sahifalaridan olindi

O‘zbekiston telekommunikatsiya operatorlari tomonidan iqtisodiy xizmatlar (startaplar bilan ishlash, IT eksport, sarmoya miqdori) yo‘nalishi holati (2024 y)¹⁰

Operator	Startaplar uchun investitsiya (mlrd so‘m)	IT xizmatlari eksporti (mln AQSh dollari)	Startaplar bilan hamkorlikdagi loyiha soni
«O‘zbektelekom» AK	145,2	87,4	93
<i>Shu jumladan</i> Uzmobile	92,1	55,7	70
Beeline	78,6	46,1	41
Ucell	34,7	21,2	28

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ijtimoiy xizmatlarda yetakchilik «O‘zbektelekom» AKga tegishli. Xususan, subsidiya asosida ta’lim portallariga eng katta trafik aynan shu kompaniya tomonidan taqdim etilgan. Elektron poliklinika tizimi ham kengroq qo‘llanilib, aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga onlayn ulanishini ta’minladi. Ucell va Beeline kompaniyalari ushbu sohada asosan trafikni taqdim qilish bilan cheklanmoqda. «O‘zbektelekom» AKning qamrov doirasi kengligi va davlat siyosatini qo‘llab-quvvatlash strategiyasi ularning ustunligini belgilab bermoqda.

2024-yil yakunida ta’lim platformalariga subsiziyalangan trafik bo‘yicha «O‘zbektelekom» AK 1,25 petabayt ko‘rsatkich bilan bozor ulushining 42 foizini egalladi. Beeline va Uzmobile o‘rtasidagi raqobat masofaviy ta’lim foydalanuvchilari sonida ham sezildi. Elektron poliklinika foydalanuvchilari bo‘yicha esa «O‘zbektelekom» AK va Uzmobile peshqadam sanaladi – ular sog‘liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlikda integratsion APIlarni tatbiq etib, navbatlarni onlayn boshqarish tizimini joriy etdi.

Telekommunikatsiya sektori IT-startap ekotizimining katalizatori bo‘lib xizmat qilmoqda. 2020–2024 yillarda IT Park rezidentlari soni besh baravar oshdi va eksport hajmi milliard dollarga yetdi. Bu jarayonda «O‘zbektelekom» AK startaplar bilan 93 ta hamkorlik loyihasini moliyalashtirib, 145,2 mlrd so‘mlik investitsiya kiritdi. Beeline ham xalqaro “VEON” guruhining kapitallarini jalb etib, 46 mln dollarlik eksport darajasiga yetdi. Ucell va Uzmobile ko‘proq mahalliy infratuzilma modernizatsiyasi bilan band bo‘lishi natijasida investitsion ko‘rsatkichlari nisbatan pastroq bo‘lsa-da, yangi FinTech servislar va elektron to‘lov integratsiyasini tezlashtirdi.

3-jadval

O‘zbekistondagi aloqa korxonalarining tashkiliy diversifikatsion yo‘nalishi holati, 2020-2024 yy.

¹⁰ Ma’lumotlar Raqamli texnologiyalar vazirligi va IT Park ochiq hisobotlari asosida shakllantirilgan

Operator	ICT tadbirlar homiyligi (son)	Yangi ma'lumot markazlari	Magistral tarmoq loyihalari
«O'zbektelekom» AK	8	3	2
Beeline	5	0	0
Ucell	4	0	0
Uzmobile	4	1	0

«O'zbektelekom» AKning startup investitsiya portfeli IT Park rezidentlari bilan hamkorlikdagi 37 foiz aksiyalarni o'z ichiga oladi. Beeline esa 2023-yilda «Beeline Venture» fondini tuzib, akseleratsiya dasturlariga yo'naltirilgan 88 mlrd so'mlik paketni e'lon qildi. Ucellning fokus yo'nalishi fintech startaplar - «eSIM Payment» ekotizimi orqali minimal invoys xarajatlari bilan mikroto'lovlarni tatbiq etdi.

Tashkiliy jihatdan telekommunikatsiya operatorlari milliy IT kun tartibini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. 2022-yilda Samarkandda o'tgan ICTWEEK Uzbekistan haftaligida 22 ta tadbir va 7776 ishtirokchi qatnashdi, «O'zbektelekom» AK bosh homiy bo'ldi. 2023-yildagi ICTWEEK va InnoWeek tadbirlarida Beeline va Uzmobile yirik ko'rgazma zonalarini tashkil etdi, xalqaro tarmoqlarni kengaytirish bo'yicha «O'zbektelekom» AK 2022-yilda Xitoy yo'nalishida quvvati 3200 Gbit/s bo'lgan yangi magistral optik liniyani ishga tushirdi. Beeline va Ucell transchegaraviy kanallar bo'yicha «O'zbektelekom» AK bilan ijaraga asoslangan ulanishlar orqali Bandwidth Leasing modelini afzal ko'rmoqda (3-jadval).

Tashkiliy ko'rsatkichlarga ko'ra, «O'zbektelekom» AK nafaqat xalqaro konferensiyalarni homiylashda, balki magistral internet tarmoqlarini kengaytirishda ham yetakchiligi bilan ajralib turadi. Beeline ko'proq o'z tarmog'ini modernizatsiya qilishga urg'u berib, 2023 yilda 100 dan ortiq ICT tadbirlarida ishtirok etgan. Ucell va Uzmobile esa hududiy ko'rgazma va forumlar orqali brend ko'rinishini mustahkamlamoqda.

4-jadval

 O'zbekiston aloqa korxonalarining yashil diversifikatsiyasi (2020-2024 yy)¹¹

Operator	Solar tayanch stansiyalari (2024)	Modernizatsiya qilingan BS (yoritma/energiya tejamkor, 2023)	E-waste qayta ishlash dasturi (ha/yo'q)
«O'zbektelekom» AK	1	2100	Ha

¹¹ Daryo.uz hamda aloqa operatorlarining veb sahifalaridan shakllantirildi

Shu jumladan: Uzmobile	0	5750	Ha
Beeline	2	2000	Ha
Ucell	0	1500	Yo'q
Uzmobile	0	5750	Ha

Telekommunikatsiya operatorlari atrof-muhitni muhofaza qilish borasida ham mas'uliyatni oshirmoqda. Solar energiya bilan ishlaydigan tayanch stansiyalar, FOCL liniyalarida quvvat tejamkor uskunalari, e-waste (elektron chiqindi) qayta ishlash dasturlari – bularning barchasi karbon izini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Quyidagi jadvalda asosiy 'yashil' tashabbuslar keltirilgan (4-jadval).

Beeline Jizzax va Toshkent viloyatida 2024-yilda o'rnatgan 2 ta to'liq avtonom quyosh stansiyasi (uzluksiz solar quvvat tizimi) energiya sarfini 45 foizga kamaytirdi. Uzmobile 2023-yilda 5750 ta baza stansiyasini modernizatsiya qilib, yangi energiya tejamkor transiver modullarini o'rnatdi. E-waste bo'yicha «O'zbektelekom» AK 2024-yilda 1200 tonna chiqindini sertifikatlangan yuqori haroratli qayta ishlash zavodlariga topshirdi.

5-jadval

O'zbekiston aloqa korxonalarining innovatsion yo'nalish diversifikatsiyasi
(2024 yil holatiga ko'ra)¹²

Operator	5G bazalar	5G test tezligi (Mbit/s)	AI chat-bot oylik so'rovlar (ming)
«O'zbektelekom» AK (Uzmobile)	3500	1455	120
Ucell	25	1376	90
Mobiuz	50	1024	60
Beeline	0	0	75

Innovatsiyalar telekommunikatsion faoliyat raqobatida hal qiluvchi omilga aylandi. 5G test sinovlari, sun'iy intellekt, blokcheyn asosidagi to'lov tizimlari va One ID integratsiyasi operatorlarning yangi tarix sahifasini ochmoqda. Ayni paytda «O'zbektelekom» AK butun respublika bo'yicha 3500 dan ortiq 5G tayanch stansiyasini yoqdi. Mobiuz 2023-yilda 5G xizmatlarini tijorat asosida ishga tushirdi. 5G tayanch stansiyalari soni bo'yicha «O'zbektelekom» AK (Uzmobile) Markaziy Osiyoda yetakchiga aylandi. Ucell 2021 yilda 3500 MHz (n78) diapazonida 1,376 Gbit/s tezlikka erishdi. Beeline hozircha 5G litsey zonalarini tayyorlab, 2025 yil

¹² Daryo.uz hamda aloqa operatorlarining veb sahifalaridan shakllantirildi

birinchi choragida tijorat ishga tushirishini rejalashtirmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi yordamchi tizimi orqali «O'zbektelekom» AK foydalanuvchi murojaatlarining 72 foizini birinchi marta qo'ng'iroqda hal etilishini ta'minladi.

“Milliy aloqa operatorlari bilan global lider operatorlari o'rtasida innovatsion yo'nalish diversifikatsiyasini solishtirish” — O'zbekiston telekommunikatsiya sohasi istiqbolini baholash va raqobatbardoshlik darajasini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu jadval yordamida “O'zbektelekom” AK, Beeline Uzbekistan, Ucell (COSCOM) va Humans kabi milliy operatorlarning 5G texnologiyasi, sun'iy intellekt (AI), IoT, Big Data va blockchain kabi zamonaviy innovatsion xizmatlarni joriy etish darajasi, strategik yo'nalishlari va texnologik tayyorgarligi global liderlar — masalan, AT&T (AQSh), China Mobile (Xitoy), Deutsche Telekom (Germaniya) kabi kompaniyalar bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Bu esa milliy raqamli infratuzilmaning zamonaviy innovatsion standartlarga qanchalik yaqinlashganini aniqlashda va sektorning raqamli transformatsiyasini chuqur tahlil qilishda asosiy metodologik vosita bo'lib xizmat qiladi (6-jadval).

O'zbekiston telekommunikatsiya sektori so'nggi yillarda sezilarli rivojlanishga erishgan bo'lsa-da, global miqyosda raqobatbardosh bo'lish uchun tizimli va maqsadli yondashuv zarur. Masalan, mamlakatda faoliyat yuritayotgan operatorlar tomonidan 3 500 dan ortiq 5G bazaviy stansiyalar qurilishi Markaziy Osiyo miqyosida yetakchilikni ta'minlaydi. Biroq bu raqam global texnologik gigantlar, jumladan, Xitoy (1,2 mln), Hindiston (420 ming) va Yaponiya (170 ming) bilan solishtirilganda, sezilarli orqada qolmoqda. Bu tafovut aloqa infratuzilmasiga investitsiyalarni ko'proq yo'naltirish va infratuzilmani diversifikatsiyalash zarurligini ko'rsatadi.

Tezlik masalasida ham o'xshash holat kuzatiladi. O'zbekiston operatorlari test sharoitida 1–1.4 Gbit/s tezlikka erishgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkichlar keng aholi qatlamining real tajribasida aks etmaydi. Global reytinglarda Janubiy Koreya (432 Mbit/s) va AQSH (186 Mbit/s) singari davlatlar o'rtacha foydalanuvchi tezligida ancha oldinda. Demak, test sharoitidagi texnik yutuqlarni real xizmatga transformatsiya qilish aloqa sifatini yaxshilashda muhim bosqich bo'lib qoladi.

6-jadval

Milliy aloqa operatorlari bilan global lider operatorlari bilan innovatsion yo'nalish diversifikatsiyasini solishtirish^{13;14;15}

O'zbekiston operatorlari	Global liderlar

¹³ Dadabaev, T., & Djalilova, N. (2020). Connectivity, energy, and transportation in Uzbekistan's strategy vis-à-vis Russia, China, South Korea, and Japan. *Asia Europe Journal*. <https://doi.org/10.1007/s10308-020-00589-w>.

¹⁴ Wu, Y., & Rajnai, Z. (2024). 5G Standardisation: case study in China. 2024 IEEE 22nd World Symposium on Applied Machine Intelligence and Informatics (SAMI), 000133-000138. <https://doi.org/10.1109/SAMI60510.2024.10432870>.

¹⁵ Suzuki, R. (2024). Impact of 5G Technology on Mobile Internet Usage in Japan. *International Journal of Technology and Systems*. <https://doi.org/10.47604/ijts.2818>.

3 500 5G bazasi – Markaziy Osiyoda yetakchi, ammo global gigantlar darajasidan ortda	Xitoy: 1,2 mln; Hindiston: 420 000; Yaponiya: 170 000 bazalar
1–1.4 Gbps test tezligi – test muhitda yuqori natijalar, lekin o‘rtacha foydalanuvchi tezligini oshirish zarur.	Koreya :432 Mbit/s; AQSH :186 Mbit/s o‘rtacha tezlik
60–120 ming chat-bot so‘rovlari – yaxshi boshlanish, lekin global miqyosda milliardlab emas.	Global chatbot foydalanuvchiligi 987 milliondan ortiq, telekom sohasi 97 foiz CSAT yaxshilanish ko‘rsatkichiga ega

Raqamli xizmatlar sohasi, ayniqsa, sun‘iy intellekt asosidagi chat-botlar faoliyati bo‘yicha ham sezilarli tafovut mavjud. O‘zbekistonda kunlik 60–120 ming so‘rov chat-botlar orqali qamrab olinmoqda, bu yaxshi boshlanish bo‘lsa-da, global chatbot foydalanuvchiligi 987 milliondan oshgan. Bundan tashqari, telekom sohasida mijoz qoniqish darajasi (CSAT) bo‘yicha global o‘sish 97 foizga yetgan. Bu O‘zbekiston operatorlariga xizmat sifati, foydalanuvchi interfeysi va sun‘iy intellekt integratsiyasi bo‘yicha yangi yondashuvlar joriy etishni tavsiya etadi. Shunga ko‘ra, dastavval "O‘zbektelekom" AKning raqamli ekotizimi bilan tanishib chiqish va uning tarkibini aniqlash talab etiladi (2-rasm).

2024–2025 yillardagi transformatsion bosqichda "O‘zbektelekom" AK tomonidan shakllantirilayotgan raqamli ekotizimning hozirgi holati raqamli xizmatlarning keng ko‘lamli platformaga aylanishi uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Biroq mavjud holatni chuqur tahlil qilish va kelajakdagi yo‘nalishlar bo‘yicha diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish zarurati mavjud. Buning sababi hozirgi yo‘nalishlar – zamonaviy ma’lumotlar markazlari, bulutli texnologiyalar, aqlli videokuzatuv, interaktiv TV va VoLTE/VoWiFi kabi xizmatlar texnologik infratuzilmaning barpo etilganligini bildiradi, ammo bu ekotizimdan maksimal ijtimoiy va iqtisodiy foyda olish uchun u xizmat, kontent, platforma va foydalanuvchi tajribasi darajasida kengaytirilishi lozim.

2-rasm. "O'zbektelekom" AKning raqamli ekotizimi¹⁶

Ayniqsa, kiberxavfsizlik, global IT-servislarni mahalliyashtirish, raqamli kutubxonalar, geymifikatsiya va fintech platformalar singari yo'nalishlarning paydo bo'layotgani xizmatlarning innovatsion xarakter kasb eta boshlaganini anglatadi. Shu bois, O'zbektelekom'ning ekotizim yondashuvi asosida yangi segmentlarni aniqlash (masalan, raqamli ta'lim, raqamli sog'liqni saqlash, sun'iy intellekt xizmatlari, IoT va tarmoqlararo API integratsiyasi) hamda ularni tahlil qilish orqali kompaniyaning strategik yo'nalishlarini aniqlashtirish va foydalanuvchilar ehtiyojlariga yanada moslashtirilgan xizmatlar diversifikatsiyasini shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shokirovna B. Z. THE ECONOMIC ROLE OF OIL PRODUCTION IN THE BUKHARA-KHIVA REGION AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE COUNTRY //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – C. 55.
2. Shokirovna B. Z., Xurram o'g'li X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 110-113.
3. ЮЛДАШЕВ, К., Ўзбекистонда давлат-хусусий, А. Ш., ТОЖИБОЕВА, Ш., ТОШПЎЛАТОВА, Г., ТАРАХТИЕВА, Г., & БОБОЖОНОВА, З. Бизнес-Эксперт.
4. Shokirovna B. Z., Muxayyo Y. Xurram o'g'li XS TOPIC: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN //Scientific Impulse. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 42-45.
5. Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.

¹⁶ "O'zbektelekom" AK ma'lumoti

6. Худайназарова Д. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
7. Xudaynazarova D. Theoretical Basis for the Formation of Tourist Villages //Economic Development and Analysis. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
8. Bobojonova Z. S. Analysis of economic efficiency of oil recovery from fields in Bukhara-Khivinsky region and ways of its implementation. – 2021.
9. BOBOJONOVA Z. Жамият ва инновациялар–Общество и инновации–. – 2021.
10. Бобожонова З. Ш., Абдуллаева Д. Innovative development of industrial production based on the principle of synergy Bobojonova Z., Abdullayeva D. 2 Инновационное развитие промышленного производства, основанного на синергетическом принципе //PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – С. 64.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish sohasida samaradorlikka erishishdagi yondashuvlar

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Islomov Javlon Rasulovich

Annotatsiya. Maqolada “samaradorlik” tushunchasining klassik iqtisodiy nazariyadan tortib, zamonaviy raqamli iqtisodiyot va xizmatlar sohasi kontekstigacha bo'lgan evolyutsiyasi tizimli tahlil qilinadi. A. Smit, D. Rikardo, L. Valras, V. Pareto, P. Samuelson, M. Porter, P. Druker kabi klassik va neoklassik iqtisodchilar qarashlari asosida samaradorlikning resurslardan oqilona foydalanish, ijtimoiy optimum va milliy raqobatbardoshlik mezonlari sifatidagi talqinlari yoritilgan. Duglas Nort, Acemoglu & Robinson singari institutsional yo'nalish vakillarining samaradorlikni institutlar sifati, inklyuzivlik va boshqaruv tizimlari bilan bog'lovchi yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Samaradorlik; iqtisodiy samaradorlik; Pareto samaradorligi; resurslardan oqilona foydalanish; raqamli transformatsiya; raqamli xizmatlar; raqamli iqtisodiyot; xizmatlar sohasi; DEA modeli; LTV; ESG-mezonlar; institutsional samaradorlik; inson kapitali; milliy raqobatbardoshlik; Markaziy Osiyo iqtisodchilari; O'zbekiston iqtisodiy islohotlari; “O'zbektelekom”; KPI; energiya tejamkorlik.

Bugungi kunda iqtisodiy nazariyada “samaradorlik” tushunchasi iqtisodiy faoliyat natijasini eng kam resurslar bilan erishishga oid universal mezon sifatida talqin etiladi. Ushbu kategoriyaning ilmiy asoslari XVIII–XIX asrlardagi klassik iqtisodchilar — Adam Smit, David Rikardo va Jon Styuart Mill asarlarida mustahkamlangan. Xususan, A. Smit o'zining mashhur “The Wealth of Nations” asarida ta'kidlaydi: “Ijtimoiy boylik mehnat samaradorligi va uning taqsimlanish tarziga bog'liqdir”¹.

Keyinchalik neoklassik iqtisodchilar — A. Marshall va L. Valras samaradorlikni marjinal foydalilik asosida tushuntirishgan. A. Marshall ta'kidlagan: “Iqtisodiy samaradorlik — bu resurslarning so'nggi birligidan olinadigan qo'shimcha foydani maksimallashtirish jarayonidir”². Bu yondashuv samaradorlikni mikrodarajada hisoblash imkonini berdi va bozorda resurs taqsimoti samaradorligini baholashda asosiy mezonga aylandi.

P. Samuelson va U. Nordxaus o'zlarining “Economics” darsligida samaradorlik tushunchasini “iqtisodiy resurslardan eng foyda beradigan tarzda foydalanish jarayoni” deb ta'riflaydi. Ular ta'kidlaydi: “Effektivlik — bu iqtisodiy mexanizmlarning

¹ Adam Smith and "The Wealth of Nations" 1776

² MARSHALL, A., *Principles of economics* [1890-1920], 9th (variorum) edn, London,

maqsadga muvofiq ishlashini ta'minlovchi asosiy mezondir"³. SHu nuqtai nazardan samaradorlik nafaqat natija, balki jarayon sifatida ham qaraladi.

Institutsional iqtisodiyot vakillaridan Duglas Nort samaradorlik tushunchasini institutlar faoliyati bilan bog'laydi. Uning fikricha, "samaradorlik — bu institutlar va qonun-huquq tizimining resurslar harakatiga ta'siri bilan bog'liq murakkab jarayondir"⁴. Ushbu yondashuv samaradorlikni institutsional muhitdan kelib chiqib baholash zarurligini asoslab berdi.

Jan Meyson va Jeyms Robinson kabi zamonaviy iqtisodchilar samaradorlik tushunchasiga siyosiy va ijtimoiy omillarni ham qo'shadilar. Ular "Why Nations Fail" asarida ta'kidlashadiki: "Faqat inklyuziv institutlar samaradorlikni barqaror iqtisodiy o'sishga aylantira oladi"⁵. Demak, samaradorlikni aholining imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog'lash muosir nazariy tendensiyaga aylangan.

Iqtisodiy rivojlanish nazariyasida M. Porter samaradorlikni milliy raqobatbardoshlikning negizida turishi lozim bo'lgan funktsiya sifatida ko'radi. Uning fikricha, "hech qaysi iqtisodiy siyosat samaradorlikni ta'minlamasdan turib muvaffaqiyatga erisha olmaydi". SHu bois, samaradorlik nafaqat operatsiyalar darajasida, balki makroiqtisodiy islohotlarda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega⁶.

Xizmat ko'rsatish sohasiga oid qarashlarda Kristian Gryonrus xizmat samaradorligini "qiymatli taklifni etkazib berishda mijoz qabul qilgan foydali natija" sifatida izohlaydi. Uning ta'kidicha, "xizmatlar samaradorligi mijoz nuqtai nazaridan baholanadi va iqtisodiy foydadan tashqari emotsional, ijtimoiy va texnologiyaviy natijalarni ham qamrab oladi"⁷.

Ekologik iqtisodiyot maktabining namoyondalari — T. Tinbergen va R. Kostanza samaradorlikni ekologik barqarorlik bilan bog'laydi. Ularga ko'ra, "resurslardan samarali foydalanish — bu hozirgi ehtiyojlarni qondirib, kelajak avlod manfaatlariga zarar etkazmasdan foydalanishdir"⁸. Bu qarash ESG-mezonlar va yashil iqtisodiyot konsepsiyalarining shakllanishiga zamin yaratgan.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida samaradorlik tushunchasi yanada kengayib, unga "raqamli transformatsiya samaradorligi" tushunchasi qo'shildi. McKinsey tahlilchilari ta'kidlaydi: "Raqamlashtirish samaradorlikni nafaqat ishlab chiqarish jarayonida, balki xizmat ko'rsatish tezligi, individuallashtirish echimlar va raqobat ustunligida aks ettiradi"⁹.

³ "Samuelson P., Nordhaus W. Samuelson, Economics. 19th edition. Boston: McGraw-Hill Irwin. Schäfer, A. 2010"

⁴ "North D., Institutions, Institutional Change and Economic Performance, 1990"

⁵ "Acemoglu D., Robinson J., Why nations fail? The origin of power, prosperity and poverty. New York: Crown Business. 2012"

⁶ "Porter M., Competitive Advantage of Nations, 1990"

⁷ "Grönroos C., Service Management and Marketing, 2007"

⁸ "Costanza R., Ecological Economics, 1997"

⁹ "McKinsey & Co., Digital Efficiency Index, 2021"

Shu tariqa, samaradorlik tushunchasi iqtisodiy fanlarda dinamik va kompleks kategoriya sifatida namoyon bo‘lib, u klassik resurs foydalanishdan tortib, raqamli innovatsiya, ekologik barqarorlik, institutlar va inson kapitali kabi ko‘p qirrali yondashuvlarda namoyon bo‘lmoqda. Uni xolis baholash uchun ko‘p parametrlilik va tizimli yondashuv zarur.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi dunyo iqtisodiyotida eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonda samaradorlik kategoriyasi nafaqat moliyaviy foyda, balki raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, mijozlarga individual yondashuv va bozorda raqobatbardoshlikni ta‘minlash mezonlari sifatida muhim o‘rin tutadi. Jahon banki ta‘kidlaganidek: “Qo‘llanilayotgan raqamli texnologiyalar xizmatlar samaradorligini o‘n barobargacha oshirish potensialiga ega”¹⁰.

Samaradorlik tushunchasi iqtisodiy nazariyada eng asosiy kategoriyalardan biri bo‘lib, klassik iqtisodchilar tomonidan “natija va resurslar o‘rtasidagi bog‘liqlik” sifatida qaraladi. Neoklassik maktab vakillari — A. Marshall va P. Samuelson bu tushunchani resurslardan foydalanishning marjinal foydaliligi orqali izohlab berganlar: “Samaradorlik — bu bir yuz sarflangan birlik resurs uchun erishilgan eng yuqori natijadir”¹¹.

Xizmat ko‘rsatish sohasida samaradorlikka xos xususiyat — bu uning nemateriallik va sub‘ektiv qabul qilish xususiyatidir. Ya‘ni, xizmatning foydasi ko‘pincha mijozlarning qoniqishi, vaqt tejalishi, xizmat sifati va individual yondashuv kabi ko‘rsatkichlar bilan baholanadi. SHu jihatdan, xizmatlarda samaradorlik tushunchasi o‘lchovli iqtisodiy indikatorlardan tashqari qiymatli taklif asosida baholanadi¹².

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatishda samaradorlik indikatorlari tubdan o‘zgargan. Jumladan, “klassik” ko‘rsatkichlar — ishlab chiqarish xarajatlari, ishchi vaqti, jismoniy mehnat o‘rnini bosib, hozirda sifrovaya vovlechnost, onlayn konversiya, mijozlarning LTV (lifetime value) kabi metrikalar etakchi o‘ringa chiqmoqda¹³.

Iqtisodiy fanlarda xizmatlar samaradorligini aniqlashda ko‘p parametrlilik modellar qo‘llanilmoqda. Jumladan, DEA (Data Envelopment Analysis) modeli xizmat sub‘ektlarining texnik samaradorligini baholashda keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yondashuvda samaradorlik aniq resurslar va chiqishlar asosida shakllantiriladi: “DEA xizmatlarda narxsiz samaradorlikni o‘lchashda eng ishonchli vositadir”¹⁴.

¹⁰ “World Bank, Digital Economy for Africa Report, 2020”

¹¹ “Samuelson & Nordhaus, Economics, 2010”.

¹² “Grönroos C., Service Management and Marketing, 2007”

¹³ “McKinsey & Co., The Future of Service Operations, 2022”

¹⁴ “Charnes, Cooper & Rhodes, Measuring the Efficiency of Decision Making Units, 1978”

Xizmatlarda raqamlashtirish bilan bogʻliq samaradorlik koʻrsatkichlaridan biri — operatsion tezlik va interaktivlik darajasidir. Masalan, raqamli sugʻurta, onlayn-bank xizmatlari, elektron navbat tizimlari samaradorlikni bir necha barobar oshirgan. Gartner tahlil markazi taʼkidlaydi: “Xizmatlarda avtomatlashtirish va AI joriy qilish natijasida xaridorga xizmat koʻrsatish vaqti 70%gacha qisqargan”¹⁵.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasida samaradorlikni yanada toʻgʻri baholash uchun ESG-mezonlar (Environmental, Social, Governance) orqali ham baholash tendensiyasi vujudga kelmoqda. Bu borada BCG hisobotida qayd etiladi: “Xizmat sohasida ESG koʻrsatkichlari — mijozlar ishonchini va bozordagi barqaror mavqeini taʼminlashda hal qiluvchi omilga aylangan”¹⁶.

Milliy kontekstda qaralganda, Oʻzbekistonda ham raqamli xizmatlarning samaradorligini baholash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, “Oʻzbektelekom”, “Humo”, “My.gov.uz” va “Soliq” platformalarida xizmat koʻrsatish tezligi, mijozlar ehtiyojini qondirish, toʻlov tizimlari integratsiyasi kabi koʻrsatkichlar asosida samaradorlikni baholash amaliyoti shakllangan. Bu haqda Prezident SH.M. Mirziyoev taʼkidlaydi: “Xizmat koʻrsatish sohasida har bir minut, har bir qadam samaradorlik bilan oʻlchanishi kerak”¹⁷.

SHu tariqa, raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasida samaradorlik tushunchasi — koʻpqirrali, dinamik va innovatsion tamoyillarga asoslangan iqtisodiy kategoriya sifatida namoyon boʻladi. U nafaqat anʼanaviy ishlab chiqarishdan farq qiladi, balki raqobat va texnologiyaga asoslangan iqtisodiy oʻsish mezonini sifatida qaraladi.

Fransuz iqtisodchisi Leon Valras samaradorlikni bozordagi muvozanat nuqtasidan kelib chiqqan holda talqin qilgan. Uning fikricha, “resurslardan samarali foydalanish — bu bozor mexanizmlari orqali tovarlar va xizmatlarning optimal taqsimlanishidir”¹⁸. Valrasning “taqsimlash samaradorligi” modeli bugungi kunda ham mikroiqtisodiy tahlillarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Vilfredo Pareto samaradorlik tushunchasini “sotsial optimum” nuqtai nazaridan baho bergan va “biror subʼektning farovonligini yaxshilamasdan turib, boshqa subʼekt farovonligini oshirib boʻlmazlik holati”ni Pareto samaradorligi deb atagan. Uning taʼkidicha: “Samaradorlik — bu optimal holatga erishish nuqtasi boʻlib, u ijtimoiy taqsimotdagi minimal ziyon bilan maksimal natijani taʼminlaydi”¹⁹.

Piter Druker samaradorlikni “manbalarni toʻgʻri taqsimlash va strategik boshqaruvni muvofiqlashtirish” bilan bogʻlaydi. Uning fikricha, “jamiyatni oʻzgartirishdagi eng muhim sharoit — bu foyda olish emas, balki samaradorlik orqali qiymat yaratish

¹⁵ “Gartner Research, 2021”

¹⁶ “Boston Consulting Group, ESG & Service Sector, 2022”

¹⁷ <https://president.uz/uz/lists/view/8319> (“Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi, 2023”)

¹⁸ “Walras L., Elements of Pure Economics, 1874”

¹⁹ “Pareto V., Manuale di economia politica, 1906”

qobiliyatidir”²⁰. Bu yondashuv xususan boshqaruv va xizmat ko‘rsatish sohalarida ustuvor ahamiyatga ega.

Teylorizm nazariyasida samaradorlik “mehnatning ilmiy tashkil etilishi” bilan bog‘lanadi. U o‘z amaliyotida resurslar va ishchi vaqtini hisoblashni optimallashtirib, samaradorlikni me‘yorlash asosida oshirishni taklif qilgan: “Har bir harakatning o‘lchami bo‘lishi kerak. O‘lchanmaydigan harakat samarali bo‘lolmaydi”²¹.

Genri Ford samaradorlikni texnologik standartlashtirish va konveyer tizimi orqali industrial jadallik bilan bog‘lagan. Uning yo‘nalishi bugungi “Lean Manufacturing” va “Kaizen” konsepsiyalariga asos bo‘lgan. “Samaradorlik – bu bir harakatni doimiy ravishda yaxshilash jarayonidir”²².

Jan Bodriyyar va postmodern iqtisodiy tahlilchilar samaradorlikni faqat iqtisodiy emas, balki ma‘naviy va ijtimoiy qiymatlar bilan chambarchas bog‘laydilar. Ularning fikricha, “asl samaradorlik – bu insonning hayotida qiymat hissini yuzaga keltirish qobiliyati”²³. Bu yondashuv raqamli xizmatlar, ijtimoiy platforma va “iqtisodiy insoniylik” masalalarida muhim.

Texnologik determinizm maktabi vakillari (Mark Kastells, Elvin Toffler) samaradorlikni raqamlashtirish va intellektual resurslardan foydalanish bilan bog‘laydilar. “Iqtisodiyotda ma‘lumot — yangi neft, ma‘lumotdan samarali foydalanish esa kelajak barqarorlikdir”²⁴.

Iqtisodiy psixologlar, jumladan, Daniel Kaneman samaradorlikni inson qaror qabul qilish jarayonlari bilan bog‘laydi. Uning tadqiqotlarida ko‘rsatilishicha, “kognitiv xatolar va stereotiplar samaradorlikni yo‘qotishga olib keladi, shunday ekan, samaradorlik faqat resurslar emas, fikrlash jarayoni samarali bo‘lishi bilan ham chambarchas bog‘liq”²⁵.

Emerdjent maktab vakillari “samaradorlik — bu ma‘lumotlar oqimi, tizimlararo moslashuv va jarayonlarning integratsiya darajasidir” deb hisoblaydilar. “Yangi zamonaviy iqtisodiyotda samaradorlik qiymat zanjirining har bir bo‘g‘inida real vaqtdagi muvofiqlashuv qobiliyatidir”²⁶.

Muqobil iqtisodiy maktablar, xususan, islomiy iqtisodiyot, samaradorlikni moddiy va ma‘naviy natijalarni uyg‘unlashtirish bilan bog‘laydi. Islom iqtisodchilari ta’kidlaydilar: “Samaradorlik Allohning omonati sifatida berilgan ne‘matlardan

²⁰ “Drucker P., Management: Tasks, Responsibilities, Practices, 1973”

²¹ “Taylor F., The Principles of Scientific Management, 1911”.

²² “Ford H., My Life and Work, 1922”

²³ “Baudrillard J., The System of Objects, 1968”

²⁴ “Castells M., The Rise of the Network Society, 1996”

²⁵ (“Kahneman D., Thinking, Fast and Slow, 2011”)

²⁶ “Sakaya T., The Knowledge-Value Revolution, 1991”

oqilona foydalanish va har bir amalda adolatni saqlashdir”²⁷. Bu qarash ESG va inson qadriyatiga asoslangan iqtisodiy modellar bilan mos tushadi.

Markaziy Osiyo iqtisodiy tafakkurida samaradorlik masalasi an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar birligida tahlil qilinadi. Turkmanistonlik olim Saparmurad Xodjamuradov o‘zining “Iqtisodiy rivojlanish va samaradorlik nazariyasi” kitobida samaradorlikni milliy resurslardan oqilona foydalanish va ularni qayta ishlash salohiyati bilan bog‘laydi. U ta’kidlaydi: “Milliy iqtisodiyotda samaradorlik — bu ichki ehtiyojlar va eksport qobiliyati o‘rtasidagi muvozanatni saqlash qobiliigidir”.

Qozog‘istonlik olim Bagdat Beysembaev samaradorlik tushunchasini raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish kontekstida qayta ko‘rib chiqadi. Uning “Innovatsion jarayonlarda samaradorlikni baholash metodologiyasi” risolasida qayd etilishicha, “Samaradorlik — bu faqat iqtisodiy natija emas, balki innovatsiyalarni jamiyatga moslashtirish qobiliigidir”²⁸.

Qirg‘izistonlik iqtisodchi U. Joldoshev “Milliy iqtisodiyotda samaradorlikni oshirish strategiyasi” asarida samaradorlikni davlat siyosati, ijtimoiy infratuzilma va xizmatlar tarmog‘i orqali shakllanadigan ko‘p qirrali tushuncha sifatida ta’riflaydi. U ta’kidlaydi: “Samaradorlik – bu davlatning aholiga etazib berayotgan iqtisodiy foydali xizmatlar miqdori bilan o‘lchanadi”²⁹.

O‘zbekistonda mustaqillikdan so‘ng samaradorlik tushunchasi iqtisodiy islohotlar, xususiylashtirish va bozor mexanizmlari orqali qayta shakllana boshladi. Akademik Toshpo‘lat Ochilov samaradorlikni “iqtisodiy va ijtimoiy istiqbolni belgilaydigan strategik mezon” sifatida ta’riflaydi. Uning ta’kidlashicha: “Mamlakatni modernizatsiya qilishda resurslardan samarali foydalanish hal qiluvchi omil bo‘lib, u raqobatbardoshlikni shakllantiradi”³⁰.

Taniqli iqtisodchi olim Umid Abduraxmonov “Institutsional iqtisodiyotda samaradorlik masalasi” mavzusidagi izlanishlarida samaradorlik tushunchasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri davlat institutlari, bozor tartibga solish mexanizmlari va inson kapitali orqali yondashadi. U ta’kidlaydi: “Samaradorlik faqat ishlab chiqarish natijalari emas, balki boshqaruv mexanizmlarining faolligi bilan ham chambarchas bog‘langan”³¹.

Farrux Hamraev tomonidan ishlab chiqilgan “Raqamli xizmatlar sohasida samaradorlikni baholash modeli”da ta’kidlanishicha: “Samaradorlik raqamlashtirish

²⁷ Chapra M.U., Islam and the Economic Challenge, 1992

²⁸ Бейсембаев Б., Алматы, 2019.

²⁹ Жолдошев У. ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕР СЕРИЯСЫ КООМДУК, САЯСИЙ ИЛИМДЕР СЕРИЯСЫ ISBN 9967-03-030-5, Бишкек, 2021

³⁰ Очилов Т., Иктисодий тараққиёт назарияси, 2011

³¹ Abdurakhmonov U., Institutional Transformation in Uzbekistan, 2018

jarayonida ma'lumotlar oqimini tezkor va aniq boshqarish qobiliyidir. U resurs tejamkorlik, xizmat sifati va raqobatli taklif yaratish indikatorlari bilan baholanadi"³². Yana bir o'zbek iqtisodchisi — Mahmudxon Ismoilovning fikricha, samaradorlik tushunchasi “resurslardan eng yuqori qiymat yaratish imkoniyatini davlat-xususiy sektor hamkorligida amalga oshirish qobiliyatidir”. Uning tadqiqotlarida telekommunikatsiya va logistika xizmatlari samaradorligi uchun KPI tizimlari, ESG va energiya tejashni moslashtirish masalalari alohida o‘rin tutgan³³.

Narimon Umarov ta'kidlashicha, samaradorlik tushunchasi O'zbekiston sharoitida faqat iqtisodiy emas, balki inson manfaatini ta'minlovchi omillar, ya'ni joylardagi infratuzilmani yaxshilash, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va xizmatlarni diversifikatsiyalash bilan bog'lanishi lozim. U “Iqtisodiy siyosatda samaradorlik mezonlari” asarida buni izchil ilmiy asoslab bergan³⁴.

O'zbekistonning zamonaviy iqtisodiy siyosat jarayonlarida samaradorlik tushunchasi “sifrovizatsiya” va “tejamkor iqtisodiyot” kontekstida faol ko'rib chiqilmoqda. Prezident SH.M. Mirziyoev ta'kidlaganidek: “Har bir tiyin, har bir resurs o'z egasiga, o'z natijasiga xizmat qilishi kerak. Samarasizlik — bu jinoyat”³⁵. Bu so'zlar samaradorlikni davlat siyosati mezoni sifatida ko'rishga zamin yaratadi.

Yuqoridagi olimlarning fikrlarini tahlil qilib, ularning samaradorlik tushunchasiga yondashuvlarini jadval ko'rinishida tizimlashtirildi (1-jadval).

1-jadval

Samaradorlik tushunchasiga turli olimlarning yondashuvlari³⁶

Olimlar	Samaradorlik tushunchasiga yondashuv	Asosiy o'lchovlar
A. Smit ³⁷	Mehnat samaradorligi va taqsimot	Mahsulot, mehnat unumdorligi
V. Pareto ³⁸	Ijtimoiy samaradorlik (optimum)	Pareto muvozanati
P. Druker ³⁹	Strategik boshqaruvda samaradorlik	Qiymat yaratish

³² Hamraev F., ICT & Economic Transformation, TUIT, 2020

³³ Ismoilov M., Service Efficiency in PPP, 2021

³⁴ Umarov N., “Иқтисодиёт ва таълим” Самарканд, 2022.

³⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi, 2023 yil 20 dekabr

³⁶ O'rganilgan adbiyotlar asosida muallif ishlanmasi

³⁷ <https://www.investopedia.com/updates/adam-smith-wealth-of-nations/#:~:text=%22The%20Wealth%20of%20Nations%22%20is,was%20upending%20the%20mercantilist%20system.>

³⁸ Pareto V., Manuale di economia politica, 1906

³⁹ Drucker P., Management: Tasks, Responsibilities, Practices, 1973

U. Abduraxmonov ⁴⁰	Institutsional samaradorlik	Inson kapitali, davlat islohotlari
M. Ismoilov ⁴¹	Xizmat ko'rsatishda KPI va energiya tejamkorlik	KPI, ESG, raqamlashtirish
B. Beysembaev ⁴²	Innovatsion samaradorlik	YAngilikni o'zlashtirish qobiliyati
N. Umarov ⁴³	Mahalliy infratuzilma va fuqarolar manfaati	Mahalliy xizmatlar samaradorligi
F. Hamraev ⁴⁴	Sifrovizatsiya avtomatlashtirish samaradorligi	Mijoz qoniqish indeksi, raqamli jadallik

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo olimlari, jumladan, o'zbek iqtisodchilari samaradorlik tushunchasiga kompleks, fanlararo, milliy modellar asosida yondashmoqda. Ularning fikrida samaradorlik – faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar emas, balki innovatsiya, inson kapitali, davlat siyosati, raqamlashtirish va ekologik barqarorlik kabi omillar bilan to'qnash keladigan, doimiy ravishda qayta shakllanayotgan ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shokirovna B. Z. THE ECONOMIC ROLE OF OIL PRODUCTION IN THE BUKHARA-KHIVA REGION AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE COUNTRY //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – C. 55.
2. Shokirovna B. Z., Xurram o'g'li X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 110-113.
3. ЮЛДАШЕВ, К., Ўзбекистонда давлат-хусусий, А. Ш., ТОЖИБОЕВА, Ш., ТОШПЎЛАТОВА, Г., ТАРАХТИЕВА, Г., & БОБОЖОНОВА, З. Бизнес-Эксперт.
4. Shokirovna B. Z., Muxayyo Y. Xurram o'g'li XS TOPIC: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN //Scientific Impulse. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 42-45.

⁴⁰ Abdurakhmonov U., Institutional Transformation in Uzbekistan, 2018

⁴¹ Ismoilov M., Service Efficiency in PPP, 2021

⁴² Бейсембаев Б., Алматы, 2019

⁴³ Умаров Н., “Иқтисодиёт ва таълим” Самарқанд, 2022”.

⁴⁴ Hamraev F., ICT & Economic Transformation, TUIT, 2020

5. Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.
6. Худайназарова Д. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
7. Xudaynazarova D. Theoretical Basis for the Formation of Tourist Villages //Economic Development and Analysis. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
8. Bobojonova Z. S. Analysis of economic efficiency of oil recovery from fields in Bukhara-Khivinsky region and ways of its implementation. – 2021.
9. BOBOJONOVA Z. Жамият ва инновациялар—Общество и инновации—. – 2021.
10. Бобожонова З. Ш., Абдуллаева Д. Innovative development of industrial production based on the principle of synergy Bobojonova Z., Abdullayeva D. 2 Инновационное развитие промышленного производства, основанного на синергетическом принципе //PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – С. 64.

Aloqa va telekommunikatsiya korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish algoritmini takomillashtirish yo‘llari

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Islomov Javlon Rasulovich

Annotatsiya. shbu maqolada aloqa va telekommunikatsiya korxonalarida raqobatbardoshlik darajasini oshirish jarayonida innovatsion faoliyatni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda telekommunikatsiya subyektlarining innovatsion rivojlanish samaradorligini baholovchi besh yo‘nalishdan iborat integral model taklif etilgan. Ushbu model moliyaviy-iqtisodiy natijalar, innovatsion faoliyatning moliyaviy ko‘rsatkichlari, ichki resurs salohiyati, innovatsiyalar natijadorligi va raqamlashtirish darajasini o‘z ichiga oladi. “O‘zbektelekom” AJ misolida 2016–2021-yillar kesimida integral ko‘rsatkich S hisoblab chiqilgan bo‘lib, $S < 1$ bo‘lgan holatlarda boshqaruv qarorlarini qayta ko‘rib chiqish, xodimlar malakasini oshirish, tashkiliy tuzilmani optimallashtirish va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan hamkorlikni kengaytirish zarurligi asoslab berilgan. Maqolada, shuningdek, telekommunikatsiya korxonalarida innovatsion boshqaruv tizimini joriy etish algoritmi ishlab chiqilgan bo‘lib, u innovatsion jarayonning uzluksizligi, teskari aloqa mexanizmlarining mavjudligi va kompleks baholash tamoyillariga tayanadi. Taklif etilgan yondashuv raqamli transformatsiya sharoitida aloqa korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning amaliy yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. telekommunikatsiya korxonalari; raqobatbardoshlik; innovatsion faoliyat; innovatsiyalarni boshqarish; integral ko‘rsatkich S ; moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar; raqamlashtirish darajasi; innovatsion samaradorlik; “O‘zbektelekom” AJ; aloqa xizmatlari bozori; teskari aloqa tizimi; algoritmi; KPI; ichki resurslar; inson kapitali; raqamli transformatsiya.

Yurtimiz iqtisodiyotida bozor munosabatlari rivojlanishining hozirgi bosqichida to‘liq innovatsion faoliyatni amalga oshirish iqtisodiyotni yanada samarali qayta qurishni oldindan belgilab beradigan vaziyat yuzaga keldi. So‘nggi o‘n yil mobaynida iqtisodiy muhit va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning innovatsion faolligi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayonini o‘zgartirgan voqealar ro‘y berdi, ular xatti-harakatlarning stereotiplarini ko‘p jihatdan o‘zgartirishga majbur bo‘lishdi.

Bozorda ba‘zi yangi xizmatlar, tovarlar, texnologiyalarning paydo bo‘lishi va boshqalarning asta-sekin so‘nib ketishining asosiy sababi aynan innovatsiyalar va korxonalarning innovatsion faoliyatidir. Shu sababli innovatsion faoliyat iqtisodiyotni

rivojlanishning innovatsion turiga o'tkazishning dolzarbligini belgilab beradigan davlat siyosatining eng muhim vositalaridan biriga aylanmoqda. Bu, o'z navbatida, boshqaruvning qayta tuzilishini, turli sohalardagi xo'jalik yurituvchi subyektlar darajasida innovatsion faoliyatni tashkil etish va rejalashtirishni oldindan belgilab qo'ydi.

Rivojlanishning hozirgi bosqichida innovatsion faoliyat va innovatsiyalar taraqqiyot va iqtisodiy o'sishning asosiy omiliga aylanmoqda.

Innovatsiyalar xo'jalik yuritish subyektlarini modernizatsiyalashga, ularning raqobatbardoshligini oshirib, zamon talablariga javob beradigan mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarishiga imkoniyat yaratadi. Jahon iqtisodiyotida o'zining munosib o'rnini egalashga intilayotgan Respublikamizda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, xalqaro tajribaga tayangan xolda uning asosiy tamoillarini o'rganib, korxonalarning kundalik faoliyatida keng va asosli ravishda qo'llash davr talabidir.

Somenkova N.S. Innovatsion rivojlanish samaradorligini baholash uslubi moliyaviy iqtisodiy (daromad, yalpi daromad, rentabellik, mehnat unumdorligi) va faqat innovatsion jarayonni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimini o'z ichiga olishi zarur deb hisoblaydi. Innovatsion rivojlanish samaradorligini aniqlash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish taklif etiladi:

- Korxonaning ilmiy salohiyati;
- Mahsulotning yangiligi ko'effitsienti;
- Ilmiy texnik izlanishlarga harajatlarning natijalari;
- Ishlab chiqarishni modernizatsiyasining samaradorlik ko'effitsienti;
- Ilmiy ishlanmalarni intensivligi ko'effitsienti.

Bu ko'rsatkichlar statistik axborot va buxgalterlik hisobotlari asosida hisoblab chiqish taklif etilgan. Yuqorida keltirilgan turli fikr va xulosalardan kelib chiqib aytish mumkinki korxonalarni innovatsion faoliyati samaradorligini baholash uchun bir guruh ko'rsatkichlar mavjud va ularni asosan 4 qismga bo'lish mumkin.

1. Ilmiy texnik izlanishlarga ajratilgan harajatlarni korxona budjetidagi salmog'i, patentlar, litsenziyalar nau-xau larni sotib olishga qilingan harajatlar, xodimlarning ilmiy texnik faolliklarini rag'batlantirish va xakazo.

2. Yangiliklarni amaliyotgan tadbqiq etish dinamikasi bilan bog'liq ko'rsatkichlar. Yangi ishlanmani yaratilishiga va uni ishlab chiqarishga tadbqiq etilgunicha sarflangan vaqt, ishlanmaning "hayot" sikli va boshqalar.

3. Yangilanish ko'rsatkichlari. Yangi ishlanmalar soni, mahsulotlarni yangilanib borish dinamikasi, yangi mahsulotlar hajmi, ularni eksporti va xakazo.

4. Korxona tizimidagi innovatsiyalar bilan shug'ullanadigan bo'linmalarni soni, ulardagi xodimlarning soni va ilmiy texnikaviy salohiyati va xakazo.

Telekommunikatsion kompaniyalarning raqobatbardoshligi ularning o'zgarib borayotgan tashqi muxit istiqbollari ko'ra bilish salohiyatiga va bu o'zgarishlarga, yangi texnologiyalarni tadbiq qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar turlarini ko'paytirib sifatini oshirish orqali moslashib borish layoqatlariga chambarchas bog'liqdir. Yangi texnologiyalarni, uslublarni izlash, yaratish va ishlab chiqarishga tadbiq etish telekommunikatsion kompaniyalarning muvaffaqiyatli faoliyatining asosiy shartlaridan biridir. Shuning uchun ham korxonalarda innovatsion faoliyatni tashkil qilish va uni boshqarishni tizimli yondashuv asosida olib borilishi talab qilinadi. Telekommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni boshqarish tizimi asosan uch bo'limdan iborat bo'lib, bular boshqaruv sub'ektlari, ya'ni boshqaruvchilar, boshqaruv obyektlari, ya'ni boshqariluvchilar va boshqarish "jarayoni", ya'ni barcha ishtirokchi bo'limlarni o'zaro aloqalari, "kirish" va "chiqishlari", tegishli normativ xujjatlar va yo'riqnomalar bilan ta'minlangan ish jarayonidir.

Innovatsion faoliyatni boshqaruv subyektlari innovatsion faoliyatni bevosita ishtirokchilari bo'lib, ular boshqaruv qarorlarini tayyorlash va qabul qilishda o'zaro hamkorlik qilishadi va qarorlarni bajarilishini uzuluksiz nazorat qilib borishadi.

Boshqaruv tizimini muvaffaqiyatli faoliyati "Feedback" tizimini, ya'ni oliy boshqaruv subyektiga boshqaruv jarayonining va boshqaruv obyektlarining amaldagi xolati to'g'risidagi axborotlarni uzuluksiz qayta yetkazib turilishiga bog'liq. Qayta aloqa orqali yetkazib beriladigan innovatsion jarayonnig turli indikator/ ko'rsatkichlarini taxlil qilish va tegishli xulosalar chiqarish boshqaruv subyektlarining asosiy va murakkab vazifalari xisoblanadi.

Bizning tadqiqot turli indikatorlarni, ularning ahamiyati va ta'sir darajasiga qarab saralab, umumlashtirilgan ko'rsatkichlarni shakllantirish orqali boshqaruv sub'ektlariga bu vazifani yengillashtirib, asosli, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

1-jadval

Telekommunikatsiya korxonalari innovatsion faoliyat samaradorligini integral ko'rsatkichi

		Umumlashtirilgan ko'rsatkich qiymati	Vazn koeffitsienti	S - Integral ko'rsatkich
1.	Moliyaviy iqtisodiy ko'rsatkich	F	k_F	$S_F = F \times k_F$
2.	Innovatsion faoliyat	I_F	k_I	$S_{I_F} = I_F \times k_I$

	moliyaviy ko'rsatkichi			
3.	Korxona ichki resurslari	R	k_P	$SP = P \times k_P$
4.	Innovatsion faoliyatning natijaviyligi	N_I	k_N	$SN_I = N_I \times k_N$
5.	Korxonada raqamlashtirish darajasi	R	k_R	$SR = R \times k_R$
6.	Innovatsion faoliyatning samaradorligini integral ko'rsatkichi	S	$k_F + k_I + k_P + k_N + k_R = 1$	$S = SF + SI_F + SP + SN_I + SR$

Telekommunikatsion korxonalarni innovatsion faoliyatini baholashda taklif qilinayotgan besh omildan har biri faoliyat samaradorligini bir tarafini yoritadi va faqat o'sha tarafdin taxlil qilish imkoniyatini beradi. Innovatsion faoliyatning samaradorligini baholashda aloxida omillardan tashqari, yakuniy Integral ko'rsatkichni shakllantirish korxona boshqaruviga Innovatsion faoliyat natijalariga kompleks baxo berib, uning samaradorligini oshirish yo'nalishda kerakli xarakatlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Yakuniy integral ko'rsatkichni shakllantirish avval aniqlangan besh omildan, ularni ta'sir darajasi va ahamiyatiga qarab, vazn koeffitsientlarini hisobga olgan holda bajariladi.

2-jadval

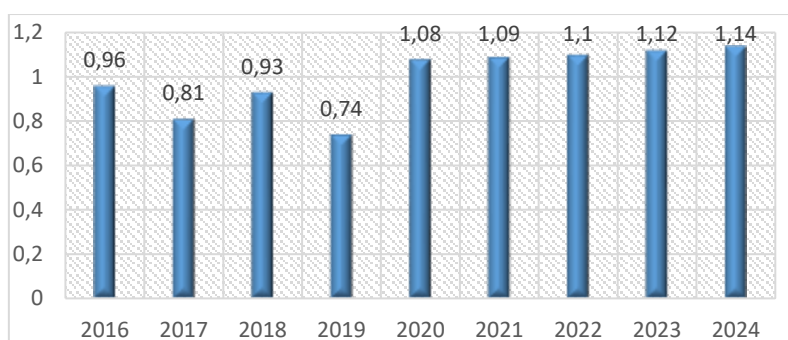
“O'zbektelekom” AKning innovatsion faoliyat samaradorligining integral ko'rsatkichi

Yillar	2016	2017	2018	2019	2020	2021
S	0,96	0,81	0,93	0,74	1,08	1,01

Jadvalda telekommunikatsion korxonalarda raqamli texnologiyalarning samaradorligini yakuniy integral ko'rsatkichini shakllantirish usuli keltirilgan. Bu usuldan foydalangan xolda, O'zbektelekom korxonasining innovatsion faoliyati misolida 2016-2021-yillardagi innovatsion faoliyatining samaradorligi integral ko'rsatkichi xisoblab chiqildi (ilovada keltirilgan). Natija shuni ko'rsatayaptiki 2016-

2019-yillarda innovatsion faoliyatning samaradorligi belgilangan me'yor, ya'ni 1 dan pastroq bo'lgan va 2020-2021-yillarda me'yordan bir oz yuqori bo'lgan.

Eng past natija 0,74 integral ko'rsatkich 2019-yilda bo'lib, buning sabablaridan biri shu yildagi moliyaviy omilning juda past darajada bo'lganligi ko'rinib turibdi. Tahlil davomida integral ko'rsatkich bilan aloxida omillarni birgalikda o'rganib chiqish investitsion faoliyatning samaradorligini o'sishini yoki pasayishi sabablarini aniqlashga va tegishli boshqaruv amaliyotlarini yo'lga qo'yishda yaxshi samara beradi.

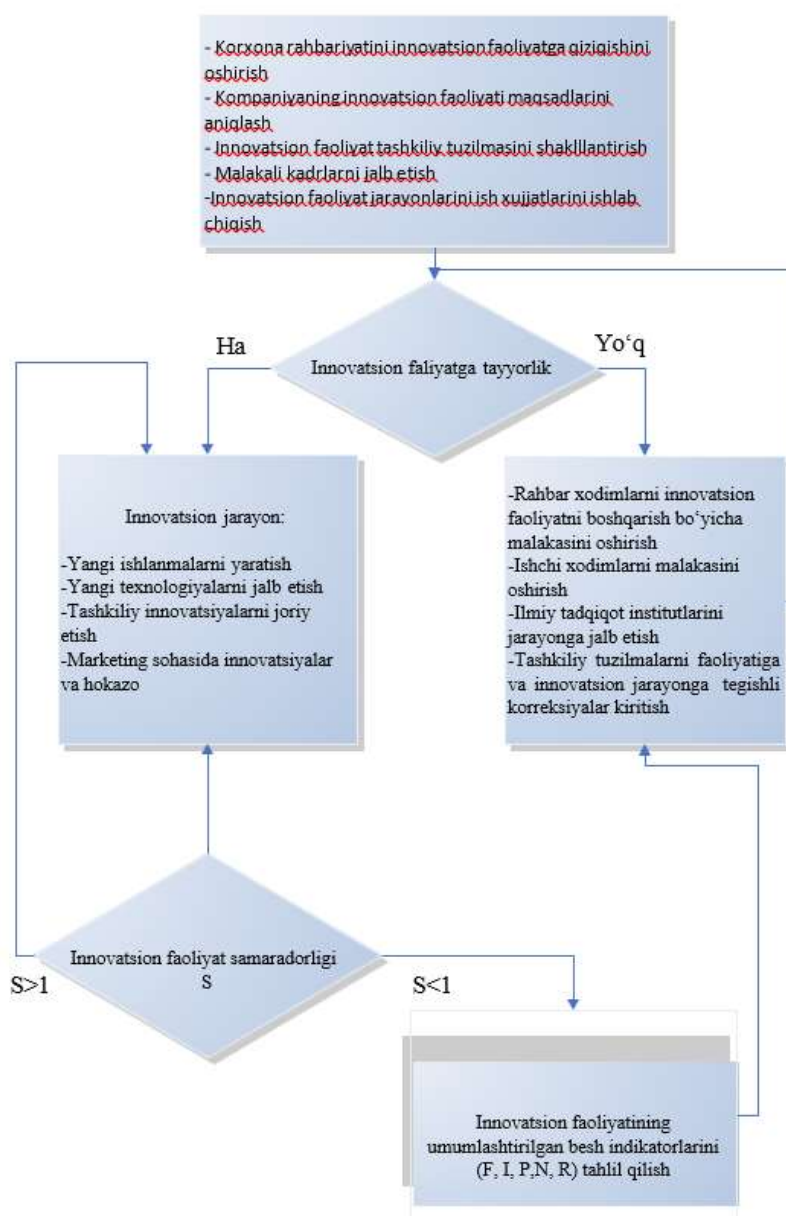
1-rasm. “O‘zbektelekom” AK innovatsion faoliyat samaradorligining integral ko‘rsatkichi

Telekommunikatsion korxonalarda innovatsion faoliyatni tashkil qilish va uni boshqarish o'ziga xos kompleks vazifa bo'lib, bir necha shart va bosqichlardan iborat. Dastlabki bosqichda korxonaning innovatsion faoliyatini tashkil qilish uchun bir nechta bazaviy shartlarni bajarilishi zarur, bularning asosiylari:

- korxona rahbariyatini innovatsiyalarga qiziqishi va qo'llab-quvvatlashi.
- korxonaning innovatsion faoliyatdan ko'zalagan maqsadlari, bu yo'ldagi strategiyasini aniqlash.
- innovatsion faoliyatning tashkiliy tizimlarini yaratish
- malakali xodimlarni tayyorlash, ularni innovatsion faoliyatga jalb qilish, qiziqtirish.
- innovatsion jarayonning barcha bosqichlari uchun kerakli xujjatlar, yo'riqnomalar, reglamentlarni ishlab chiqish.

Bu shartlarning bajarilishi telekommunikatsion korxonaning innovatsion faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishi uchun “zaruriy, lekin yetarli emas” shart bo'lib, u faqat korxonaning innovatsion faoliyatga tayyorlik darajasini belgilab beradi. Taklif etilayotgan innovatsion faoliyatni tashkil qilish va boshqarish tizimi tashkilotdagi barcha xodimlarni innovatsion faoliyat jarayonlariga jalb qilishdan tashqari, barcha manfaatdor tomonlarning ehtiyojlariga e'tiborni qaratish va nafaqat taqdim etilayotgan xizmatlarning xususiyatlarini, balki tashkilot faoliyatidagi turli sohalarni ham yaxshilashni nazarda tutadi.

Mazkur tizim xizmat ko'rsatish davrining barcha bosqichlarida turli xil innovatsiyalarni joriy etish, shu jumladan tadqiqot va ishlanmalar, materiallar va uskunalarni sotib olish, xizmatlar ko'rsatish va sotishdan keyingi xizmat ko'rsatish orqali taqdim etiladigan telekommunikatsiya xizmatlarining uzluksiz takomillashtirishni taqozo etadi. Buxgalteriya hisobidan boshlab va texnik xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan tashkilot faoliyatining mutlaqo barcha funksional yo'nalishlari, jumladan texnologiya, marketing, logistika, moliya, kadrlar, mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimlari va boshqalar innovatsiyalarni joriy etish asosida takomillashtirilib borilishi kerak, bu esa innovatsion faoliyatni boshqarishda izchillikni taminlab beradi.

2-rasm. Telekommunikatsion korxonalarda innovatsion tizimni joriy etish

algoritmi

Dastlabki bosqich qoniqarli bajarilganidan so'ng, innovatsion jarayon avval rejalashtirishdan boshlanadi, yangi ishlanmalarni ishlab chiqish, texnologiyalar va uskunalarni sotib olish, yangicha xizmat turlarini yaratish va ularni amaliyotga tadbiq etish uzuluksiz jarayonga aylanishi shart. Bu faoliyatni boshqarishda jarayonni doimiy nazorat qilish, natijalarni taxlil qilish muxim rol o'ynaydi. Innovatsion faoliyat samaradorligiga umumiy baxo berishda integral ko'rsatkichdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Integral ko'rsatkich $S > 1$ bo'lsa, innovatsion faoliyat samaradorligi qoniqarli bo'lib jarayonga keskin o'zgartirishlar kiritishni xojati yo'q. Lekin agar integral ko'rsatkichimiz $S < 1$ bo'lsa, u holda muallif tomonidan taklif etilayotgan innovatsion faoliyat samaradorligini baholash ko'rsatkichlari va uning omillarini, ya'ni: moliyaviy iqtisodiy ko'rsatkichlar F , raqamlashtirishning moliyaviy ko'rsatkichlari IF , korxonaning ichki resurslari bilan bog'liq ko'rsatkichlar P , innovatsion faoliyatning natijaviylik ko'rsatkichi N_I , korxona moliyaviy sohasida raqamlashtirish R jarayonlarini qayta ko'rib chiqib, tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Zarur bo'lgan hollarda innovatsion jarayonlarga korreksiyalar kiritish talab etiladi. Bu xarakatlar, taklif etilayotgan algoritmda, rahbar xodimlarni innovatsion faoliyat bo'yicha malakasini oshirish, kadrlarni qayta tayyorlash va ilmiy tadqiqod institutlarini hamkorlik qilishga jalb qilish, tashkiliy tuzilmalarni optimallashtirish, innovatsion jarayonlarni qayta ko'rib chiqish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Bu bosqich amalga oshirilgandan so'ng korxona innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini qayta aniqlash kerak. Taklif qilinayotgan innovatsion tizimni joriy etish algoritmi (3.2-rasm) telekommunikatsion korxonalarining o'ziga xos jixatlarini xisobga olgan holda tuzilgan bo'lib, innovatsion jarayonni uzuluksiz ravishda davom ettirishni va nazorat qilishni ta'minlab beradi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonining shiddat bilan ilgarilab borishi – aloqa xizmatlariga bo'lgan talabni yuqori pag'onaga olib chiqdi. Shu sababdan, ko'pgina fuqarolarimizda bu sohada tadbirkorlik bilan shug'ullanishga bo'lgan motivasiyani yanada kuchaytirdi va axborot-kommunikasiya tarmog'i milliy iqtisodiyotning yetakchi subyektlaridan biriga aylanib bormoqda.

Ma'lumki, tadbirkor foyda bermaydigan ishga xarajat qilmaydi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar, jumladan, aloqa xizmatlari korxonalari faoliyat yuritish jarayonida moddiy va pul xarajatlarini amalga oshirishadi. Xarajat – foyda ko'rishning asosiy shartidir.

Korxonalarining xarajatlar qila olish qobiliyati, ularning mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish layoqatini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Shu sababdan ham tadbirkorlar mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlari, ular bilan bog'liq xarajatlar hamda foyda to'g'risida to'la ma'lumotlarga ega bo'lmasdan turib o'z faoliyatini tashkil qilishmaydi. Ular bo'yicha to'liq ma'lumotlarga ega bo'lish – ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini samarali boshqarishda qo'l keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shokirovna B. Z. THE ECONOMIC ROLE OF OIL PRODUCTION IN THE BUKHARA-KHIVA REGION AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE COUNTRY //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – С. 55.
2. Shokirovna B. Z., Xurram o'g'li X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 110-113.
3. ЮЛДАШЕВ, Қ., Ўзбекистонда давлат-хусусий, А. Ш., ТОЖИБОЕВА, Ш., ТОШПЎЛАТОВА, Г., ТАРАХТИЕВА, Г., & БОБОЖОНОВА, З. Бизнес-Эксперт.
4. Shokirovna B. Z., Muxayyo Y. Xurram o'g'li XS TOPIC: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 42-45.
5. Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.
6. Худайназарова Д. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
7. Xudaynazarova D. Theoretical Basis for the Formation of Tourist Villages //Economic Development and Analysis. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
8. Bobojonova Z. S. Analysis of economic efficiency of oil recovery from fields in Bukhara-Khivinsky region and ways of its implementation. – 2021.
9. BOBOJONOVA Z. Жамият ва инновациялар–Общество и инновации–. – 2021.
10. Бобожонова З. Ш., Абдуллаева Д. Innovative development of industrial production based on the principle of synergy Bobojonova Z., Abdullayeva D. 2 Инновационное развитие промышленного производства, основанного на синергетическом принципе //PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – С. 64.

Rivojlangan davlatlarda iqtisodiyotida aloqa sohasini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishning xorij tajribasi

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Ismoilova Nodira

Annotatsiya. Maqolada raqobatbardoshlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning turli yoʻnalishlar — tamoyil, strategiya, taktika, funktsiya, jarayon va natija sifatida talqin etilishi nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilingan. Xizmatlar bozorida raqobatbardoshlikning nisbiy kategoriyasi sifatida namoyon boʻlishi, ayniqsa xizmat raqobatbardoshligi isteʼmolchi ehtiyojlarini qondirish darajasi, xarajatlar tuzilmasi va xizmatning texnik, ergonomik, meʼyoriy, estetik hamda iqtisodiy parametrlar majmuasi orqali ifodalanishi yoritilgan. Tadqiqotda raqobatning narxli va narxsiz shakllari, “narxlar jangi”, chegirmalar tizimi, toʻlov va yetkazib berish shartlari, kafolat va sotuvdan keyingi servis kabi omillarning xizmat raqobatbardoshligi darajasiga taʼsiri koʻrib chiqilgan.

Kalit soʻzlar. raqobatbardoshlik; xizmat raqobatbardoshligi; narxli raqobat; narxsiz raqobat; isteʼmol narxi; texnik va ergonomik parametrlar; meʼyoriy talablar; ekspert baholash; sotsiologik usul; bozor mexanizmlari; xizmat sifati; isteʼmolchi ehtiyoji; raqobat omillari.

Telekommunikatsiya bozorining jozibadorligi iqtisodiyotning ushbu sektorida qattiq raqobatni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, yanada rivojlanishi uchun kompaniyalarning raqobatbardoshligi va muvaffaqiyatli ishlashining zarur sharti nafaqat yangi noyob texnologiyalar, balki isteʼmolchiga aniq eʼtibor va marketing strategiyalarini har tomonlama qoʻllashdir. Shuning uchun tadqiqot mavzusining dolzarbligi, birinchi navbatda, telekommunikatsiya bozori rivojlanishining zamonaviy tendensiyalarini oʻrganish zarurati bilan bogʻliq boʻlib, ular oʻz navbatida fan va texnika yutuqlarini boshqa sohalarga olib keladi, globallashtirish rivojlanishiga yordam beradi. Jahon iqtisodiy munosabatlari, shuningdek, telekommunikatsiya sohasida raqamli texnologiyalarni shakllantirish va amalga oshirish boʻyicha boy xorijiy tajribani oʻrganish zarurati bilan bogʻliq.

Raqamlashtirish tashkiliy, bozor va texnologik yangiliklarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Ushbu imkoniyatlar xar qanday sohada toʻplangan raqamli maʼlumotlarning katta hajmi va qurilmalarni - internet kontsepsiyasida yotadigan yangi innovatsiyalari toʻplami tufayli yaratilmoqda. Bugungi kunda dunyoda Internetga ulangan milliardlab qurilmalar mavjud. Kelgusi bir necha yil ichida ularning soni sezilarli darajada koʻpayadi, bu dasturiy taʼminotlar va raqamli

qurilmalar xizmat ko'rsatish tizimini tubdan o'zgartirishga olib keladi va aloqa tizimlarini innovatsiyalar yordamida avtomatlashgan yaxlit tizimli sistemaga aylantiradi bu esa mamlakatda ish samaradorligini oshiradi shu bilan birga xarajatlar sarfini kamaytirish imkoniyatini beradi.

XX asr oxirida rivojlangan davlatlar korxonalarida "Sanoat 4.0" inqilobi bo'yicha yondashuvlar va prinsiplar sezilarli darajada o'zgardi. Mamlakatlarda aloqa va kommunikatsiya korxonalarining texnik holati, mexanizmlari va inson omilining aralashuvi kamayishi boshlandi. Aloqa va telekommunikatsiya korxonalaridagi innovatsiyalar asosida takomillashtirish bo'yicha Rossiya, Xitoy, Yaponiya, AQSH, Xindiston va Erondagi muvaffaqiyatli xalqaro tajribalar o'rganib chiqildi. O'tgan yillar mobaynida innovatsiyalardagi o'sish va ularning hayotimizga ta'siri sezilarli darajada o'zgardi. Aloqa va telekommunikatsiya sektordagi kompaniyalari faoliyatiga talab ortishi natijasida birinchi o'ringa chiqadi va iqtisodiyotni raqamli resurs bilan ta'minlanishi lozim bo'lgan o'sish nuqtalariga aylandi. O'zbekistonda xususiy kompaniyalar tomonidan raqamlashtirishga yo'naltirilgan investitsiyalar YAIMning 0,12% ini tashkil etadi. Taqqoslash uchun, AQSH dunyoda eng yuqori darajani 5% da, G'arbiy Yevropa esa 3,9% da ikkinchi o'rinda, Braziliya esa 3,6% da uchinchi o'rinda turadi.

Shunday qilib, hozir O'zbekiston umumiy raqamlashtirish darajasi bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallagan davlatlardan 8-10 yil orqada.

Bundan tashqari, nazariy jihatdan tushunish va xorijiy tajribaga asoslanib, O'zbekiston telekommunikatsiya kompaniyalarining samarali raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yuqori ehtiyoj bor. Taxminan 7 yil oldin O'zbekistonda aloqa va telekommunikatsiya sohasida raqobat va bozor narxlarining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan bozor yo'q edi. Keyinchalik davlatning moslashuvchan siyosati tufayli sanoat monopoliyadan chiqarildi va birinchi nodavlat aloqa operatorlari paydo bo'ldi.

Aynan bozor konyunkturasi, uning ko'rsatmalari va talablarining o'zgarishi munosabati bilan bozorni tahlil qilish, telekommunikatsiya xizmatlariga bo'lgan talabni shakllantirish va rag'batlantirishni o'rganish, ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarida bozor omillarini hisobga olish, bozorni ratsionalizatsiya qilish zarurati tug'iladi. Yakuniy iste'molchiga tarqatish kanallari orqali tovarlar va xizmatlarni taklif qilish, ishlab chiqarish va aylanma, narx, reklama va xalqaro faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ya'ni mavjud iste'molchilarni saqlab qolishga qaratilgan iqtisodiy tizimini shakllantirish va takomillashtirish imkonini beradi.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, bugun mamlakatimizda aloqa va axborotlashtirish xizmatlariga talab yuqori bo'lgan bir paytda, xizmat ko'rsatishda raqobatni yaratish mijozlarga qulay tariflar va narxlar taklifni bera oladi. Bu borada Xorijiy

telekommunikatsiya kompaniyalari marketingi muammolarini chuqur tahlil qilish zarur.

Ilmy ishimiz davomida shuni aniqladikki, rivojlangan davlatlarning telekommunikatsiya sohasini raqobatbardoshligini oshirish asosan ikki asosiy yo'nalishda amalga oshirilayotganligi aniqlandi.

Birinchi yondashuv davlat tomonidan tartibga solinadigan yagona milliy aloqa operatorini yaratishni o'z ichiga oladi. Aloqa bozorida monopoliyaning yo'qolishi natijasida telekommunikatsiya sohasini rivojlanadi.

Ikkinchi, yanada progressiv yondashuv bu esa telekommunikatsiya bozorida raqobatning rivojlanishiga va kompaniyalar tomonidan zamonaviy raqamli texnologiyalarini ishlab chiqishga olib keldi.

Osiyo mamlakatlari ichida Xitoyda raqamli itisodiyotning ulushi 2020 yilda mamlakat YAIM ga nisbatan 30 foiz (Xitoyda bu darajada yuqori bo'lishi kipervalyutalar bilan bog'liq bo'lib, mamlakatda kipervalyutaning yirik mayning firmalari joylashgan)ni tashkil etgan¹.

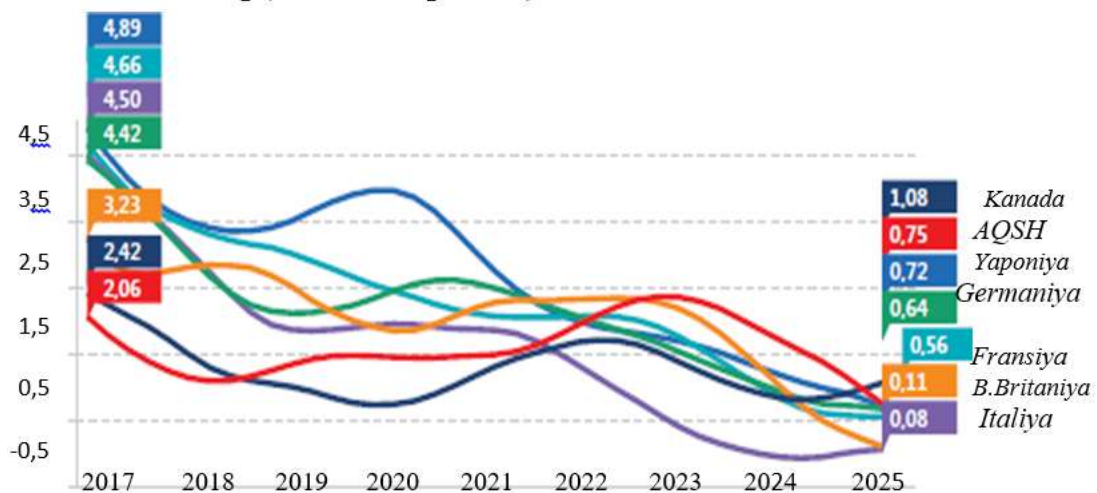
Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, xizmat ko'rsatish raqamlashtirish, ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini ta'minlash hamda iqtisodiy mavqeini yuksaltirishda AQSH, Rossiya Federatsiyasi, Xitoy va Janubiy Korea kabi mamlakatlar zamonaviy innovatsiyalarini qo'llash orqali yuqori natijalarga erishmoqda. Ulardan keyingi o'rinlarda Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Avstraliya, Belarus va boshqalar turadi. Raqamlashtirish jarayonining ba'zi yetakchi mamlakatlari esa qarama - qarshi yondashuvlarni, xususan, AQSH bozor yo'nalishini, Xitoy esa rejali iqtisodiyotni tanlab olgan. Qolgan mamlakatlar ma'lum bir oraliq variantlarga rioya qiladi².

Osiyoda raqamli transformatsiyalar bo'yicha amalga oshiriladigan operatsiyalarning 25 % Xitoy xalq respublikasi hissasiga to'g'ri keladi, Xitoyda elektron tijorat va xizmat ko'rsatish bo'yicha tanzaksiyalar asosan Alibaba va Tencet kompaniyalari tomonidan amalga oshiriladi, ular tomonidan 2022 yilda 8,3 trln Xitoy yuani miqdorida elektron raqamli xizmatlar ko'rsatilgan bo'lsa 2023 yil ushbu summa taxminan 9,5 trln Xitoy yuani tashkil etgan³.

¹ <https://ruscions.info/faq/cifrovaya-ekonomika-v-rossii>

² Maxkamova M.A. Raqamlashtirish nafaqat odamlar turmush tarzi, balki tafakkurini ham o'zgartiradi. //Halq so'zi. 4 noyabr, 2020 yil.

³ <https://www.csr.ru> sayt ma'lumotlari asosida mmuallif ishlanmasi.

1-rasm. Rivojlangan mamlakatlarda dasturiy ta'minotlar rivojlanishi natijasida ishlab chiqarishda inson omilining kamayish dinamikasi⁴

Mutaxassislar raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalar asosida jamiyatda kompyuterlashtirish jarayonlari odamlarga ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish kabilarni avtomatlashtirish imkoniyatini beradi, mutaxassislarni og'ir ishdan holos etadi, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarida texnologiyalarning yuqori darajasini ta'minlaydi, deb hisoblaydilar(1-rasm).

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, xozirgi kunda ayrim korxonalarda faoliyat yuritayotgan kishilar, guruhlar, jamoalar va tashkilotlarning faoliyati borgan sari ko'proq ularning axborotlashganligiga va ega bo'lgan axborotlardan samarali foydalanish qobiliyatiga bog'liq bo'lmoqda. Bu ayniqsa ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashishiga va u o'z navbatida mahsulotni yetkazib berishdagi kechikishlarga ham yaxshi yechim bo'la oladi. Lekin shu bilan birga yildan – yilga ishsizlik darajasini oshishiga olib kelishi mumkin. Vaqti kelib, inson ishtirokisiz ishlab chiqarish davri boshlanishi ehtimoldan xoli emas.

2024 yil 1 yanvar holatiga (dastlabki ma'lumotlar) ko'ra, mobil aloqa bilan ta'minlangan abonentlar soni 34 217,3 ming birlikni, shu jumladan, aholida 28 756,6 ming birlikni tashkil etdi. Har 100 kishi hisobiga aholining mobil aloqa bilan ta'minlanganligi esa 79 birlikni tashkil etdi⁵.

Bugun mamlakatimizda Beeline, Ucell, Mobiuz (UMS), Uzmobil Perfectum Mobile aloqa kompaniyalari faoliyat olib bormoqda. Shu bilan birga, uyali aloqa stansiyalari tarmog'ini eng ko'p qamrab olgan bozor yetakchilari «Beeline», «Ucell» va «Uzmobil» abonentlar soni bo'yicha O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan uyali aloqa operatorlari uchligiga kiradi. "O'zbektelekom" AK O'zbekistonda mobil internet tezligi bo'yicha yetakchi hisoblanib, O'zbekistonda keng

⁴ <https://www.csr.ru> sayt ma'lumotlari asosida mmuallif ishlanmasi.

⁵ www.stat.uz

ko‘lamli telekommunikatsiya xizmatlarini taqdim etuvchi UZTELECOM operatori Ooqla kompaniyasi tomonidan o‘tkazilgan mustaqil baholash natijalariga ko‘ra 2023-yilning 1 va 2-choraklarida O‘zbekistondagi “Eng tezkor mobil tarmoq” deb topildi⁶. Tadqiqot jarayonida dunyo miqyosda telekommunikatsiya sohasini rivojlantirish bilan bog‘liq ilmiy maqolalar va amaliy tadqiqotlarni har tomonlama ko‘rib chiqildi, shuningdek onlayn manbalar, rasmiy hisobotlar va soha nashrlari orqali innovatsiyalari va ilg‘or tajribalari haqida ma‘lumotlar to‘plangan. Umumiy tendensiyalar, muvaffaqiyatli yondashuvlar va aloqa xizmatlari sifatini oshirishga hamda raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradigan asosiy omillarni aniqlash uchun to‘plangan ma‘lumotlarni tahlil qilindi. Bu quyidagi davlatlardir:

Janubiy Koreya (SK Telecom va KT Corporation):

KT Corporation - Koreya kompaniyasi va Janubiy Koreyada simli va simsiz telekommunikatsiya xizmatlarini taqdim etuvchi eng yirik provayder.

To‘liq nomi: KT Corporation. SK Telecom — Janubiy Koreyaning uyali aloqa operatori.

- 5G tarmoqlari: yuqori tezlikda, kam kechikishli ulanishlarni ta‘minlash orqali foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun 5G texnologiyasini joriy etishda dunyoda yetakchilik qilmoqda;
- sun‘iy intellektni integratsiyalash: sun‘iy intellektni mijozlarga xizmat ko‘rsatishda prognozli texnik xizmat va shaxsiy mijozlar bilan muloqot orqali yaxshilash uchun foydalanish;
- IoT yechimlari: mijozlarga qo‘shimcha qulaylik beradigan internet narsalari (IoT) xizmatlarini, masalan, kompyuter tarmog‘iga ulash va ularga dasturiy ta‘minot, ilovalar yoki texnik qurilmalar orqali ma‘lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish, qayta ishlash va boshqa obyektlarga uzatish imkonini beradi.

Misol: SK Telecomning sun‘iy intellektga asoslangan «NUGU» chat-boti mijozlar so‘rovlariga samarali javob beradi⁷.

Yaponiya(NTT docomo va KDDI Corporation):

NTT docomo - 2010 yil aprel holatiga ko‘ra Yaponiyaning eng yirik uyali aloqa operatori bo‘lib, abonentlar soni 56 million kishidan oshadi.

KDDI Corporation - Yaponiyaning telekommunikatsiya kompaniyasi va au brendi ostidagi uyali aloqa operatoridir.

⁶ <https://uztelecom.uz/uz/yangiliklar/yangiliklar/uztelecom-zafarli-yutuqlar-va-yangi-marralar-yili>

⁷ Chanakira, M. (2012), "Factors affecting the choice of market yentry modes in the African telephony industry", International Journal of Applied Behavioral Yeconomics, Vol. 1 No. 2, pp. 1-15. Chan-Olmsted, S. and Jamison, M. (2001), "Rivalry through Alliances: competitive strategy in the globaltelecommunications market", Yeuropean Management Journal, Vol. 19 No. 3, pp. 317-331. Clarke, M. and Oxman, A.D. (2001), Cochrane Reviewers' Handbook (Yeds.) 4.1.4, The Cochrane Library. Update Software (Updated Quarterly), Oxford, Issue 4.

- doimiy tarmoq yangilanishi: yuqori tezlikdagi ulanish va minimal uzilishlarni ta'minlash uchun tarmoq infratuzilmasini muntazam ravishda yangilab turish;
 - 5G joriy etish: mijozlarga tezroq va ishonchli internet xizmatlarini taqdim etish uchun 5G texnologiyasiga katta investitsiya ajratadi;
 - Tabiiy ofatlarga chidamlilik: Tabiiy ofatlarga dosh bera oladigan mustahkam tarmoqlar qurish, doimiy xizmat ko'rsatishni ta'minlashga harakat qiladi.
- Misol: NTT docomo 5G qamrovini faol kengaytirish, milliy miqyosda mavjudligini ta'minlash va xizmat sifatini oshirishga qaratilgan.

Yevropa Ittifoqi davlatlari Regulyator muhiti va raqobat Vodafone va Deutsche Telekom:

Vodafone - Britaniya kompaniyasi, dunyodagi eng yirik uyali aloqa operatorlaridan biri.

Deutsche Telekom - Germaniya telekommunikatsiya kompaniyasi, daromadi bo'yicha Yevropada eng yirik va dunyoda to'rtinchi o'rinda turadi.

- iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qonunlari: Yevropa Ittifoqining qattiq qoidalariga rioya qilish, bu esa yuqori xizmat standartlarini va iste'molchilar huquqlarini himoya qiladi;
- raqobatbardosh bozor: kuchli raqobat kompaniyalarni yangilik va sifatni yaxshilashga undaydi, chunki ular o'zlarini ajratishga intiladi;
- shaffoflik: mijozlar bilan ishonchni mustahkamlash uchun shaffof narx va xizmat shartlarini ta'minlaydi.

Misol: Vodafone yuqori sifatli xizmat tashabbuslari va mijozlar qoniqishini oshirish dasturlari bilan raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun harakat qilmoqda.

Amerika Qo'shma Shtatlari (AT&T va Verizon Communications):

AT&T. (American Telephone and Telegraph) - Dunyodagi eng yirik telekommunikatsiya kompaniyalaridan biri bo'lib, bu Qo'shma Shtatlardagi mahalliy va shaharlararo telefon aloqalarining eng yirik provayderi, shuningdek, Qo'shma Shtatlardagi uchinchi yirik uyali aloqa operatoridir. DirecTV orqali Qo'shma Shtatlardagi to'g'ridan-to'g'ri sun'iy yo'ldoshli eshittirishning eng yirik provayderidir. Verizon Communications - Amerika telekommunikatsiya kompaniyasi.

- kompleks o'quv dasturlari: xodimlarni eng so'nggi texnologiyalar va mijozlarga xizmat ko'rsatishning eng yaxshi amaliyotlari bo'yicha muntazam o'qitish;
- xodimlarni jalb qilish: xodimlarni rag'batlantirish va yuqori sifatli xizmat ko'rsatishga, sodiq bo'lishlari uchun tashabbuslar, mijoz mavqeyini rivojlantirish imkoniyatlari topadi;
- mijozlarga xizmat ko'rsatish mukammalligi: murakkab muammolarni samarali hal qilish uchun maxsus jamoalar mijozlarga xizmat ko'rsatadi.

Misol: AT&T xodimlarni mijozlarga yordam berishga tayyorlash uchun ilg'or o'quv inshootlari va dasturlariga sarmoya kiritmoqda.

Avstraliya (Telstra va Optus):

Telstra - Avstraliyaning eng yirik telekommunikatsiya kompaniyasi, internet xizmatlarini, shuningdek, telefoniya, mobil aloqa va kabel televideniyesi xizmatlarini taqdim etadi.

Optus - Mobil telefon, telefoniya va kabel televideniyesi xizmatlarini ko'rsatuvchi Avstraliyaning ikkinchi yirik telekommunikatsiya kompaniyasi.

- raqamli platformalar: mijozlarga o'z hisoblarini boshqarish, muammolarni hal qilish va mustaqil ravishda yordam olish imkonini beruvchi mustahkam raqamli platformalar rivojlantirilishi;
- O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish vositalari: Mijozlarni kuchaytirish uchun keng qamrovli o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish vositalari va resurslarini taqdim etish;
- Mijozlarga qulaylik: Turli xizmatlarni taklif qiladigan mobil ilovalar va onlayn portal orqali foydalanuvchi tajribasini yaxshilash.

Misol: Telstraning MyTelstra ilovasi, to'lovlarni amalga oshirish, xizmat so'rovlari va real vaqtda yordam kabi funksiyalarni taqdim etadi⁸.

Bu xalqaro misollar telekommunikatsiya sohasidagi muvaffaqiyatli strategiyalarni ko'rsatadi, ular texnologik innovatsiyalar va reglamentlarga rioya qilishdan tortib, mijozlarga yo'naltirilgan yondashuvlar va xodimlarni jalb qilishgacha. Ushbu amaliyotlarni qabul qilish va moslashtirish orqali kompaniyalar xizmat sifatini va mijozlar qoniqishini sezilarli darajada yaxshilashlari mumkin. O'zbekistondagi aloqa tizimida foydalanish mumkin bo'lgan ba'zi yondashuvlar quyidagilardan iborat:

2-jadval

O'zbekistondagi aloqa tizimida foydalanish mumkin bo'lgan ba'zi xorijiy mamlakatlar tajriba yondashuvlari⁹.

1	Mijozga yo'naltirilgan yondashuv (Telenor)
	Mijoz fikr-mulohazalarini integratsiyalash: mijozlarning fikr-mulohazalarini yig'ish va tahlil qilish orqali xizmatlarni yaxshilash va mijozlar ehtiyojlariga javob berish.
	Foydalanuvchiga qulay interfeyslar: Intuitiv va oson foydalaniladigan mobil ilovalar va veb-saytlarni rivojlantirish.

⁸ Clegg, J. and Kamall, S. (1998), "The internationalization of telecommunications services firms in the European union. Transnational Corporations, Vol. 7 No. 2, pp. 39-96. Clegg, J., Kamall, S. and Leung, M. (1996), "European multinational activity in telecommunications services in the peoples Republic of China: firm strategy and government policy", Management International Review, Vol. 1 No. 36, pp. 111-137.

⁹ Muallif ishlanmasi

	Tezkor mijozlarga xizmat ko'rsatish: Chatbotlar va sun'iy intellektga asoslangan yordam tizimlaridan foydalanish orqali kutish vaqtini kamaytirish va mijozlarga tezkor yordam ko'rsatish.
2	Texnologik innovatsiya(Janubiy Koreya tajribasidan)
	5G tarmoqlari: Yuqori tezlikda, kam kechikishi ulanishlarni ta'minlash uchun 5G texnologiyasini joriy etish.
	Sun'iy intellektni integratsiyalash: Sun'iy intellektdan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash va shaxsiy mijozlar bilan muloqot qilish.
	IoT yechimlari: Aqlli uy yechimlari va ulangan qurilmalar kabi Internet narsalari (IoT) xizmatlarini taklif qilish.
3	Tarmoq infratuzilmasiga investitsiya(Yaponiya tajribasidan)
	Doimiy tarmoq yangilanishlari: tarmoq infratuzilmasini muntazam ravishda yangilash va yuqori tezlikdagi ulanishni ta'minlash.
	5G joriy etish: 5G texnologiyasiga katta investitsiya kiritish va bu orqali mijozlarga tezroq va ishonchli internet xizmatlarini taqdim etish.
	Tabiiy ofatlarga chidamlilik: Mustahkam tarmoqlar qurish, tabiiy ofatlarga dosh bera oladigan va doimiy xizmat ko'rsatishni ta'minlash.
4	Mijozlarga o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish (Avstraliya tajribasi)
	Raqamli platformalar: mijozlarga o'z hisoblarini boshqarish, muammolarni hal qilish va mustaqil ravishda yordam olish imkonini beruvchi mustahkam raqamli platformalarni rivojlantirish.
	O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish vositalari: mijozlarni kuchaytirish uchun kengqamrovli o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish vositalari va resurslarini taqdim etish.
	Mijozlarga qulaylik: turli xizmatlarni taklif qiladigan mobil ilovalar va onlayn portal orqali foydalanuvchi tajribasini yaxshilash.
5	Moslashtirilgan xizmatlar(Hindiston tajribasidan)
	Katta ma'lumotlar tahlili: Katta ma'lumotlardan foydalanib, mijozlarning xatti-harakatlari va afzalliklarini tahlil qilish, individuallashtirilgan xizmatlarni taklif qilish imkonini beradi.
	Moslashtirilgan tariflar: Shaxsiy ehtiyojlar va foydalanish odatlariga asoslangan moslashtirilgan tariflar va xizmatlarni taklif qilish.
	Mijozlarni jalb qilish: Maqsadli aksiyalar va shaxsiy tavsiyalar orqali mijozlarni jalb qilish.

6	Xodimlarni tayyorlash (Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasidan)
	Kompleks o'quv dasturlari: xodimlarni eng so'nggi texnologiyalar va mijozlarga xizmat ko'rsatishning eng yaxshi amaliyotlari bo'yicha muntazam o'qitish.
	Xodimlarni jalb qilish: Xodimlarni rag'batlantirish va yuqori sifatli xizmat ko'rsatishga sodiq bo'lishlari uchun tashabbuslar, masalan, e'tirof etish dasturlari va martaba rivojlantirish imkoniyatlari.
	Mijozlarga xizmat ko'rsatish mukammalligi: murakkab muammolarni samarali hal qilish uchun maxsus mijozlarga xizmat ko'rsatish jamoalari.
	Yuqoridagi yondashuvlar O'zbekistondagi aloqa kompaniyalari uchun xizmat sifatini oshirish va mijozlarni qoniqish darajasini oshirish uchun samarali bo'lishi mumkin albatta.

Aloqa xizmatlari sifatini oshirish bo'yicha xorijiy tajribani o'rganish O'zbekistonda telekommunikatsiya sohasini rivojlantirish bo'yicha qimmatli fikrlarni beradi. Dunyo bo'ylab yetakchi telekommunikatsiya kompaniyalarining muvaffaqiyatli strategiyalari va innovatsiyalarini o'rganish orqali biz takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlashimiz va ilg'or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirishimiz mumkin.

Kuchli telekommunikatsiya infratuzilmasiga ega mamlakatlar yuqori sifatli xizmat ko'rsatishga erishdilar. O'zbekiston tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish va kengaytirishga, jumladan, 5G texnologiyasi va optik tolali tarmoqlarni, ayniqsa, qishloq joylarda joriy etishga sarmoya kiritishga ustuvor ahamiyat ega

AI va katta ma'lumotlar tahlili kabi innovatsion texnologiyalarni qo'llash xizmatlar ko'rsatish va operatsion samaradorlikni oshirishi mumkin. O'zbekiston yangi va takomillashtirilgan xizmatlarni taklif qilish uchun ushbu texnologiyalarni o'rganishi kerak. Hukumat, nazorat qiluvchi organlar va telekommunikatsiya kompaniyalari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Telekommunikatsiya tarmoqlari rivojlangan mamlakatlardagi meyoriy-huquqiy bazadan o'rganish siyosat va qoidalarni soddalashtirishga yordam beradi.

Aholining raqamli savodxonligini oshirish va telekommunikatsiya sohasida malakali mutaxassislarni yetishtirishga sarmoya kiritish juda muhim. Ta'lim muassasalari va xalqaro o'quv dasturlari bilan hamkorlik malakalardagi bo'shliqni bartaraf etishga yordam beradi. Xizmatlarning arzonligi va aholining barcha qatlamlari uchun ochiq bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Raqobatbardosh narx strategiyalarini ishlab chiqish va moslashuvchan to'lov imkoniyatlarini taklif qilish xizmatlarni yanada qamrab olishi mumkin.

Kiberxavfsizlik choralari kuchaytirish va foydalanuvchi ma'lumotlarining maxfiylikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Kuchli kiberxavfsizlik tizimiga ega

mamlakatlarning eng yaxshi amaliyotlarini joriy qilish tarmoq va foydalanuvchi ma'lumotlarini himoya qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shokirovna B. Z. THE ECONOMIC ROLE OF OIL PRODUCTION IN THE BUKHARA-KHIVA REGION AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE COUNTRY //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – С. 55.
2. Shokirovna B. Z., Xurram o'g'li X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 110-113.
3. ЮЛДАШЕВ, К., Ўзбекистонда давлат-хусусий, А. Ш., ТОЖИБОЕВА, Ш., ТОШПЎЛАТОВА, Г., ТАРАХТИЕВА, Г., & БОБОЖОНОВА, З. Бизнес-Эксперт.
4. Shokirovna B. Z., Muxayyo Y. Xurram o'g'li XS TOPIC: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 42-45.
5. Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.
6. Худайназарова Д. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
7. Xudaynazarova D. Theoretical Basis for the Formation of Tourist Villages //Economic Development and Analysis. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
8. Bobojonova Z. S. Analysis of economic efficiency of oil recovery from fields in Bukhara-Khivinsky region and ways of its implementation. – 2021.
9. BOBOJONOVA Z. Жамият ва инновациялар–Общество и инновации–. – 2021.
10. Бобожонова З. Ш., Абдуллаева Д. Innovative development of industrial production based on the principle of synergy Bobojonova Z., Abdullayeva D. 2 Инновационное развитие промышленного производства, основанного на синергетическом принципе //PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – С. 64.

“O‘zbektelekom” aksiyadorlik jamiyatida raqobatbardoshlik darajasini raqamli texnologiyalar asosida oshirish raqamli texnologiyalar

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Ismoilova Nodira

Annotatsiya. Maqolada “O‘zbektelekom” aksiyadorlik jamiyatining raqobatbardoshlik darajasini zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida oshirish masalalari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli transformatsiya sharoitida milliy aloqa operatori uchun strategik ustunlik manbalari sifatida 5G tarmoqlari, IoT yechimlari, bulutli platformalar, ma’lumotlar markazlari, sun’iy intellektga asoslangan mijozlarga xizmat ko’rsatish tizimlari, Big Data analitikasi va raqamli ekotizimni shakllantirish yo’nalishlari ko’rib chiqiladi. “O‘zbektelekom” AJning mavjud xizmatlar portfeli, raqamli infratuzilmasi, ijtimoiy va iqtisodiy xizmatlar segmentlari, startaplar bilan hamkorlik loyihalari hamda milliy IT ekotizimdagi o’rni raqobatbardoshlik mezonlari asosida baholanadi.

Kalit so’zlar. “O‘zbektelekom” AJ; raqobatbardoshlik; raqamli texnologiyalar; raqamli transformatsiya; 5G tarmoqlari; IoT; bulutli xizmatlar; ma’lumotlar markazlari; sun’iy intellekt; Big Data; raqamli ekotizim; aloqa xizmatlari sifati; mijozga yo’naltirilgan yondashuv; kiberxavfsizlik; innovatsion biznes-model.

«O‘zbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasi o‘z tarmog‘i bilan O‘zbekiston Respublikasining barcha hududlarini qamrab olgan eng yirik telekommunikatsiyalar operatori hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar asosida qurilgan o‘zining telekommunikatsiya tarmog‘idan foydalanib, Kompaniya aholiga, tadbirkorlarga hamda davlat va ho‘jalik boshqaruv organlariga 10 dan ortiq yo‘nalish bo‘yicha 120 dan ortiq turdagi telekommunikatsiya xizmatlarini ko‘rsatadi. «O‘zbektelekom» AK xalqaro aloqa tashkilotlari bilan doimiy aloqada faoliyat yuritadi, xalqaro telekommunikatsiya loyihalarida ishtirok etadi, chet el operatorlari va telekommunikatsiya uskunalari ishlab chiqaruvchi kompaniyalar bilan ikki tomonlama hamkorlik olib boradi. Jumladan, «O‘zbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasi Xalqaro elektraloqa ittifoqi (XSI), aloqa sohasida Mintaqaviy hamjamiyat (ASMH), «Intelsat» yo‘ldoshli aloqa tashkiloti bilan faol hamkorlik qiladi, ASMH operatorlari Ittifoqining a’zosi hisoblanadi.

Kompaniyaning mahalliy telekommunikatsiya tarmog‘i 2,0 milliondan ortiq raqamlar sig‘imiga ega 2 mingdan ko‘p ATS lardan tashkil etilgan, ularning 93,6 foizi raqamli hisoblanadi. Mahalliy telekommunikatsiya tarmog‘ini raqamlashtirish elektr aloqa tarmoqlari ishi sifatini ancha oshirishga imkon berdi, tarmoq abonentlariga yangi

xizmat turlarini taqdim etishni ta'minladi hamda ko'p sonli foydalanuvchilar uchun Internet tarmog'iga yuqori tezlikda ulanishni tashkil etishga imkon berdi. Kompaniyaning transport tarmog'i tarmoqni ko'pbosqichli boshqarishni ta'minlovchi zamonaviy SDH tarmoq texnologiyalaridan foydalanish bilan optik-tolali va radioreleli liniyalar asosida tashkil etilgan. Yangi xizmat turlarini taqdim etish yuqori sifatini ta'minlash va ularning turlarini kengaytirish maqsadida STM-1\4\16\64, DWDM hamda IP\MPLS turidagi yuqori tezlikda uzatish tizimlariga bosqichmabosqich o'tish amalga oshirilmoqda. Kompaniya paketli kommutatsiya Xalqaro markazi (PKXM) orqali respublikaning barcha provayderlariga Internet global tarmog'iga ulanish xizmatini taqdim etadi.

1-jadval

Raqamli transformatsiya yo'nalishlari¹

Yo'nalish	Faoliyatning asosiy yo'nalishlari
Elektron Davlat Xizmatlari	Portalga 700—taga yaqin xizmat joriy etildi
Infratuzilma Kengaytirilishi	Port sig'imi, qamrov darajasi ("94%")
Mobil Transformatsiya / 5G	Butun mamlakat bo'ylab yuqori tezlikli xizmat (\$10 Gbit/s), 5G qamrovi
Bulutli Xizmatlar	Serverlarni lokalga olib kelish orqali "ping" kamaygani, tez xizmatlar, kam xabar tashuvchi tarmoqlar
Ma'lumot Markazlari	TIER III data-markaz, yirik saqlash va server infratuzilma

«O'zbektelekom» AK ma'lumotlar uzatish tarmog'i tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar qatoriga Internet tarmog'iga ulanish, VPN, videokonferensaloqa, korporativ tarmoqlarni ishlab chiqish va qurish hamda shu kabilar qiradi. «O'zbektelekom» kompaniyasining VoIP Xalqaro ovozli shlyuzi orqali uning filiallari oldindan haq to'langan kartochkalar bo'yicha xalqaro telefon aloqasi xizmatlarini xam taqdim etadi. «O'zbektelekom» AK an'anaviy aloqa sohasida 20 dan ortiq xalqaro operatorlar bilan hamkorlik asosida ikkita kommutatsiya xalqaro markazlari orqali xalqaro telefon aloqasini ta'minlaydi. 2011-yildan buyon UZTELECOM™ savdo belgisi «O'zbektelekom» AKning Bosh brendi, «Milliy operator» esa uning slogani hisoblanadi. Kompaniya telekommunikatsiya bozorida uchta — UZTELESOM™, UZMOBILE™ va UZONLINE™ subbrendlari ostida xizmat ko'rsatadi. UZTELESOM™ korporativ sektor uchun qayd etilgan telefoniya, simli va simsiz keng

¹ Muallif ishlanmasi

polosali ulanish, ma'lumotlar uzatish, virtual xususiy tarmoqlar, IP telefoniya, IPTV, virtual ofis, videokonferensaloqasi, mobil aloqa singari telekommunikatsiya xizmatlar to'plamini ham o'z ichiga oladi. UZONLINE™ savdo belgisi ostida chakana savdo sektori va kichik biznes uchun IP texnologiyalariga asoslangan xizmatlar — Internet tarmog'iga ulanish, IP telefoniya, IPTV, IP-telefoniya to'lovlari va internet-xizmatlariga haq to'lash universal kartochkalari singari yangi avlod telekommunikatsiya xizmatlari ko'rsatiladi. UZMOBILE™ savdo belgisi ostida CDMA-450 standarti asosida Mobil va statsionar aloqa xizmatlari ko'rsatilmoqda. Kompaniya tarkibida 22 filiallar faoliyat olib boradi, ulardan — 14 tasi mintaqaviy, 8 ixtisoslashtirilgan va 3 tasi sho'ba korxonalar hisoblanadi. Kompaniyaning shtat tarkibi 14 000 ga yaqin xodimlarni tashkil qildi.

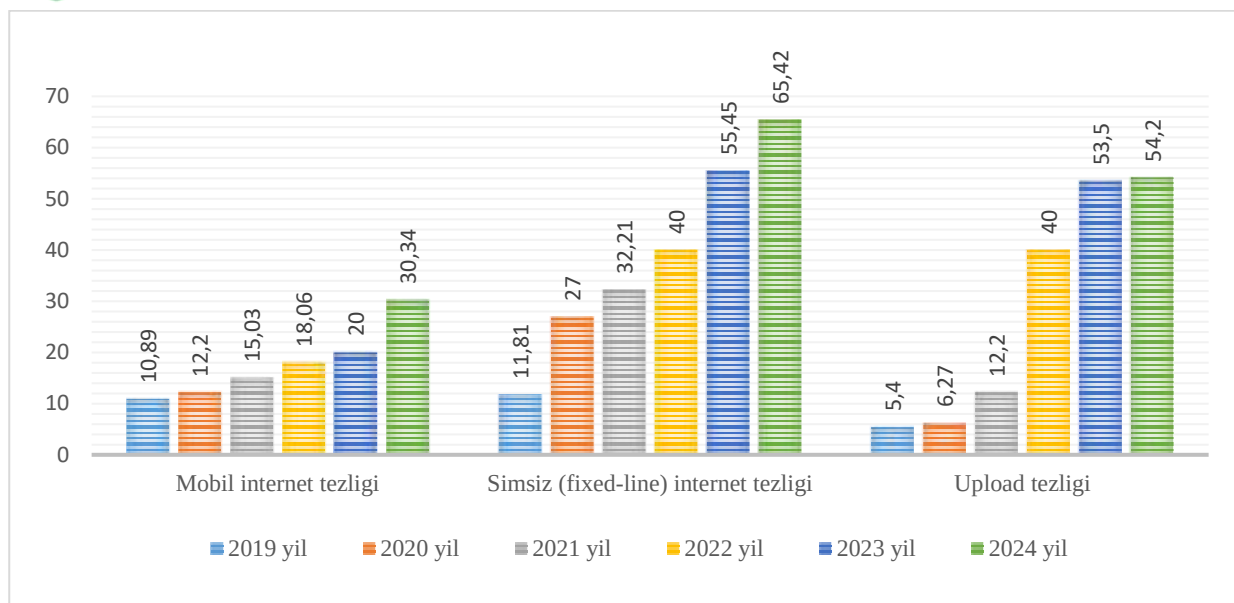
«O'zbektelekom» AK mobil va qayd etilgan, shaharlararo va xalqaro aloqa, ma'lumotlar uzatish va Internet xizmatlari ko'rsatuvchi sakkizta qo'shma korxonalarda ulushiga ega. Kompaniya xizmatlarining yuqori sifati va ishonchliligi sifat menejmenti tizimiga muvofiq sertifikatlar bilan tasdiqlangan. 2013 yil 18-noyabrdan «O'zbektelekom» AK sertifikatlash auditining natijalari asosida O'z DSt ISO 900:2009 (ISO 9001:2008) talablariga muvofiqlik sertifikati bilan taqdirlangan. 2017 yil 12 yanvarda «O'zbektelekom» AK qayta sertifikatlashtirish auditidan o'tkazildi va O'z DSt ISO 900:2009 (ISO 9001:2008) talablariga muvofiqligi sertifikatini oldi. 2018 yilda «O'zbektelekom» O'z DSt ISO 9001:2015 standartining yangi versiyasiga muvaffaqiyatli o'tdi. «O'zbektelekom» AK sifat menejmenti tizimi telekommunikatsiya xizmatlarini loyihalashtirish, qurish, ekspluatatsiya qilish va taqdim etishda keng qo'llaniladi. 2019 yil 24 dekabr kuni O'zbekiston Aloqa tarixi muzeyida «O'zbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasini telekommunikatsiya infratuzilmasining holati va 2019-2020 yillarda rivojlanish istiqbollari» mavzusida matbuot anjumani bo'lib o'tdi. Konferensiyaning maqsadi jamoatchilikni, mamlakatimiz operatorlari va provayderlarini, «O'zbektelekom» AK sheriklari va mamlakatimizning yetakchi ommaviy axborot vositalarini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining topshiriqlari va «O'zbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasining 2019-2020 yillarda telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha Hukumat qarorlarining bajarilishi to'g'risida xabardor qilish edi. 2018 yil 30-noyabr kuni bo'lib o'tgan konferensiyada 2018 yil ohirida O'zbekistonning tashqi Internet kanalining o'tkazish qobiliyati 10 barobar oshirilganligi va bugungi kunda 1200 Gbit/s ni tashkil qilishi haqida xabar berilgan edi.

Bu hozirda O'zbekistondagi barcha provayderlar va operatorlarning ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli. 2019 yil davomida Xalqaro paketli kommutatsiya markaziga ulangan operatorlar va provayderlar uchun tashqi kanal tariflari pasaytirildi. Jumladan, birinchi bosqichda 1 Mbit/s trafik uchun ta'riflar 85 ming so'mdan 70 ming

soʻmgacha, yaʼni 17% gacha pasaytirilgan boʻlsa, ikkinchi bosqichda, 2020 yil 1 yanvardan boshlab, bunga qoʻshimcha ravishda tariflarning 1 Mbit/s uchun 56 ming soʻmgacha, yaʼni 20% pasaytirildi. Kompaniyaning bu saʼyi harakatlari natijasida Oʻzbekistonda Internet xizmatlariga tariflar oʻrtacha 4 marotaba pasaytirilishiga va umumiy simli Internetning tezligi butun Oʻzbekiston foydalanuvchilari uchun deyarli ikki baravarga oshirilishiga erishildi. Hozirgi kunda «Oʻzbektelekom» AK aholisi uchun Internet xizmatlariga eng tezkor tarif rejasi - 100 Mbit / sekundgacha boʻlgan tarif rejasi xisoblanadi.

Taqqoslash uchun shuni qayd etish joizki, bir yil oldin, eng tezkor tarif 20 Mbit / s dan oshmagan tezlikni tashkil etar edi. Shu bilan birga yil davomida narxlar 3,5 baravarga kamayganligini xam qayd etish lozim. Abonentlarni ADSL texnologiyasidan optik (FTTx va GPON) yoki yuqori tezlikda VDSL texnologiyalariga qayta ulanishni ragʻbatlantirish uchun turli xil aksiyalar oʻtkaziladi. Jumladan, abonent uskunolari 99% chegirma bilan oʻrnatib berildi, 100 metrgacha simlar esa bepul taqdim etildi. Shuningdek, kompaniyaning ijtimoiy loyihalarda ishtirok yetishini alohida taʼkidlash kerak. Masalan, 2019 yilda «Oʻzbektelekom» AK tomonidan xalq taʼlimi, maktabgacha taʼlim va sogʻliqni saqlash muassasalariga 3500 km dan ortiq optik aloqa liniyalari oʻtkazildi. «Oʻzbektelekom» AK abonentlari uchun qoʻshimcha qulayliklar yaratish maqsadida, internet tarmogʻidan foydalanish xizmatlari uchun abonent toʻlovini kalendar oyining birinchi sanasi shartidan voz kechgan holda, toʻlovni amalga oshirishning «suzuvchi davr» tamoyili asosidagi yangi tartib joriy etildi. «Oʻzbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasining yana bir katta va eksklyuziv loyihalardan biri – bu ivi kompaniyasi bilan hamkorlikda, 80 mingdan ortiq filmlar, multfilmlar va teleshoulardan iborat keng miqyosli katalogga obuna boʻlgan xolda, onlayn kinoteatr xizmatlarini taqdim loyihasi boʻldi.

Internet makonida milliy kontent tarkibni rivojlantirish boʻyicha kompleks dasturni amalga oshirish doirasida «Uz-IX» - turdosh tarmogʻini yaratish loyihasi amalga oshirildi. Natijada dunyoning mashhur Internetresurslari va portallarini mahalliyashtirish, yuqori sifatli milliy kontentni rivojlantirish boʻyicha loyihalarni shakllantirish imkoniyati yaratildi. Speedtest.net ilovasidan olingan, dunyoda mobil va simli Internet tezligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan Speedtest Global Index oylik reytingiga koʻra, 2019 yil noyabr oyi yakuniga koʻra, Oʻzbekiston tezkor Internet tezligini keskin oshirib, birvarakayiga 11 pogʻona yuqorilashishga erishdi. Natijada, mamlakatimiz umumiy reytingda dunyoning 180 mamlakati ichida 108-oʻringa koʻtarildi. Bu yil davomida, reytingda ishtirok etgan mamlakatlar ichida eng ishonchli oʻsish sifatida baholandi. Soʻnggi bir yil ichida Oʻzbekistonda Internetning belgilangan tezligi 2019 yil noyabr oyidagi 11,81 Mbit/s koʻrsatgichdan 2020 yil noyabr oyida ikki baravarga oshib, 27,07 Mbit/s koʻrsatgichni tashkil etdi(2.1- rasm).

1- rasm «O‘zbektelekom» AKsining internet xizmati tezligi(Mbit/s)²

O‘zbekiston telekommunikatsiya infratuzilmasi tizimi mis aloqa liniyalaridan optik liniyalarga o‘tish ishlarini jadal sur‘atlarda amalga oshirmoqda. Faqatgina shu yilning o‘zida kompaniya tomonidan respublikada 12 ming kilometrdan ortiq optik tolali aloqa liniyalari o‘tkazildi. Bu 500 mingdan ortiq kishini yuqori tezlikdagi Internetdan foydalanish imkoniyatini yaratdi. «O‘zbektelekom» aksiyadorlik jamiyatining «Uzmobile» filialining uyali aloqa xizmatlari haqida gapirganda, hisobot davrida Internet-paketlar narxi uch baravarga tushganini ta’kidlash lozim. Shuningdek, ko‘p sonli abonentlar uchun mo‘ljallangan «Oddiy-10», «Biznes», «Street», «Flash» va «Royal» tarif rejalari ham kiritildi. Bu bilan birga, CDMA standartidagi xizmatlar e’tibordan chetda qolmadi, yangi tarif rejalari joriy etildi, Internet-paketlar yangilandi. 2019 yildi «O‘zbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasining «Uzmobile» filiali tarmog‘ini modernizatsiya qilish va kengaytirish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirildi. 2019 yil davomida 3751dan ortiq tayanch stansiyalar foydalanishga topshirildi, ulardan 2085tasi qishloq joylarida ishga tushirilgani xam taxsinga sazovor. Natijada ko‘rsatilayotgan xizmatlarning sifati yaxshilandi va qamrov doirasi kengaydi. Rouming geografiyasining kengayishi davom etmoqda. Faqatgina 2019 yilda 25 ta telekommunikatsiya operatorlari bilan xizmatlardan tijoriy foydalanishi yo‘lga qo‘yildi. Amalga oshirilgan ishlar natijasida, mobil aloqa abonentlari bazasi 5 million kishiga yetdi. Xizmatlar sifatini oshirish va Internetga ulanish tezligini oshirish maqsadida 2020 yilda quyidagi:

- 3 mingdan ortiq 3G/4G texnologiyasiga asoslangan bazaviy mobil aloqa stansiyalarini modernizatsiya qilish, shuningdek 700 dan ortiq 3G/4G texnologiyalari asosida faoliyat ko‘rsatuvchi tayanch aloqa stansiyalarini кенгайтириш;

²Muallif ishlanmasi

- FTTx/GPON texnologiyasi asosida keng polosali internet tarmoqlarga ulanish portlari xajmini yana 1 milliontaga oshirish;
- magistral tarmoqning o'tkazish qobiliyatini 4 baravarga, viloyat markazlariga 400 Gbit/s gacha, viloyat markazlariga 40 Gbit/s gacha yetkazish;
- ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash markazini yaratish va kengaytirish loyihalarni amalga oshirish rejalashtirilgan.

«O'zbektelekom» aksiyadorlik kompaniyasi nafaqat yangi kanallarni joriy qilish, balki mavjud bo'lgan barcha tarif rejalarini yangilash bilan tashqi kanal sig'imini kengaytirish, tezlikni oshirish va abonentlar uchun trafik narxini pasaytirish bo'yicha o'z oldiga qo'ygan masalalarni albatta amalga oshiradi. 2020 yilga rejalashtirilgan loyihalarning amalga oshirilishi mamlakatimizdagi shahar va qishloq aholi punktlari orasidagi telekommunikatsiya sifatining tafovutni kamaytiradi. Buning natijasida butun O'zbekiston bo'ylab internetga keng polosali ulanish xizmatlarini MDH mamlakatlari darajasiga ko'tarish darajasi tezlashtirish rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shokirovna B. Z. THE ECONOMIC ROLE OF OIL PRODUCTION IN THE BUKHARA-KHIVA REGION AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE COUNTRY //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – C. 55.
2. Shokirovna B. Z., Xurram o'g'li X. S. INNOVATIVE FOUNDATIONS OF A UNIFIED ECONOMY IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 110-113.
3. ЮЛДАШЕВ, К., Ўзбекистонда давлат-хусусий, А. Ш., ТОЖИБОЕВА, Ш., ТОШПЎЛАТОВА, Г., ТАРАХТИЕВА, Г., & БОБОЖОНОВА, З. Бизнес-Эксперт.
4. Shokirovna B. Z., Muxayyo Y. Xurram o'g'li XS TOPIC: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN //Scientific Impulse. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 42-45.
5. Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.
6. Худайназарова Д. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
7. Xudaynazarova D. Theoretical Basis for the Formation of Tourist Villages //Economic Development and Analysis. – Т. 2. – №. 12. – С. 435-448.
8. Bobojonova Z. S. Analysis of economic efficiency of oil recovery from fields in Bukhara-Khivinsky region and ways of its implementation. – 2021.

9. BOBOJONOVA Z. Жамият ва инновациялар—Общество и инновации—. — 2021.
10. Бобожонова З. Ш., Абдуллаева Д. Innovative development of industrial production based on the principle of synergy Bobojonova Z., Abdullayeva D. 2 Инновационное развитие промышленного производства, основанного на синергетическом принципе //PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – С. 64.

BIR MA'NOLI VA KO'P MA'NOLI SO'ZLAR

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna

Jo'rayeva Shohista

ANNOTATSIYA

Monosemiya yunoncha «*mono*» – bir, «*sema*» – ma'no so'zlaridan olingan bo'lib, bir ma'nolilik demakdir. Birgina tushuncha yoki tasavvurni anglatib kelgan so'zlar *bir ma'noli* yoki *monosemantik so'zlar* deb ataladi. Masalan: *non, suv, shahar, qishloq, urg'u, kesim, traktor, kompyuter* kabi.

So'zlarning ko'p ma'noliligi aslida so'z ma'nolarining turli usullar bilan ko'chishi, davrlar o'tishi bilan ayrim so'zlarning ma'nosida kengayish yo torayish hodisasi yuz berishi natijasida hosil bo'ladi. Kishilarning tabiat, jamiyat va ishlab chiqarish sohasidagi tasavvurlari, shu tasavvur va tushunchalarni ifodalovchi so'zlar, ularning ma'nolari o'zgarib, kengayib, boyib boradi. Lekin bu **metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik** kabi hodisalar polisemiyaning ko'rinishlari degan gap emas. Ma'no ko'chishdagi so'z ma'nolarining o'zgarishi bilan ko'p ma'nolilikdagi so'z ma'nolarining o'zgarishi boshqa-boshqa hodisalardir.

Kalit so'zlar: Bir ma'noli, ko'p ma'noli, polisemiya, monosemiya, morfologiya, evfemizm, disfemizm, so'z yasalishi, yasalma, hosila

Odatda fan va texnika sohasiga oid atama (termin)lar, bir ma'noli bo'ladi, lekin bu ham chegaralangan, chunki ayrim fan va texnika sohalariga xos atamalar ham ko'p ma'noli bo'lishi mumkin: *morfologiya* – grammatikaning bir bo'limi va o'simlik, hayvon xujayralarini o'rganuvchi soha; payvandlash - o'simliklarning yangi navlarini yetishtirish va metall jismlarni bir-biriga ulash. Shuningdek, *assimilyatsiya* so'zining biologik, tarixiy va lingvistik ma'nolari va b.

Polisemiya so'zi ham yunoncha «*poli*» – ko'p, «*sema*» – ma'no so'zlaridan olingan bo'lib, ko'p ma'nolilik demakdir. Ikki yoki undan ortiq ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlarga *ko'p ma'noli* yoki *polisemantik so'zlar* deyiladi. Ko'p ma'noli so'zlarning qanday ma'noda qo'llanganligi faqat matn ichida – kontekstda bilinadi.

Masalan, *bosh* so'zining asl ma'nosi kalla (gavdaning bosh qismidir). Ammo bu so'z turli birikmalarda turli ma'nolarni ifodalaydi: ishning boshi birikmasida – *ishning boshlanishi*; bosh vazifa birikmasida – *muhim, asosiy vazifa*, bosh ko'tarmoq birikmasida – *qo'zgvalmoq, harakatga kelmoq*; bosh bo'lmoq iborasida – *rahbarlik qilmoq, idora etmoq, ishni boshqarmoq*; bosh egmoq iborasida – *bo'ysunmoq, taslim*

bo'lmoq, o'zini aybdor his qilmoq; bosh biriktirmoq (qo'shmoq) iborasida – ahillik, ittifoqlik, birdamlik; boshboshdoqlik yasalmasida – o'zboshimchalik, tartibsizlik kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Ko'p ma'noli so'zlar faqat otlargagina xos bo'lmay balki fe'l, sifat va boshqa turkumlarda ham uchraydi. Masalan, *o'chirmoq* so'zining: 1) olovni o'chirmoq (o'z ma'nosi), 2) to'xtatmoq – ovozni o'chirmoq (bunda o'ldirmoq ma'nosi ham bor), 3) tozalamoq – doskani o'chirmoq, chiziqni o'chirmoq, 4) chizmoq – xatni siyoh bilan chizib o'chirmoq, 5) tuzatmoq – xatni o'chirib tuzatmoq; *ko'k* so'zining: 1) rang, tus. 2) osmon, 3) rezavor o'simlik; *besht* so'zining: 1) raqam, 2) miqdor, 3) baho (a'lo), 4) yutuq, muvaffaqiyat, kayfiyat (uning ishi besh); shuningdek, *oq* so'zining 30 dan ortiq ma'nosi va b.

Qiyoslang: *oltin soat* va *oltin ko'z* birikmalaridagi «oltin» so'zida ma'no ko'chishi yuz bergan, lekin har ikkala birikmadagi oltin so'zi bir leksik ma'noda qo'llangan. *Nok ko'chatlari payvand qilindi* va *Gaz quvurlari payvand qilindi* gaplarida esa «payvand» so'zi har ikkalasida ham ulamoq tushunchasini anglatga ham, birida kurtak o'rnatish, ikkinchisida eritib yopishtirish ma'nolarini anglatganligi uchun ikki leksik ma'no hosil bo'lgan va ko'p ma'nolilik yuz bergan.

Shunga ko'ra polisemiya hodisasining yuz berishining uch sababini ko'rsatish mumkin:

- a) so'zlarda hosila ma'noning yuz berishi;
- b) so'z yasalihi;
- c) evfemizm va disfemizmlar.

Ma'lumki, so'zning semantik taraqqiyoti aynan bir so'z doirasida har safar yangi ma'no hosil bo'lishiga olib keladi. Bu ma'no qanday usul bilan amalga oshirilgan bo'lmasin, yangi hosila ma'nodir. *Hosila ma'no* so'zning bosh ma'nosi taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan yangi leksik ma'nodir.

So'zning leksik-semantik tarkibidagi hosila ma'nolar so'z ma'nosi kovchish usullarining har biri orqali yuz berishi mumkin. Masalan, *o'rik gulladi* gapida «**gullamoq**» fe'li **o'simliklarning tabiiy gulga kirishi** ma'nosini, *Turmushimiz kundan-kun gullab*, *yashnamoqda* gapida **faravonlik** ma'nosini, *Falonchi og'zidan gullab qo'ydi* gapida esa **sirni fosh qilmoq** ma'nosini anglatadi. Bu ma'nolarning barchasi «gullamoq» so'zining semantik tizimini tashkil etadi hamda har gal yangi-yangi hosila ma'nolarni yuzaga keltiradi. Natija – so'zning ko'p ma'noliligini shakllantiradi. Biroq, yuqorida aytilganidek, so'z ma'nosining ko'chishi orqali hosil bo'lgan har qanday ma'no o'zgarishi ko'p ma'nolilikni keltirib chiqaravermaydi (**ko'z** – *uzukning ko'zi, buloqning ko'zi, daraxtning ko'zi* kabi). Sababi so'z ma'nosining har qanday o'zgarishida yangi leksik ma'no hosil bo'lmaydi, shuning uchun ular polisemantik so'zlar qatoriga kiritilmaydi. Masalan, vazifadoshlik usuli bilan hosil bo'lgan siyoh so'zining ma'nosidagi o'zgarish ham shunday: **siyoh** (forsa – qora)

o'tmishda qora rangli, suyuq yozuv qurolining nomi bo'lgan, lekin vazifasiga ko'ra ma'no ko'chishi natijasida hozirgi yozuv qurollari ham qanday rangda bo'lishidan qat'iy nazar, siyoh (qora siyoh, ko'k siyoh, qizil siyoh kabi) deb ataladi. Qadimgi siyoh so'zidan yuzaga kelgan yangi hosila («siyoh») yangi leksik ma'noning hosil bo'lishi bilan emas, balki qadimiy va yangiligi bilangina (funksional ko'chim) farqlanadi, xolos.

Polisemantik so'zlarning tarkib topishida, ko'p hollarda, so'z *yasalishi* ham sabab bo'ladi, lekin tildagi har qanday o'zakdosh so'zlar polisemantik so'z bo'la olmaydi. Bunda uch holat kuzatiladi:

1. Yasalmalar ma'nosining differensiatsiyalanishi, yasalma anglatgan ma'no qutblarining o'zgarishi polisemantik so'zlarni keltirib chiqaradi. Misollar: *sutli*, *sutsiz*, *sutday*, *sutchi* so'zlari bir o'zakdan hosil bo'lgani, turli leksik ma'no anglatgani bilan o'zaro polisemantik so'zlar emas. Lekin shulardan *sutchi* so'zi «sut sotuvchi» va «sut tashuvchi» kabi ikki leksik ma'noni anglatganligi uchun (bir yasalma (*sutchi*) ma'nosida differensiatsiyalanish yuz berganligi uchun) polisemantik so'zdir. Yana: *boshqarma* – tashkilot va shu tashkilot binosi (qiyoslang: *boshqarma* boshlig'i, *boshqarma* oldida, *boshqarma* qarori kabi); *gulchi* – «gul o'stiruvchi», «gul sotuvchi»; *mehmonxona* – «mehmonlar yashaydigan joy», shunga xoslangan bino, «mehmon kuzatiladigan alohida xona» va boshqalar.

2. So'z yasashda vosita bo'lgan yasovchining o'zi ko'p ma'noli bo'lsa, undan hosil bo'lgan yasamalar ham ko'p ma'noli bo'ladi: *guliston* – «gul o'sadigan dasht», «maxsus gul o'stiriladigan joy», ko'chma ma'noda – «go'zal Vatan»; *vazirlik* – «vazirlik lavozimi», «vazirlarga taalluqli tashkilot», «shu tashkilot joylashgan bino»; *oshxona* – «ovqat tayyorlanadigan xona», «umumiy ovqatlanish binosi» kabi.

3. So'z yasashda ishtirok etgan yasaluvchi asos ko'p ma'noli bo'lsa, yasalmalar ko'p ma'noli bo'ladi. Masalan, *ip ulamoq*, *telefon ulamoq*, *gapni gapga ulamoq* birikmalarida «*ulamoq*»; *paxtali dala*, *paxtali kiyim*, *paxtali joy* (paxtasi ko'p) birikmalarida «*paxtali*»; *buzilgan qulf*, *buzilgan odam*, *buzilgan go'sht*, *buzilgan qiz* birikmalarida «*buzilmoq*» so'zi ko'p ma'nolidir.

Evfemizm va disfemizmlar polisemantik so'zlarning tarkib topishidagi eng asosiy omillardan biridir

Dunyo tillari va ular orasida o'zbek tilining tutgan o'rni

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna

Jo'rayeva Shohista

ANNOTATSIYA

Tilning paydo bo'lish masalasi qadimdan munozara bo'lib kelmoqda. Ayrim tillarning qachon paydo bo'lganini, qanday tarkib topganini aniq bilish mumkin. Biroq, umuman insoniyatga xos tilning qachon va qanday paydo bo'lganini bilib bo'lmaydi. Chunki hozir bizga ma'lum bo'lgan tillar-ning yozuv tarixi 1015 ming yildan oshmaydi. Olimlarning fikricha, insonlar bundan bir necha yuz ming yil burun so'zlasha boshlaganlar. Shunday ekan, tilning paydo bo'lishi haqida faqat farazlar bor. Eng birinchi bo'linib boshlagan, boshqa tillarni paydo bo'lishiga asos bo'lgan va ishlatilmay qolgan til bobo til yoki asos til deyiladi. Juda ko'p tillar hozirgi kunda qo'llanilib kelishi bilan bir qatorda ba'zi tillar bizga yozma yodgorliklar orqaligina yetib kelib, tamoman iste'moldan chiqib ketgan. Shu nuqtai nazaridan tillar tirik va o'lik tillarga bo'linadi.

Kalit so'zlar: Dunyo tillari, o'zbek tili, til oilasi, til guruhlari, tirik til, o'lik til, bobo til, morfologik usul, geneologik usul.

Tilni ilohiylik bilan bog'lagan bir guruh olimlar til Alloh tomonidan ato qilingan buyuk ehson deb e'tirof etishadi. Yana bir guruh materialist olimlar esa tovushga taqlid qilish orqali: *kakku, shirshir, chumchuq* kabi; ibtidoiy odamlarning hishayojonlari, qahr-g'azablari, ixtiyorsiz baqirishlari natijasi-da: *oh, voy, uf, eh* kabi; mehnat qilish jarayonida mehnat qilishga unday-digan ixtiyorsiz qiyqiyirishlar natijasida: *ey, ehe, oho, oh* kabi; odamlar o'zaro kelishib narsaning otini qo'yish natijasida til paydo bo'lgan deyishadi. Lekin bu qarashlar tilning paydo bo'lish masalasini to'g'ri yoritishga ojizdir.

Til kishilarning birgalashib mehnat qilishlari jarayonida boshqa kishilar bilan aloqada bo'lish zaruriyati, ehtiyoji natijasida paydo bo'lgan. Til kishi-larning birbirlarini tushunishlariga, yashash uchun vositalarni topishda birgalashishlariga, ishlab chiqarishlariga yordam bergan.

Ibtidoiy jamiyatda paydo bo'lgan til uzoq davrlar o'tishi bilan o'zgarib, boyib borgan. Til taraqqiyoti kishilarning turlituman tajribalarining takomillashishiga, bu tajribalarning avlod-dan-avlodga o'tishiga imkon bergan. Natijada fan, madaniyat, texnika taraqqiy qilgan, ya'ni kishilik jamiyati rivojlangan. Til ham taraqqiy etib borgan, chunki til ham jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq.

Kishilik jamiyati tarixi shuni ko'rsatadiki, jamiyat a'zolarining avval urug' tili, so'ng qabila tili, keyin elat, xalq va borabora ayrim millat tili paydo bo'lgan.

Har qaysi qabila o'ziga xos nom, hududga va albatta o'z tiliga ega bo'lgan. Keyinchalik qabiladagi kishilar soni ko'payishi bilan qabila aholisi o'troqlashib qolgan hudud yer, suv, oziq-ovqat va boshqa narsalarga bo'lgan ehtiyojni qondira olmaganligi yoki nizolar, urushishlar va boshqa shu kabi sabablar bilan qabilalar bo'linib keta boshlagan. Mana shunday bo'linish tufayli yangi qabilalar paydo bo'lgan. Bu qabilalar bo'linib chiqqandan keyin ham o'zlari ajralib chiqqan burungi qabilaning tilidan foydalanavergan. Biroq bunga qaramasdan, turli shart-sharoitlar tufayli bu yangi qabilaning tillari burungi tillaridan asta-sekin farq qila boshlagan va yangi so'zlar bilan boyib borgan. Natijada yangi qabilada paydo bo'lgan so'zlarni burungi qabiladagilar bilmagan va burungi qabilada paydo bo'lgan so'zlarni, o'zgarishlarni yangi qabiladagilar bilmagan. Bu jarayon, ya'ni yangi qabilalarni paydo bo'lishi yana takrorlanavergan. Shu bilan birga har bir yangi qabila o'z tiliga asos solib, yangi shevalar, dialektlarni vujudga keltirgan. Demak, qardosh tillar bir tilning bo'linishi orqasida paydo bo'lgan dialektlar asosida vujudga kelgan tillardir.

Tarixda tillar shakllanishida ikki xil tilning qo'shilib ketishi natijasida ham yangi til paydo bo'lganligi haqida dalillar mavjud.

Taxminiy hisoblarga qaraganda, dunyoda 3000 dan ortiq til bor. Bu tillarning ayrimlarida bir necha o'n, hatto yuz millionlab kishilar gaplashsa, ba'zilaridan bir necha ming kishigina foydalanadi, xolos. Masalan, xitoy tilida hozir bir milliardga yaqin kishi so'zlashsa, chukot va vele tilida atigi bir necha ming kishi muloqotda bo'ladi. Yangi Gvineyada deyarli har bir qishloq aholisi o'z tiliga ega. Jahon tillari ichida nomi birgina tovushdan iborat bo'lgan «I» tili ham mavjud.

Kongoda aholi 500 tilda, Indoneziyada 250 tilda, Sudanda 117 tilda gaplashadilar. Angliyada, AQSH, Kanada kabi mamlakatlar fuqarolari, asosan, ingliz tilida; Ispaniya, Kuba, Chili, Meksika fuqarolari, asosan, ispan tilida gaplashadilar. Demak, tillarning tarqalish va ishlatilish doirasi har xil.

Juda ko'p tillar hozirgi kunda qo'llanilib kelishi bilan bir qatorda ba'zi tillar bizga yozma yodgorliklar orqaligina yetib kelib, tamoman iste'moldan chiqib ketgan. Shu nuqtai nazaridan tillar **tirik** va **o'lik tillarga** bo'linadi.

Xalqlar hozirda gaplashadigan tillar **tirik tillar** hisoblanadi, masalan, ukrain tili, qirg'iz tili, qozoq tili, o'zbek tili va hokozo.

Qadimda qo'llanib, shu tilda gaplashgan xalqning turli sabablar bilan yo'q bo'lib ketishi boshqa tilda gaplashib ketishi natijasida bizga faqat yozma manbalar orqali yetib kelgan, ammo yer yuzida yashayotgan xalqlarning hech biri hozir muomalada ishlatilmaydigan til **o'lik til** deyiladi. Masalan, lotin tili, qadimgi hind yoki sanskrit

tili, qadimgi slavyan tili, qadimgi xorazmiy tili va boshqalar. Hozirgi paytda o'lik tillarni shu tillarga qiziqqan olimlar, mutaxassislargina biladi.

Dunyoda kam qo'llanadigan tillar bilan birga ishlatilish doirasi juda keng, hatto turli xil tilda gaplashadigan xalqlar orasida qo'llanadigan tillar ham bor. Bu tillar **xalqaro tillar** yoki **jahon tillari** deyiladi. Hozirda rasmiy tan olingan, xalqaro tashkilotlarda ish yuritish ishlari olib boriladigan 6 ta xalqaro til mavjud: Bu tillar **ingliz, ispan, rus, xitoy, arab** va **fransuz** tillaridir.

Olimlar qadimgi davrlardan boshlab dunyo tillari va ularning tarixi bilan qiziqib kelishgan. Rangbarang tillar o'rtasidagi yaqinlik, o'xshashlik va buning aksini ko'rsatuvchi misollarni o'rganib borishgan. Masalan: ruscha *mat*, bulg'orcha *moyka*, polyakcha *matka*, litva tilida *mamina*, inglizcha *maze*, nemischa *mutter*, fransuzcha *mere*, tojik tilida *modar* kabi.

Kuzatishlar va tillarni qiyoslash natijasida tillar **tasnif** qilingan. Dunyodagi narsalarning, hodisalarning eng asosiy, eng muhim belgilarini nazarda tutgan holda guruhlariga ajratish **tasnif** deyiladi.

Tilshunoslik fanida tillarni tasniflashda ikki xil usul qo'llaniladi:

1. Morfologik usul.

2. Geneologik usul.

Tillarni morfologik usul asosida tasnif qilishda so'zlarning tuzilishi eng asosiy belgi qilib olinadi. Bu usul tillarning kelib chiqishini e'tiborga olmaydi. U, eng avvalo, har bir tilning nutqida so'zlarning o'zaro bog'lanishi, turlovchi va tuslovchi qo'shimchalarning boryo'qligi, so'z yasalishi tomonlarini nazarda tutadi.

Geneologik tasnif esa tillarning bir manbadan kelib chiqishini, qaysi tillar birbiri bilan qardosh ekanligini, shu bilan birga, so'zlarni, qo'shim-chalarni xususiyatlarini nazarda tutib tillarni guruhlariga ajratishdir.

Bir bobo tildan kelib chiqib, tuzilishi va boshqa xususiyatlari birbiriga yaqin, o'xshash bo'lgan tillar yig'indisi **tillar oilasi** deyiladi.

Dunyodagi tillar qanchalik rangbarang bovlmasin, ular sanoqli tillar oilasiga birlashadi. Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda 20dan ortiq til oilasi mavjud. Har bir til oilasi, o'z navbatida, qarindoshlikning yaqinlik darajasiga ko'ra bir necha **guruhlariga** ajralishi mumkin. Bu guruhlar **turkumlar (tarmoq, shohobcha)** deyiladi. Turkumlar o'z navbatida kichik guruhlariga ajralishi ham mumkin. Jahonda keng tarqalgan til oilalari quyidagilar:

1. **Hind Yevropa tillar oilasi.**
2. **Oltoy tillar oilasi.**
3. **Finugor tillar oilasi.**
4. **Xomsom tillari oilasi.**
5. **Kavkaz tillar oilasi.**

6. Xitoytibet tillar oilasi.

O'zbek tili Oltoy tillar oilasining turkiy turkumiga kiradi

Ba'zi adabiyotlarda turkiy tillar alohida oila deb ko'rsatilgan. Turkiy tillar 100 ga yaqin jonli tillarni o'z ichiga oladi. Butun dunyoda bir necha yuz million kishi turkiy millatda gaplashadi. Turkiy tilli aholi Uzoq Sharqdan Markaziy Yevropagacha, Taymir yarimorolidan Bolqon yari-moroligacha tarqalgan.

Shulardan o'zbek tili O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston hududlariga keng tarqalgan. Hozirgi kunda o'zbeklar Afg'oniston, Saudiya Arabistoni, Turkiya, Eron va boshqa davlatlarda ham istiqomat qilishadi. Butun dunyo bo'yicha hozirda 25 mln. dan ortiq, ba'zi manbalarda ko'rsatishicha 40 mln. dan ortiq aholi o'zbek tilida gaplashadi.

Darsda jamoaviy ishlash usullarini qo'llashning mexanizmlari (bo'lajak boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari misolida)

Nurmanova Difuza Jamilovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası
mustaqil izlanuvchisi

e-pochta: dilfuzanurmanova05@gmail.com

Tel.raqam: +998-93-665-56-60

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarini uchun dars vaqtida jamoaviy ishlash usullarini samarali qo'llash mexanizmlari asoslanadi. Ijobiy o'zaro bog'liqlik, individual javobgarlik, ijtimoiy ko'nikmalar va refleksiyaning o'zaro integratsiyada ko'riladi. Jigsaw, STAD, "fikir-juft-marafon" kabi strukturalar misolida metodik algoritmlar taklif etiladi. Amaliy vaziyatlar, baholash mezonlari hamda raqamli vositalarni qo'llash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: jamoaviy o'qitish, interdependensiya, STAD, jigsaw, refleksiya, baholash mezonlari

Аннотация: В данной статье обосновываются механизмы эффективного применения методов коллективной работы на занятиях для студентов направления «Начальное образование». Рассматриваются взаимосвязанность (позитивная интердепенденция), индивидуальная ответственность, развитие социальных навыков и рефлексия в интеграции друг с другом. На примере структур Jigsaw, STAD, «Мысль–Пара–Марафон» предлагаются методические алгоритмы их применения. Также приводятся рекомендации по использованию практических ситуаций, критериев оценивания и цифровых инструментов в учебном процессе.

Ключевые слова: групповое обучение, межзависимость, STAD, jigsaw, рефлексия, критерии оценивания

Abstract: This article substantiates the mechanisms for effectively applying collaborative learning methods during lessons for pre-service primary education students. Positive interdependence, individual accountability, social skills development, and reflection are examined in an integrated manner. Methodological algorithms are proposed using structures such as Jigsaw, STAD, and "Think–Pair–Marathon." Recommendations are also provided regarding the use of practical scenarios, assessment criteria, and digital tools in the instructional process.

Keywords: cooperative learning, interdependence, STAD, jigsaw, reflection, assessment rubrics

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darsda jamoaviy ishlash usullari nafaqat fanga oid bilimlarni, balki ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda ham muhim omildir. Vigotskiy tomonidan asoslangan ijtimoiy o'zaro ta'sir va "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi jamoaviy faoliyatning kognitiv o'sishga turtki berishini ko'rsatadi. Talabalar murakkab vazifani hamkorlikda bajarar ekan, guruh ichida ishonch ortishini jarayonda o'zlashtiradi [3]. Ushbu nazariy poydevor boshlang'ich ta'lim metodikasi uchun ayniqsa dolzarb, chunki boshlang'ich ta'lim davrida o'qitish jarayoni ko'proq hamkorlik va ko'mak bilan samarali kechadi. Vigotskiy yondashuvi mexanizm sifatida scaffold (tayanch)ni talab qiladi. Unga ko'ra vazifa segmentatsiyasi, ro'l taqsimoti va bosqichma-bosqich mustaqillikka chiqarishdir. Bu mexanizmni talabalar maktab amaliyotida kichik guruhlar bilan o'tkaziladigan o'yinli mashg'ulotlarga, matn ustida ishlashda o'zaro tushuntirishga tatbiq etishlari mumkin.

Jamoaviy o'qitishning amaliy mexanizmlari D.W.Johnson va R.T.Johnsonlar tomonidan tizimlashtirilgan shakli tavsiya etilib, unga ko'ra, ular besh tayanch omilga ajratadi. Ya'ni: ijobiy o'zaro bog'liqlik, individual javobgarlik, interfaol ijtimoiy o'zaro ta'sir, ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, guruh tahlil (processing) [1]. Dars dizaynida bu omillar quyidagicha tizimlashtiriladi:

- a) vazifa va resurslarni bo'lish orqali ijobiy o'zaro bog'liqlik yaratiladi (masalan, jigsaw bo'limlarini taqsimlash);
- b) individual javobgarlik uchun qisqa test, "bir-birini tekshirish" varaqalari yoki tasodifiy chaqiruv mexanizmi joriy etiladi;
- c) interfaol o'zaro ta'sir uchun "yuzma-yuz tushuntirish" o'yinining talabi va vaqti ajratiladi;
- d) ijtimoiy ko'nikmalar (faol tinglash, konstruktiv fikr bildirish) alohida instruktsiya va mini-treninglar orqali o'rgatiladi;
- e) guruh jarayonini tahlil qilish bo'yicha yakuniy refleksiya savollari va kuzatuv kartalari qo'llanadi.

Bo'lajak o'qituvchi bu omillarni o'zi uchun qayd qilishda alohida bandlar sifatida belgilab qo'ysa, darsning texnologik xaritasi va boshqaruv ancha soddalashadi. Natijada darsni samaradorligi va ko'zlangan maqsadga erishish aniq bo'ladi.

Slavin yondashuvi esa rag'bat va natijaga yo'naltirilgan mexanizmlarni kuchaytirishni ilgari suradi. Uning STAD (Student Teams–Achievement Divisions) modelida hamkorlik natijalarini baholashda individual o'sish ballari asosida amalga oshiriladi, bu esa kuchli va sust o'quvchilar o'rtasida adolatli rag'bat muhitini yaratadi [2]. Talabalar uchun amaliy algoritmi quyida tavsiya etiladi:

- 1) o'qituvchi qisqa tushuntirish beradi;
- 2) guruhlar mashq qilib, bir-biriga tushuntiradi;

3) individual qisqa test olinadi;

4) guruh balli a'zolarining ishtirokiga qarab hisoblanadi.

Shu tarzda individual javobgarlik va jamoaviy natija mexanizmlari uzviy bog'lanadi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari dars ishlanmasida STAD uchun oddiy baholash jadvallari, o'sish ko'rsatkichlari va guruh reytinglarini oldindan tayyorlashi lozim.

Rus pedagogik maktabi vakili D'yachenko "jamoaviy o'qitish usuli" orqali mashg'ulotni mikrotuzilmalar – juftlik, zanjir, "korridor" (yo'lak), brigadalar (guruh yoki jamoa) shaklida tashkil etish mexanizmlarini ishlab chiqqan [4]. Uning g'oyasi ko'ra, guruh ichidagi tashkiliy dinamika va rollarning (rahbar, kotib, spiker, kuzatuvchi) aniq belgilanishiga tayanadi. Bu mexanizm boshlang'ich ta'lim uchun qulay, chunki kichik yoshda tartib va rolli o'yin elementlari jarayonni barqarorlashtiradi.

Masalan, "Juftlikda navbatli o'qish va qayta hikoyalash" mashqi: birinchi o'quvchi ovoz chiqarib o'qiydi, ikkinchisi asosiy fikrlarni belgilaydi, so'ng rollar almashadi. Bo'lajak o'qituvchilar amaliyotda shu tuzilmalarni foydalanib, belgilangan vaqt me'yorlari orqali dars jarayonlarida qo'llashlari mumkin bo'ladi.

Kagan strukturaviy yondashuvi ham mexanizmlarni mayda, takrorlanuvchi tuzilmalarga ajratadi: Think–Pair–Share, RallyCoach, Numbered Heads Together va b. [5]. Har bir tuzilma qat'iy qadamlar, signal va vaqtni boshqarish elementlariga ega. Bu ko'rinish boshlang'ich sinf o'quvchilarida intizomiy yukni kamaytiradi va faol ishtirokni tenglashtiradi. Masalan, Think–Pair–Share:

1) yakka fikrlash (30–60 soniya);

2) juftlikda almashish (2 daqiqa);

3) sinf bo'yicha umumlashtirish (3–4 daqiqa).

Talabalar uchun mexanizmlashtirish yo'li – darsning texnologik xaritasida har bir qadamni piktogrammalar bilan belgilash, signal so'zlari va vaqt o'lchovchilarini qo'llash bilan izohlanadi. Bu didaktik "skriptlar" bo'lajak o'qituvchining darsni izchil va aniq boshqarishiga xizmat qiladi.

Jamoaviy o'qitish ijtimoiy-emotsional natijalari haqida Gillies va Ashman tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, to'g'ri tuzilgan guruhlar nafaqat akademik samaradorlikni, balki hamdardlik, konfliktini konstruktiv hal qilish va ijobiy sinf iqlimini kuchaytiradi [5]. Bunday natijalar boshlang'ich sinfda ayniqsa sezilarli, chunki shu davrda ijtimoiy me'yorlar shakllanadi. Shuning uchun mexanizm sifatida ijtimoiy ko'nikmalarni maqsadli o'qitish (rolli o'yinlar, "Men-xabar" texnikasi, faol tinglash mashqlari) dars rejasiga kiritiladi. Talabalar mikroo'qitish jarayonida kuzatuv varaqalari bilan bir-birining nutq odobi, navbat kutish, fikrga hurmat kabi indikatorlarni baholaydi va refleksiya sessiyasida dalillangan fikr bildiradi.

Mahalliy metodik an'ana jamoaviy ishlarni didaktik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Bu yondashuvda Sayidahmedov o'quv jarayonida texnologik yondashuvni – maqsadlar shajarasi, natija indikatorlari, vositalar va baholashning mosligiga urg'u beradi [6]. Shu nuqtai nazardan, jamoaviy dars mexanizmi “kirish – faol hamkorlik – mustahkamlash – baholash – refleksiya” zanjiri bo'yicha algoritmlashtiriladi. Har bo'g'inda aniq vosita: kirishda diqqatni faollashtiruvchi “Aqliy hujum”, hamkorlik bosqichida Jigsaw bo'limlari, mustahkamlashda RallyCoach, baholashda qisqa individual test, refleksiyada “Plus–Delta” jadvalidan foydalanishni tavsiya etadi. Bo'lajak o'qituvchi shu algoritmni o'quv-metodik kompleksga integratsiya qilsa, amaliyotda barqaror natija beradi.

Baholash va monitoring mexanizmlarini loyihalash ishning samaradrligini yuqori aniqlikda ochib beradi. Jamoaviy ishda “ko'rinmas yo'lovchi” muammosini bartaraf etish uchun ikki pog'onali baholash qo'llanadi. Bunda individual (test, mini-esse, chiptalar) va guruhda ishlash (loyiha mahsuloti, taqdimot) yaxshi samara beradi. Slavin taklif etgan o'sish ballari metodikasi bilan adolat tamoyili ta'minlanadi [2], Johnsonlar ta'kidlagan guruh tahlil orqali esa sifatli refleksiya amalga oshadi [1]. Rubrikalarda kognitiv (aniqlik, dalillilik), ijtimoiy (hamkorlik, muloqot), metakognitiv (refleksiya) mezonlar alohida band sifatida beriladi. Kuzatuvchi-talaba uchun “tezkor qayd” varaqalari (2–3 indikator) darsni ortiqcha rasmiy va bosimlarsiz kuzatishga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'limda jamoaviy ishlashning yana bir samarali usuli, bu raqamli vositalar integratsiyasidir. Boshlang'ich sinf sharoitida planshet yoki interaktiv doska yordamida “Numbered Heads”ni onlayn randomizator, “exit-ticket”ni qisqa viktorina platformalari orqali qo'llash mumkin. Bu vositalar individual javobgarlikni kuchaytiradi, guruh ichida ma'lumot almashish tezligini oshiradi va o'qituvchiga tezkor tahlil uchun ma'lumot beradi. Shuningdek, audio-video yozuvlar mikroo'qitishda ijtimoiy ko'nikmalarni tahlil qilishda samarali vositadir.

Amaliy misol (bo'lajak o'qituvchilar uchun). “Matnni tushunish” mavzusi: Maqsad – asosiy g'oyani aniqlash.

- 1) Kirish qismi (3 daqiqa): maqsad va mezonlar.
- 2) Jigsaw (12 daqiqa): matn 4 bo'lakka ajratilib, ekspert guruhlarini mazmunni tayyorlaydi.
- 3) Qaytish va o'qitish (8 daqiqa): a'zolar bo'lakni guruhiga o'rgatadi.
- 4) Individual tekshiruv (5 daqiqa): 5 savolli test.
- 5) Guruh balli (2 daqiqa): o'sish ko'rsatkichi bo'yicha.
- 6) Refleksiya (5 daqiqa): “Plus–Delta”. Bu ssenariyda ijobiy o'zaro bog'liqlik (bo'laklar), individual javobgarlik (test), ijtimoiy ko'nikma (tushuntirish), guruh tahlil (refleksiya) bir butun mexanizmga ulanadi [1; 2; 4].

Xulosa oʻrnida shuni takidlash joizki, jamoaviy ishlash usullarini dars jarayonida moslashtirish maqsadlar, rollar, vaqt, baholash va refleksiyaning oldindan ssenariylashtirishdir. Boʻlajak boshlangʻich taʼlim oʻqituvchilari uchun bu yondashuv ham metodik ishonchlilikni, ham ijtimoiy-emotsional natijalarni taʼminlaydi. Jigsaw, STAD va strukturaviy mikrotuzilmalar boshqaruvni soddalashtiradi, ikki pogʻonali baholash esa adolat va faollikni ushlab turadi. Ijtimoiy koʻnikmalarni maqsadli oʻrgatish, rubrikalar va raqamli vositalar bilan qoʻllab-quvvatlash orqali jamoaviy darslar barqaror va takrorlanadigan sifat sikkasiga ega boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Johnson D. W., Johnson R. T. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. Boston: Allyn and Bacon, 1999. — 398 c.
2. Slavin R. E. Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice. 2nd ed. Boston: Allyn and Bacon, 1995. — 312 c.
3. Vgotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. — 159 c.
4. Дьяченко В. К. Коллективный способ обучения: Общая теория и опыт. Москва: Педагогика, 1991. — 192 c.
5. Gillies R. M., Ashman A. F. Cooperative Learning: The Social and Intellectual Outcomes of Learning in Groups. London: Routledge, 2003. — 246 c.
6. Сайидахмедов Н. Педагогик технологиялар: ўқув қўлланма. Тошкент: Фан, 2003. — 180 c.

ЭЛАЙНЕР-ОРТОДОНТИЯ И ПАРОДОНТАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ: КЛИНИКО-МИКРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ И ЛУЧЕВАЯ ОЦЕНКА БЕЗОПАСНОСТИ У ВЗРОСЛЫХ ПАЦИЕНТОВ

Гулчехра Садуллаева Илхомжон кизи

**Университет «Alfraganus», негосударственное высшее образовательное
учреждение**

Аннотация

Элайнер-ортодонтия является современным и востребованным методом коррекции прикуса у взрослых пациентов. Цель исследования — оценка безопасности элайнер-ортодонтии с позиций клинических, микробиологических и лучевых показателей.

В исследование включены взрослые пациенты с умеренными аномалиями прикуса и интактным пародонтом. Использованы клинико-пародонтологические индексы, ПЦР-диагностика пародонтопатогенов, а также данные ОПТГ и СВСТ. Результаты показали отсутствие негативного влияния элайнеров на состояние пародонта и альвеолярной кости при соблюдении гигиенических рекомендаций. Элайнер-ортодонтия может быть рекомендована как безопасный метод ортодонтического лечения взрослых пациентов.

Ключевые слова

элайнер-ортодонтия; пародонт; взрослые пациенты; ПЦР; СВСТ; безопасность.

Актуальность

Элайнер-ортодонтия становится одним из наиболее востребованных методов коррекции прикуса у взрослых пациентов благодаря эстетичности, съемности конструкций и возможности обеспечения более высокого уровня гигиены по сравнению с традиционными брекет-системами. Несмотря на очевидные преимущества, влияние элайнеров на пародонтальные ткани, микробиоту полости рта и состояние альвеолярной кости требует комплексной научной оценки, особенно у взрослых пациентов, более склонных к воспалительным изменениям пародонта.

Цель исследования

Оценить безопасность и эффективность элайнер-ортодонтии у взрослых пациентов на основе клинических, микробиологических и радиологических показателей.

Задачи исследования

1. Изучить динамику клинико-пародонтологических показателей в ходе лечения элайнерами.
2. Оценить изменения микробиоты полости рта с использованием ПЦР-диагностики.
3. Провести радиологическую оценку состояния альвеолярной кости по данным ОПТГ и СВСТ.
4. Определить влияние элайнеров на прогнозируемость перемещения зубов и общую клиническую эффективность.

Материал и методы

В исследование включены взрослые пациенты с умеренной аномалией прикуса и интактным пародонтом.

Методы исследования включали:

- клинико-пародонтологическую оценку (GI, PPD, PMA);
- микробиологический анализ (ПЦР на *P. gingivalis*, *T. forsythia* и др.);
- радиологическую диагностику (ОПТГ, СВСТ) для оценки состояния альвеолярной кости и контроля перемещения зубов;
- анализ эффективности лечения на основании клинических данных и цифрового планирования.

Результаты

Полученные данные показали, что ношение элайнеров при соблюдении гигиены **не вызывает ухудшения пародонтального статуса**: показатели воспаления и глубины пародонтальных карманов оставались в пределах нормы. Микробиологический анализ выявил **временное повышение пародонтопатогенов в первые месяцы**, которое стабилизировалось без развития клинического воспаления.

Радиологическая оценка по СВСТ и ОПТГ показала **отсутствие патологической резорбции альвеолярной кости** и подтверждала **прогнозируемость перемещения зубов**. Пациенты отмечали высокий уровень комфорта и удовлетворенности лечением.

Выводы

Элайнер-ортодонтия является **безопасным и эффективным** методом лечения взрослых пациентов с сохранным пародонтом. Методика не вызывает прогрессирования воспалительных процессов, не нарушает микробиологический баланс и не приводит к резорбции костной ткани. Ключевыми условиями успешного лечения остаются соблюдение гигиены, регулярный контроль и индивидуализированное планирование.

Элайнеры могут быть рекомендованы как **предпочтительный метод ортодонтической коррекции** для взрослых пациентов, требующих щадящего и эстетически приемлемого подхода.

Использованная литература

1. **Al-Moghrabi D., Al-Saleh M., Al-Shammari K.** The effect of clear aligners on periodontal health in adults: A systematic review. *Journal of Clinical Orthodontics*, 2022; 56(7): 430–438.
2. **Gu J., Tang Z.** Microbiological assessment of clear aligner therapy: Implications for periodontal health. *Orthodontics & Craniofacial Research*, 2021; 24(3): 217–225.
3. **Kuncio D., Maganzini A., Shelton C., Freeman K.** Invisalign and periodontal health: Clinical outcomes in adult patients. *Angle Orthodontist*, 2017; 87(2): 197–203.
4. **Papadopoulou A., Papageorgiou S.** Clear aligners and gingival inflammation: A longitudinal study. *European Journal of Orthodontics*, 2020; 42(4): 403–410.
5. **Simon M., Keilig L., Schwarze J., Jung B., Bourauel C.** Forces and moments delivered by removable thermoplastic aligners: A finite element study. *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, 2014; 145(6): 728–736.
6. **Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ).** Стоматологическое здоровье. Информационный бюллетень, 2021. Доступ: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/oral-health>
7. **Zeng X., Li Z., Yang X.** Radiographic evaluation of alveolar bone changes during clear aligner therapy. *Clinical Oral Investigations*, 2019; 23(9): 3471–3479.

THE INFLUENCE OF THE CRYOBIOSPHERE AND A COMPREHENSIVE APPROACH TO THE STUDY OF THE SOLAR SYSTEM

SHARIPOVA GUZAL USMANBEKOVNA

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences Department of History and Source
Studies of Islam – IRCICA, International Academy of Islamic Studies of
Uzbekistan 11, A. Kadriy, 100011, Tashkent, Uzbekistan
g.sharipova@iiia.uz

ODILOVA MUSLIMA ILYOSJON QIZI

WEIER - freshmen 1 -year
muslimaodilova16@gmail.com

Abstract. This article presents a critical analysis and overview of interdisciplinary approaches developed and applied by us to solve key problems in modern space science, including astrobiology, space radiophysics, and medicine. We focus on the prospects for finding extraterrestrial life through detailed study of the Earth's cryobiosphere and its niches in the context of Mars. In addition, we present the results of radiophysical studies of the solar wind and planetary ionospheres, as well as new methods for global monitoring of the Earth's ionosphere. In the field of space medicine, we analyze data from the ground-based Mars-500 experiment, aimed at identifying osological conditions under the influence of extreme climatic and environmental factors. In conclusion, we describe the architecture of the research documentation automation system (SADI) required for the management and analysis of complex technical systems in the MARS multilevel modeling environment (SMM MARS).

Keywords: cryobiosphere, Mars, Venus, solar wind, radio transparency, ionosphere, Mars-500, pre-nosological conditions, permafrost rocks, thermophiles, satellite radio tomography, SMM MARS, automation of documentation.

Have you ever wonder about living on other planet? There is a photograph of Mars that seems almost tender. The red horizon, soft and endless, glows under a pale sun that looks smaller than ours, as if the universe itself were holding its breath. The land is silent — so silent that even imagining footsteps feels intrusive. And yet, for decades, humanity has looked at that desolate world and whispered: *home*. Mars has become our collective mirror — a projection of everything we long for and everything we fear. To some, it represents a future beyond Earth, a refuge for civilization in the face of climate collapse or war. To others, it is a romantic dream, the ultimate test of our ingenuity and courage. But beneath the fascination lies a quieter truth: perhaps humans

might never truly live on Mars. Not because we lack the technology — though that, too, remains formidable — but because something deeper, something intrinsic to our nature and to the nature of Mars itself, stands in the way.

Mars orbits the Sun at an average distance of around 225 million kilometers from Earth, a figure that belies the full magnitude of isolation we would face. A trip there could last six to nine months, all spent in tight quarters, exposed to constant radiation, while microgravity weakens bodies and disrupts the natural rhythms of life. Even communication becomes a painful exercise — signals lag by up to twenty minutes each way, turning conversation into long silences and delayed feedback. In such an environment, a medical crisis, a technical failure, or even profound loneliness could spiral into disaster.

When rovers like Curiosity, Spirit, and Perseverance explored Mars, they revealed a world both barren and unforgiving. But it is not just the cold or the toxic dust that threatens us — the radiation on the surface is stark. Instruments on Curiosity's Radiation Assessment Detector (RAD) measured daily absorbed doses of about 180–225 micrograys, translating to approximately 0.67 millisieverts per day. Unpredictable solar storms, known as solar energetic particle events, can push that radiation far higher, making warning systems and sheltering essential for any crew.

Mars' thin atmosphere and lack of a global magnetic field provide very little protection from charged particles. Because of this, any habitat would likely need meters of shielding, possibly using Martian soil, to make it safe for long-term occupation. Another invisible threat comes from ultraviolet (UV) radiation. Even under a dusty Martian sky, harmful UV-C wavelengths reach the surface, posing a serious biological hazard. Surface missions and settlements would therefore require strong protection against both charged particles and UV radiation.

Comprehensive study of the Solar System is an absolute priority for humanity in the first half of the 21st century and requires the integration of advanced methodologies from various scientific fields. Our research covers a range of tasks, from the search for extraterrestrial life (astrobiology) and the study of space plasma (radio physics) to ensuring the safety of manned missions (space medicine). Effective management and analysis of the complex technical objects required to achieve these ambitious goals is impossible without the implementation of automated simulation and documentation systems.

We emphasize that the successful implementation of future manned flights to Mars depends on a deep understanding of the psychophysiological and medical problems that arise in conditions of prolonged isolation and exposure to extreme factors. In addition, crew safety requires careful protection from radiation. A Mars mission, involving a six- to nine-month flight covering a distance of about 225 million

kilometers from Earth, involves constant exposure to radiation, microgravity, and communication delays of up to twenty minutes in each direction. Mars has no global magnetic field and its atmosphere is thin, providing minimal protection from charged particles. Instruments on the Curiosity rover (RAD) measured daily absorbed doses in the range of 180-225 micrograys, equivalent to approximately 0.67 millisieverts per day. For long-term occupation, habitable modules will require shielding several meters thick, possibly using Martian soil.

In its early stages of development (the Noachian period, 4.6–3.7 billion years ago), Mars followed a scenario similar to that of early Earth, which theoretically allows for the possibility of life emerging. Intense meteorite bombardment with icy bodies during the Noachian era may have contributed to the warming of the surface, creating a warm and humid climate conducive to the formation of the hydrosphere. However, the subsequent Hesperian (3.7–3.0 billion years ago) and Amazonian (3 billion years ago to the present) periods led to global freezing, the formation of a cryosphere, the loss of a dense atmosphere, and the cessation of the water cycle.

In the modern period, it is assumed that during the Hesperian and Amazonian periods, life could have been preserved in subglacial aquifers or preserved in frozen rock strata. Groundwater lying at depths inaccessible to modern research could have supported life, periodically bringing microorganisms to the surface in areas of unloading or active volcanism. Our analysis of Mars' temperature models, based on the heat conduction equation, shows that the layer of porous, fractured rock could only be completely frozen in the maximum model (11.3–23.8 km). At the same time, the minimum and nominal models (2.27–6.53 km) suggest the presence of aquifers beneath the permafrost. The temperature of these sub-permafrost waters in the equatorial zone could potentially reach 50 °C.

The study of the Earth's cryosphere and the viable microorganisms found in it provides us with a possible analogue of extraterrestrial ecosystems, especially with regard to Mars.

Given the age difference, the most promising area for the search for life is the analysis of young geological formations of the Late Amazonian subdivision (which began 550–300 million years ago).

We consider the frozen sediments of the Polar Volcanic Province (79–81° N) to be the most promising object for our research. This area includes young shield volcanoes and cinder cones (aged 1–20 million years) located on the periphery of the northern polar cap. The genesis and age of these formations are similar to volcanic structures on Earth (e.g., Kamchatka, Antarctica), from which viable thermophilic bacteria have been isolated. Consequently, this ecotope is most suitable for extrapolating the Earth model of cryopreservation.

This strategy requires shallow drilling (2–3 m). This will allow penetration beneath the upper lifeless layer (about 1.5 m), which is subject to destructive cosmic radiation and ice sublimation. The discovery of life in these layers will allow us to conclude that Noahid microorganisms could have been brought to the surface by deep waters through geothermal talics and then preserved in frozen sediments. When culturing Martian samples, it is necessary to use a wide range of temperatures, given that the most ancient branches of Earth life are represented by hyperthermophilic organisms.

The successful completion of long-duration manned flights requires in-depth study of the human factor in conditions of isolation and stress. As part of ground-based simulation of a flight to Mars, the Mars-500 program was implemented, which included a 520-day experiment in a pressurized chamber, as well as satellite studies of groups of volunteers living in different climatic zones. Our main goal was to assess the impact of climatic and environmental factors on the human body by identifying pre-clinical conditions in volunteers.

Our interdisciplinary research demonstrates the wide range of challenges facing science in space exploration and provides a basis for future successful interplanetary expeditions.

In the field of astrobiology, despite the enormous difference in the age of the cryosphere of Mars and Earth, we have concluded that the most realistic search for life should focus on the young volcanic deposits of the Polar Volcanic Province of Mars. We suggest that these formations may contain thermophilic microorganisms carried from subglacial aquifers.

In space radiophysics, advances in radio transparency methods have allowed us to refine the speeds of the solar wind and the characteristics of the ionospheres of Mars and Venus. In addition, we have developed new effective methods for global monitoring of Earth's ionosphere, which are critical for space navigation.

The results of the Mars-500 project revealed increased stress on regulatory systems and a tendency toward pre-pathological conditions in individuals living in certain climatic conditions (“northerners”), as well as a significant slowing of psychomotor reactions associated with environmental pollution (“uralites”). These data require careful consideration when forming and providing medical support for crews on long-term missions.

Finally, the introduction of automation documentation systems, such as SADI in SMM MARS, ensures the standardization, storage, and exchange of the results of complex technical research, which is an integral part of improving the efficiency of the scientific process.

LIST OF REFERENCES

1. Демидов Н.Э., Бойнтон У.В., Гиличинский Д.А. и др. Закономерности распределения воды в мерзлотных районах Марса по результатам совместного анализа данных прибора ХЕНД (Марс Одиссей) и МОЛА (Марс Глобал Сервейор) // Письма в Астрономический журнал. 2008. № 34. С. 10.
2. Ерохина Л.Г., Вишнинецкая Т.А., Гиличинский Д.А. Состав и содержание фикобилиновых пигментов в клетках древних жизнеспособных цианобактерий из вечной мерзлоты Арктики // Микробиология. 1998. Т. 67, № 6. С. 821–826.
3. Ерошкин М.А., Ганджа Т.В. Язык представления математических выражений для реализации редактора макрокалькулятора // Компьютерные технологии в образовании / Под ред. В.М. Дмитриева. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2004. Вып. 2. С. 23–28.
4. Ефимов А.И. и др. Письма в Астрономический журнал. 2000. Т. 26. С. 630.
5. Жарков И.Б., Филиппова О.И., Федотов Д.Д., Киселев Д.Б. Психофизиологическая характеристика работающих с химическими веществами // Медицина труда и промышленная экология. 1997. № 11. С. 44–46.
6. Зенке Д. Медико-экологические исследования по программе «Марс-500» в Германии // Донозоология – 2009. Проблемы здорового образа жизни: Материалы 5-й Международной конференции. СПб., 2009. С. 212–213.
7. Сезонная динамика физиологических функций у человека на Севере / Под ред. Е.Р. Бойко. Екатеринбург: УрО РАН, 2009. 223 с.
8. Цытович Н.А. Механика мерзлых грунтов. М.: Высшая школа, 1973. 446 с.
9. Черникова А.Г. Оценка функционального состояния человека в условиях космического полета на основе анализа вариабельности сердечного ритма: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. М., 2010. 24 с.
10. Щербакова В.А., Чувильская Н.А., Ривкина Е.М. и др. Новая галотолерантная бактерия из криопэга в вечной мерзлоте: описание *Psychrobacter miicola* sp. nov. // Микробиология. 2009. Т. 78, № 1. С. 98–105.
11. Яковлев О.И., Викерт Й., Ануфриев В.А. Доклады РАН. 2009. Т. 427. С. 624.
12. Яковлев О.И., Шишков В.И., Чашей И.В. Письма в Астрономический журнал. 1990. Т. 16. С. 163.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN
TANISHTIRISHDA BADIY ERTAK VA HIKOYALARDAN
FOYDALANISHDA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR

NamDPI. Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Alisherova Rahnamo

Ilmiy rahbar; Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

D.Olimova

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda badiiy ertak va hikoyalarning o'rni keng ko'lamda tadqiq etilgan. Tadqiqot xalqaro ilmiy adabiyotlar, Bruno Bettelheimning «The Uses of Enchantment» asari, zamonaviy neyrologik tadqiqotlar, tabiat maktablari (Nature Preschools) harakati, Piaget va Vigotskiyning rivojlanish nazariyalari hamda O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimidagi tajribalarni qamrab oladi. Ardoin va Bowers (2020) tomonidan o'tkazilgan 66 ta tadqiqotning sistematik sharhi tahlil qilingan.. O'zbek xalq ertaklarining ta'limiy salohiyati va «Ilk Qadam» davlat o'quv dasturi kontekstida amaliy tavsiyalar berilgan.

***Kalit so'zlar:** maktabgacha ta'lim, badiiy ertak, tabiat ta'limi, ekologik savodxonlik, hikoya qilish metodikasi, bolalar psixologiyasi, tabiat maktablari, o'zbek xalq ertaklari, kognitiv rivojlanish, emotsional intellekt,*

KIRISH

Maktabgacha ta'lim davri bolaning shaxsiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolalarni atrof-dagi olam, jumladan, tabiat bilan tanishtirishning ahamiyati beqiyosdir. UNESCO (2017) ma'lumotlariga ko'ra, erta bolalik davri ta'limi bolaning butun hayoti davomidagi o'rganish qobiliyati va ijtimoiy moslashuviga asos soladi. Zamonaviy pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyot, xususan ertak va hikoyalar bolalarning tabiat bilan munosabatlarini shakllantirishda alohida o'rin tutadi.

Jahon miqyosidagi tadqiqotlar, jumladan, Ardoin va Bowers (2020) tomonidan o'tkazilgan 66 ta tadqiqotning sistematik sharhi, erta bolalik davrida atrof-muhit ta'limining bolalar rivojlanishiga ko'p qirrali ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tadqiq etilgan ishlarning 76 foizida (50 ta tadqiqot) atrof-muhit savodxonligi rivojlanishi, 38 foizida (25 ta tadqiqot) kognitiv rivojlanish yaxshilanishi, 38 foizida ijtimoiy-emotsional rivojlanish o'sishi va 21 foizida jismoniy rivojlanish foydasi qayd etilgan.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi so'nggi yillarda sezilarli rivojlanishni boshdan kechirmoqda. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, 2017-yilda 30 foizdan kam bo'lgan maktabgacha ta'lim qamrovi 2024-yilga kelib 74-78 foizga yetgan. 2022-yil noyabr oyida Toshkentda o'tkazilgan Erta Bolalik Davri Parvarish va Ta'limi bo'yicha Jahon konferensiyasida 155 davlat «Toshkent Deklaratsiyasi»ni qabul qilib, har bir bolaga kamida bir yillik bepul maktabgacha ta'lim ta'minlash majburiyatini oldi.

Ushbu maqolaning maqsadi xalqaro ilmiy tajriba va O'zbekiston kontekstini sintez qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda badiiy ertak va hikoyalarning o'rnini har tomonlama tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bruno Bettelheimning psixoanalitik yondashuvi

Bruno Bettelheimning «The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales» (1976) asari ertaklarning bolalar psixologiyasidagi o'rnini tushunishda asos bo'lib qolmoqda. Bettelheim ertaklar bolalarga ekzistensial muammolarni – ajralish tashvishi, aka-uka raqobati, o'zlikni izlash kabi mavzularni – ramziy narrativ orqali hal qilishda yordam berishini ta'kidlagan. Uning fikricha, ertaklar «bolaning haqiqiy psixologik va emotsional holati»dan boshlanadi va ichki bosimlarni bolalar ongsiz ravishda tushunadigan tarzda ifodalaydi. Asar 1976-yilda National Book Critics Circle mukofoti va 1977-yilda National Book Award mukofotini qo'lga kiritgan.

Bettelheim ertaklarning rivojlantirishga ta'sir qiluvchi bir necha mexanizmlarini aniqlagan: axloqiy eksternalizatsiya – yaxshilik va yomonlik qahramonlar qiyofasida gavdalanadi; qorong'ulik va zo'ravonlikning mavjudligi bolaning ongida allaqachon bo'lishi mumkin bo'lgan haqiqiy bo'lmagan qo'rquvlarni «yo'naltiradi»; haqiqiy bo'lmagan qo'rquvlar haqiqiy bo'lmagan umidlarni talab qiladi. Uning «ertaklarning ma'nosini bolalarga hech qachon tushuntirmang» tavsiyasi psixologik o'sish bolalar ma'nolarni mustaqil anglashdan kelib chiqishiga ishonchini aks ettiradi.

O'zbekiston tadqiqotchilari ishlari

D.E. Abdullayeva (2023) o'z tadqiqotida she'r, hikoya va ertaklar yordamida bolalarda tabiatni sevish va uni chuqur anglash hissi tarbiyalanishini ta'kidlaydi. Badiiy asarlar bolalarning tasavvur dunyosini boyitadi, ularni tabiat hodisalari, hayvonot va o'simliklar olami bilan qiziqarli tarzda tanishtirib boradi. L. Namazbaeva (2022) bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi-pedagog hikoyalari va tabiat haqidagi badiiy kitoblarni o'qish usullarining samaradorligini alohida qayd etadi.

Sh. Xo'jamberdiyeva (2023) maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy asarlarga qiziqishni uyg'otish usullarini o'rganib, badiiy kitob burchagi tashkil etilishining zarurligini asoslaydi. M.Y. Jo'rayeva (2023) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan ishlashda badiiy so'z katta o'rin tutishini, ertak va hikoyalar orqali bolalarning

atrofdagi tabiat va odamlar haqidagi tasavvuri kengayishini ta'kidlaydi. I.H. Rajabova (2021) o'quv qo'llanmasida bolalarni tabiatga tanishtirishning nazariy asoslari hamda badiiy ertak va hikoyalardan foydalanish texnologiyalarini tushuntiradi.

NAZARIY ASOSLAR

Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasi

Jean Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasi preoperatsion bosqichni (2-7 yosh) tabiat mavzusidagi hikoya qilish uchun ayniqsa muhim deb belgilaydi. Bu bosqichdagi bolalar ramziy fikrlash, animizm (jonsiz narsalarni tirik deb hisoblash) va mantiqiy emas, balki intuitiv fikrlashni namoyish etadilar. Bu xususiyatlar bolalarni gapiruvchi hayvonlar va shaxslashtirilgan tabiat elementlari bilan bog'liq hikoyalarni tabiiy ravishda qabul qilishga undaydi.

Bu bosqichda ta'lim «rol o'ynash, ramziy o'yin, hikoya qilish va ko'rgazmali qurollar»ni o'z ichiga olishi kerak. Bolalarning animistik fikrlashi ularning daraxtlar, hayvonlar va tabiiy elementlarning his-tuyg'ulari borligiga ishonishlarini anglatadi – bu an'anaviy ertak konvensiyalari bilan mukammal mos keladi.

3.2. Vigotskiyning madaniy vositalar nazariyasi

Lev Vigotskiyning sotsiomadaniy nazariyasi kognitiv rivojlanish ijtimoiy muloqot va madaniy kontekst orqali sodir bo'lishini ta'kidlaydi. Uning «Yaqin rivojlanish zonasi» (Zone of Proximal Development) tushunchasi – mustaqil qobiliyat va yo'naltiruvchi erishish o'rtasidagi bo'shliq – hikoya qilish tabiatni tushunishni qanday qo'llab-quvvatlashini tushuntiradi. Hikoyalar avlodlar o'rtasida ekologik bilimlarni uzatuvchi madaniy vositalar sifatida ishlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, «Qizil qalpoqcha» kabi hikoya guruhga aytilganda, «hikoya va uning axloqiy sabog'i turli individual tasavvurlarga qaramay, bir xil tarzda tushuniladi». Bu umumiy ma'no yaratish Vigotskiy madaniy bilimlarni internalizatsiya deb atagan narsani qo'llab-quvvatlaydi.

Ekologik savodxonlik nazariyasi

David W. Orrning 1990-yillarda ishlab chiqilgan ekologik savodxonlik tizimi tabiiy tizimlarni tushunish va bu tushunishni barqaror hayotga qo'llash qobiliyatini belgilaydi. Orrning ta'sirchan ta'kidiga ko'ra, «barcha ta'lim ekologik ta'limdir» – ekologik istiqbollarni qo'shmaslik talabalarga ekologiya muhim emasligini o'rgatadi. Ekoliteracy Markazi tizimli fikrlashni – dunyoni yaxlit sifatida tan olishni – ekologik tushunishning markaziy elementi sifatida ta'kidlaydi. Erta bolalik uchun bu munosabatlar, tsikllar va o'zaro bog'liqlikni o'rgatuvchi hikoyalarga aylanadi. Ekologik savodxonlik atrof-muhit ta'limidan «ta'limning mohiyati, jarayoni va ko'lamining chuqurroq o'zgarishi»ga qarab yo'naladi.

TABIAT MAKTABLARI HARAKATI: XALQARO TAJRIBA

Skandinaviya tajribasi

Tabiatga asoslangan maktabgacha ta'lim harakati Ella Flautauning 1950-yillarning boshida Daniyaning birinchi o'rmon bog'chasini (skovbørnehave) yaratishiga borib taqaladi. Bugungi kunda Daniya maktabgacha ta'lim muassasalarining 10 foizi o'rmon maktablari sifatida ishlaydi. Germaniyaning Waldkindergarten harakati, 1993-yilda Petra Yäger tomonidan asos solingan Flensburg dasturi bilan rasman tan olingan, 2005-yildagi taxminan 450 ta dasturdan 1800 dan ortiq o'rmon bog'chasiga o'sgan bo'lib, uzoq kutish ro'yxatlari mavjud. Shveysariyaning Friburg universiteti (2003) tadqiqoti o'rmon bog'cha bolalari nozik motor ko'nikmalarida bir xil natija ko'rsatganini, lekin yirik motor ko'nikmalari va ijodkorlikda sezilarli darajada yuqori natijalar ko'rsatganini, muammolarga an'anaviy bog'cha tengdoshlariga qaraganda ko'proq yechimlar taklif qilganini aniqladi.

AQSh va Avstraliya tajribasi

Amerika Qo'shma Shtatlarida tabiat maktablari 2017-yildagi taxminan 250 ta dasturdan 2022-23-yilga kelib 25600 bolaga xizmat ko'rsatuvchi taxminan 800 ta dasturga kengaydi – 2010-yildan buyon 300 foiz o'sish. Natural Start Alliance endi bu tez kengayib borayotgan sektorni muvofiqlashtiradi. Avstraliyaning bush kindergarten harakati, 2011-yilda Doug Fargher tomonidan asos solingan, Viktoriya hukumatidan har yili 150 ta dasturni qo'llab-quvvatlash uchun 3.6 million dollar oldi.

Kuo, Barnes va Jordanning «Frontiers in Psychology» jurnalida chop etilgan 2019-yilgi sharhi tabiatga ta'sir va o'rganish o'rtasidagi sabab-natija munosabatiga yaqinlashuvchi dalillarni o'rnatdi. Tabiat o'rganishni yaxshilangan e'tibor, kamaytirilgan stress, mustahkamlangan o'z-o'zini tartibga solish, oshirilgan zavq va ko'proq jismoniy faollik orqali rag'batlantiradi.

David Sobel va Richard Louvning hissalari

David Sobel, Antioch University New England professori emeritusi va «Beyond Ecophobia» (1996) hamda «Nature Preschools and Forest Kindergartens» (2016) mualliflari, atrof-muhit ta'limiga rivojlanish jihatidan mos yondashuvni ifodalaydi. Uning asosiy ogohlantirishi: atrof-muhit muammolariga erta ta'sir «ekofobiya» – bolalar tabiiy dunyo bilan emotsional bog'lanishlarni shakllantirishdan oldin tabiatdan qo'rqish va undan qochishni yaratadi.

Sobelning asosiy printsiplari: «Muhimi shuki, bolalar tabiiy dunyo bilan bog'lanish, uni sevishni o'rganish, so'ngra uning yaralarini davolashga chaqirilishdan oldin imkoniyatga ega bo'lsinlar.» U tabiat ta'limi uchun rivojlanish bosqichlarini taklif qiladi: erta bolalik (4-7 yosh) – hayvonlarga empatiya, ochiq havoda o'yin, sensorik tadqiqotga e'tibor; o'rta bolalik (7-11 yosh) – tadqiqot, qal'a qurish, maxsus joylar,

xaritalar va yo'llar; o'smirlik (12+) – ijtimoiy harakat va atrof-muhit mas'uliyati mos bo'ladi.

Richard Louvning 24 tilga tarjima qilingan «Last Child in the Woods» (2005) asari bolalarning tabiatdan begonalashishining insoniy xarajatlarini tavsiflash uchun «tabiat tanqisligi sindromi» (nature-deficit disorder) atamasini kiritdi. 1990-yillarga kelib, bolalar uylar atrofida aylanishi mumkin bo'lgan radius 1970-yilga qaraganda 9 baravar qisqargan. Louv Children & Nature Network (C&NN) hammuassisi bo'lib, u endi tadqiqot digestlarini ishlab chiqaradi va Cities Connecting Children to Nature tashabbusini qo'llab-quvvatlaydi.

O'ZBEK XALQ ERTAKLARINING TA'LIMY SALOHIYATI

O'zbek ertaklarining tasnifi va xususiyatlari

O'zbekiston Fanlar akademiyasi O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutining tadqiqotchisi Dr. Anvar Allambergenov (2025) o'zbek xalq ertaklarini uch turga tasniflaydi: sehrli-fantastik ertaklar (sehrli ertaklar), hayvonlar haqidagi ertaklar va maishiy ertaklar. Ertaklar an'anaviy ravishda «bor ekan, yo'q ekan...» (bir vaqtlar) iborasi bilan boshlanadi va mehribonlik, adolat, jasorat, do'stlik, mehnatkashlik va donolik kabi qadriyatlarni etkazadi.

«Ertak» janri mintaqaviy ravishda «matal», «ushuq», «varsaqi» va «chopchak» nomlari bilan ham taniladi. Nashr qilingan to'plamlar qatoriga M. Yusupova tomonidan tuzilgan «Non va Tilla Ertaklar» (2019) kiradi, unda «Dono Chumchuq» kabi ta'limiy ertaklar mavjud. Mamasoli Jumaboyevning «Bolalar Adabiyoti va Folklor» (2006) darsligi maktabgacha tarbiyachilarni tayyorlovchi pedagogik fakultetlarga xizmat qiladi.

Tabiat ta'limida o'zbek ertaklaridan foydalanish namunalari

«**Tulki va Tovuq**» ertagi bolalarga hayvonlar olamidagi munosabatlar, ayyorlik va ehtiyotkorlik g'oyalarini o'rgatadi. Ertak orqali bolalar tovuqning oqilonalik bilan tulkining hiylasidan qutulishini kuzatadilar. Bu ertak tabiatdagi oziq-ovqat zanjiri va hayvonlarning xatti-harakatlari haqida bilim beradi, shuningdek, aql-idrok va ehtiyotkorlikning qadriga yetishni o'rgatadi.

«**Toshbaqa va Quyon**» ertagi bolalarga sabr-toqat, izchillik va o'z kuchiga ishonishning ahamiyatini o'rgatadi. Sekin yuruvchi toshbaqaning tez yuguruvchi quyonni mag'lub etishi bolalarga jismoniy qobiliyatlardan ko'ra qat'iyat va mehnatsevarlikning ustunligini ko'rsatadi. Pedagog bu ertakdan foydalanib, bolalarga turli hayvonlarning tezligi, harakatlari va yashash muhitlari haqida qo'shimcha ma'lumot berishi mumkin.

«**Chumchuq va Qarg'a**» ertagi mehr-muruvvat, do'stlik va o'zaro yordam mavzularini ochib beradi. Kichkina chumchuqning katta qarg'aga yordam berishi va

natijada o'zaro do'stlik o'rnatilishi bolalarga tabiatdagi barcha jonzotlar bir-biriga muhtoj ekanligini tushuntiradi. Bu ertak ekologik tizimda barcha mavjudotlarning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda badiiy ertak va hikoyalarning o'rni beqiyosdir. O'zbek va xalqaro tadqiqotlar hamda amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ertak va hikoyalar bolalarning intellektual, emotsional va axloqiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Badiiy so'z vositasida bolalar tabiatni sevishni, uni hurmat qilishni va muhofaza qilishni o'rganadilar.

Bruno Bettelheimning klassik asari va zamonaviy tadqiqotchilarning ishlari ertaklarning universal ahamiyatini tasdiqlaydi. Ertaklar nafaqat bolalarga bilim beradi, balki ularning ruhiy salomatligiga ham xizmat qiladi. O'zbek xalq ertaklari, xususan, «Tulki va Tovuq», «Toshbaqa va Quyvon», «Chumchuq va Qarg'a» kabi ertaklar milliy meros va tabiat ta'limining muhim resursi hisoblanadi.

Xalqaro tajriba, jumladan, tabiat maktablari va o'rmon maktablari modellari, O'zbekiston uchun foydali bo'lishi mumkin. Ushbu tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali maktabgacha ta'lim sifatini yanada oshirish mumkin. Kelajakda bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni davom ettirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O'zbekiston manbalari:

1. Abdullayeva, D.E. (2023). Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda badiiy adabiyotning ahamiyati. *Innovatsion ilmiy onlayn konferensiya materiallari*.
2. Asrorova, B. (2019). Ertaklar orqali bolaning xotirasi, diqqat-e'tibori shakllanadi. *Zarnews*.
3. Jo'rayeva, M.Y. (2023). Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish: turli yosh guruhlarida matn bilan ishlash metodikasi. *Xalqaro konferensiya materiallari*.
4. Namazbaeva, L. (2022). Bolalarni tabiat bilan tanishtirish usullari va texnologiyalari. *Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali*.
5. Rajabova, I.H. (2021). *Tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va texnologiyalari: o'quv qo'llanma*. Toshkent.
6. Xo'jamberdiyeva, Sh. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishning yosh bilan bog'liq xususiyatlari. *Jamiyat va innovatsiyalar jurnali*.

Xalqaro manbalar:

7. Ardoin, N.M., & Bowers, A.W. (2020). Early childhood environmental education: A systematic review of the research literature. *Educational Research Review*, 31, 100353.
8. Beaudoin, M.N., et al. (2016). The effectiveness of narrative therapy with children's social and emotional skill development. *Journal of Systemic Therapies*, 35(3), 42-59.
9. Bettelheim, B. (1976). *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. New York: Knopf.
10. Isbell, R., et al. (2004). The effects of storytelling and story reading on the oral language complexity and story comprehension of young children. *Early Childhood Education Journal*, 32(3), 157-163.

Maktabgacha ta'limda steam yondashuvi orqali bolalarning nutq va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish

Namangan davlat pedagogika institute Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich MTM AU-24-guruh talabasi

Hamdamova Mavludaxon Shuhratjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida STEAM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San'at, Matematika) yondashuvining bolalar nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishdagi rolini chuqur va har tomonlama tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada inson miyasining neyropsixologik rivojlanish xususiyatlari, xususan, mayda motorika va nutq markazlari o'rtasidagi uzviy anatomik bog'liqlik, shuningdek, "qo'l-miya-til" triadasining ishlash mexanizmlari ilmiy dalillar asosida yoritilgan. Tadqiqot doirasida Shvetsiya (Lpfö 18), Singapur (NEL Framework), AQSh va Italiya (Reggio Emilia) kabi ilg'or pedagogik tizimlarning tajribalari qiyosiy tahlil qilinib, ularning O'zbekiston Respublikasining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi bilan integratsiyalashuv imkoniyatlari ochib berilgan. Ishda muhandislik loyihalari, ilmiy tajribalar va robototexnika vositasida bolalarning lug'at boyligini oshirish, grammatik to'g'ri so'zlash, pragmatik ko'nikmalar va ijtimoiy muloqot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha aniq, amaliyotga tatbiq etishga tayyor metodik tavsiyalar va dars ishlanmalari taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, maktabgacha ta'lim, nutq rivojlanishi, kommunikativ kompetensiya, "Ilk qadam", neyrolingvistika, mayda motorika, ijtimoiy konstruktivizm, loyihaviy ta'lim, skaffolding, inklyuziv ta'lim.

KIRISH: ZAMONAVIY TA'LIM PARADIGMASI VA KOMMUNIKATIV ZARURAT

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi, ya'ni "To'rtinchi sanoat inqilobi" va sun'iy intellekt davri, ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi, murakkab va nostandart talablarni qo'yimoqda. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) shunchaki bolalarni maktabga tayyorlash maskani, harf va raqamlarni o'rgatuvchi markaz yoki ota-onalar ishda bo'lganda bolalar vaqtini o'tkazadigan joy emas. Ular bolada XXI asrning eng muhim ko'nikmalari – kreativlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va kommunikatsiya (4K modeli) poydevori qo'yiladigan ilk ijtimoiy institutga aylandi. Ushbu global o'zgarishlar fonida STEAM ta'lim yondashuvi dunyo pedagogikasida yetakchi o'rinni egallab bormoqda va bolani kelajak hayotga tayyorlashning eng samarali vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Biroq, afsuski, ko'pchilik pedagoglar,

metodistlar va ota-onalar nazdida STEAM faqatgina texnik ko'nikmalar majmui sifatida gavdalanadi. Ularning tasavvurida STEAM – bu qimmatbaho robotlarni yig'ish, murakkab binolar qurish yoki maktabgacha yoshdagi bolalar uchun og'irlik qiladigan matematik hisob-kitoblar bilan shug'ullanishdir. Ushbu tor tushuncha STEAMning asl mohiyatini va uning gumanitar salohiyatini cheklab qo'ymoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy tezisi va ilmiy yangiligi shundan iboratki, STEAM ta'limi aslida eng kuchli, tabiiy va motivatsion **til va nutq rivojlantirish vositasidir**. An'anaviy "nutq o'stirish" mashg'ulotlarida bola ko'pincha passiv tinglovchi yoki takrorlovchi bo'lsa, STEAM muhitida u faol tadqiqotchi, ixtirochi va eng muhimi – o'z g'oyasini himoya qiluvchi notiqqa aylanadi. Bolalar atrof-olamni o'rganish, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash jarayonida majburiy ravishda muloqotga kirishadilar. Ular o'zlarining mavhum g'oyalarini aniq so'zlar bilan ifodalashga, sheriklarini ishontirishga, jarayonni tushuntirishga va natijani taqdimot qilishga ehtiyoj sezadilar. Bu jarayon sun'iy emas, balki hayotiy ehtiyojdan kelib chiqadi, shuning uchun ham tilni o'zlashtirish samaradorligi keskin oshadi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturining takomillashtirilgan nashri va maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ham aynan shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy yondashuvni ustuvor deb biladi. Shu bois, Namangan davlat pedagogika instituti va boshqa oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarbiyachilarni aynan STEAM texnologiyalari orqali bolalar nutqini o'stirishga o'rgatish pedagogik ta'limning dolzarb vazifasiga aylanmoqda.

NAZARIY VA NEYROPSIXOLOGIK ASOSLAR: QO'L, MIYA VA TIL BIRLIGI

Bolaning nutqiy rivojlanishi izolyatsiyada, ya'ni faqat "gapirish" orqali kechmaydi; u harakat, hissiyot, sezgi va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqdir. STEAM yondashuvining samaradorligi shunchaki pedagogik tajriba yoki moda emas, balki inson miyasining tuzilishi va ishlash tamoyillariga asoslangan chuqur biologik va psixologik qonuniyatlardir. Mashhur pedagog V.A. Suxomlinskiyning "Bolaning aqli uning barmoqlari uchidadir" degan hikmatli so'zlari bugungi kunda zamonaviy neyrobiologiya va neyrolingvistika fanlari tomonidan to'liq va ilmiy jihatdan tasdig'ini topmoqda. Inson bosh miyasi po'stlog'ining motor (harakat) markazlari va nutqni hosil qilishga javob beruvchi Broka markazi anatomik jihatdan bir-biriga juda yaqin joylashgan va o'zaro kuchli neyron tarmoqlari bilan bog'langan. Bu "qo'shni effect" (neighborhood effect) deb ataladi. Bola qo'l barmoqlari bilan mayda detallarni ushlaganda, konstruktorlarni birlashtirganda yoki qaychi bilan qirqqanda, miyaning harakat markazlari faollashadi va bu faollik qo'shni nutq markazlariga ham "toshib o'tadi". Natijada, qo'l harakati nutq apparatining rivojlanishiga kuchli turtki beradi.

Stokgolm universiteti va Karolina instituti olimlari tomonidan o'tkazilgan so'nggi neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bolalar nutq oqimidagi urg'uli va urg'usiz bo'g'inlarni tinglaganlarida, ularning bazal gangliylarida — ya'ni miyada harakat, ritm va ketma-ketlikni boshqaruvchi tuzilmalarda kuchli faollik kuzatiladi. Bu shuni anglatadiki, tilni o'zlashtirish jarayoni passiv eshitish emas, balki miya uchun “yashirin harakat” hisoblanadi. STEAM mashg'ulotlaridagi ritmik harakatlar, masalan, musiqa jo'rligida rasm chizish, konstruktorlarni ma'lum tartibda (algoritm asosida) terish yoki loydan narsa yasash bolaning fonetik eshitish qobiliyatini, nutqiy ritmni his qilishini va so'zlarni bo'g'inlarga ajratish ko'nikmasini rivojlantiradi. Mayda motorika va so'z boyligi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiya mavjud bo'lib, AQShda o'tkazilgan uzoq muddatli tadqiqotlar 4-7 yoshli bolalarda barmoq harakatlari (LEGO bo'laklarini ulash, munchoq terish, origami yasash) qanchalik rivojlangan bo'lsa, ularning ekspressiv lug'at boyligi va gap tuzish (sintaksis) qobiliyati shunchalik yuqori bo'lishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, kam gapiradigan (minimally verbal) yoki nutqida nuqsoni bor (logonevroz, dizatriya) bolalar uchun motorikaga yo'naltirilgan STEAM mashg'ulotlari nutq tushunarligini oshirishda maxsus logopedik mashqlardan kam bo'lmagan, ba'zan esa undan yuqori samara beradi. Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan, STEAM ta'limi Lev Vygotskiyning “Ijtimoiy madaniy rivojlanish” nazariyasiga tayanadi. Vygotskiy ta'kidlaganidek, yuqori psixik funksiyalar, shu jumladan nutq va tafakkur, avval ijtimoiy darajada (odamlar orasidagi muloqotda), keyin esa individual darajada (bola ongida) shakllanadi. STEAM loyihalari tabiatan yakka tartibda emas, balki jamoaviylikni talab qiladi. Masalan, bolalar guruh bo'lib “Eng mustahkam ko'prik” qurayotganda, ular o'zaro kelishishga, g'oyalarini tushuntirishga, bahslashishga va muammolarni muhokama qilishga majbur bo'ladilar. Bu jarayonda til shunchaki aloqa vositasi emas, balki “fikrlash quroli” (tool for thought) vazifasini bajaradi. Vygotskiy aytgan “Yaqin rivojlanish zonasi” (Zone of Proximal Development) aynan shu jarayonda namoyon bo'ladi: bola o'z tengdoshlari yoki tarbiyachi yordamida o'zi mustaqil bajara olmaydigan murakkab vazifani bajaradi va bu jarayonda “tayanch” (scaffolding) sifatida nutqdan foydalanadi.

Shu o'rinda Jan Piajening “kichik olimlar” nazariyasini ham eslash joiz. Bolalar tabiatan tadqiqotchi bo'lib, ular dunyoni tajriba orqali anglaydilar. STEAM tajribalari (masalan, vulqon otilishi yoki magnit xususiyatlari) bolalarda “kognitiv dissonans” - ya'ni hayrat va tushunmovchilik holatini yuzaga keltiradi. “Nega katta kema suvga cho'kmaydi-yu, kichkina tosh cho'kadi?” degan savol bolani tinimsiz izlanishga, so'rashga va o'z fikrini bayon qilishga undaydi. Bu ichki intellektual ziddiyat nutq rivojlanishining eng kuchli stimulyatoridir, chunki bola bu ziddiyatni yechish uchun so'zlarga ehtiyoj sezadi.

XALQARO TAJRIBA TAHLILI VA QIYOSIY PEDAGOGIKA

Jahon miqyosida STEAM va til integratsiyasi turli madaniy va pedagogik kontekstlarda turlicha, ammo samarali amalga oshirilmoqda. Ushbu ilg'or tajribalarni o'rganish O'zbekiston ta'lim tizimi uchun muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Shvetsiya maktabgacha ta'lim dasturi (Lpfö 18) dunyodagi eng ilg'or va bola shaxsiga yo'naltirilgan modellardan biri hisoblanadi. Bu yerda "tashqaridagi ta'lim" (outdoor education) va raqamlashtirish (digitalization) uyg'unlashgan noyob yondashuv mavjud. Shvetsiyada bolalar kunning katta qismini ochiq havoda, o'rmon yoki parklarda o'tkazadilar. Ular shunchaki sayr qilmaydilar, balki o'rmonda haqiqiy ilmiy laboratoriya tashkil etadilar: daraxt barglarini yig'ib, ularni turlarga ajratadilar (Matematika va Fan integratsiyasi), har bir bargning shakli, rangi va tuzilishini tasvirlaydilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ochiq havodagi bunday mashg'ulotlar bolalarning so'z boyligini tabiiy obyektlar nomlari, sifatlar va harakat fe'llari bilan boyitadi. Shuningdek, Shvetsiya bog'chalarida robototexnika (masalan, Blue-Bot yoki Bee-Bot) keng qo'llaniladi. Qiziqarli tomoni shundaki, bolalar robotlar bilan ishlaganda, ular oddiy o'yinlarga qaraganda ko'proq yo'naltiruvchi so'zlarni (oldin, orqa, o'ng, chap, burilish) va texnik atamalarni ishlatadilar. Robotga buyruq berish jarayoni boladan nutqning o'ta aniqligini, mantiqiy ketma-ketligini va buyruq ohangini to'g'ri tanlashni talab qiladi, bu esa grammatik qurilishni mustahkamlaydi. Sharqiy Osiyoga nazar tashlaydigan bo'lsak, Singapurning "NEL Framework" (Nurturing Early Learners) dasturi akademik muvaffaqiyat bilan birga, bolaning estetik va ijtimoiy rivojlanishiga katta urg'u beradi. Singapur bog'chalarida "So'rovga asoslangan ta'lim" (Inquiry-Based Learning) metodi ustuvorlik qiladi. Bunda o'qituvchi bolalarga tayyor javob bermaydi, aksincha, doimiy ravishda savol beradi: "Sizningcha, nega bunday bo'ldi?", "Qanday qilib buni o'zgartirish mumkin?", "Agar biz buni qo'shsak, nima o'zgaradi?". Bu metod "Talk for Learning" (O'rganish uchun gapirish) deb ataladi va bolalarni o'z fikrini dalillashga, faraz qilishga va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, STEAM mashg'ulotlarida bolalarning o'zaro muloqoti o'qituvchi bilan muloqotdan ko'ra samaraliroq bo'lishi mumkin. Yevropaning janubida, Italiyaning Reggio Emilia yondashuvi bolani "yuz tilga ega" mavjudot deb biladi. Loris Malaguzzi asos solgan ushbu falsafada nutq - bu tillardan faqat bittasi. Qolgan 99 tasi - rasm, loy, musiqa, raqs, qurilish, soya teatri va boshqalardir. Ushbu tizimda "hujjatlashtirish" (documentation) muhim o'rin tutadi. O'qituvchilar bolalarning har bir so'zini, g'oyasini va ish jarayonini yozib oladilar (transkripsiya qiladilar), suratga tushiradilar va devorlarga "so'zlovchi devorlar" sifatida ilib qo'yadilar. Bola o'z fikrlarining yozib olinganini va qadrlanganini ko'rgach, o'z so'zining kuchini anglaydi va yanada mas'uliyat bilan, o'ylab gapirishga harakat qiladi.

Bu metakognitiv jarayonni, ya'ni o'z fikrlashi haqida fikrlashni va refleksiya qobiliyatini rivojlantiradi.

O'ZBEKISTON KONTEKSTI: "ILK QADAM" VA MILLIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI

O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi hamda "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi STEAM texnologiyalarini milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilish uchun mustahkam huquqiy va metodik asos bo'lib xizmat qiladi. "Ilk qadam" dasturi bolaning rivojlanish sohalarini beshta asosiy yo'nalishga ajratadi: jismoniy rivojlanish, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, nutq va muloqot, bilish jarayoni, hamda ijodiy rivojlanish.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, STEAM va nutq rivojlanishi asosan "Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari" hamda "Bilish jarayoni va tabiat haqidagi bilimlar" sohalarining kesishmasida yuz beradi. Dasturda belgilangan "Kommunikativ kompetensiya" - bu shunchaki so'zlarni bilish emas, balki muloqotning turli vaziyatlarida tildan samarali foydalana olish, o'z fikrini aniq va ravon bayon etish, suhbatdoshni tinglash va tushunish qobiliyatidir. STEAM mashg'ulotlari aynan shunday tabiiy vaziyatlarni yaratib beradi. Masalan, dasturda ko'zda tutilgan "Markazlarda ishlash" tizimi STEAMni joriy etish uchun ideal platformadir. Agar "Qurish-yasash" markazi, "Ilm-fan va tabiat" markazi hamda "San'at" markazlari o'zaro integratsiya qilinsa va bitta umumiy mavzu (masalan, "Suv mo'jizalari" yoki "Bizning shahar") atrofida birlashtirilsa, bolalar bir vaqtning o'zida ham tadqiqotchi (suvni o'rganadi), ham muhandis (suv tegirmoni yasaydi), ham notiq (o'z ishini taqdimot qiladi) bo'lib yetishadilar.

O'zbekiston sharoitida STEAMni joriy etishda milliy qadriyatlarimiz va xalq o'yinlaridan foydalanish yuqori samara beradi. Masalan, "Beshtosh", "Lanka" yoki "Chillak" kabi milliy o'yinlarimiz aslida fizika va matematika qonuniyatlariga asoslangan. "Beshtosh" o'yinida bola toshlarni uloqtirib, ularni tutib olish jarayonida traektoriya, tezlik va muvozanat tushunchalarini amaliy o'rganadi, shuningdek, barmoq motorikasini rivojlantiradi. Agar tarbiyachi bu jarayonda boladan harakatlarini izohlashni so'rasa ("Qanday qilib toshni tushirib yubormaslik mumkin?", "Qaysi usul eng qulayi?"), bu oddiy o'yin milliy etno-STEAM mashg'ulotiga aylanadi. Bu nafaqat bolaning ilmiy dunyoqarashini, balki o'zbek tilidagi harakat fe'llari, sanama so'zlar va sifatlarga boy lug'atini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, O'zbekiston hukumati va xalqaro tashkilotlar (UNICEF, Islom Taraqqiyot Banki) hamkorligida amalga oshirilayotgan "SmartED" loyihasi doirasida Namangan va boshqa viloyatlarda zamonaviy STEAM laboratoriyalari tashkil etilayotgani, pedagoglar uchun malaka oshirish kurslari yo'lga qo'yilgani nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun katta imkoniyat yaratmoqda. Biroq, qishloq joylaridagi bog'chalarda moddiy-texnik bazaning yetishmasligi muammosi hamon dolzarb. Shuning uchun, qimmatbaho uskunalar o'rniga "Low-tech STEAM" (oddiy materiallardan foydalanish) yondashuvini ommalashtirish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, STEAM yondashuvi maktabgacha ta'limda faqat "bo'lajak muhandislarni" tarbiyalash vositasi emas. Bu -bolalarda muloqot qilish, fikrni bayon etish, tinglash va tushunish kabi hayotiy muhim ko'nikmalarni rivojlantirishning eng tabiiy, zamonaviy va samarali usulidir. An'anaviy ta'limda bola ko'pincha tinglovchi bo'lsa, STEAM muhitida u faol ishtirokchi, tadqiqotchi va suhbatdoshga aylanadi. U nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki bu bilimlarni yaratadi. Hamdamova Mavludaxonning ushbu yo'nalishdagi izlanishlari shuni ko'rsatadiki, STEAM orqali bola gapirishga "majbur qilinmaydi", balki qiziqarli maqsadga erishish yo'lida, o'yin davomida o'z fikrini yetkazishga "ehtiyoj sezadi". Bu ehtiyoj esa til rivojlanishining asosiy dvigatelidir. O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida STEAMni keng joriy etish "Ilk qadam" dasturining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (Takomillashtirilgan 2-nashr). Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarori.
3. Namangan Davlat Universiteti. "Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari" o'quv-uslubiy majmuasi (MTSte'TM2204).
4. Bers, M. U. *Coding as a Playground: Programming and Computational Thinking in the Early Childhood Classroom*. Routledge, 2018.
5. Skolverket (Swedish National Agency for Education). *Curriculum for the Preschool Lpfö 18*. Stockholm, 2019.
6. Ismailova, N., & Ashurova, Z. "Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar va STEAM texnologiyalari". *Pedagogik mahorat*, Buxoro, 2023.

**ART TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA
QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI****THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING ABILITIES IN
PRIMARY EDUCATION BASED ON ART TECHNOLOGIES
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТЕЙ В
НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ ART-ТЕХНОЛОГИЙ**

Arabbayeva Hilola Samijon qizi

*Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan filiali Boshlang'ich ta'lim 1-
bosqich Magistranti*

E-pochta: xilolaarabbayeva@gmail.com

Tel: 93 634 17 78

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot boshlang'ich ta'limda ART (san'at va badiiy faoliyatlar) texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda rasm chizish, musiqa, dramatizatsiya, animatsiya va badiiy ijodiy faoliyatlar yordamida darslarni interfaol shaklda tashkil etishning pedagogik samaradorligi tahlil qilindi. Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, ART texnologiyalari yordamida o'quvchilarning darsga e'tibori, mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv va dars materiallarini badiiy faoliyatlarga moslashtirish darslarni qiziqarli va samarali qiladi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf pedagogikasi jarayonida innovatsion metodlarni joriy etish va o'quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirishga ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ART texnologiyalari, san'at, rasm chizish, musiqa, dramatizatsiya, animatsiya, ijodiy qobiliyat, interfaol dars, badiiy faoliyat

Abstract: This study focuses on the theoretical and practical foundations of developing primary school students' creative and artistic abilities through ART technologies (art and creative activities). The research analyzes the pedagogical effectiveness of organizing lessons interactively using drawing, music, dramatization, animation, and other artistic activities. Empirical data show that ART technologies significantly enhance students' attention, independent thinking, problem-solving skills, and creative abilities. Additionally, adapting teaching materials and pedagogical approaches to artistic activities makes lessons more engaging and effective. The results of this study provide a scientific and practical basis for implementing innovative methods in primary education and enhancing students' creative potential.

Keywords: primary education, ART technologies, art, drawing, music, dramatization, animation, creative ability, interactive lesson, artistic activity

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning asosiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ularning intellektual, ijodiy va badiiy salohiyatini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Hozirgi pedagogik amaliyotda ta'lim jarayonini samarali va interfaol tashkil etish, o'quvchilarning qobiliyatlarini doimiy ravishda oshirib borish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shunga qaramay, ko'plab pedagogik tadqiqotlarda boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalarini qo'llash jarayonida tizimli yondashuvlar va bu texnologiyalarning o'quvchilarning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri yetarlicha o'rganilmaganligi ta'kidlanadi [1].

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonini interfaol va qiziqarli qilish bilan birga o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yechimlar topish, badiiy va estetik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, ART texnologiyalarini sistematik, pedagogik yondashuv bilan qo'llash bo'yicha metodik asoslar yetarlicha ishlab chiqilmagan, bu esa amaliyotda muayyan qiyinchiliklarga olib kelmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalari yordamida o'quvchilarning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari:

1. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish konsepsiyasini pedagogik va psixologik nuqtai nazardan o'rganish;
2. ART texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilish imkoniyatlarini tahlil qilish;
3. ART texnologiyalari yordamida qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali pedagogik usullarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf pedagogikasi jarayonida innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llashga, o'quvchilarning ijodiy va badiiy salohiyatini oshirishga ilmiy-amaliy asos yaratishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalarini qo'llash bo'yicha tadqiqotlar sezilarli darajada ko'paygan. Bu tadqiqotlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish, darslarni interfaol shakllantirish, ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish va pedagogik jarayonni samarali tashkil etish masalalarini tahlil qiladi. Shu bilan birga, rasm chizish, musiqa, dramatisatsiya, animatsiya va badiiy ijod orqali darslarni boyitishning samaradorligi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish masalalari ham izchil o'rganilmoqda.

Masalan, Aripova (2024) o'z tadqiqotida boshlang'ich sinflarda ART texnologiyalarini samarali qo'llashning ahamiyati va metodik yondashuvlarni batafsil o'rganadi. Tadqiqot adabiyotlar tahlili, kuzatish, suhbat va tajriba metodlari orqali texnologiyalarning pedagogik samaradorligini aniqlashga asoslangan[4]. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ART texnologiyalarini tizimli va metodik jihatdan qo'llash o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy fikrlash va badiiy ko'nikmalarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalarini integratsiya qilish tadqiqotlari o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish usullarini yoritadi [3]. Jumagul Salimjon qizi (2022) maqolasida ART texnologiyalari yordamida darslarni interfaol va multimedia vositalari orqali tashkil etish samaradorligi tahlil qilingan. Ushbu tavsiyalar o'quv jarayonini boyitish, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Metod sifatida adabiyotlar tahlili, kuzatish, suhbat, eksperimental metodlar va interfaol texnologiyalar orqali darslarni tashkil etish usullari qo'llanilgan. Adabiyotlar tahlili bosqichi mavjud ilmiy manbalarni tizimli o'rganish, ilg'or pedagogik tajribalarni aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Shu orqali boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalarini qo'llashning samarali yo'nalishlari aniqlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot orqali ART texnologiyalarini qo'llash natijalari tahlil qilindi va ularning o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi, ijodiy faoliyati va dars samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, rasm chizish, musiqa, drammatizatsiya, animatsiya va badiiy ijod vositalaridan foydalanish o'quv jarayonini interfaol tarzda tashkil etishga yordam berdi, o'quvchilarning darsga bo'lgan e'tiborini oshirdi va mustaqil fikrlash hamda muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, ART texnologiyalari o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishda muhim omil bo'ldi. Tadqiqot natijalari shuni ta'kidlaydi: dars muhiti orqali yaratilgan interaktiv va badiiy faoliyatlar o'quvchilarning mavzuni tushunish va ijodiy fikrlash darajasini sezilarli darajada yaxshiladi.

Tadqiqot natijalarini muhokama qilganda, ART texnologiyalarini bosqichma-bosqich dars jarayoniga integratsiya qilish pedagogik samaradorlikni oshirish bilan birga, o'qituvchilarning metodik kompetensiyalarini ham mustahkamlash zaruratini ko'rsatdi. Shu bilan birga, darsliklar va o'quv materiallarini interaktiv va badiiy faoliyatlarga moslashtirish pedagogik samaradorlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi [3].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda ART texnologiyalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish o'quvchilarning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish, dars samaradorligini yaxshilash va o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART texnologiyalari yordamida dars natijalari

Ko'rsatkichlar	An'anaviy dars (foiz)	ART texnologiyalari bilan dars (foiz)	O'sish (%)
Darsga e'tibor darajasi	65%	88%	+23
Mustaqil fikrlash ko'nikmalari	58%	82%	+24
Muammoni hal etish qobiliyati	60%	85%	+25
O'qishga bo'lgan qiziqish	62%	90%	+28
Darsni muvaffaqiyatli bajarish	66%	87%	+21

Izoh: Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ART texnologiyalarini qo‘llash natijasida barcha ko‘rsatkichlarda sezilarli o‘sish kuzatilgan. Bu o‘quv jarayonini interfaol va qiziqarli tashkil etishning samaradorligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot boshlang‘ich ta‘limda ART texnologiyalari (san‘at, rasm chizish, musiqa, drammatizatsiya, animatsiya va badiiy faoliyatlar) yordamida o‘quvchilarning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ART texnologiyalarini dars jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, darslarda faol ishtirokini rag‘batlantiradi va ularning mustaqil fikrlash, mantiqiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va empirik tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, boshlang‘ich sinflarda ART texnologiyalarini qo‘llash pedagogik samaradorlikni oshirish bilan birga o‘qituvchilarning metodik kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli, ART texnologiyalarini darslarga tizimli ravishda joriy etish va o‘quv jarayonini interfaol shaklda tashkil etish tavsiya etiladi.

Tadqiqotning asosiy ilmiy-amaliy natijalari:

1. ART texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan e‘tibori va qiziqishi sezilarli darajada oshadi;
2. Rasm chizish, musiqa, drammatizatsiya, animatsiya va badiiy faoliyatlar mustaqil fikrlash, muammoni hal etish va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi;
3. Pedagogik jarayonda interfaol yondashuv va badiiy faoliyatlardan foydalanish darsni qiziqarli va samarali qiladi;
4. O‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi va dars materiallarini interaktiv va badiiy faoliyatlarga moslashtirish orqali pedagogik samaradorlik oshiriladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Hasanova Sh. F. Art pedagogikasi vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlari. – *Models and Methods in Modern Science*, 2024, № 13, 133–142. [InLibrary](#)
2. Temirova K. S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozma ijodiy kompetensiyalarini ART-pedagogika asosida shakllantirishning metodik asoslari. – *Pedagogik Mahorat*, 2025, № 6. buxdu.uz

3. Askarov B. B. Technology for Developing Design Thinking through Art Pedagogy. – *JournalNX: A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 2024, 10(10), 39-40. repo.journalnx.com
4. Babanazarova M. N., Radjabova M. A. ART Pedagogy is an Integral Part of the Educational Process. – *Conferencea*, 2024, 64–71. [Conferencea](https://www.conferencea.com)
5. Kuttibekova G. T. ART-pedagogik texnologiyalar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini estetik tarbiyalash. – Jizzax davlat pedagogika universiteti ilmiy maqolasi, 2023. jdpu.uz

Human Rights Protection in the Republic of Uzbekistan: A Legal Framework Analysis

Mukhlisa Pardaeva

muxlisa_pardaeva@mail.ru

Abstract

The protection of human rights is a fundamental principle of democratic governance and the rule of law. In the Republic of Uzbekistan, human rights protection is guaranteed through constitutional provisions, national legislation, and institutional mechanisms aligned with international standards. This article aims to analyze the legal framework for human rights protection in Uzbekistan . The study examines key laws, institutions, and enforcement mechanisms that ensure the protection of civil, political, social, and economic rights. The findings indicate that Uzbekistan has significantly strengthened its legal and institutional framework for human rights protection, although challenges remain in implementation and public legal awareness.

Keywords: Human rights protection; Republic of Uzbekistan; constitutional guarantees; national legislation; rule of law; Ombudsman institution; equality before the law; legal reform; access to justice; human rights enforcement.

1. Introduction

Human rights protection is a core obligation of modern states and a central component of legal systems worldwide. In Uzbekistan, human rights are recognized as supreme values and are legally protected by the Constitution and related laws. Since gaining independence in 1991, Uzbekistan has undertaken substantial legal reforms to align its national legislation with international human rights standards.

The Constitution of the Republic of Uzbekistan declares that the individual, their life, freedom, honor, dignity, and other inalienable rights are the highest values of society and the state. The purpose of this article is to examine how human rights are protected under Uzbekistan's legal system, focusing on constitutional guarantees, national legislation, and institutional mechanisms.

2. Methodology

This study adopts a qualitative legal analysis method. Primary sources include the Constitution of the Republic of Uzbekistan, national laws, presidential decrees, and official legal documents. Secondary sources consist of academic literature and reports related to human rights protection in Uzbekistan.

The analysis focuses on:

Constitutional provisions related to human rights

National laws regulating human rights protection

Institutional mechanisms responsible for enforcement

3. Results**3.1 Constitutional Guarantees**

The Constitution of the Republic of Uzbekistan provides a strong legal foundation for human rights protection. Chapter II of the Constitution is dedicated entirely to fundamental rights, freedoms, and duties of citizens. These include:

The right to life (Article 24)

Freedom and personal inviolability (Article 25)

Freedom of thought, speech, and belief (Article 29)

The right to education (Article 41)

The right to work and social protection (Articles 37–39)

The Constitution emphasizes equality before the law and prohibits discrimination based on gender, race, nationality, language, religion, or social origin.

This study adopts a qualitative legal analysis method. Primary sources include the Constitution of the Republic of Uzbekistan, national laws, presidential decrees, and official legal documents. Secondary sources consist of academic literature and reports related to human rights protection in Uzbekistan.

The analysis focuses on:

Constitutional provisions related to human rights

National laws regulating human rights protection

Institutional mechanisms responsible for enforcement

3.2 Legislative Framework

Uzbekistan has adopted numerous laws aimed at protecting human rights, including:

The Law “On the Commissioner of the Oliy Majlis for Human Rights (Ombudsman)”

The Law “On Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men”

The Law “On Protection of Children from Information Harmful to Their Health”

These laws strengthen legal safeguards and establish procedures for protecting vulnerable groups.

3.3 Institutional Mechanisms

Several institutions are responsible for human rights protection in Uzbekistan: The Ombudsman (Human Rights Commissioner) investigates complaints from citizens regarding violations of their rights.

Courts ensure judicial protection of rights and freedoms.

Law enforcement agencies are legally obliged to respect and protect human rights during investigations and public order activities. Recent reforms have increased transparency and accountability within these institutions.

4. Discussion

The results demonstrate that Uzbekistan has established a comprehensive legal and institutional framework for human rights protection. Constitutional guarantees and national legislation reflect international human rights principles. The creation and strengthening of institutions such as the Ombudsman indicate the state's commitment to protecting citizens' rights.

However, challenges remain in the practical implementation of these laws. Limited legal awareness among citizens, procedural delays, and enforcement gaps can weaken the effectiveness of human rights protection. Therefore, legal education, public awareness campaigns, and continued institutional reforms are essential to improve human rights enforcement.

5. Conclusion

Human rights protection in Uzbekistan is firmly grounded in constitutional and legal provisions. The country has made significant progress in developing a legal framework aligned with international standards. While the legal basis for human rights protection is strong, continued efforts are required to ensure effective implementation, institutional independence, and public access to justice. Strengthening legal literacy and monitoring mechanisms will further enhance the protection of human rights in Uzbekistan.

REFERENCES

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. (2023). Tashkent: Republic of Uzbekistan.
(Originally adopted on December 8, 1992; revised by national referendum in 2023).
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On the Commissioner of the Oliy Majlis for Human Rights (Ombudsman)".
Adopted August 27, 2004.
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men".
Adopted September 2, 2019.
4. Law of the Republic of Uzbekistan "On Guarantees of the Rights of the Child".
Adopted January 7, 2008.
5. Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. (2022).
National legislation on the protection of human rights. Tashkent.

CHALLENGES IN ENGLISH WRITING FOR UZBEK LEARNERS CAUSED BY THE ABSENCE OF GRAMMATICAL GENDER

**Namangan State University
Umarova Feruza Normamat qizi
Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna**

Abstract: This study investigates the difficulties Uzbek learners face in developing English writing skills due to the absence of grammatical gender. Uzbek does not mark gender in pronouns or nouns, while English requires correct use of he, she, and it. These structural differences often lead to pronoun errors, lack of clarity, and reduced writing fluency. The study involved intermediate-level Uzbek EFL learners and collected data through short writing tasks, paragraph exercises, and semi-structured interviews. Findings show that first language transfer causes frequent pronoun mistakes and unclear references. Two teaching methods—contrastive pronoun awareness activities and structured guided writing tasks—were found to improve learners' accuracy, clarity, and confidence in writing. Addressing grammatical gender differences directly in teaching is essential for enhancing English writing skills among Uzbek learners.

Keywords: important skills, writing, grammatical gender, pronoun errors, language transfer, EFL teaching, writing accuracy

Introduction

Writing is one of the most important skills in learning a foreign language. For Uzbek learners of English, being able to write accurately and clearly is essential for academic success and communication. However, many students face difficulties in writing English, even if they know grammar rules and vocabulary. One important reason for these difficulties is the absence of grammatical gender in the Uzbek language. Unlike English, Uzbek does not have gendered pronouns or gender agreement in nouns and adjectives. This difference can create specific challenges when learners try to write correctly in English.

In English, pronouns like he, she, and it show the gender of the subject, and sometimes adjectives or verbs are connected with gendered nouns. In Uzbek, the pronoun u can mean he, she, or it, depending on the context. Because Uzbek learners are not used to indicating gender in writing, they often make mistakes with pronouns or gender-specific words in English. For example, a learner might write "U went to the store" in English, leaving it unclear whether u refers to a male or female. These errors can affect the clarity and accuracy of written texts and make communication less effective.

Research in second language acquisition shows that learners often transfer rules from their first language into the target language. When structures in the first language do not exist in the second language, learners can experience confusion, hesitation, or repeated errors. For Uzbek learners, the lack of grammatical gender in their native language is a key factor that influences writing accuracy and fluency.

This study aims to examine the difficulties Uzbek learners face in developing English writing skills due to the absence of grammatical gender. It also seeks to explore effective teaching strategies that can help learners improve their writing accuracy, clarity, and confidence in English.

Research Methods

This study used a qualitative approach to explore the difficulties Uzbek learners face in writing English due to the absence of grammatical gender. The participants were intermediate-level Uzbek EFL students studying at a university. Data were collected through short writing tasks, paragraph composition exercises, and semi-structured interviews. During the writing tasks, students were asked to write sentences and short paragraphs that included pronouns, descriptions, and narrative content. The written texts were analyzed for errors related to gender, such as incorrect use of he, she, or it. Interviews helped to understand learners' awareness of grammatical gender and the strategies they use when writing. Classroom observations were also conducted to see how students approach writing tasks in real learning situations. This method allowed for a detailed understanding of learners' difficulties and the underlying causes.

Discussion

The findings of this study show that the absence of grammatical gender in Uzbek significantly affects learners' ability to write accurately and fluently in English. Two major writing difficulties were observed: incorrect pronoun usage and lack of clarity in gender-specific contexts. These difficulties are closely linked to first language transfer and the structural differences between Uzbek and English.

The first difficulty is incorrect or inconsistent pronoun usage. In Uzbek, the pronoun *u* can mean he, she, or it, depending on the context, and there is no gender distinction in nouns or adjectives. For example, the Uzbek sentence “*U maktabga bordi*” can be translated literally as “He/She went to school”. When writing in English, learners often produce sentences like “It went to school” or “He went to school” without clearly matching the pronoun to the intended subject. This demonstrates direct first language influence, where learners apply Uzbek pronoun rules to English writing. Ellis (1994) and Odlin (1989) explain that first language transfer is common in second language acquisition, particularly when learners' native language lacks a feature present in the target language. For Uzbek learners, the absence of grammatical gender makes it difficult to consistently choose he or she, leading to errors in written texts.

The second difficulty is lack of clarity in gender-specific contexts, which can make sentences ambiguous or confusing. In English, readers rely on pronouns and sometimes gender-specific nouns to understand who or what is being referred to. In writing tasks, learners often leave sentences like “U met her friend”, which, if translated from Uzbek without modification, may cause confusion about the subject’s gender. This problem is compounded in longer paragraphs or narratives, where multiple male and female characters are involved. According to research on cross-linguistic influence, learners struggle most when the first language does not provide cues that are obligatory in the second language (Lado, 1957; Comrie, 1989). In writing, this leads to repeated pronoun mistakes, hesitation during drafting, and a need for revision to clarify meaning.

Both difficulties also affect writing fluency and confidence. Learners may avoid using pronouns, repeat proper nouns excessively, or simplify sentences to prevent gender-related errors. For example, instead of writing “She gave him the book”, a learner might write “Maria gave John the book”, repeating names to avoid pronoun mistakes. This strategy maintains accuracy but makes writing less natural and more cumbersome. Nunan (2004) emphasizes that language learners often reduce complexity to avoid errors, which can limit expressive ability in writing tasks.

These challenges highlight the importance of explicit teaching strategies. Research suggests that learners benefit from contrastive exercises that clearly show differences between the first and target language (Lado, 1957; Ellis, 2006). By comparing Uzbek pronouns with English gendered pronouns in context, learners can develop awareness and gradually internalize correct usage. Task-based writing activities, guided practice, and feedback also help learners gain confidence while producing grammatically accurate texts.

In essence, the absence of grammatical gender in Uzbek creates specific challenges in English writing. Errors in pronoun usage and gender clarity are frequent, influenced by first language transfer, and affect both accuracy and fluency. Understanding these difficulties is essential for designing effective teaching methods that target the root causes of errors and support learners in producing clear, accurate, and confident English writing.

Teaching Methods to Overcome Writing Difficulties

Based on the observed writing difficulties, it is clear that Uzbek learners need teaching strategies that specifically address the absence of grammatical gender. General writing practice alone is often insufficient, because learners tend to transfer Uzbek pronoun rules into English without realizing the differences. This section discusses two effective methods: contrastive pronoun awareness activities and structured guided writing tasks. Both methods aim to improve accuracy, clarity, and confidence in English writing.

1. Contrastive Pronoun Awareness Activities. The first method is to use contrastive pronoun awareness activities. This approach helps learners clearly understand the structural differences between Uzbek and English pronouns. In Uzbek, the single pronoun *u* refers to he, she, or it, but English requires choosing the correct pronoun based on gender. By highlighting this contrast explicitly, learners can better understand why pronoun selection is essential in English writing.

A practical classroom activity is a pronoun matching exercise. For example, the teacher writes several Uzbek sentences on the board, such as “*U do‘stini kutdi*” (He/She waited for his/her friend). Students then rewrite the sentence in English, choosing the correct pronouns: “He waited for his friend” or “She waited for her friend”. The teacher can discuss context clues to guide the correct choice. Over time, learners begin to notice patterns and apply them more accurately in longer writing tasks.

Another activity is pronoun substitution drills. Learners receive short paragraphs in Uzbek and practice replacing *u* with the correct English pronouns when translating. This repetition strengthens awareness and reduces errors in their written work. Research on language transfer and contrastive analysis supports this approach, showing that making learners explicitly aware of structural differences decreases negative transfer (Lado, 1957; Odlin, 1989).

2. Structured Guided Writing Tasks. The second method is structured guided writing tasks, which allow learners to practice writing sentences and paragraphs with gender-specific pronouns in controlled contexts. These tasks reduce cognitive load, helping learners focus on applying correct English pronouns without being overwhelmed by content generation at the same time.

One example is a controlled narrative writing task. Students are given a story outline with male and female characters, such as: Ali met Maria. ____ gave ____ a book. ____ thanked _____. Students must complete the story using the correct pronouns: “He gave her a book. She thanked him.” This task explicitly trains learners to pay attention to gender agreement in context, gradually internalizing proper usage.

Another useful activity is peer review with guided prompts. Students exchange their written paragraphs and identify errors related to pronouns or gender clarity. Prompts like “Check if all pronouns match the correct gender” or “Rewrite unclear sentences using the correct pronouns” encourage learners to self-monitor and learn from each other. Task-based writing research suggests that guided feedback and peer interaction help learners correct errors and improve accuracy (Nunan, 2004; Ellis, 2006).

Both methods can be combined in a progressive learning sequence. First, learners participate in contrastive pronoun awareness exercises to understand structural differences. Then, they apply this knowledge in structured writing tasks with guided feedback. Over time, learners become more confident and make fewer pronoun-related errors, improving both accuracy and clarity in written English. Contrastive pronoun awareness activities and structured guided writing tasks directly target the root causes of writing difficulties for Uzbek learners. By making learners aware of cross-linguistic differences and providing controlled practice in writing, these methods help reduce first language interference, strengthen grammatical accuracy, and increase overall confidence in English writing.

Conclusion

This study examined the difficulties Uzbek learners face in developing English writing skills due to the absence of grammatical gender. The findings show that learners often make errors in pronoun usage and produce sentences that lack clarity in gender-specific contexts. These difficulties are closely linked to first language transfer, as Uzbek does not require gender distinctions in pronouns or adjectives. As a result, learners may struggle to select the correct pronouns in English, which can reduce the accuracy, fluency, and clarity of their written texts.

The study also highlighted the impact of these challenges on learners' confidence. Many students simplify their sentences, repeat proper nouns, or avoid using pronouns to prevent mistakes, which limits the natural flow and complexity of their writing. Two teaching methods were identified as particularly effective in addressing these issues. Contrastive pronoun awareness activities help learners understand the differences between Uzbek and English pronouns, while structured guided writing tasks allow controlled practice of correct pronoun usage in context. Together, these strategies support learners in internalizing English grammatical gender rules, improving both accuracy and clarity. In conclusion, directly addressing the absence of grammatical gender in teaching can significantly enhance Uzbek learners' writing skills, helping them produce more precise, clear, and confident English texts.

References

1. Amonova, S. (2025). *Grammatical interference in English language acquisition: A comparative study of Uzbek and Russian learners*. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, 3(6), 247–250.
2. Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology*. University of Chicago Press.
3. Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.

4. Lado, R. (1957). *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*. University of Michigan Press.
5. Nasir, A. R. (2025). *The effectiveness of task-based language teaching in enhancing high school students' communicative competence*. *Language Instructive Educational Research Journal*, 84.
6. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
7. Odlin, T. (1989). *Language transfer: Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge University Press.

The Impact of Syntactic Word Order Differences on the Development of English Speaking Skills among Uzbek Learners

**Namangan State University
Jamoldinova Aziza Ulugbek qizi
Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna**

Abstract: This study examines the difficulties Uzbek learners face in developing English speaking skills due to differences in syntactic word order. Uzbek follows a Subject–Object–Verb (SOV) structure, while English uses a Subject–Verb–Object (SVO) pattern. These structural differences often cause word order errors, hesitation, and reduced fluency in spoken English. Findings indicate that learners frequently transfer Uzbek syntax into English and experience cognitive load when reorganizing sentences during speech. Two teaching methods—contrastive syntax awareness activities and structured speaking tasks—were identified as effective strategies to help learners internalize English word order and improve fluency.

Keywords: Uzbek learners, English speaking skills, syntactic differences, word order, language transfer, EFL teaching, fluency

Introduction

English speaking skills are considered one of the most important parts of learning a foreign language. In Uzbekistan, English is widely taught at schools and universities, and students are expected to communicate clearly and confidently. However, many Uzbek learners face difficulties when speaking English, even if they have a good knowledge of vocabulary and grammar rules. One of the main reasons for this problem is the difference in syntactic structure between the Uzbek and English languages. Uzbek and English follow different word order patterns. English normally uses a Subject–Verb–Object structure, while Uzbek follows a Subject–Object–Verb order. Because of this difference, Uzbek learners often transfer the word order of their first language into English when speaking. This negative transfer can lead to unnatural sentences, hesitation, and reduced fluency. As a result, learners may feel less confident and avoid speaking in English.

Previous studies in second language acquisition show that first language interference plays an important role in the development of speaking skills. When learners plan their speech, they often think in their native language first and then translate their ideas into English. This process becomes more difficult when the syntactic rules of the two languages are very different.

The purpose of this study is to examine how differences in syntactic word order affect the development of English speaking skills among Uzbek learners. The study also aims to identify common speaking difficulties related to syntax and to discuss effective teaching methods that can help learners overcome these problems in the classroom.

Research Methods

This study uses a qualitative research approach to explore speaking difficulties related to syntactic word order among Uzbek learners of English. The participants were Uzbek EFL students studying at an intermediate level. Data were collected through classroom speaking tasks, short oral presentations, and semi-structured interviews. During these activities, students' speech was recorded and later analyzed. The analysis focused on word order errors, pauses, and sentence reformulation during speaking. In addition, classroom observations were conducted to understand how students respond to speaking tasks in real learning situations. Previous studies were used to support the choice of methods and to help interpret the findings. This approach allowed for a deeper understanding of learners' speaking challenges and their causes.

Discussion

Syntactic differences between Uzbek and English are one of the factors that strongly influence the speaking performance of Uzbek learners of English. Because Uzbek and English follow different word order systems, learners often transfer the structure of their first language into English during oral production. This section discusses two major speaking difficulties that arise from this contrast: incorrect word order and reduced fluency caused by syntactic planning problems.

The first major difficulty is the use of Uzbek-style word order in English sentences. Uzbek typically follows a Subject–Object–Verb (SOV) structure, where the verb is placed at the end of the sentence. For example, in Uzbek, the sentence “Men kitobni o‘qidim” literally translates as “I the book read.” This structure is grammatically correct in Uzbek but incorrect in English, which requires a Subject–Verb–Object (SVO) order: “I read the book.” During speaking tasks, many learners produced English sentences that mirrored Uzbek syntax, such as “I my homework finished” instead of “I finished my homework.” This shows direct syntactic transfer from Uzbek to English.

Previous studies on language transfer explain that learners rely more on their first language during speaking than writing because speaking happens in real time and allows less opportunity for conscious correction. In the case of Uzbek learners, the habit of placing the verb at the end is deeply rooted, and this habit appears automatically during speech. Even learners who know English grammar rules often fail to apply them correctly when speaking under time pressure. As a result, their speech

may be understandable, but it does not sound natural or fluent to native or proficient speakers.

The second major difficulty is reduced fluency caused by hesitation, pauses, and sentence reformulation. This problem is closely connected to word order differences. In Uzbek, important information often comes before the verb, while the verb closes the sentence. In English, however, the verb appears early, and the sentence continues after it. For example, the Uzbek sentence “U kecha do‘stlari bilan kinoga bordi” follows the order: He yesterday with friends to the cinema went. When Uzbek learners try to express this idea in English, they often hesitate before the verb because they are mentally reorganizing the sentence. This results in speech such as: “He... yesterday... with his friends... went... to the cinema.”

Such hesitation shows that learners are planning their sentences using Uzbek syntax and then attempting to convert them into English structure while speaking. According to cognitive models of speech production, this process increases mental effort and slows down speech. Learners may pause, repeat words, or change the sentence halfway. This was frequently observed in the collected speaking data, especially during longer responses.

These syntactic difficulties also influence learners’ confidence and speaking strategies. Many students avoided complex sentences that included time expressions, objects, or adverbial phrases. Instead, they preferred short sentences like “He went.” or “I like English.” While these sentences are grammatically correct, they limit learners’ ability to communicate detailed meaning. This avoidance behavior has been discussed in previous research, which suggests that learners simplify their speech to reduce the risk of syntactic errors and negative evaluation.

The comparison between Uzbek and English syntax clearly explains why Uzbek learners face specific speaking difficulties. The SOV structure of Uzbek conflicts with the SVO structure of English, leading to word order errors and reduced fluency. These problems are not caused by lack of knowledge alone but by deep structural differences between the two languages. Understanding this contrast is essential for developing effective teaching strategies that help learners reorganize their syntactic thinking when speaking English.

Teaching methods to overcome syntactic speaking difficulties

Based on the identified speaking difficulties, it is clear that Uzbek learners need teaching methods that directly address syntactic differences between Uzbek and English. General speaking practice alone is not enough, because learners may continue to apply Uzbek word order unconsciously. This section discusses two concrete teaching methods that can help students overcome syntactic transfer problems and develop more fluent English speaking skills.

1. Contrastive Syntax Awareness Activities. The first effective method is the use of contrastive syntax awareness activities. This method focuses on helping learners clearly see and understand the structural differences between Uzbek and English sentence order. Instead of teaching English syntax in isolation, teachers directly compare the two languages and show how meaning is organized differently. For example, a teacher can present the Uzbek sentence “Men har kuni ingliz tilini o‘rganaman” and write its literal word-by-word translation on the board: “I every day English study.” Then, the correct English sentence “I study English every day” is shown next to it. By visually comparing the two structures, students become aware that English places the verb earlier in the sentence, while Uzbek places it at the end. This comparison helps learners understand not only what is correct, but why their usual word order does not work in English. In speaking lessons, teachers can use sentence transformation tasks, where students first say a sentence in Uzbek and then immediately produce the correct English version. Over time, this practice helps learners reduce reliance on Uzbek syntax and build a new mental pattern for English sentence formation. Research in applied linguistics supports this approach, showing that contrastive analysis can reduce negative transfer when learners are made consciously aware of cross-linguistic differences. This method is especially useful at the pre-speaking stage. When students understand the structural contrast clearly, they feel more confident during speaking tasks and are less likely to hesitate before the verb. However, teachers should avoid overloading students with grammatical terminology and instead focus on clear examples and guided practice.

2. Structured Speaking Tasks with Controlled Output. The second effective method is the use of structured speaking tasks that control sentence structure while still allowing meaningful communication. Many Uzbek learners struggle during free speaking because they must plan content and syntax at the same time. Structured tasks reduce this cognitive load and allow learners to focus on correct word order.

One useful activity is sentence-building speaking tasks. For example, students are given key sentence elements such as subject, verb, object, and time expression on separate cards. A student may receive the words: I / watch / a movie / yesterday. The student must arrange them orally in the correct English order and then say the full sentence aloud: “I watched a movie yesterday.” This task directly contrasts with Uzbek order, where the time expression often appears earlier and the verb appears last.

Another effective task is guided storytelling. Students are given a simple story outline with prompts that follow English SVO order. For example: Who? → What did they do? → Where? → When? This format encourages learners to organize their speech according to English syntax rather than Uzbek patterns. Over time, repeated exposure

to this structure helps learners internalize English sentence order and speak more fluently.

Studies on task-based language teaching suggest that controlled speaking tasks help learners develop accuracy before moving to full fluency. For Uzbek learners, this step is crucial because incorrect syntax often becomes automatic if it is not addressed early. In essence, both contrastive syntax awareness activities and structured speaking tasks directly target the root cause of Uzbek learners' speaking difficulties. By helping learners notice syntactic differences and practice correct sentence order in supported speaking situations, these methods can significantly improve fluency, accuracy, and confidence in English oral communication.

Conclusion

This study examined the difficulties Uzbek learners face in developing English speaking skills due to differences in syntactic word order between Uzbek and English. The findings showed that the Subject–Object–Verb structure of Uzbek strongly influences learners' spoken English, leading to incorrect word order, hesitation, and reduced fluency. These problems are not only grammatical but also cognitive, as learners need to reorganize sentence structure while speaking.

The discussion highlighted two major teaching methods that can help address these difficulties. Contrastive syntax awareness activities allow learners to clearly understand the differences between Uzbek and English sentence structure, while structured speaking tasks provide guided practice that supports accurate and fluent speech. Together, these methods help learners reduce negative language transfer and build more automatic English sentence patterns.

Although this study focused on a limited group of learners, the findings have important implications for English language teaching in Uzbekistan. Future research could explore these methods in larger classrooms or examine their long-term effects on speaking fluency. Overall, addressing syntactic differences directly can significantly improve Uzbek learners' confidence and effectiveness in spoken English.

References

1. Amonova, S. (2025). *Grammatical interference in English language acquisition: A comparative study of Uzbek and Russian learners*. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, 3(6), 247–250.
2. Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology*. University of Chicago Press.
3. Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.

4. Lado, R. (1957). *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*. University of Michigan Press.
5. Nasir, A. R. (2025). *The effectiveness of task-based language teaching in enhancing high school students' communicative competence*. *Language Instructive Educational Research Journal*, 84.
6. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
7. Odlin, T. (1989). *Language transfer: Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge University Press.

**EFFECT OF A TETRAHYDROISOQUINOLINE DERIVATIVE ON
HEMATOLOGICAL PARAMETERS *IN VIVO*****Khamidova U.B.****Terenteva E.O.****Azimova Sh.S.**

S.Yu . Yunusov Institute of the Chemistry of Plant Substances, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Mirzo Ulugbek Str. 77, 100170, Tashkent, Uzbekistan.

umida.khamidova13@gmail.com

At present, the evaluation of the safety and efficacy of newly developed biologically active compounds is one of the most pressing issues in pharmacology and experimental medicine. In particular, studying the effects of newly synthesized compounds on hematological parameters is of great importance for assessing their potential toxicity. Isoquinoline derivatives exhibit a wide range of pharmacological activities; however, their effects on the organism have not yet been sufficiently investigated. Therefore, determining the influence of the isoquinoline derivative TGIX-Cl on the formed elements of blood is considered highly relevant.

The study was carried out *in vivo* using experimental animals. The animals were divided into three groups: an intact control group; a group treated with 1-(2'-chloro-4',5'-methylenedioxyphenyl)-6,7-dimethoxy-1,2,3,4-tetrahydroisoquinoline (TGIX-Cl) at a dose of 20 mg/kg; and a comparison group receiving the reference drug drotaverine at a dose of 20 mg/kg. Blood analyses were performed at the beginning of compound administration and on day 31 of the experiment.

The numbers of erythrocytes ($\times 10^6/\text{mm}^3$) and leukocytes ($\times 10^3/\text{mm}^3$) were determined, and the results were statistically processed and expressed as the mean $\pm$ standard error ($M \pm SE$).

According to the obtained results, at the initial stage of the experiment, animals in the TGIX-Cl-treated group exhibited a slight decrease in erythrocyte and leukocyte counts compared with the intact control group. However, these changes remained within physiological limits. By day 31 of the experiment, erythrocyte and leukocyte levels increased and approached those observed in intact animals. Similar hematological dynamics were also recorded in the drotaverine-treated group.

These findings confirm that the TGIX-Cl isoquinoline derivative does not exert a significant adverse effect on the hematological system. The results of the study demonstrate that long-term intraperitoneal administration of the TGIX-Cl compound does not negatively affect the parameters of the formed elements of blood. The stability of erythrocyte and leukocyte counts indicates the relative safety of the compound. The

obtained data allow TGIX-Cl to be considered a promising candidate for further pharmacological investigations.

**AXBOROT TEXNOLOGIYALARI O'QUV MASHG'ULOTLARIDA SUN'IY
INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI INTEGRATSIYA QILISH ORQALI
TALABALAR KREATIV FIKRLASH KOMPETENTSIYALARINI
RIVOJLANTIRISH**

**Masharipov Madiyor Palvannazirovich
Qosimova Umida Zakirdjanovna
Profuniversit axborot tizimlari va texnologiyalari
kafedrasi katta o'qituvchilari**

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalari (AT) fanini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini integratsiya qilish talabalar kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili yoritib berilgan. Ushbu maqolada SI vositalarining AT darslarida qo'llanilishi, uning kreativlikka ta'siri, amaliy misollar va O'zbekiston ta'lim islohotlari doirasidagi imkoniyatlar tahlil etiladi.
Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), axborot texnologiyalari (AT), kreativ fikrlash, ta'lim integratsiyasi, talabalar kompetensiyalari, O'zbekiston ta'lim strategiyasi.

Abstract: This scientific article highlights that the integration of artificial intelligence (AI) technologies in teaching Information Technologies (IT) in the modern education system is an important factor in developing students' creative thinking competencies. The article analyzes the application of AI tools in IT lessons, their impact on creativity, practical examples, and opportunities within the framework of education reforms in Uzbekistan.

Keywords: artificial intelligence (AI), information technologies (IT), creative thinking, educational integration, student competencies, Uzbekistan education strategy.

Аннотация: В данной научной статье освещается, что интеграция технологий искусственного интеллекта (ИИ) в преподавание предмета «Информатика» (ИТ) в современной системе образования является важным фактором развития компетенций творческого мышления у студентов. В статье анализируется применение инструментов ИИ на уроках ИТ, их влияние на креативность, практические примеры и возможности в рамках реформ образования в Узбекистане.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), информационные технологии (ИТ), творческое мышление, интеграция в образование, компетенции студентов, стратегия образования Узбекистана.

Kirish

Raqamli tamaddun va axborotlashuv arealida ro'y berayotgan eksponensial jarayonlar, global iqtisodiy raqobat ta'lim oluvchining kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun ta'limning moslashuvchan xizmatlarini taklif qilish, innovatsion tafakkur, shaxsning hayot davomida o'zini o'zi rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish, bilim konstruksiyalarini uzluksiz yangilashni taqozo etadi¹.

Raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi jadal o'zgarishlarga duch kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qaroriga asosan tasdiqlangan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi"² ta'lim sohasida SI ni joriy etishni ustuvor vazifa qilib belgilagan. Bu strategiya doirasida ta'lim muassasalarida SI vositalarini integratsiya qilish orqali talabalarda kreativ fikrlash, tanqidiy tahlil va innovatsion yechimlar topish ko'nikmalari rivojlantirilmoqda.

Axborotlashuv, raqamli tamaddun, sun'iy intellekt, kvant va kognitiv texnologiyalar, biznes-modellar, mehnat bozorida global raqobat, inson kapitali sifatiga talabning oshishi kabi jarayonlar eksponentasi jamiyat hayotining eng muhim sohalarida (ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy) tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisod shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim xizmatlarini taklif qilish, innovatsion tafakkur, ta'lim oluvchining hayot davomida o'zini o'zi rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish, bilim konstruksiyalarini uzluksiz yangilash, yangi mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, raqobatbardosh va ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlashni taqozo etadi.

Axborot texnologiyalari fanida SI integratsiyasi ayniqsa muhim, chunki bu fan dasturlash, algoritmlar va ma'lumotlar tahlilini o'z ichiga oladi – bu jarayonlar kreativlikni talab qiladi. Jahon tadqiqotlari (masalan, ScienceDirect va Springer jurnallaridagi ishlar) shuni ko'rsatadiki, generativ SI (ChatGPT, Gemini va boshqalar) talabalarda g'oyalar generatsiyasini va muammolarni ijodiy yechishni rag'batlantiradi, ammo ortiqcha qaramlik kreativlikni pasaytirishi mumkin.

Ushbu maqolada AT o'quv mashg'ulotlarida SI integratsiyasining kreativ fikrlashga ta'siri tahlil etiladi.

Adabiyotlar tahlili

¹ Xoliqova M.K "LIFELONG LEARNING – HAYOT DAVOMIDA TA'LIM PARADIGMASI KONTEKSTIDA SHAXSNING KASBIY RIVOJLANISH STRATEGIYASI" konfrensiya materiali 2021 yil

² <https://lex.uz/uz/docs/-7158604>: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.10.2024 yildagi PQ-358-son "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi"ni tasdiqlash to'g'risida qarori

Jahon tadqiqotlari SI ning ta'limdagi rolini ikki tomonlama baholaydi. Bir tomondan, generativ SI talabalarda kreativ fikrlashni oshiradi: masalan, brainstorming jarayonida yangi g'oyalar taklif etib, ijodiy yechimlarni rag'batlantiradi (USC va EdSurge tadqiqotlari). Boshqa tomondan, ortiqcha foydalanish tanqidiy fikrlash va original fikrlashni pasaytirishi mumkin (ScienceDirect, 2023).

O'zbekistonda SI ta'limda kreativlikni rivojlantirish bo'yicha ishlar boshlangan: maktabgacha va umumiy ta'limda SI asosida bolalar kreativligini rivojlantirish (Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2025), shuningdek, oliy ta'limda SI fanlarini joriy etish (Toshkent axborot texnologiyalari universiteti tajribalari).

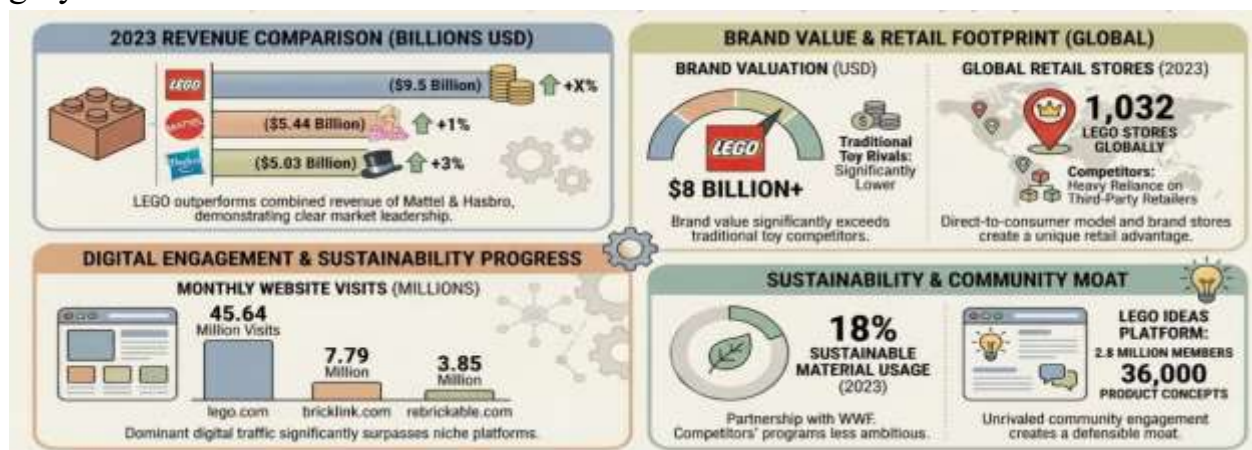
Ta'limda sun'iy intellekt integratsiyasining nazariy asoslari

Sun'iy intellekt texnologiyalarini Axborot texnologiyalari darslarida quyidagi yo'llar bilan integratsiya qilinadi:

- **Individual adaptiv ta'lim:** SI talaba bilim darajasiga mos vazifalar taklif etadi, bu ijodiy tajribalarni oshiradi.
- **G'oyalar generatsiyasi:** GitHub Copilot kabi vositalar kod yozishda yordam berib, talabalarni yangi algoritmlar yaratishga undaydi.
- **Loyiha asosidagi o'qitish (PBL):** Chat-bot yoki ma'lumotlar tahlili loyihalarida SI bilan hamkorlik kreativ muammo yechishni rivojlantiradi.

Tadqiqotlar (PMC va Springer) shuni tasdiqlaydi ki, SI foydalanish talabalarda kreativ self-efficacy ni oshiradi, ammo AI literacy (SI savodxonligi) muhim moderator hisoblanadi.

Amaliy misollar va natijalar: Sun'iy intellekt orqali biz matnli hujjatlar, jadvalli ma'lumotlar hamda taqdimotlar yaratishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali va oqilona foydalanishimiz mumkin. Misol uchun tayyorlanayotgan ma'lumotni sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib tayyorlash va undagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali biz rejalashtirilgan natijaga ko'proq va undanda yaxshiroq natijaga erishishimizda mustahkam zamin bo'ladi. Sun'iy intellekt foydalanuvchiga ko'plab g'oyalar va izchillikni taklif etadi.

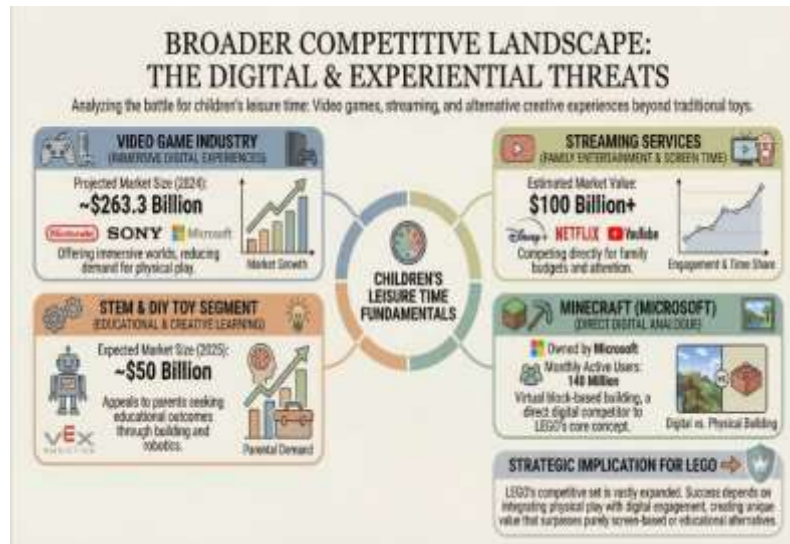
Misol tariqasida ushbi <http://kimiai> sun'iy intellektni keltirib o'tmoqchiman. Ushbu sun'iy intellekt oraqali biz tayyorlayotgan taqdimotimizni infografik shaklda mukammal tayyorlaydigan texnologiyadi.

Kling AI sun'iy intellekti va uning ta'limda qo'llanilishi

Kling AI — Xitoyning Kuaishou kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan ilg'or sun'iy intellekt

vositasi bo'lib, matn (text-to-video) yoki tasvir (image-to-video) asosida yuqori sifatli videolar generatsiya qiladi. 2024-yilda chiqarilgan bu model OpenAI'ning Sora ga raqobatchi hisoblanadi va 1080p ruxsatda 30 kadr/sekund tezlikda realistik videolar yaratadi. Hozirda global foydalanuvchilar uchun ochiq (rasmiy sayt: <https://klingai.com> yoki <https://klingai.kuaishou.com>).

Kling AI fizika qonunlariga mos harakatlar, murakkab sahnalar va tabiiy animatsiyalarni yaratishda kuchli. 2025-yil holatiga ko'ra, Kling 1.6 va 2.0 versiyalari mavjud bo'lib, video uzunligi 10 soniyadan 3 minutgacha yetkazilgan.

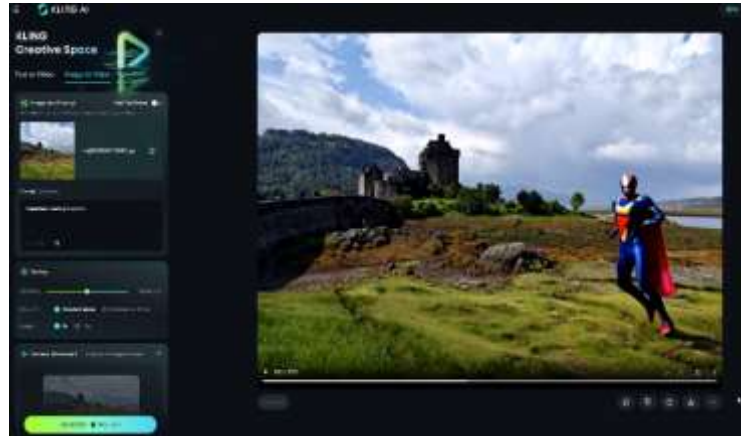
Ta'limda Kling AI dan foydalanish imkoniyatlari

Kling AI ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish uchun ajoyib vosita. O'qituvchilar va talabalar murakkab mavzularni vizual tarzda izohlash uchun undan foydalanishi mumkin:

1. **Izohlovchi videolar yaratish** — Murakkab tushunchalarni (masalan, fizika qonunlari, tarixiy voqealar, biologik jarayonlar) animatsiyali videolar orqali oddiy qilish. Masalan, "Suv aylanishi jarayoni" mavzusida matn kiritib, realistik video generatsiya qilish mumkin.

Dars materiallari va tutoriallar — O'qituvchilar darsliklarni video formatga aylantirib, talabalar e'tiborini jalb qilishi mumkin. Masalan, kimyo tajribalari yoki geografik xaritalarni jonlantirish.

2. **Talabalar loyihalari** — Talabalar o'z g'oyalarini video orqali ifodalashi, kreativlikni rivojlantirishi mumkin. Bu STEM fanlarida ayniqsa foydali.

3. **Shaxsiy va interaktiv ta'lim** — ADHD yoki disleksiya bilan og'rigan talabalar uchun moslashtirilgan vizual materiallar yaratish.

AT darslarida SI qo'llash misollari:

1. **Kodlash darslari:** Talabalar SI yordamida kod generatsiya qilib, uni ijodiy o'zgartiradi – bu mantiqiy va kreativ fikrlashni birlashtiradi.

2. **Ma'lumotlar tahlili:** SI bilan katta ma'lumotlarni tahlil qilib, yangi naqshlar topish.

3. **Multimedia loyihalar:** AI art generatorlar orqali kreativ ifoda.

O'zbekistonda "Aqlli maktab" loyihalari va "5 million sun'iy intellekt yetakchilari" dasturi bu yo'nalishni qo'llab-quvvatlamoda. Jahon tajribasiga ko'ra, SI integratsiyasi talabalarda innovatsion fikrlashni 44-57% ga oshirishi mumkin (International Journal of Vocational Education, 2024).

Muhokama va tavsiyalar

SI ning afzalliklari: samaradorlik va kreativlik oshishi. Tavsiyalar:

- SI ni yordamchi vosita sifatida ishlatish, talabalar takliflarni tanqidiy baholashi kerak.
- AI savodxonligi va etika darslarini joriy etish.
- Baholashda loyihalar va portfoliolarga urg'u berish.

Xulosa

AT o'quv mashg'ulotlarida SI integratsiyasi talabalarda kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali usuli bo'lib, O'zbekistonning 2030 strategiyasi doirasida ta'lim sifatini oshiradi. Kelajak tadqiqotlar SI ning uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-son qarori, 2024.
2. Xoliqova M.K “LIFELONG LEARNING – hayot davomida ta’lim paradigmasi kontekstida shaxsning kasbiy rivojlanish strategiyasi” konfrensiya materialli 2021 yil
3. Qodirova U. Maktabgacha ta’limda sun’iy intellekt asosida bolalarda kreativlikni rivojlantirish // Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2025.
4. How does generative artificial intelligence impact student creativity? // ScienceDirect, 2023.
5. The Usage of AI in Teaching and Students’ Creativity // PMC, 2024.
6. Embracing the future of Artificial Intelligence in the classroom // Springer, 2024.

“Challenges for Uzbek learners in acquiring the English verb ‘to be’ in present tense”

Namangan State University

Muhammadova Gulmira Abduzohidjon qizi

Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna

Abstract: This study investigates the challenges Uzbek learners face in acquiring the English verb ‘to be’, focusing on structural differences between Uzbek and English copula expression. In Uzbek, the copula is consistently marked through suffixes in first and second person forms, a long dash in third-person nouns, and morphological integration in adjectives, while negative and interrogative sentences use suffixes -mas and -mi. In contrast, English requires a separate, inflected verb that changes according to person and number. These differences often lead to errors in subject-verb agreement, omission or misuse of forms, and difficulties with negative and interrogative constructions. The study analyzes these patterns through comparative linguistic analysis and proposes targeted teaching strategies, including explicit contrastive instruction, structured drills, and contextualized communicative practice, to improve learners’ grammatical accuracy and confidence in using ‘to be’ in English.

Key terms: English copula, Uzbek learners, second language acquisition, cross-linguistic influence, grammatical errors, to be, negative and interrogative forms, pedagogical strategies.

Introduction

The English verb ‘to be’ is one of the most basic building blocks of the language. At the same time, it becomes particularly difficult for Uzbek learners due to the disparity between the two languages’ structures. In contrast to English, where ‘to be’ in present tense is always represented by a distinct verb that undergoes personal, number, and temporal changes, the copula in Uzbek is always visible, being either a morphologically attached part of the noun or adjective or a separate marker. Differences like these lead to mistakes in the form of either falling short of using the correct forms or using them incorrectly, subject-verb agreement problems, and hurdles with negation and interrogation. These challenges can slow down learners’ ability to communicate accurately and fluently in general. Thus, recognizing the reasons for these issues is an important prerequisite for successful language teaching. The current research intends to identify the precise difficulties that Uzbek students face when learning ‘to be’, conduct a linguistic root cause analysis, and suggest specific teaching methods that would enhance students’ ability and willingness to use this vital English verb.

Research methods

A comparative linguistic method was applied in this research to study the usage of the English verb 'to be' in present tense by Uzbek-speaking learners. First, the principal differences between the two languages concerning the copula in present tense and its inflectional patterns were identified through the analysis of the grammatical structures of Uzbek and English. The marking of the copula in various persons and contexts in Uzbek and the requirement in English for separate inflected forms were explained in detail. From this, common learner errors were identified, such as mistakes in subject-verb agreement, omission or wrong use of forms, and problems in negatives and questions. As evidence, learner output, textbooks, and authentic usage were reviewed. The comparative analysis gave rise to the formulation of pedagogical recommendations with careful consideration of characteristics of the learners, thereby ensuring that the suggested teaching strategies would not only be effective but also tailored to the specific structural difficulties Uzbek learners encounter at the time of 'to be' in English acquisition.

Discussion

The acquisition of the English verb 'to be' in present tense by Uzbek learners reflects significant structural challenges rooted in the differences between the two languages. In Uzbek, the copula can commonly be expressed as a suffix attached to nouns for first and second persons or a long dash in third person. For example, affirmative forms in present tense include "Men professorman" (I am a professor), "Sen professorsan" (You are a professor), "Biz professormiz" (We are professors), "Siz professorsiz" (You are professors), and "U – professor" (He/She is a professor), "Ular – professor" (They are professors) in the third person. These forms provide clear grammatical markers for the copula, which contrast sharply with English, where am, is, and are must be inserted as separate verbs. These constructions are often used as alternative structure of copula in Uzbek to that of English, however the may vary. For example, for characteristics that are expresses using adjective, or statements of location of the subject in third person, the aforementioned dash can be not placed ("Akamning uyi Toshkentda" – My brother's house is in Tashkent; "Saidaning ko'zlari nihoyatda go'zal" – Saida's eyes are very beautiful).

Negative constructions in present tense in Uzbek are usually marked with the intermediate suffix "-mas": "Men professor-mas-man" (I am not a professor). For instance, one may say "Sen professormassan" (You are not a professor), Biz professormasmiz (We are not professors), "U – professormas" (He/She is not a professor). However, some other forms in other linguistic styles also exist.

Besides, for affirmative and negative construction suffix of "-dir" can be added for extra remark. For example:

“Yodingdan chiqarma! Sen buyuklarning avlodidirsan” – Do not forget. You are descendant of the greats.

“Hamma bilsin. Dunyoning markazi Samarqanddir” – May everyone know. The center of the world is Samarkand. (The dash used for third form is omitted if suffix “-dir” is being used).

Interrogative sentences in present tense use the suffix “-mi”. This suffix is commonly, but not always and not in all linguistic styles, added after the affirmative copula suffix for first persons: “Men professormanmi?” (“Am I a professor?”), “Biz professormizmi?” (“Are we professors?”); and before the affirmative copula suffix for second person: “Sen professormisan?” (Are you a professor?), “Siz professormisizlar?” (Are you professors?). For third person, the dash is omitted even for non-adjective copulas, and the “-mi” suffix is directly incorporated: “U professormi?” (Is s/he a professor?), “Ular professormi?” (Are they professors?). These systematic markers provide native speakers with clear cues for person, number, and sentence type, but the morphological integration differs fundamentally from English, which separates the copula and relies on inversion and auxiliary forms for negatives and questions.

As a result, Uzbek learners often produce English errors such as He not happy, They is professors, or You are teacher? These errors are not due to a lack of understanding of the concept of being, but rather to direct transfer of Uzbek grammatical patterns. Learners rely on the morphological cues they know, expecting that a single suffix or marker can encode person, number, and sentence type, whereas English requires distinct syntactic processes.

The difficulties are particularly pronounced in third-person forms, where Uzbek uses the dash for noun copulas (“U – professor” (S/he is a doctor), “Namangan – gullar shahri” (Namangan is the city of flowers)), but native speaker commonly omit it for adjectives (“Mening singlim go‘zal” – “My sister is beautiful”). Learners may generalize patterns inconsistently, leading to omission or misuse of is in English. Similarly, plural subjects present challenges because Uzbek clearly marks the copula across all persons, but English demands agreement with are. Understanding these patterns highlights that errors are systematic and predictable, reflecting learners’ interlanguage development. They are not random mistakes but attempts to reconcile English forms with Uzbek cognitive and grammatical frameworks. Pedagogically, this suggests that teaching should focus on explicit comparison between Uzbek and English structures, targeted drills for all persons, and communicative exercises emphasizing correct use in affirmative, negative, and interrogative sentences. These structural differences between Uzbek and English copula expression create recurring challenges for learners. Errors in English ‘to be’ usage reflect transfer from Uzbek suffixes and markers, highlighting the need for explicit instruction, practice, and awareness-raising

exercises that help learners internalize the separate, inflected English forms while respecting their native linguistic knowledge.

Methods for combatting challenges

In helping out the Uzbek students with the English verb ‘to be’ university teachers should apply a plan which integrates explicit explanation, structured practice, and meaningful communication. The first technique is imperative comparative instruction which methodically contrasts English copulative forms with their Uzbek counterparts. The teachers can point out how the copula is morphologically represented in Uzbek for instance Men doktorman (‘I am a doctor’) and U – inson (‘He/She is a person’), and also the difference in English where the verb is separate and changes according to the person and number. This method makes students aware of the insertion of am, is, or are in English and eliminates the direct transfer of the Uzbek patterns into English sentences.

The second technique is controlled practice by means of structured drills. by means of these exercises the correct usage is reinforced because the learners have to complete gap-fill activities, transform sentences, and produce negative and interrogative forms of ‘to be’. For instance, students can practice converting Men doktorman into I am a doctor, or U – insonmas into He/She is not a person. The repeated exposure of all forms in different contexts strengthens the learners’ understanding of the subject-verb agreement and reduces the errors caused by cross-linguistic interference.

The third method is contextualized communicative activities which give learners a chance to use their grammatical knowledge in a meaningful and real-life situation. The role plays, interviews, picture descriptions, and storytelling activities not only urge the students to use am, is, and are naturally but also provide instant feedback from the teachers. Such a mix of guidance and practice not only helps the students to internalize the correct forms but also increases their confidence and promotes fluency. By integrating these three approaches—comparative explanation, structured drills, and communicative practice—university teachers can effectively address the structural challenges Uzbek learners face, ensuring accurate and confident use of the English verb ‘to be’.

References:

1. Brunetto, V., Kershaw, C., & Garraffa, M. (2023). When acquisition and aphasia converge: the case of copula omission. *Glossa: a journal of general linguistics*, 8(1).
2. Ünlü, E., & Hatipoğlu, Ç. (2012). The acquisition of the copula be in present simple tense in English by native speakers of Russian. *SYSTEM*, 40(2), 255–269.
3. Alshayban, A. S. (2012). Copula omission by EFL Arab learners. Mountain Scholar Repository.

4. Octasary, M., Sekolah Tinggi Keguruan dan Ilmu Pendidikan Abdul Mujib Laewang Dampal Selatan, & Anwar, I. W. (2021). Grammatical competence in EFL learners: A quantitative study on the misuse of 'to be' at university level. *ELS Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 8(3).
5. Pustet, R. (2003). Copulas in cross-linguistic perspective. In *Copulas: Universals in the Categorization of the Lexicon* (pp. 27–82). Oxford University Press.
6. Williams, O. (n.d.). BE-Copula and preposition omission in Somali L2 English compositions. *St. Cloud State University Repository*, Volume 12, Issue 1.

**“O‘ZBEKISTON AHOLI TURMUSH DARAJASI VA DAROMADLARI
AXAMIYATI”**

**Ma'mun universiteti PhD
Sharipova Zulayxo**

Annotatsiya (Annotation)

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida aholi turmush darajasi va daromadlarining so'nggi yillardagi holati statistik tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining “Living standards” rasmiy ma'lumotlariga tayangan holda olib borilib, aholi daromadlari hajmi va real o'sish sur'atlari, daromad manbalari tarkibi, daromadlar taqsimoti hamda ijtimoiy tengsizlik ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Shuningdek, uy xo'jaliklari tuzilishi, infratuzilma va ijtimoiy xizmatlarga kirish darajasi orqali aholi turmush sharoitlari baholangan. Tahlil natijalari aholi umumiy va real daromadlarining oshib borayotganini, mehnat daromadlari ulushi ortayotganini hamda turmush darajasi ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotganini ko'rsatadi. Biroq daromadlar taqsimotidagi notenglik, hududlararo farqlar va uy xo'jaliklari sharoitidagi tafovutlar dolzarb muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Maqolada aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar (Keywords)

Aholi turmush darajasi, aholi daromadlari, real daromad, daromad manbalari, daromadlar taqsimoti, Gini koeffitsienti, ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik, uy xo'jaliklari, O'zbekiston iqtisodiyoti.

Kirish

Aholi turmush darajasi va daromad darajasi — mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Insonlarning real daromadi, daromad manbalari tarkibi, daromadlar taqsimoti, kambag'allik darajasi kabi omillar jamiyatning farovonligini baholashda asos bo'ladi. Statistika Qo'mitasi joriy “Living standards” statistik qatorlari orqali O'zbekiston aholisi daromadlari va turmush sharoitlari bo'yicha ma'lumotlarni muntazam e'lon qiladi. Ushbu maqola, stat.uz ma'lumotlariga tayangan holda, oxirgi yillar ichida aholi daromadlari, daromad tarkibi va kambag'allik holati dinamikasini tahlil qiladi.

Daromadlar tuzilishi — asosiy daromad turi (mehnat daromadi, pensiyalar / ijtimoiy yordam, agrar/uy xo'jaligi daromadi, transferlar va boshqalar). Aholi daromadlarining tengsizlik ko'rsatkichlari — daromadlarning distiributsiyasi (quintile-guruhlar, 10 % guruhlar), Gini koeffitsienti, uy xo'jaliklari tuzilishi, hayot darajasi ko'rsatkichlari,

Internet, infratuzilma va boshqa omillar — mavjud bo‘lsa, “Living standards” bo‘yicha e‘lon qilingan ma‘lumotlar.

Tahlil usullari:

Daromad va real daromad o‘rishini o‘tgan yillar bilan taqqoslash (trend tahlil), daromad strukturasining o‘zgarishida daromad manbalarining ulushi, tengsizlik va daromad taqsimotining tahlili, Gini koeffitsienti.

Natijalar

Aholi daromadlari va real daromad o‘rish sur‘ati

2023 yil yakunlari bo‘yicha aholi jon boshiga umumiy daromad va real daromad ko‘rsatkichlari e‘lon qilingan. Daromadlarning real o‘rish sur‘ati mavjud, bu — aholining xarajatlar darajasi va inflyatsiya hisobga olingan holdagi daromad hajmining oshgani demak. Bu real o‘rish, agar mos ravishda ijtimoiy yordamlar, pensiyalar va mehnat daromadlari oshirilgan bo‘lsa — umumiy turmush darajasining yaxshilanishiga signal beradi.

Daromad manbalari tarkibi va daromad strukturasidagi o‘zgarishlar quyidagicha:

Statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, aholi daromadlari tarkibida quyidagi manbalar mavjud: mehnat daromadi, pensiya / ijtimoiy yordamlar, agrar/uy-xo‘jalik daromadi, transferlar va boshqa manbalar.

Shuningdek, so‘nggi e‘lonlarda daromadlar tarkibida mehnat daromadining ulushi oshgani aytilmoqda — bu bandlik va ish haqi darajasidagi o‘rish bilan bog‘liq.

Daromadlarning taqsimoti va ijtimoiy tengsizlik indikatorlari:

Statistika qo‘mitasi aholini daromad guruhlariga bo‘lish, daromad taqsimoti bo‘yicha hajmi va tengsizlik ko‘rsatkichi sifatida Gini koeffitsientini ham e‘lon qiladi. Bu ma‘lumotlar asosida daromad taqsimotidagi notenglik, aholining turli daromad guruhlarini holatini va kambag‘allik darajasini tahlil qilish mumkin.

Aholi turmush darajasi va uy-xo‘jaliklar sharoiti ko‘rsatkichlari:

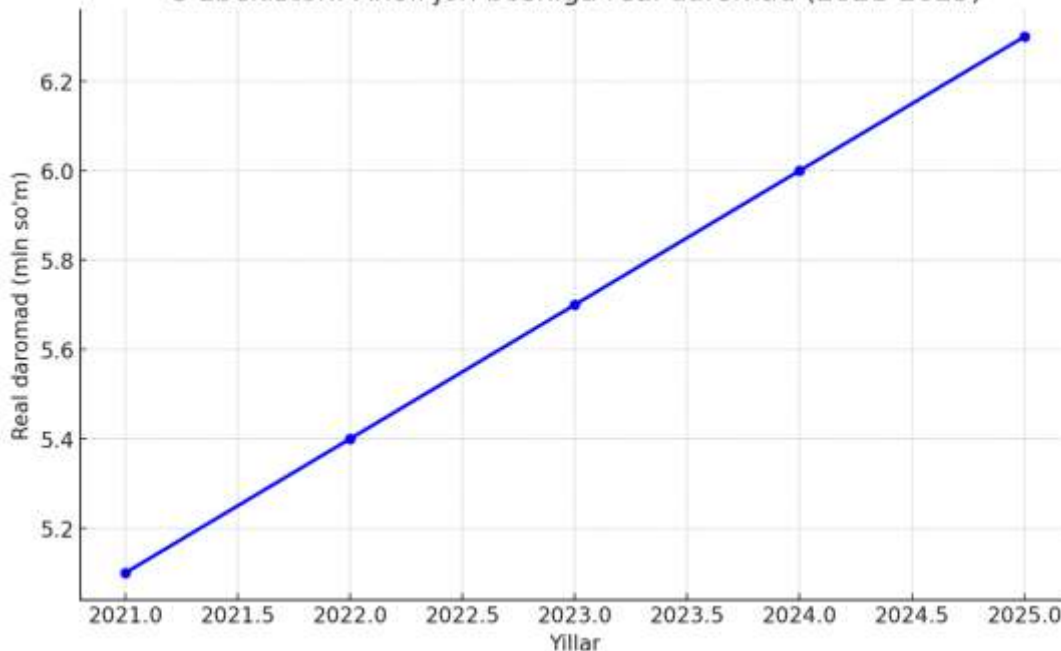
“Living standards” bo‘limida uy-xo‘jaliklar tuzilishi, ularning o‘rtacha a‘zolar soni, uy-xo‘jaliklarda internetga ulanish, kommunal va infratuzilma xizmatlari ko‘rsatilgan. Bu ko‘rsatkichlar aholi turmush sharoitlarining abstrakt emas, balki kundalik hayot sifatiga yaqin jihatlarini — qatnashini, sharoitlari va xizmatlarga ulanish darajasini ko‘rsatadi.

Muhokama (Discussion)

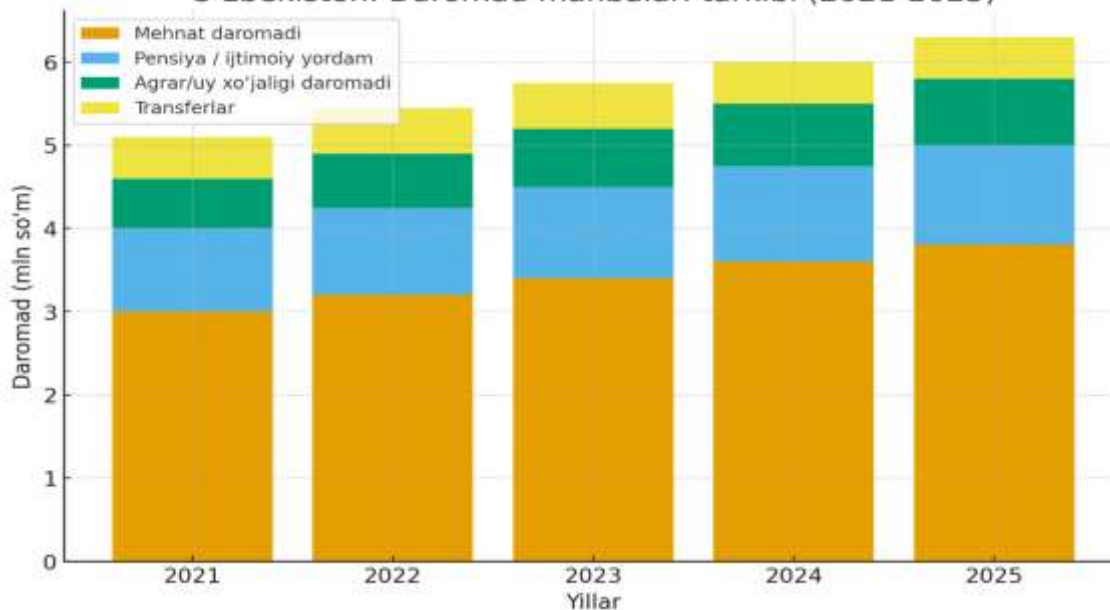
Statistika ma‘lumotlari ko‘rsatadiki, oxirgi yillarda aholi daromadlari va real umumiy daromad o‘rishi kuzatilmoqda — bu mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va daromad darajasining oshishiga dalolat. Daromadlar tarkibida mehnat daromadlarining ulushi oshishi — bandlik darajasi va ish haqi daromadlarining yaxshilanishini aks ettiradi. Bu ayniqsa shaharlarda va rivojlangan hududlarda sezilarli bo‘lishi mumkin.

Biroq, daromad taqsimoti va tengsizlik ko'rsatkichlari (quintile guruhlar, Gini) e'lon qilinishi, ya'ni statistik tahlil mavjudligi — bu muhim, chunki daromadlar va boylik taqsimotidagi faktlar ijtimoiy adolat va muvozanatni baholash imkonini beradi. Uy-xo'jaliklar sharoiti va hayot darajasi ko'rsatkichlari (uy-sharoit, internet, xizmatlarga kira olish) — nafaqat daromad, balki real hayot sifatini ham tushunish imkonini beradi. Agar daromad oshgan bo'lsa, lekin infratuzilma / xizmatlarga ulanish darajasi past bo'lsa — hayot sifati o'shmaydi.

O'zbekiston: Aholi jon boshiga real daromad (2021-2025)

O'zbekiston: Daromad manbalari tarkibi (2021-2025)

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi Milliy statika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston aholisining daromadlari va turmush darajasi bo'yicha statistik holat ijobiy tomonga o'zgarimoqda: umumiy va real daromadlar oshmoqda, mehnat daromadi ulushi ortmoqda, hayot sifatini ko'rsatuvchi infratuzilma va ijtimoiy sharoatlar statistika bazasida hisobga olinmoqda. Biroq, daromad taqsimoti va tengsizlik ko'rsatkichlari, mintaqaviy farqlar va uy xo'jaliklar sharoitidagi tafovutlar ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Shu ma'noda, kelajakda turmush darajasi va daromadlar tahlilini chuqurlashtirish, hududiy va ijtimoiy guruhlar kesimida analizlarni kengaytirish foydali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statika qo'mitasi "Living standards" ma'lumotlari
2. Sherjanov, S. (2022). O'zbekiston aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(13), 132-138.
3. **O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi**

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SANOAT TARAQQIYOTI VA STRUKTURAVIY O‘ZGARISHLAR

**Ma‘mun universiteti iqtisodiyot kafedrasi PhD, Datsenti
Niyozmetov Doniyor**

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida sanoat tarmog‘ining 2019–2024 yillardagi rivojlanish tendensiyalari rasmiy statistik ma‘lumotlar asosida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot Statistika agentligining “Industry-2” bo‘limida e‘lon qilingan sanoat mahsulotlari hajmi, o‘shish sur‘atlari hamda tarmoqlar bo‘yicha struktura ko‘rsatkichlariga asoslanadi. Tahlil natijalari sanoat ishlab chiqarishida barqaror o‘shish mavjudligini, biroq yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushining nisbatan pastligini ko‘rsatadi.

Аннотация. В статье проводится научный анализ развития промышленного сектора Республики Узбекистан за 2019–2024 годы на основе официальных статистических данных Агентства по статистике. Используются показатели объема промышленного производства, темпов роста и отраслевой структуры раздела «Industry-2». Результаты свидетельствуют об устойчивом росте промышленности при сохраняющемся преобладании низко- и среднетехнологичных отраслей.

Annotation. This article provides a scientific analysis of the development of Uzbekistan’s industrial sector from 2019 to 2024 based on official statistical data from the Statistics Agency. The study relies on data from the “Industry-2” section, including industrial output volume, growth rates, and sectoral structure. The results indicate steady industrial growth, while revealing the relatively low share of high-technology industries.

Kalit so‘zlar: sanoat, sanoat mahsuloti, ishlab chiqarish, strukturaviy tahlil, Stat.uz, O‘zbekiston.

Ключевые слова: промышленность, промышленное производство, структурный анализ, официальная статистика, Узбекистан.

Keywords: industry, industrial production, structural analysis, official statistics, Uzbekistan.

Kirish (introduction)

Sanoat tarmog‘i har qanday milliy iqtisodiyotda barqaror iqtisodiy o‘shish, bandlikni ta‘minlash va eksport salohiyatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar va investitsiya siyosati sanoat sektorining jadal rivojlanishiga zamin yaratdi.

Statistika agentligi tomonidan e'lon qilinayotgan **“Industry-2” rasmiy ma'lumotlari** sanoatning real holatini, dinamikasini va tarkibiy o'zgarishlarini ilmiy tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababli, mazkur tadqiqotda 2019–2024 yillar oralig'ida sanoat mahsuloti hajmining o'sishi va tarmoqlar bo'yicha tarkibiy siljishlar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — O'zbekiston sanoatining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va mavjud strukturaviy muammolar bo'yicha ilmiy xulosalar berishdir.

Tadqiqot metodologiyasi (methods)

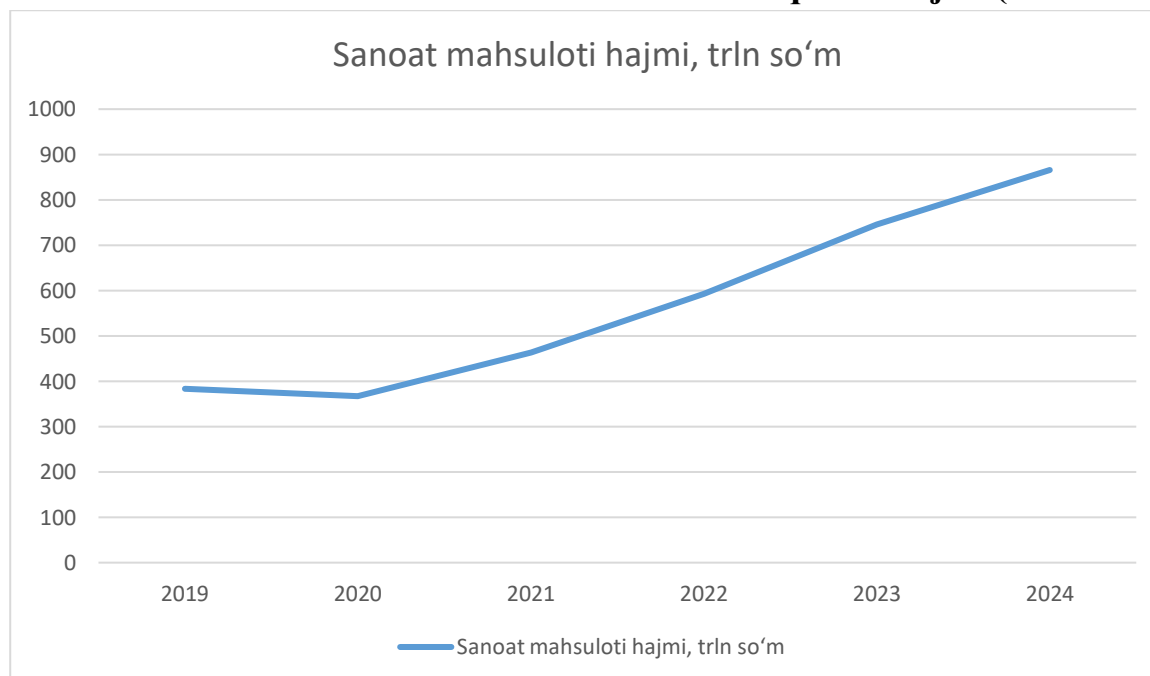
Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

- rasmiy statistik ma'lumotlarni yig'ish va tizimlashtirish;
- statistik va taqqoslama tahlil;
- sanoat tarkibini strukturaviy tahlil qilish;
- yilma-yil dinamik qiyoslash.

Tadqiqot natijalari (Results)

1-jadval.

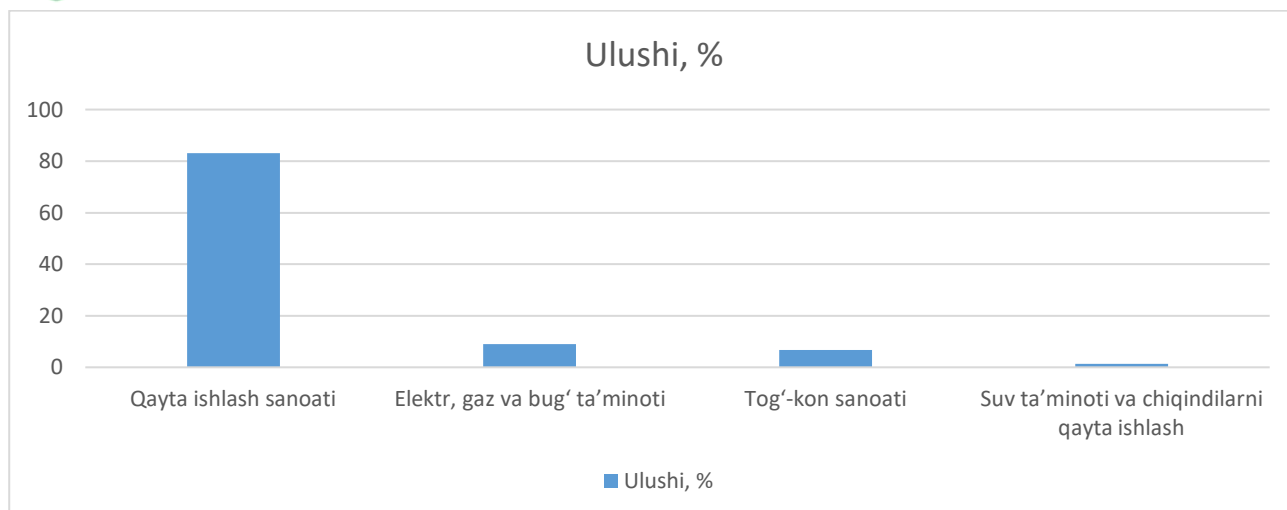
O'zbekistonda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (2019–2024 yy.)

O'zbekistonda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2019 yilda 383,2 trln so'mni tashkil qilgan bo'lib, 2020 yilda esa 367,1 trln so'mni tashkil qilgan. 2020 yilda pandemiya ta'siri sababli sanoat o'sishi sekinlashgan, biroq keyingi yillarda barqaror ijobiy dinamika tiklangan. 2021 yilda 463,3 trln so'mni tashkil qilgan bo'lib, shu ko'rsatkich 2022 yilga kelib 129,3 trln so'mga o'sgan, ya'ni 592,6 trln so'mni tashkil qilgan. 2023 yilga kelib esa 746,1 trln so'mni tashkil qilgan, 2024 yilda esa 865,8 trln so'mni tashkil qilgan, ya'ni 2021 yildan buyon 402,5 trln so'mga o'sigan.

2-jadval.

2024 yilda sanoat tarmoqlarining umumiy sanoat hajmidagi ulushi

2024 yilda O'zbekiston sanoat tarmoqlari tarkibida qayta ishlash sanoati yetakchi o'rinni egallab, umumiy sanoat hajmining **83,0 %** ini tashkil etgan. Bu ko'rsatkich mamlakat sanoatining asosiy qismi qayta ishlash tarmog'iga to'g'ri kelayotganini bildiradi. Elektr, gaz va bug' bilan ta'minlash tarmog'i sanoat tarkibida **8,9 %** ulushga ega bo'lib, energetika infratuzilmasining iqtisodiyotdagi o'rnini ko'rsatadi. Tog'-kon sanoatining ulushi **6,7 %** ni tashkil etgan. Ushbu tarmoq xomashyo qazib olish va sanoatning boshqa yo'nalishlarini resurs bilan ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Suv ta'minoti va chiqindilarni qayta ishlash tarmog'i esa sanoat tarkibida **1,4 %** ulush bilan eng kichik segmentni tashkil etadi. Bu tarmoq ekologik xavfsizlik va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha muhim vazifalarni bajaradi.

Fikr va mulohazalar (discussion)

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sanoati so'nggi yillarda barqaror o'sish bosqichiga kirgan. Sanoat mahsulotlari hajmining yilma-yil oshib borishi iqtisodiy islohotlar samaradorligidan dalolat beradi. Biroq sanoat strukturasi **past va o'rta texnologiyali tarmoqlar ustunligi** saqlanib qolmoqda. Bu esa qisqa muddatda ishlab chiqarish hajmini oshirishga yordam bersa-da, uzoq muddatli raqobatbardoshlik nuqtayi nazaridan cheklov bo'lib qolmoqda. Yuqori texnologiyali tarmoqlar ulushining pastligi sanoatni chuqur modernizatsiya qilish, innovatsion ishlab chiqarishlarni qo'llab-quvvatlash va ilmiy-texnik salohiyatni kuchaytirishni talab etadi.

Xulosa (conclusion)

Stat.uz "Industry-2" bo'limi ma'lumotlari asosida o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, 2019–2024 yillarda O'zbekiston sanoati barqaror rivojlanish yo'liga chiqqan. Shu bilan birga, sanoat tarkibini yuqori qo'shilgan qiymatga ega, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan tarmoqlar hisobiga diversifikatsiya qilish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Mazkur ilmiy tahlil natijalari sanoat siyosatini takomillashtirish va iqtisodiy strategiya ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi “Industry-2” bo‘limi ma’lumotlari
2. Ниязметов, Д. (2024). ПРОБЛЕМЫ БАНКОВ С ОПЕРАЦИЯМИ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ. Экономическое развитие и анализ, 2(10), 159-165.
3. Akhmedova, D. K. K. (2023). Digitalization of retail lending practice in commercial banks of the republic of Uzbekistan. Frontline Marketing. Management and Economics Journal, 3(05), 25-32.
4. Шержонов, Ш. (2023). ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ТИЗИМИНИ ЯХШИЛАШДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИ НАТИЖАВИЙЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 1(6), 261-269.
5. Sherjanov, S. (2022). O‘zbekiston aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(13), 132-138.

YOSHLAR MA'NAVIYATINI YUKSALTIRISHDA PEDAGOGIK- PSIXOLOGIYANING O'RNI

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari
Jo'rayeva Nilufar Tog'aynazar qizi
Tojiyeva Mahliyo Rustam qizi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizning kelajagi bo'lmish yoshlarni ma'naviyaxloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirish. Mamlakatimiz oldida turgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'rifiy vazifalarni hal etishda ta'lim, ma'naviyatni tarbiyalash va rivojlantirish muammolariga alohida e'tibor berilayotganiga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: yoshlar, ma'naviyat, ta'lim, tarbiya, odob, axloq, pedagog, ilmiy faoliyat, strategiya, axloqiy tarbiya

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi, insoniyat fan o'qi atrofida aylanayotgandek go'yo. Jahonning yetakchi davlatlarida ta'limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilanishi ham bejiz emas. Negaki, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Amalga oshirilayotgan islohotlarning, avvalo, maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidan boshlanishi globallashuv jarayonida bolalar tarbiyasida eng asosiy bo'g'in hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining jamiyatimiz hayotidagi o'rni va ahamiyati beqiyosligini nazarda tutadi. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat [2].

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi.

Rus pedagog olimi I.P.Podlasiy (axloqiy) tarbiyani umumiy falsafiy nuqtayi nazardan insonning hayotiy shart-sharoitlarga moslashuvi, ijtimoiy tomondan katta avlod hayotiy va axloqiy tajribalarini yosh avlodga o'tkazishi, pedagogik jihatdan keng ma'noda insonga barcha ta'sirlar jarayoni va uning natijasi, tor ma'noda o'quv-tarbiya muassasalarida amalga oshiriluvchi tarbiyachilar tomonidan maxsus tashkil etilgan, aniq maqsadga yo'naltirilgan va tarbiyalanuvchilarda belgilangan sifat-fazilatlarni shakllantiradigan boshqariluvchi jamoaviy o'zaro harakat, amaliy nuqtayi nazardan aniq tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyat

(tarbiyachilar, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, yetakchilar hamkorligida) jarayoni va natijasi deb izohlaydi.

Shuningdek, taniqli rus pedagogi G.M.Kodjasparova tarbiya kategoriyasiga ikki yo'nalishda yondashadi:

- birinchidan, tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida "yangi avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlash maqsadida ularga ijtimoiy-tarixiy tajribalarni o'tkazish jarayoni bo'lsa,
- ikkinchidan, pedagogik hodisa sifatida insonga mavjud madaniyatni o'zlashtirishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan va rejalashtirilgan (uzluksiz) sharoit yaratish", deb izohlaydi.

Bu tarbiya maxsus tarbiya muassasalarida, oila, maktab, maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida, bolalar va o'smirlar birlashmalarida, turar joylardagi klublar singari muassasalarda amalga oshiriladi.

Tarbiya-muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tamonlama o'stirish, uning ongi, xulq atvori va dunyoqarashini tarkib topdirish jarayonidir. Inson har doim insoniylik qobiliyatini saqlash uchun tarbiya masalasi katta ro'l o'ynaydi. Tarbiyaning bir necha qismlari mavjuddir. Oila tarbiyasi, jamiyat tarbiyasi, maktab tarbiyasi va hokozalar.

Bugungi kunda yoshlar masalasi katta ro'l o'ynamoqda. Zamon misoli shiddat ila rivojlanayotgan bir paytda ularning tarbiyasi ham rivojlanib bormoqda. Tarbiyani ham rivojlantirish uchun oilaning ro'li katta hisoblanadi. Oilada ota-onaning o'z farzandiga beradigan to'g'ri tarbiyasi bu farzand uchun butun hayoti davomida qo'l bo'ladi. Hadislarda kelishicha ota-onaning farzand uchun beradigan eng katta sovg'asi bu odob-axloqi ya'ni tarbiyasi hisoblanadi. Bir bolaga yetti mahalla ota-ona deganidek bola tarbiyasida jamiyat o'rni ham juda katta, sababi yoshlarning hayot yo'li faqat uyda mas, balki mahalla, ko'cha, maktab va hokozalarda ko'p bo'ladi, ko'cha madaniyati, jamiyat madaniyatini bilishi shu atrofidagi odamlarga bog'liq.[4] Ta'lim-o'quvchilarning nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalari bilan qurollantirishi, kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'sdirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Yoshlar ta'limni ko'pincha maktablarda egallagan bilimlardek, boshqa bilim mashqlarida egallashmasa kerak. Sababi psixologlarimiz aytganidek inson umridagi qiladigan deyarli barcha ishlarning hammasini maktab va maktabdan kichik davrda maqsad qo'ygan holatda egallar ekan.

Ta'limni egallash jarayonida yoshlarimiz turli xil bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirmoqda. Buning samarasi o'laroq yurtimizda yaratilayotgan keng ko'lamli islohadlar buning yaqqol dalili sifatida aytishimiz mumkun.[3] Ta'lim va tarbiya har doim bir-biriga bog'liq yani bog'langan holda bo'ladi. Sababi har bir o'smir yosh avlodda psixik jihatdan o'zgarishlar bo'lib turadi, ularni biz insoniyatni davrlashtirish

muammosi orqali bilamiz. Shu jihatlarni ijobiy hal etish uchun, albatta ham ta'limning ham tarbiyaning o'rnini bor deb aytishimiz mumkin. Zero ta'lim va tarbiya qadim, bundan bir necha ming yillar avval ham ilk sivilizatsiya davrida taroqqiyot etgan.

Bugungi kunda yoshlarimiz har bir sohada o'zlarini dunyoga tanitayotganini ko'rib, ham ta'limning ham tarbiyaning mevasi sifatida aytishimiz mumkin. Zero bilimli avlodni, ziyoli barkamol shaxsni albatta buyuk pedagog kadrlar tayyorlab chiqarishi bilan mehnati naqadar taqsiqga sazovarliligini aytish mumkin. Shunday ekan ta'lim tarbiya shu yetuk pedagoglar tomonidan mahorat ila tushuntiriladi, uqdiriladi. Yangi O'zbekiston, yoshlarining ma'naviyatini kamol topishida ta'lim tarbiya uyg'unligi mashaqqatli kasb egalari ustoz va murabbiylari yetuk pedagoglar tomonidan maroq ila amalga oshirilmoqda.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-iyundagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
2. Psixologiya va pedagogikaning ensiklopedik lug'ati. Saratov: Saratov davlat ijtimoiy-iqtisodiy universiteti, 2013. – 322-bet.
3. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2023, [1/12/1]jissn 2181-7324.

PSIXOLOGIK XIZMATGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari.

Niyazova Maftuna O'baydulloevna

Usmonov Bobur Maxmatqobul o'g'li.

Anatatsiya: PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA, tuman xalq ta'limi qoshidagi tashhis markazi, . «Qiz bolani o'qitgan davlat butun jamiyatni o'qitgan bo'ladi», inklyuziv ta'lim.

XXI asr kishisi uchun eng zarur bo'lgan "4K" ko'nikmasi bo'yicha ishlab chiqilgan (kritik fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya). Ya'ni, bu o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi. Yangi darsliklarni tayyorlashda PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA kabi xalqaro dasturlardagi namunaviy vazifalar asos qilib olingan. Darslik bilan birga mashg'ulot daftarlari, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar ham chop etilgan. Shuningdek, bu tizimga Estudy elektron ta'lim platformasi integratsiya qilingan. Undan dars paytida ham, bo'sh vaqtda ham foydalanish mumkin. Prezident yangi darsliklar bilan tanishib, ularning mazmuni yuzasidan tavsiyalar berdi.

– Dunyo pedagoglari tajribasidan foydalangan yaxshi. Shu bilan birga, darsliklarda milliy g'oya, ajdodlarimiz merosi ham bo'lishi kerak. Masalan, jadid bobolarimiz ta'lim bo'yicha qancha ishlar qilgan. Yaqinda Elbekni o'qidim. «Qiz bolani o'qitgan davlat butun jamiyatni o'qitgan bo'ladi» deb yozgan ekan. Bizning darsliklarimizda bunday gaplar yo'q-ku. Nima demoqchiman? Yangi darsliklarni shunday mukammal tayyorlash kerakki, keyinchalik bunga yana qaytmaylik. Bugungi ta'lim qirq yildan keyin biz haqimizda so'zlaydi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Darsliklarni amalda tatbiq qilish masalasiga ham to'xtalib o'tildi. Mazkur yangi darsliklar xalqaro ekspertizadan o'tkazilib, poytaxtimizdagi 134-maktabda sinab ko'rildi. Birlamchi natijalarga ko'ra, ular asosida o'qitilgan o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi 88 foizni tashkil etdi. Amaldagi dastur bo'yicha esa bu 67 foiz, xolos. Ko'rgazmada mazkur darslik sinovdan o'tkazilgan boshlang'ich sinf darsi namoyish etildi. Bu maktabda inklyuziv ta'lim tizimi asosida alohida ehtiyoji bor o'quvchilar ham barcha bolalar bilan birga saboq olmoqda.

Bugungi kunda ko'pchilik umumiy o'rta ta'lim maktablari o'zining psixologlariga ega. Biroq shunga qaramay direktor va o'qituvchilar ko'pincha psixologning qo'lidan nima kelishi mumkinligini yaxshi tasavvur etolmaydilar. Ularga psixolog hamma muammolarini bir zumda hal qilib beradigandek tuyuladi. Ammo psixologning

maktabda ish boshlaganidan keyin maktabda tashqi jihatdan hech narsa o'zgarmaganini ko'rishgach, ularda «Maktab psixologining o'zi nima keragi bor?» degan tipdagi savollar tug'iladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, maktabdagi amaliy ish uchun psixolog o'rgangan nazariy bilimlar yetmay qoladi. Maktabga kelib qolgach, psixologlar ko'pincha amaliyotning ular oldiga qo'ygan muammolaridan dovdirab qoladilar. Shunday ahvolga tushib qolmasligi uchun psixolog avvalo maktabga nima maqsadda borayotganligini aniqlashtirib olishi kerak. Psixologik xizmatning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, psixolog umumiy o'rta ta'lim maktabida quyidagi vazifalarni bajarishi talab etiladi:

1. Bolalarning har-bir yosh bosqichida shaxs sifatida va intellektual jihatdan to'laqonli rivojlanishini ta'minlash, ularda o'z-o'zini tarbiyalash va rivojlantirish qobiliyatini shakllantirish;
2. Har bir bolaga individual yondashuvni va uning psixologik- pedagogik o'rganilishini taminlash;
3. Bolaning intellektual jihatdan va shaxs sifatida rivojlanish jarayonida yuz berishi mumkin bo'lgan chetga chiqishlarni profilaktika qilish.

Shunday qilib, psixolog maktabga avvalo bolalar uchun keladi. Lekin bu psixolog o'qituvchilar bilan ishlamaydi, degani emas.

Psixolog maktabda yengib o'tishi kerak bo'lgan birinchi to'siq - bu maktabning pedagogik jamoasiga qo'shila olishdir. Bordi-yu, psixolog bu murakkab organizmga qo'shilib keta olmasa, o'z ishida muvaffaqiyatga erishishi dargumondir.

Psixolog adaptatsion davrining qiyin kechishiga bir necha omil sabab bo'ladi. Ko'pincha o'qituvchilar psixologni bolalarni qanday qilib tarbiyalashni, qanday yashashni o'rgatuvchi inson sifatida ko'rib, dastlabki kezlardayoq unga nisbatan salbiy ustanovkani shakllantirib oladilar. O'z-o'ziga ishonchi sust bo'lgan o'qituvchilar psixologni go'yo uning kamchiliklarini oshkor etuvchi shaxs sifatida idrok etib, uni qandaydir inspektor sifatida qabul qiladilar. Bular esa psixologning maktab sharoitiga tez ko'nikib, maktab hayotiga chuqur singib ketishga halaqit beradi.

Buning oldini olish uchun psixolog o'qituvchilar bilan o'zaro teng munosabatlarga kirishishi, ikkala taraf ham o'zini bilag'on qilib ko'rsatmasligi, eng muhimi bir-birini raqib deb hisoblamasligi zarur. Shunga erishish kerak-ki, o'qituvchilar psixologni ularga yordam bera oladigan boshqa mutaxassis sifatida qabul qilsinlar.

Maktabdagi ilk qadamlardan oq psixolog ma'muriyatga ularning faoliyat doirasiga nimalar kirmasligini, mo'jizalar ko'rsatish uning qo'lidan kelmasligini tushuntirishi lozim. O'qituvchi bilan bo'lgan suhbatda u yoki bu bolaning muammosi psixologik muammo bo'lmagani uchun u bo'yicha hech narsa qila olmasligini tan olishdan qo'rqmaslik kerak. Dastlabki qadamlarni qo'yishda ota-onalar bilan aloqa o'rnatish juda muhim. Dastlabki aloqa ixtiyoriy xarakterda bo'lishi va o'zi murojaat qilgan ota-

onalar bilan amalga oshirilishi kerak. Buning uchun psixolog alohida kun va soatlarni ajratishi lozim.

Demak, umumiy o'rta ta'lim maktabida ishni boshlashdan avval psixolog:

1. O'zining pedagoglar jamoasi va maktab ma'muriyati bilan bo'lgan munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishi.
2. O'z ishining asosiy maqsadi - bu bolaning optimal rivojlanishini ta'minlash ekanini doim yodda saqlashi.
3. O'zining faoliyatida profilaktik ishga u bilan bevosita bog'liq bo'lgan diagnostik va rivojlantiruvchi ishga alohida e'tibor bilan qarashi (axir kasalni tuzatgandan uning oldini olgan ma'qulroq- da) lozim bo'ladi.

Quyidagilar psixologik xizmatning asosiy vazifalari hisoblanadi:

Maktablarda psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish ishlarini sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarda kasb-hunarga yo'naltirish:

O'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida kasb-hunarni to'g'ri tanlashtirishga ko'maklashish;

turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihat-dan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy rivojlanishida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;

o'quvchilar ta'lim dargohining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korreksiyalash ularni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni taslikil etish va amalga oshirish;

pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash jamoa a'zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;

iste'dodli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

axborot-psixologik xurujlarning xavfi, internet jahon axborot tarmog'ining salbiy ta'siri, o'quvchilar tarbiyasiga xavf solayotgan "ommaviy madaniyat"ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish;

pedagog xodimlar, tarbiyalanuvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko'maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta'minlash.

Psixolog o'zining inson xulq atvori va psixik faoliyati, psixik taraqqiyotning yosh qonuniyatlari xaqidagi kasbiy bilimlariga, ularning o'quvchilar va kattalar, tengdoshlari bilan o'zaro munosabat xususiyatlariga, o'quv -tarbiya jarayonini tashkil

etishga bog'liqligiga tayanib, bolaga individual yondashuv imkoniyatlarini ta'minlaydi, uning qobiliyatlarini aniqlaydi, normadan chetlashishlarning bo'lishi mumkin bo'lgan sabablarini psixologik-pedagogik korreksiya qilish yo'llarini aniqlaydi. Bu bilan psixologik xizmat maktabda o'quv tarbiya ishining mahsuldorligini oshirishga, ijodiy faol shaxsni shakllantirishga imkon beradi.

Psixologik xizmat uch asosiy bo'g'indan tuzilgan:

- 1) Aniq o'quv muammosida ishlaydigan bolalar amaliy psixologi,
 - 2) Tuman xalq ta'limi qoshidagi tashhis markazi.
 - 3) Respublika kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazi.
- O'zbekiston ta'lim muassasalarida psixologik xizmat quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Psixologik tashviqot.
2. Psixologik profilaktika.
3. Psixologik maslahat.
4. Psixologik-pedagogik konsilium.
5. Diagnostik-korreksion ishlar.

Maktablarda psixologik xizmatni samarali amalga oshirish o'quvchilarni kelgusida ruhiy va ma'naviy rivojlanishiga munosib hissa qo'shadi. Ayniqsa, o'smirlar va o'spirinlarda bo'ladigan jismoniy va fiziologik o'zgarishlar ularning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. O'quvchilar o'zlari buni anglab yetishga qiynaladilar. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Shu sababli bizda o'g'il va qizlarni 10-11 dan 14-15 yoshigacha o'smirlilik yoshida deb hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti singari maktablarda ham psixologik xizmatni samarali tashkil etish uchun to'g'ri bo'layotgan omillar bor. Masalan, maktab fanlariga psixologiyaga oid fan kiritilmagan yoki psixolog uchun alohida soat ajratilmagan. Shuning uchun psixolog psixodiagnostik ishlarni amalga oshirishda, psixologik trening mashg'ulotlarni o'tishda qaysidir fan mashg'ulotini buzishga majbur bo'ladi. Maktabda qarama-qarshi jins vakillari bilan psixologik maslahat ishlarini olib borish ham murakkablik tug'diradi. Ayniqsa, psixolog erkak kishi bo'lsa, o'quvchi qizlar o'z muammolarini aytgani qiynaladilar. Ko'p holatlarda esa aytmaydilar ham.

Har qanday muammoni qisqa vaqt ichida bolaga azob-uqubat va og'riq keltirmasdan ilgari hal qilish, yuzaga kelgan muammolarni ota-onalarga yetkazish va hamkorlikda ish olib borishdir. Shunda xamma narsani ijobiy hal qilsa bo'ladi.

Xulosa: Yangi O'zbekiston barpo etilayotgan bir davrda har bir kichik yoshdagi bolaga, bog'cha tarbiyalanuvchisiga, maktab o'quvchisiga e'tibor qaratish muhim vazifadir. Ularning arziymasdek ko'ringan kichik xatti- harakatlari, qaysarlik yoki

erkaliklari yo bo'lmasa o'zlariga xos bo'lgan araz-ginalariga ota-onalari, tarbiyachi yoki o'qituvchilari, ta'lim muassasasiga biriktirilgan psixologlar tomonidan o'z vaqtida yetarlicha e'tibor qaratilmasa, bular bola ruhiyatining sinishiga, ularning psixikasida o'zgarishlar bo'lishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
2. Mardonov, E. (2023). O'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
3. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.

O'QUVCHILAR VA OTA-ONALAR UCHUN PSIXOLOGIK MASLAHATNI TASHKIL ETISH

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari.

Ismoilova Naima Musurmonovna

Bekmurotova Zulfiya Berdimurotovna.

Ma'lumki, psixologiya fani shaxsdagi psixik holatlar, psixik faktlar, psixikaning namoyon bo'lishi va taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rganadi. Insonni taraqqiyotga boshlovchi to'rt omil mavjud, ular irsiyat, muhit, ta'lim-tarbiya va shaxsning o'z faolligi bo'lib hisoblanadi.

Ontogenezdagi shaxsning chaqaloqlik, go'daklik, maktabgacha yosh davri, kichik maktab yoshi, o'smirlik va o'spirinlik kabi yosh davrlaridagi psixologik muammolar, hozirgi psixologik tadqiqotlarda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bizningcha, psixologik maslahat berish sohasidagi insonlar: psixolog, o'qituvchi, bo'lim mudiri hamda tarbiyaviy ishlarni tashkil qiluvchilar ham ma'lum darajada psixologik maslahat ilmidan xabardor bo'lishlari lozim. Ushbu sanab o'tilgan kasb egalari individual xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladigan turli yoshdagi bolalar

bilan ishlaydilar. Har bir bola faqat o'ziga xos bilish psixik jarayonlari, ya'ni sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvurlar hamda individual-psixologik xususiyatlar xarakter, temperament, kobiliyat, emotsional-irodaviy soha hissiyot, emotsiya, irodaviy xulq atvor xususiyatlari kabilarga ega bo'ladi.

Ma'lum yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilmay turib, ularga maqsadga muvofiq ravishda ta'lim va tarbiya berib bo'lmaydi. Bolaning har bir yoshi o'z qiyinchiliklariga ega bo'ladi va o'ziga nisbatan maxsus munosabatda bo'lishini talab qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan psixologik jihatdan to'g'ri keladigan va yaroqli bo'lgan usul ko'pincha o'smirlarga nisbatan yaroqsiz va xato bo'lishi mumkin. O'qituvchining bilishi mutloqo zarur bo'lgan individual farqlar bitta yosh doirasida nihoyat darajada katta bo'ladi.

Psixologik maslahat berishda individual munosabatda bo'lishning asosiy sharti bu, tarbiyachining o'z tarbiyalanuvchisining sezgisi, idroki, diqqati, xotirasi, tafakkuri, tasavvuri, harakteri, temperamenti, kobiliyati, hissiyotlari, emotsiyalari, irodasi va faoliyat motivatsiyasi haqida chuqur bilishidan iboratdir. Shu bilan birga o'quvchining ruhiy dunyosidan xabardor bo'la olishni, psixologik jihatdan to'g'ri kuzatishni tashkil qila olish va tabiiy eksperiment o'tkaza olishni bilishi lozim. Hozirgi vaqtda psixologik maslahat berishning amaliyotida va bola tarbiyasi va psixik taraqqiyotning murakkablashtirilgan qator noto'g'ri fikrlari kuchaya borayotganligi ko'zga tashlanmoqda. Ular orasida qator ijtimoiy-iqtisodiy omillarning qarama-qarshi ta'sir

ko'rsatishi sezilarli o'rin egallaydi. Masalan: ota-onaning ayniqsa, onalarning ishlab chiqarishdagi bandligi sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, ko'pchilik bolalarning bolalar muassasida tarbiyalanishi ota-onalar psixologiyasiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Bir so'z bilan aytganda, ota-onalar o'zlarining funksiyalarini ta'lim muassasalariga, kollej, maktab, litseylarga ag'darib qo'yimoqdalar. Bir tomondan ota-onalarning ajralishi ham bola psixologiyasiga katta ta'sir qilmoqda. Mutaxassislarining fikricha, oilaning buzilishi bolani qiyin vaziyatga solib qo'yadigan juda kuchli psixogen omil bo'lib, unga ko'nikish uchun bolaga kamida ikki yil kerak bo'ladi.

Aytish joizki, turli xil psixologik muammolar manbalari ichida maktab ham muhim o'rin egallaydi. Masalan: tibbiyot mezonlariga qaraganda, maktab yoshidagi bolalarning 18-20% qisqa muddatli yoki doimiy psixoterapiyaga muhtojdirlar. Hozirda maktab va kollejda keng tarqalgan psixologik muammolar juda ko'p. Ya'ni o'quvchilarda o'quv motivasiyaning yo'qligi, past o'zlashtirish, o'quvchining tengdoshlari bilan nizoli munosabatlari, o'z-o'zini past baholash, jamiyatga qarshi guruhlarda ishtirok etishga layoqatlilik va boshqalar.

Yuqorida keltirilgan muammolarning ko'payishi hozirgi maktab va pedagogika kollejlarda shaxsning rivojlanish bosqichlarini yetarlicha hisobga olmaslik, barchaga bir-xil talab qo'yish natijasida kelib chiqmoqda. Bolaning ko'pgina nisbiy xususiyatlari masalan, mehnatga, matematikaga, musiqa va boshqa fanlarga nisbatan erta ko'ringan muvaffaqiyat yoki psixologik taraqqiyotining juda oldinlab ketishi ko'pgina psixologik va pedagogik vazifalarning ayrim muammolarini keltirib chiqaradi. Va u psixologlar oldiga qator dolzarb vazifalar qo'yadi.

Bu dolzarb vazifalar hozirgi kunda quyidagi aniq chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

1. Ota-onalar va o'qituvchilar hamda bola tarbiyasida ishtirok etadigan boshqa shaxslarni, bola psixik taraqqiyotining yosh va individual xususiyatlariga qarab jalb qilish;
2. Psixik taraqqiyot bo'zishlarini va har-xil normadan chetga og'ishlarni o'z vaqtida aniqlash va ularni tibbiy, pedagogik maslahatlarga yo'llash;
3. Jismoniy yoki psixik sog'ligi kuchsizlangan bolalarda ikki martalik psixologik asoratlarning oldini olish va ularning psixogigienasi va psixoprofilaktikasi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;
4. Patopsixolog va vrachlar, pedagogik va psixologlar bilan birgalikda o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa shaxslar uchun ta'limdagi qiyinchiliklarni korreksiya qilish bo'yicha tavsiyanomalar tuzish;
5. Oilada bola tarbiyasi bo'yicha tavsiyanomalar tuzish (oilada, psixoterapiya mutaxassisi bilan birgalikda);

6. Bolalar va ota-onalarga maslahatlar berishda, maxsus guruhlar bilan tuzatish ishlarini olib borish;
7. Ma'ro'zalar va ishning boshqa shakllari bilan aholini psixologik bilimlar bilan tanishtirish va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarлари, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
5. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.

PEDAGOGLARDA O‘QUV JARAYONINI KREATIVLIK BILAN BOSHQARISHDA INTUITSIYA VA IMPROVIZASIYANING O‘RNI

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta’limyo’nalishi talabalari

Xudoyqulova Shahnoza Valiqul qizi

Allomova Sohiba Murodovna

Rezyume. Maqola ta’lim jarayonida intuitsiya va improvizasiyaning qo’llanilishi, yangilik kiritishning asosiy manbayi, ta’limga yangi innovasion jarayonlarni joriy yetish orqali pedagogining psixologik xususiyatdan kelib chiqib pedagogik intuitsiya va pedagogik improvizasiya usullaridan foydalanish, intuitsiya va improvizasiya orqali o’qituvchilarning pedagogik mahoratini va kreativligini oshirish hamda psixologik qobiliyatlar haqida mulohaza yuritilgan.

Tayanch so‘zlar: innovasion ta’lim, pedagogik kreativlik, intuitsiya, improvizasiya, zamonaviy yondashuv, psixologik intuitsion va improvizasion g‘oya.

Kirish. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev: “Bugun har bir va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so’nggi ijobiy yangiliklarni o’quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so’z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg’or vakillari bo’lishlari kerak” - deb bildirgan fikrlarida chuqur ma’no bor. Binobarin, ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o’zgarishining o’zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda inson ontogenezi – tug’ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisiylikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog’liq.

Kreativ o’qituvchi - yuqori darajadagi pedagogik-psixologik ijodkorlik (ijodiy shaxs xususiyatlari va qo’shimcha ravishda shakllangan motivlar, shaxsiy fazilatlar, muvaffaqiyatli ijodiy pedagogik-psixologik faoliyatga hissa qo’shadigan qobiliyatlar)ning o’zi o’qitadigan, o’zlashtirgan fani bo’yicha tegishli bilim darajasi bilan ajralib turadigan shaxs. O’quvchilarning potensial ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o’qituvchidan pedagogik-psixologik ijodi uchun qulay sharoitlarga ega bo’lgan, samarali pedagogik-psixologik faoliyatini ta’minlaydigan psixologik-pedagogik bilim, ko’nikma va malakalar talab etiladi [1].

Pedagogik-psixologik faoliyatda pedagoglar bir necha bor pedagogik-psixologik mahoratning turli tanlovlarida qatnashishga majbur bo’lishadi. Turli xildagi pedagogik-psixologik mahorat orqali o’qituvchi-murabbiy o’z tajribasiga tayanib psixologik jihatlaridan foydalanib o’quv jarayoniga intuitsiyaviy va improvizasion usullardan foydalanadi, shuningdek, jarayonda o’zi istamagan holda intuitsiya va improvizasiya holatini yaratadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kreativlik kompetensiya turlaridan biri bo'lgan psixologik kompetentlik o'quv jarayonida o'quvchi yoki uning ota-onasi, pedagogik jamoa hamda ijtimoiy muhitda sog'lom psixologik muhitni yaratishni bilish, hayotda va ta'lim jarayonida uning boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni shuningdek, ko'zda tutilmagan holatlarini o'z vaqtida anglay olish va uni ijobiy tinch va samarali yo'llar bilan mohirona bartaraf eta olish hususiyati bo'lajak pedagogda pedagogik intuitsiya va pedagogik improvizasiya borasida tajribalarini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili. Intuitsiya (lot. "intuitio", "intueri" – "sinchiklab, diqqat bilan qaramoq") – mantiqiy bog'lanmagan èki mantiqiy xulosaga kelish uchun dalillar yetarli bo'lmaganda chuqur mulohaza yuritish asosida masalani yechishning tarkibini bo'lgan evrestik (unumli ijodiy fikrlash) jarayonidir.

Pedagogik intuitsiya – o'qituvchining pedagogik jarayonda o'zaro mantiqiy bog'lanmagan yoki mantiqiy xulosaga kelish uchun dalillar yetarli bo'lmagan chuqur mulohaza yuritish asosida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni yechishga qaratilgan evrestik fikrlash jarayonidir.

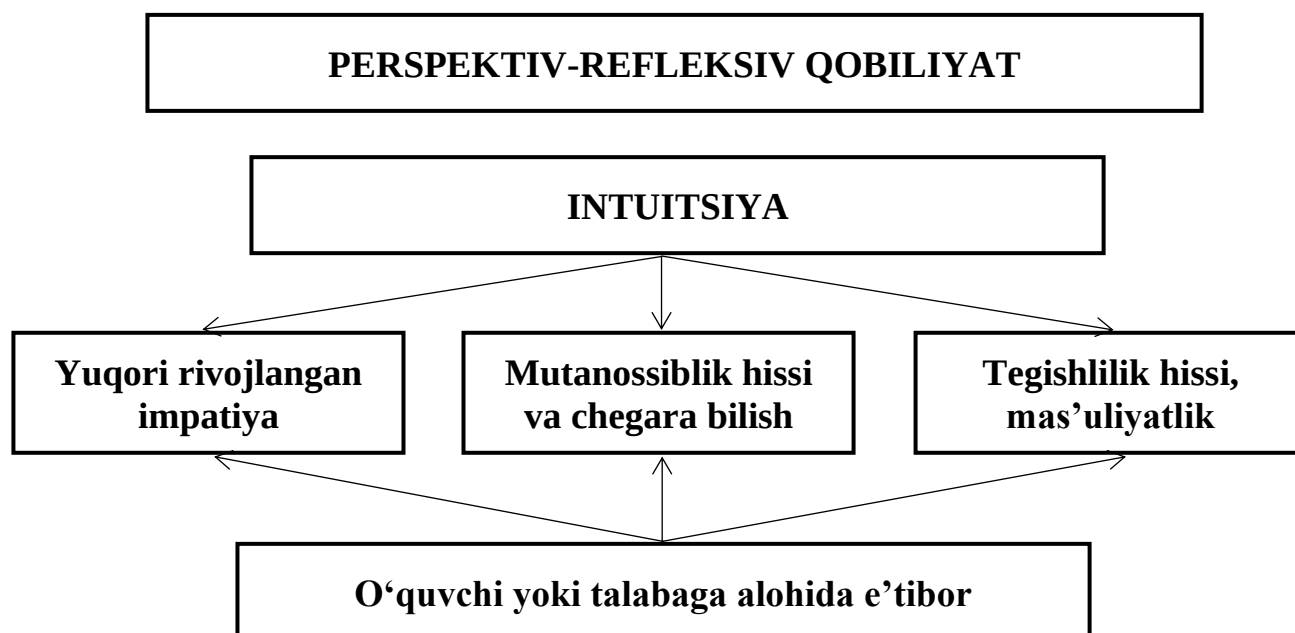
Intuitsiya ma'lum belgilarga ko'ra oddiy mulohazadan farq qiladi. Masalan:

- o'qituvchiga xos bo'lgan tashkilotchilik qobiliyati uning faoliyatida o'ziga xos o'rin egallashi;
- tezkorlik, ba'zan lahzada shaklladigan faraz va masalaning yechimi;
- faraz va masala yechimining yetarli darajada mantiqiy asoslanmasligi;
- "ijobiy" intuitsiya qaror qabul qilishda namoyon bo'ladi.

Bergson, "Har qanday ijodiy faoliyatda bo'lgani kabi, o'qituvchi faoliyatida ham intuitsiya juda katta rol o'ynaydi. Intuitsiyaga – har bir jarayonning echimini oldindan bevosita ko'ra bilish (intuitivizmi), tez va ongsiz ravishda to'g'ri echim toppish, qaror qabul qilish imkonini beradi" degan fikr ilgari suradi.

Intuitsiya – ichki sezgini o'rganish muammosi psixologiyada ham keng ko'rib chiqiladi. Bugungi kunga kelib o'qituvchining amaliy faoliyatida intuitsiyaga ehtiyoj masalasi ham o'rganilgan.

Olimlardan S. A. Gilmanov, M.V.Saleeva, V.A.Shumakov, I.I.Panov, I.M.Morozov, L.Robinson kabi olimlar pedagogik jarayonda intuitsiyaning ahamiyati, pedagogik improvizatsiyani amalga oshirishdagi roli, xususiyatlarini keng yoritishgan. Persektiv-refleksiv (sezgi bilan idrok etush) qobilatlar turiga kiruvchi pedagogik intuitsiya quyidagi qismlarni o'z ichiga oladi (1-rasm)

1-rasm. Intuitsiya jarayonlari

Pedagogik intuitsiya - o'qituvchining kengaytirilmagan ongli tahlili, bir qator pedagogik-psixologik vazifalarni umumlashtirish va vaziyatning keyingi rivojlanishini oldindan ko'rish asosida pedagogik qarorni tez, bir marta qabul qilishi. Bu aql-zakovat, ijodkorlik rivojlanishining yuqori darajasidagi bilim va tajribaga bo'lgan ehtiyoj asosida takomillashtiriladi. Pedagogik intuitsiyaning mavjudligi o'qituvchining pedagogik improvizatsiya qobiliyatini belgilaydi.

Improvizasiya (fransuzcha improvizatsiya, italyancha improvvisazione, lotincha improvisus — kutilmagan, to'satdan) — inson hayoti davomida kutilmagan holatlarni va to'satdan yuzaga kelgan muammolarni mohirona hal qilish va yechish. Aslida improvizasiya badiiy ijodning ko'p turlariga xosdir, ya'ni, she'riyat, musiqa, raqs, teatr va boshqalar. Shuningdek, improvizasiya jamoaviy sport o'yinlari jarayonlarida ham ko'p uchray turadi.

Pedagogik improvizasiya - o'qituvchi-murabbiy yoki tarbiyachining kasbiy faoliyatida oldindan ko'zda tutilmagan voqea va hodisalar, vaziyat va holatlarni psixologik yondashib tafakkur qilgan holda, ma'naviy jihatdan yechim topish hamda ijobiy hal etish jarayonidir. Pedagogning maqsadi ta'lim va tarbiyaning o'ziga xos sharoitlarida yangi imkoniyat topish, uning vazifasi ta'lim-tarbiya berish jarayonida yuzaga kelgan, ko'zda tutilmagan holatlar paydo bo'lganda mazmun mohiyati ma'nan bo'lgan hulosani tez va moslashuvchan qilib berishdir [3].

Pedagogik improvizasiya - o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi turli xil vaziyatlardagi holatlarda tezkorlik bilan javob berish va yuzaga kelgan muammolarni mohirona hal qilish uslubidir. Uning maqsadi ta'lim va tarbiyaning o'ziga xos sharoit

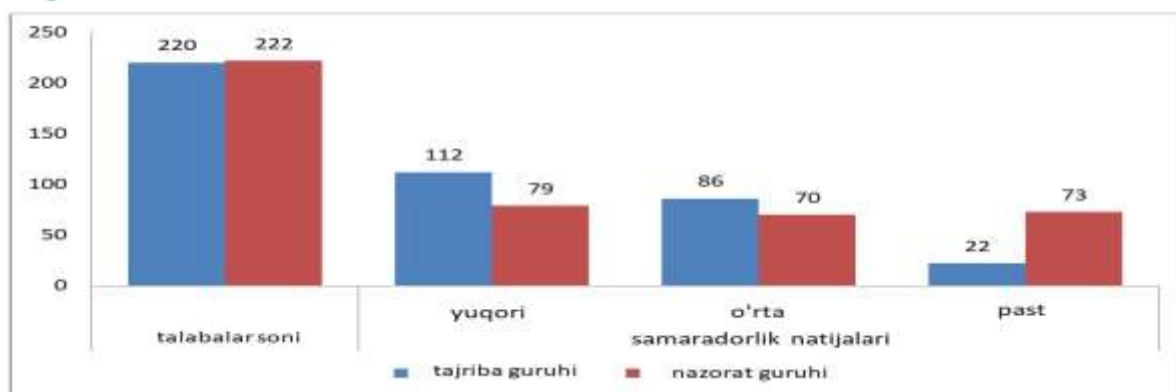
(muammo)larida yangi echim (usullar) topishdir. Shu asosda ana'naviy mashg'ulot o'tish usullaridan voz kechish imkoniyati vujudga keladi. Pedagogning o'z mualliflik ish uslubida yangiliklar yaratishga imkon beradi.

Hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri bu, "O'qituvchi-murabbiyning kasbiy kompetensiyalaridan biri bo'lgan pedagogik improvizatsiyalarni yaratgan holda olib boriladigan fanning rivojlantiruvchi muhitini yaratish"dir. Agar o'qituvchi-murabbiyning pedagogik improvizatsiyasi o'quv jarayonida to'g'ri tashkil etilgan bo'lsa, bu nafaqat dars davomida paydo bo'lgan keskinlikni bartaraf etishga, balki o'quvchilarning bilimlarini yangilashga yordam beradi, chunki ular o'quv jarayoniga o'qituvchi bilan birgalikda, hamkorlikda ishtirok etadilar. Bu esa talaba uchun ta'lim va tarbiya jarayonini juda jozibali, mazmunli va qiziqarli o'tishga yordam beradi [2]. Improvizatsion mashg'ulotlar talabalar uchun ijodiy jaryon bo'lib, ularda o'z xohish-istaklarini erkin va to'liq amalga oshirishga sharoit yaratiladi. O'quv jarayoniga improvizatsiyani qo'llash orqali o'qituvchi va o'quvchida mustaqil fikr bildirish, mashg'ulotlarda o'zini erkin his qilish, o'z qiziqishlarini ifodalay olish va o'quv jarayonidagi muhitni barqarorlashtirish hislari paydo bo'ladi.

V.I.Zagvyazinskiy o'qituvchining improvizatsiyaga tayyorligini bir necha bosqichda shakllantirishni taklif qiladi. Birinchidan, o'qituvchiga taklif qilingan materialni hissiy, tez va ifodali ifodalash qobiliyatini rivojlantirish; ikkinchidan, muayyan vaziyatda zarur bo'lgan pedagogik texnikani tanlash qobiliyatini takomillashtirish, bu vazifani tez bajarishga yordam beradi; uchinchidan, ma'lum bir darsning mazmunini o'quv holati bilan bog'lash uchun ishchi materialni mustaqil ravishda tuzatish qobiliyatini rivojlantirish [1].

Muhokama va natijalar. O'quv jarayoniga improvizatsiyani qo'llash orqali o'qituvchining o'zi ijodiy shaxs ekanligini ko'rsatishi va bu qobiliyatini rivojlantirishi, o'quvchini mantiqiy fikrlashga, mustaqil va erkin fikr yuritishga yordam berishi lozim. Ta'lim oluvchi uchun improvizatsiya birinchi navbatda olingan bilim va ko'nikmalardan foydalangan holda o'zini namoyon qilish imkoniyatidir.

Pedagogik improvizatsiya turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin: o'qituvchining monologi, sinf bilan muloqoti, hazilkash gap, mini-spektakl va hokazo. Asosiysi, bu usul o'qituvchidan yuksak tayyorgarlik, ijodiy, qobiliyatli bo'lishni talab qiladi. Yuzaga keladigan muammolarni mustaqil ravishda hal qilishni o'rgatadi. Bunday tadbirlar darsga organik tarzda mos kelishi kerak.

1-jadval. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik tahlili

Bo'lajak pedagoglarni pedagogik improvizatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarligi, pedagogik improvizatsiya qobiliyati, pedagogik kreativlikni shakllantirish va rivojlantirishga doir psixologik-pedagogik, metodik adabiyotlar o'rganilib guruhlariga bo'lingan holda tahlil qilindi (1-jadval). Bu esa bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha doir o'quv mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish holati hamda o'quv jarayonidagi ahamiyati o'rganildi. Natijada bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirishda psixologik jihatdan yondashib, pedagogik intuitsiya va improvizatsiyaga asoslangan qo'shimcha mashg'ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiqligi aniqlandi.

Xulosa. Izlanish va tadqiqotlarimiz shuni kursatdiki, mualliflik tarifimizga ko'ra, "Bo'lajak pedagoglarning kasbiy kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishda uning ongli tahlili emas, balki yuzaga kelgan vaziyatning keyingi rivojlanishini ko'ra bilish va natijasini kutishga asoslangan hamda pedagogik-psixologik qarorni tez va bir zumda qabul qilish jarayoni pedagogik intuitsiyani vujudga keltiradi. Bu jarayon zaruriy bilim, tajriba va pedagogic-psixologik mahorat asosida takomillashtiriladi. Shuning bilan birgalikda bo'lajak pedagogda pedagogik intuitsiyaning mavjudligi pedagogik improvizatsiyani amalga oshirish qobiliyatini belgilaydi". Bu esa kasbiy kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik intuitsiya, va pedagogik improvizatsiyaning roli muhimligini yana bir bora isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
2. Ernazarova G.O. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. –T.: TTESI. 2021.
3. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari" – T,
5. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. - М.,1987
6. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. М.2008

KREDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARNING INDIVIDUAL TA'LIM SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari
Qulboyeva Umida To'ramurod qizi
Jo'rayeva Xadicha Allayorovna

Annotatsiya Ushbu maqolada kredit modul tizimida talabalarning individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish haqida ma'lumot berilgan bo'lib, kredit modul tizimi haqida tushunchalar yoritilganlik bilan bir qatorda ushbu tizimda talabalar shaxshini individual yo'nalganligini oshirish, ta'limni talaba shaxsi o'zlashtirish qobiliyatiga moslashtirib tashkil etish haqida so'z boradi. Ushbu maqoladan tegishli soha vakillari nazariy ma'lumot sifatida foydalanishlari mumkin.

Kalit so'zlar: kredit modul tizimi, individual ta'lim, ta'lim trayektoriyasi, ta'limda shaffoflikka erishish, ta'limda moslashuvchanlik, talabaga yo'naltirilgan ta'lim, talaba shaxsi.

Ta'lim tizimini odatda ikki toifaga bo'lish mumkin: o'qituvchiga yo'naltirilgan va talabaga yo'naltirilgan ta'lim. Ularni oddiy qilib quyidagicha tasvirlash mumkin: O'qituvchiga yo'naltirilgan ta'lim tizimida ta'limga, o'quv dasturlariga, dars jarayonlariga qat'iy ravishda OTM, uni nazorat qiluvchi tashkilot va o'qituvchi hohishi nuqtai nazaridan yondashiladi. Bunda talabalar nimani, qancha, qanday usulda o'rganishi kerakligi masalalarini belgilashda mehnat bozori vakillari va talabalarning ehtiyojlar, fikrlari ko'p ham e'tiborga olinmaydi. Ta'lim jarayonini boshqarish va tashkil etish ancha markazlashgan tarzda amalga oshiriladi. Bunda yana o'qituvchiga bilimning yagona manbai sifatida qaraladi. Talabalar asosan nafa'ol tinglovchi sifatida shakllanadi chunki ta'lim jarayonlari un larni faollikka undamaydi (darslar asosan ma'ro'za shaklida tashkil etiladi). Bunday ta'lim tizimida talabalarda mustaqil fikrlash, o'z fikrlarini ifoda etish, munozaraga kirishish, muammolarga tanqidiy yondashish, o'zlari uchun o'zlari qaror qabul qilish salohiyatlari shakllanmaydi. Talabaga yo'naltirilgan ta'lim bu o'qituvchiga yo'naltirilgan ta'limning teskarisi desak to'g'ri bo'ladi. Ushbu tizimda ta'limga OTM, uni nazorat qiluvchi tashkilot yoki o'qituvchilar nuqtai nazaridan emas balki talabalar nuqtai nazaridan yondashishni talab etadi. OTMlar, ularni nazorat qiluvchi tashkilotlar va o'qituvchilar ta'lim jarayonlarini tashkil etuvchisi bo'lsalarda, ular asosan muvofiqlashtiruvchi vazifasini o'taydilar, ya'ni o'quv dasturlari, hususan talaba nimani, qancha, qanday usulda o'rganishi kerakligi talabalarning qiziqishlari, ehtiyojlari, mutahassislik va mehnat bozori talabalarini chuqur tahlil qilgan holda, ya'ni "pastdan tepaga" qarab (bottom up)

shakllantiriladi. Bunda yana o'qituvchiga bilimning yagona manbai sifatida qaralmaydi. Talabalar ta'lim jarayonlariga faol jalb etiladi. Ta'lim tizimi talabalarda mustaqil fikrlash, o'z bilimni boshqalar bilan ulashish, o'zi uchun o'zi qaror qabul qila olish salohiyatlarini shakllantirishga yo'naltiriladi. Talabaga yo'naltirilgan ta'lim ECTS kredit – modul tiziming quyidagi qoidalarida o'z aksini topgan:

– Ta'lim olish vaqti tushunchasi talabaning darsda o'tirgan vaqti bilan emas balki uning fan bo'yicha o'qish va o'rganishga sarflagan umumiy vaqtdan kelib chiqib belgilanadi. Bunda talabaning ta'limi o'qituvchining "o'rgatish" uchun sarflagan soatlaridan kelib chiqib emas balki talabaning "o'rganish" uchun sarflagan soatlaridan kelib chiqib o'lchanadi. Ya'ni 1 kredit o'zida 25- 30 soat o'qish yuklamasini aks ettirsa, u o'z ichiga talabaning fanni o'zlashtirish bo'yicha u auditoriya va auditoriyadan tashqarida sarflagan umumiy vaqtini qamrab oladi. Ta'limga bunday yondashuv ma'lumot manbalari tobora kengayib borayotgan internet zamoniga ham hosdir. ¹

– O'quv dasturlari va o'quv rejalari ta'limdan kutilayotgan aniq o'qish natijalari asosida shakllantiriladi. Ya'ni OTM o'quv dasturlarini va o'quv rejalari yaratish jarayonida o'z oldiga talaba mazkur o'quv dasturi so'ngida nimalarni bilishi, tushunishi va qila olishi kerak degan savollarni qo'yadi va o'quv dasturlarni shu savollarning javoblari asosida shakllantiradi. O'qish jarayonlari ancha maqsadli tashkil etiladi. Bunda OTM faoliyatiga u talabalarga nimalar "o'rgatilganligi" ga qarab emas, balki talabalar undan nimalarni "o'rganganligi" ga qarab baholanadi. Bunda yana OTMlarning vazifasi talabalarga nafaqat bilim berish, balki ularda ko'nikma va mahoratlar shakllantirish ham ekanligi belgilan.

– Talabalar fanlarni ma'lum darajada o'zlari tanlash huquqiga ega bo'lish orqali o'zlarining o'quv dasturiga ega bo'lishadi. Ta'limdagi bu xususiyat orqali talabalar o'zlari qiziqqan fan va yo'nalishlarni chuqurroq o'rganish, talabalik davridan samarali foydalanish, o'z salohiyatlari to'liq ro'yobga chiqarishga va o'zlari uchun o'zlari qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar².

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son hamda "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" 2020-yil 2-martdagi PF–5953-son farmonlarida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida №824 31.12.2020 da qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida:

1. 2020/2021 o'quv yilidan boshlab respublika oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modultizimiga o'tkazish tartibijoriy etish;
2. O'quv rejasi va tanlov fanlari ro'yxatiga mos ravishda guruh murabbiyi yordamida o'quvmetodik bo'lim (boshqarma) va fakultet dekani nazorati ostida har bir talabaning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini shakllantirish;
3. Bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarida talaba odatda bir semestrda 30 kredit, bir o'quv yilida 60 kredit to'plashi belgilanadi. Semestr davomida talaba tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan kreditlar hajmi o'quv rejasida ko'rsatilgan majburiy va tanlov fanlarini o'z ichiga oladi. Talaba o'zining shaxsiy ta'lim trayektoriyasini shakllantirishda har bir semestr uchun 30 kredit hajmidagi fanlarni o'zlashtirishni nazarda tutishi, ular tarkibida namunaviy o'quv rejasidagi majburiy fanlar bo'lishi shart.
4. Ro'yxatga olish xizmati belgilangan jadvalga muvofiq talabalarni fanlarga ro'yxatdan o'tkazadi va talabaning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini shakllantiradi³. Talabaning shaxsiy ta'lim trayektoriyasi ular tomonidan mustaqil ravishda guruh murabbiyi yordamida namunaviy o'quv rejasi va tanlov fanlari katalogi asosida umumiy o'qish davri uchun tuziladi. Shaxsiy ta'lim trayektoriyasiga har o'quv yilidan oldin o'zgartirish yoki qo'shimchalar kiritilish kabi bir qator masalalar keltirib o'tilgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jamiyatning deyarli barcha sohalarida ro'y berayotgan keng ko'lamli o'zgarishlar zamonaviy mutaxassislar tayyorlash darajasi, mazmuni va sifatiga qo'yilayotgan talablarning ko'zgusi bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchisi, o'z navbatida, bozor iqtisodiyoti sharoitida innovatsion faoliyatni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lishi, shuningdek, kasbiy muhitdagi o'zgarishlarga tezda javob berish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Shu bois, bu masala bugungi kunda dolzarbdir, chunki milliy oliy ta'limni isloh qilish va ta'lim dasturlarini amalga oshirishga yondashuvlar jarayonida alohida ta'lim yo'nalishlarini qurish va amalga oshirish muammolari va istiqbollari, xususan, talaba mustaqilligini takomillashtirish orqali hal qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – B. 488.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevral "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli Farmoni.

4. Mardonov Erkin Xasanovich O‘quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni “Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari” elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
5. Mardonov, E. (2023). O ‘QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

PSIXOLOG FAOLIYATIDA O'QUVCHILARNI TURLI AXBOROT HURUJLARIDAN SAQLASHNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari.

Sultonova Nilufar Bahtiyor qizi

Qodirjonova Fotima Nodirjon qizi

Annatatsiya. Axborat asri bo'lmish yigirma birinchi asrda ma'lumotlarning ko'pligi, ularni to'g'ri noto'g'riga ajratish va inson o'ziga kerak bo'lgan informatsiyani olishi ham oson ham murakkab jarayonga aylandi desak adashmagan bo'lamiz. Murakkablik tomoni shundaki axborot olamidagi hamma ma'lumotlarni ham biz to'g'ridan to'g'ri o'zlashtira olmaymiz chunki ularning hammasi ham xolislik va yaxshi niyatlariga yo'naltirilmaganligi hammamizga ham sir emas. Bu esa insonning ruhiy holatiga o'zining salbiy ta'sirini o'tqizmasdan qolmaydi. Xo'sh yoshl avlodni bu kabi axborot oqimi ta'siridan qanday saqlashimiz va psixologik xizmat mobaynida nimalarga e'tibor berishimiz lozim bo'ladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, individuallik, jamiyat,

Kirish: inson qaysi biy jamiyatda qaysi bir muhitda bo'lishidan qat'iy nazar o'zi tomonidan qabul qilinayotgan ma'lumotlarga ko'r ko'rona ishonib ketmasligi va uni ishonchliligini tekshirib ko'rishi maqsadga muvofiqdir. Bu borada dinimizda ham bir qator ko'rsatmalar berilgan bo'lib bu narsa ahamiyatlilik jihatdan hamma davr uchun ham birdek muhim ekanligi haqida xulosa chiqarishimiz mumkin. Qur'oniylar Karimning Isro surasida shunday marxamat qilinadi: **“(Ey inson!) O‘zing (aniq) bilmagan narsaga ergashma! Chunki quloq, ko‘z, dilning har biri to‘g‘risida (har bir inson) mas’ul bo‘lur (javob berur)”** (36 oyat)

Quyidagilar psixologik xizmatning asosiy vazifalari etib belgilansin:

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini samarali va sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari samaradorligini oshirish;

O'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida to'g'ri kasb-hunar tanlashlariga ko'maklashish;

Turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash,

ularning aqliy taraqqiyotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;

O'quvchilar ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korreksiyalash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;

Pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash, jamoa a'zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;

Iste'dodli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

Axborot-psixologik xurujlarning xavfi, internet jahon axborot tarmog'ining salbiy ta'siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan "ommaviy madaniyat"ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish;

Pedagog xodimlar, o'quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko'maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta'minlash.¹

Yuqoridagilardan shu narsa anglashiladiki psixolog faoliyati faqatgina ma'lumum bir tor doiradagi ishlar bilangina cheklanib qolmagan.

Xo'sh nima uchun biz axborat oqimidan yosh avlodni himoya qilish bugun boshqa davrlarga qaraganda dolzarb va muhim deb aytamiz. Chunki yaqin o'n yillikda axborat oqimining keskin oshishi yangi imkoniyatlar bilan birga yangi muammolarni ham yuzaga keltirdi. Jamiyatda mavjud qadriyatlarning yemirilishi, bu tushuncha va fikrlarning hilma hilligi insonlar o'rtasidagi nizoli vaziyatlarning ham ortishiga sabab bo'lishi, turli hil diniy siyosiy oqimlarga qo'shilish va buning orqasidan yuzaga keluvchi va yuzaga kelayotgan muammolar talayginadir. Bu esa axborat hurujlariga bizda ham imunitet bo'lishiga va unga sog'lom ruhiyat, teran aql bilan qarshi turishimiz kerakligini bildiradi. Yosh davrlari psixologiyasidan ma'lumki har bitta yosh davrining oz yetakchi faoliyati mavjud bo'lib bu yetakchi faoliyatlardan birini har doim boshqa insonlar bilan bo'ldigan munosabatlar ham mavjud bo'lgan va biz bugun bemalol bu yetakchi faoliyat turlari sirasiga boshqa yetakchi omillarning susayishi hisobiga internetga qaramlikning yuqori darajaga chiqqanligini kuzatishimiz mumkin. Albatta o'quvchi ko'p vaqtini o'tkazadigan muhit bu uning oilasi va maktabi bo'lib psixolog bunda ota ona va o'qituvchilar uchun axborat xavfsizligi borasida yo'riqnoma va tushuntirish ishlarini olib borishi bu boradagi vazifalarning samarasini oshirishi va ko'proq insonlarning ham bu mavzular yuzasidan boxabar qilishi mumkin.

Xususan ota ona, pedagog va psixologlar bu boradagi tavsiya o'laroq vaziyatlarga quyidagicha yondashishlari mumkin:

Maktabdan oldin ham bolada o'quvchi obrazini shakillantirish. Ya'ni ta'lim jarayoni o'zaro hamkorlik jaryoni bo'lgani kabi inson ruhiyatiga bo'lgan yondshuv ham ota-ona va psixologdan huddi shu narsani yani o'zaro hamkorlikni talab etadi.

Uyda va maktabda biror bir kitob yoki mavzu yuzasidan bola bilan suhbatlashish unda inson omili bilan suhbatlashishga bo'lgan ehtiyojni oshirish, munosabatlarni to'g'ri o'rnatish vas hu bilan birga vaziyat holat va axboratlarni tahlil qilishga yordam beradi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish (jurnal, kitob, biror mavzu muhokamasi), o'quvchilarni eshitish asnosida ulardagi mavjud xolatni diognos qilish. Bolani tinglashga harakat qiling, uning so'rash istagini rag'batlantiring savollar. O'zingiznikini tan olishdan qo'rqmasdan ularga qiziqish bilan javob bering shubhalar va hatto ba'zi fikrlarni noto'g'ri tushunish.

O'quvchilarda vaxiyatlarga nisbatan o'z fikr va bahosini berishni o'rgatish bu narsa ularda to'g'ri kelgan narsaga etgashib ketmaslik, tahliliy fikrlashni kuchaytiradi.

Umuman psixolog, ota-ona va pedagoglarning bu boradagi yetarlicha bilimiga ega bo'lishi va uni to'g'ri qo'llay olishi muhim ahamiyatga ega. Biz xoxlaymizmi yoki yo'q axborot asrida o'quvchi yoshlarni gadjetlardan ajratib qo'yishning deyarli iloji yo'q demakki biz ulardan to'g'ri va unumli foydalanishni o'rgatishimiz orqaligina bu vaziyatlarni yumshatish yoki oldini olishimiz mumkin. Maktab yig'ilishlarida psixolog bu borada o'quvchi va o'qituvchilarni bu kabi mavzular bilan doimiy tanishtirib borishi o'quvchilarda bu borada imunitet shakillanishiga o'qituvchilar tomonidan esa bu axboratlarni yana bir marotaba dars jarayonlarida o'quvchilarga yetkazilishiga sabab bo'ladi.

Shu mavzular yuzasidan o'quchilar o'rtasida treninglar o'tqazish (internet isnonga foydalimi yoki zararli, telefonning ijobiy va salbiy jihatlari), davra suhbatlari va mavzu yuzasidan muhokamalar.

Xulosa: albatta axborot xavfsizli borasidagi qilinishi kerak bo'lgan ishlar shular bilangina cheklanib qolmaydi yoinngki bu vazifalaring barcha yuki psixolog zimmasida deb aytishimiz ham noo'rindir. Insnni o'rab turgan muhit unga ta'sir etmasdan qolmaydi. Demakki o'quvchi yoshlarni o'rtasida axborot xavfsizligini ta'minlashda psixolog ham, pedagog ham va boshqa jamiyatning a'zolari ham bir dek ma'suliyat bilan bu jarayonga diqqatli bo'lishsa o'ylaymanki bu borada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning biroz bo'lsada oldi olingan bo'lardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Z.T.Nishonova, Sh.T.Alimboyeva, M.V.Sulaymonov “Psixologik xizmat” darslik Toshkent-2014.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O‘quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni “Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari” elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O ‘QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O‘QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.

O'QUVCHILARINI SAMARALI MULOQOTGA O'RGATISHNING O'ZIGA XOS USULLAR

Termiz davlat pedagogika institute Psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari.

Nuraliyeva Feruza Rahmatulla qizi

Qodirova O'g'iloy O'ktam qiz

Annotatsiya: boshlang'ich sinf o'quvchilarini samarali muloqotga o'rgatishning o'ziga xos usullari to'g'risida to'liq ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, usullar, faoliyat, ehtiyoj, shaxslararo munosabat, muloqot xususiyatlari.

Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular interiorizatsiyalanadi. Muloqot davomida ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar amalga oshadi, uning vositasida hamkorlikdagi faoliyat ro'yobga chiqariladi.

Muloqot — odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ (o'zaro aloqaga doir) jihati hisobga olinadi. Muloqot tushunchasini kommunikatsiyadan farqlash kerak. Kommunikatsiya — tirik va o'lik tabiatdagi tizimlar o'rtasida axborot almashinuvini anglatadi. Hayvonlar o'rtasidagi signallar almashinuvi, insonning texnik vositalar bilan aloqa qilishi — bularning barchasi kommunikatsiya. Muloqot esa faqat insonlar o'rtasidagina amalga oshirilishi mumkin. Inson bolasi aynan boshqalar bilan muloqotda va munosabatda bo'lish jarayonida shaxsga aylanib boradi, ijtimoiy tajriba va madaniyatni egallab boradi. Muloqot ijtimoiy faollikning ontogeneza (individual rivojlanish yo'li) paydo bo'ladigan birinchi turidir. Faoliyat davomida insonlar o'rtasida yangi-yangi munosabatlar va aloqalar shakllanadi. Demak, faoliyat va muloqot o'zaro chambarchas bog'liqdir..

Maktabgacha yosh davrida bolani muloqotga o'rgatishning o'yin va xalq og'zaki ijodi, muloqot odobi shakllarini qo'shib olib borishning ahamiyati katta, shuningdek ta'lim faoliyatiga norasmiy muloqot elementlarini kiritish, didaktik, ijodiy, syujetli rolli o'yinlardan foydalanish, ularda muloqot tashkilotchisi rolini tarbiyachi emas, bolalar bajarishiga e'tiborni qaratish lozim. Bola shaxsining uyg'un shakllanishi uchun

o'yinning ahamiyati beqiyosdir. Bola o'yin yordamida ba'zi maqsadlarni belgilashni o'rganadi va ularga erishishga intiladi. O'yin bolada ixtiyoriy aqliy jarayonlarni rivojlantiradi (xotira, diqqat va boshqalar). O'yinda emotsional dalda berish bola uchun qo'shimcha rag'batga aylanadi. O'yin davomida mantiqiy nutq, muloqot, nozik qo'l harakatlarini, shuningdek, obrazli va mavhum fikrlashni rivojlantirish osonlashadi. O'yin – bu bolaning o'zini namoyish qilishi va o'zini o'zi takomillashtirish usulidir.

Har bir kishining o'z «Men»i atrofdagilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida shakllanadi. Shaxsning hayot yo'llari avval oilada, bog'cha, maktab, institut, ishxona, keksalar orasida, ya'ni guruh va jamoalarda rivojlanadi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Kimlar bilandir bo'lgan muloqotdan qoniqish hosil qilamiz, ayrim hollarda esa qoniqmaslikni his qilamiz. Pedagogik muloqot bu — muloqot turlaridan biri bo'lib, pedagogik faoliyatda muhim o'rin tutadi. Muloqot — shaxslararo munosabatlarning asosiy ko'rinishi bo'lib, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar. Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi. Insonda yuzaga keladigan har xil ehtiyojlarni maqsadga muvofiq ravishda qondirish muloqot maromiga bog'liq bo'lib, shaxslararo munosabat barkamol avlod, komil inson g'oyalari qaror topishiga xizmat qiladi.

Muloqot muvaffaqiyatining negizi shaxsning ruhiy dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi, xarakter xislati, individual-tipologik xususiyati, qobiliyati, e'tiqodi kabi fazilatlar, sifatlar namoyon bo'lishi, rivojlanishi hisoblanadi. Muloqot tashqi ijobiy ta'sirlar, namunalar asosida o'zini-o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ro'yobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi. Muloqotga kirisha olmaslikning asosiy sababi — o'zini-o'zi ortiqcha yoki past baholash tufayli o'ziga va uni qurshab turgan odamlarga noto'g'ri munosabatdir. Buning oldini olish imkoniyatlari mavjud bo'lib, asosan, quyidagilarga ahamiyat berish ijobiy samara beradi: 1) hamkorlik faoliyatida, muloqotlar tizimi orqali muloqot jarayonining barcha a'zolari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish, emotsional muhitni taqqoslash imkoniyatini yuzaga keltirish; 2) muloqotda ichki munosabatlar tizimida har bir a'zoning qulay mavqeini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish; 3) insonning muloqot xususiyatlari, maromi, usullari, shakllari to'g'risidagi axborotni egallashiga oid maxsus mashg'ulotlarni uyushtirish. 4) shaxslararo munosabatlar va muloqot usullariga mo'ljallangan ishbilarmonlik o'yinlari, psixodrama, trening tizimini yaratish.

L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, A.R.Luriya, D.B.Elkonin tadqiqotlariga ko‘ra, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri bu — muloqotga nisbatan ehtiyojdir. A.V.Zaporojes va M.I.Lisina izlanishlarida ta’kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlarda rivojlanib boradi: 1) e’tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo’ladi; 2) kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tug’iladi; 3) avvalgi barcha ehtiyojlarning kattalar tomonidan hurmat qilinishiga ehtiyoj tug’iladi; 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o’zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Inson o’zini idora qilish, turli vaziyatlarda o’zini tutish fazilatlarini o’zlashtirayotgan davrda ba’zi bir qoidalariga rioya qilsa, hamkorlik jarayonida ma’lum yutuqlarga erishadi:

1. Ijtimoiy hodisalarning tashqi voqei bo’lishi ichki ruhiy holat va uning mazmunini aks ettirib ikki tomonlama aloqa tufayli mazkur jarayon yuzaga keladi.
2. Ixtiyoriy, faol diqqatning tashqi obyektlarga yo’naltirilganligi va to’planganligi turli omillar ta’siri tufayli samaradorlik darajasini pasaytiradi, asabiy holat ishchanlikni kamaytirib, muloqot maromiga putur yetkazadi.
3. Inson o’zini erkin, ozod, bemalol his etish hislatini o’zlashtirishi uchun jismoniy keskinlik, asabiy taranglik, aqliy zo’riqish orqali ko’zlangan maqsadiga yetishi mumkin.

Bola yetti yoshga yetganida og‘zaki nutqning grammatikasini amaliy yo‘l bilan egallab oladi deyish mumkin. Bolaning nutqni ana shunday amaliy egallab olishi keyinchalik savod chiqarish va tilning grammatikasini o‘rganishga imkon beradi. Maktabga kelish arafasida bolaning so‘z boyligi o‘z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. Agar bu yoshdagi normal rivojlanayotgan bola o‘z nutqida 500–600 so‘zni ishlatasa, olti–yoshli bola 3000–7000so‘zni ishlatadi. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar nutqi asosan ot, fe’l, sifat, son va bog‘lovchilardan iborat bo‘ladi. Bu yoshdagi bolalar o‘z nutqlarida qaysi so‘zlarni ishlatgani afzal-u, qaysilarini ishlatish mumkin emasligini farqlay oladilar. 6–7 yoshli bola o‘z jumllarini murakkab gramatik tizimda tuza oladi.

Bola butun bolalik davrida nutqni jadal ravishda egallab boradilar va nutqni o‘zlashtirish ma’lum bir faoliyatga aylana boradi. 7–9 yoshli bolalarning o‘ziga xos yana bir xususiyati bola nutqida o‘z fikrini bayon etibgina qolmay, balki o‘z suhbatdoshining diqqatini o‘ziga jalb qilishini ham biladilar. Bu davrda yozma nutq ham shakllana boshlaydi. Yozma nutq jumllarini to‘g‘ri tizimli va so‘zlarni to‘g‘ri yozilgan ma’lum talablar qo‘yilganligi bilan xarakterlanadi. Bola so‘zlarni qanday eshitgan bo‘lsa, shundayligicha yoza olmasligini bilishi, uchun to‘g‘ri talaffuz etishga va yozishga o‘rgatishi zarur.

Yozma nutqni egallashi asosida bolalarda turli matnlar haqidagi ma'lumotlar yuzaga keladi. Bu davrda yozma nutq endigina shakllana boshlaganligi bois, bolada hali o'zi yozgan fikrlarni so'z va harflarni nazorat etishi malakasi hali rivojlanmagan bo'ladi. Lekin unga ijod qilish imkoniyati beriladi. Ushbu mustaqil ijodiy ish maktab yoshidagi o'quvchilarda berilgan mavzuni anglash, uning mazmunini aniqlash fikrini bayon etish uchun ma'lumot to'plash, muhim jihatlarini ajratib olish, uni ma'lum ketma-ketlikda bayon etish, reja tuzish malakasini yuzaga keltiradi.

Jumlalarni to'g'ri tuzish, aynan shu mazmunga mos so'zlarni topish va ularni to'g'ri yozish, tinish belgilarini to'g'ri qo'yish, o'z holatlarini topa olish va to'g'irlash aqliy rivojlanishning ko'rsatkichlaridan hisoblanadi.

A.A. Bodalyev fikricha, hatto o'yin faoliyatida bola muloqotda bo'ladi. Ta'lim jarayonining asosida muloqotga o'rgatish masalasi turadi. Mehnat ta'limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonning dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya'ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxs ijtimoiy-psixologik treninglar orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmasdan faoliyat subyekt sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi.

Muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida shaxsning shakllangan sifatlari, fazilatlarining ahamiyati juda katta. Jumladan, shaxsda ijobiy fazilatlar yaxshi shakllangan bo'lsa (xushmuomalalilik, kamtarlik, insonparvarlik, to'g'ri so'zlilik, vijdonlilik kabilar) muloqot jarayoni ham yaxshi o'tadi. Chunki shaxslar bir-birini to'g'ri tushunishlari uchun, muloqot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ular samimiy bo'lishlari lozim. Samimiylik insonning eng ajoyib fazilatlaridan biri bo'lib, voqea-hodisalarga oqilona munosabatda bo'lish, turli ta'sirlarga berilmaslikdir. Bolalarni yoshlikdan, avvalo, oilada so'ngra ta'lim maskanlarida muloqotga o'rgatib boriladi. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri mashg'ulotlar tarzida bshakllantirishdir. Bolani bog'cha sharoitida tarbiyachi turli mashg'ulotlar o'tkazib muloqotga o'rgatadi. Avval elementar o'zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullarni tarkib topshiriladi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxsga ijtimoiy - psixologik treninglar tashkil qilish orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmasdan faoliyat subyekt sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi.

Tajribali psixolog A. A. Bodalev fikricha, hatto o'yin faoliyatida bola muloqotda bo'ladi. Ta'lim jarayonining asosida muloqotga o'rgatish masalasi birinchi o'rinda turadi, qolaversa mehnat ta'limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar.

Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonni dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya'ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi. Nutq bilan ishlash orqali ham muloqotga o'rgatish mumkin. Masalan, ovozni baland chiqarib she'r o'qish, hikoyani gapirish kabi treninglar ham muloqotni shakllanishiga yordam beradi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni esa o'yin faoliyati davomida muloqotga o'rgatish oson kechadi. Muloqotga o'rgatishda o'yin va noo'yin shakllarini qo'shib olib borishning ahamiyati katta:

1. Darsga norasmiy muloqot elementlarini kiritish. Ayni paytda didaktik o'yinlardan foydalanish, ularda muloqot tashkilotchisi rolini muallim emas, o'quvchilardan biri bajarishi.

2. E'tiborni javobning ijobiy jihatlariga qaratish. O'quvchilar o'rtoqlarining javoblarini xolisona baholashga maxsus o'rgatiladi, ayni paytda mayda -chuydalargacha e'tiborni qaratib, o'rtoqlarining javoblaridagi eng muvaffaqiyatli jihatlarini ajratib ko'rsatishni o'rganish. Kamchiliklarni qanday qilib yo'qotish haqida bahslashish, ya'ni kamchilikni bitta o'quvchining o'ziga aytish orqali ta'sir qilish.

3. Insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar sharoitida o'ziga xos xususiyatga ega. Ushbu o'quv qo'llanma jamiyatning yangilanish davrida inson ma'naviyati va ruhiyatida ro'y berayotgan o'zgarishlarning psixologik tabiatini anglashga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, ma'lumki, muloqotchanlik sifatlarini to'g'ri shakllantirish va kamchiliklarini bartaraf etishda ijtimoiy psixologik treninglarning ahamiyati juda katta. Chunki trening mashg'ulotlari o'quvchi shaxsini ichki psixologik imkoniyatlarini rivojlantirishga, muloqotchanlik uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarini hosil qilishga, talabalarni o'zlariga, o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilishga, o'quv faoliyatidagi aktivlikni oshirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarleri, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti. №2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1(6), 847-851.
5. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.

STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O'QUVCHILARNI O'QITISH BUGUNGI KUN TALABI

Turdiyev Yorqin Ochilovich

**Buxoro davlat texnika universiteti akademik litseyi Matematika fani
o'qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvining o'rni va ahamiyati yoritilgan. STEAM ta'limi o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash hamda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Maqolada STEAM yondashuvini ta'lim jarayoniga joriy etishning metodik asoslari, uning an'anaviy ta'limdan farqi hamda bugungi globallashuv sharoitida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, STEAM yondashuvining o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini aniqlashdagi ahamiyati va ta'lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, integrativ yondashuv, zamonaviy ta'lim, innovatsion texnologiyalar, ijodiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, amaliy ko'nikmalar, fanlar integratsiyasi, raqobatbardosh kadrlar, ta'lim sifati.

STEAM- hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy urf bo'lgan innovatsion metodlardan biri hisoblanib, ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda umumiy bog'liqligini ko'rsatib o'rgatiladi. Bizning dunyomizni texnologiyasiz tasavvur etishning iloji yo'q. Bundan keyin ham texnologik rivojlanish davom etadi va STEAM ko'nikmalari bu-rivojlanishning asosi bo'lib hisoblanadi. STEAM bolalarni ilhomlantiradi. O'quvchilar kashfiyotchilar va olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini bilishadi, muhandislar sifatida ijod qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va albatta o'quvchilar zavqlanib o'ynashadi. STEAM fanlarining ommalashayotganini va samaradorligini hisobga olgan holda Prezidentimiz tashabbusi bilan prezident maktablarida STEAM fanlari darslik sifatida o'tila boshladi.

STEAM-bolalarning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi. U o'quvchilar ning aniq tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o'quv dasturiga asoslanadi. STEAM- ta'lim texnologiyasi quyidagicha ma'no kasb etadi. S- Science (Fan), T- Technology (texnologiya), E- Engineering (Muhandislik), A-Art (San'at), M –Mathematics (Matematika).

Ta'lim berishni o'quv fanlari bo'yicha emas, balki " mavzu" lar bo'yicha integratsiyalab olib borish. STEAM –ta'limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo'lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog'liq kasblarga bo'lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi.

Ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash. STEAM – ta'limida amaliy mashg'ulotlar yordamida, bolalarga ilmiy-texnik bilimlaridan real hayotda foydalanish namoyish qilinadi. Har bir darsda o'quvchilar zamonaviy industriya modellarini ishlab chiqadi, quradi va modelni rivojlantiradi.

Tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarni yechish. STEAM–dasturi, bolalar kundalik hayotlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yengishda zarur bo'ladigan tanqidiy tafakkur va muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, bolalar tez yuradigan mashina modelini yig'adilar, so'ngra uni sinovdan o'tkazadilar. Birinchi sinovdan so'ng, kutilgan natijaga erishilmasa uning sabablari haqida o'ylaydilar va topadilar. Balkim, g'ildiraklarining kattaligi yoki aerodinamikasi to'g'ri kelmagandir. Har bir sinovdan so'ng ular kamchiliklarni bartaraf etib boradilar. O'z kuchiga ishonish hissining ortishi. Bolalar ko'prik qurish, mashina va samolyot modelini ishga tushirishda har safar maqsadiga yaqinlasha boradilar. Har bir sinovdan so'ng modelni takomillashtiradilar. Oxirida barcha muammolarni o'z kuchlari bilan engib maqsadiga erishadilar. Bu bolalar uchun ruhlaniş, g'alaba va quvonch demakdir. Har bir g'alabadan so'ng ular o'z kuchlariga yanada ishonadilar.

Faol kommunikatsiya va komandada ishlash. STEAM –dasturi faol kommunikatsiya va komandada ishlash bilan farqlanadi. Muloqat davrida o'z fikrini bayon qilish va bahs-munozara olib borish uchun erkin muhit vujudga keltiriladi. Ular gapirishga va taqdimot o'tkazishga o'rganadilar. Bolalar doimo o'qituvchi va sinfdoshlari bilan muloqatda bo'ladilar. Bolalar [jarayonda faol qatnashsalar](#), mashg'ulotni yaxshi eslab qoladilar .

Texnik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish. Boshlang'ich ta'limda STEAM – ta'limning vazifasi, o'quvchilarni tabiiy va texnik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishdan iborat. Bajaradigan ishini sevib bajarish, qiziqishlarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. STEAM – mashg'ulotlari juda dinamik va qiziqarli bo'lganligidan bolalar mashg'ulot paytida zerikmaydilar va vaqtning qanday o'tganligini sezmay qoladilar.

Loyihalarga kreativ va innovatsion yondashuv. STEAM –ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol(vazifa), muhokama, dizayn, qurish, sinovdan o'tkazish va rivojlantirish. Bu bosqichlar tizimli loyihalash yondashuvining asosi hisoblanadi.

Ta'lim va karera orasidagi ko'prik Turli xil baholashlarga ko'ra hozirgi kunda talabgor eng ko'p bo'lgan 10 mutaxassisdan 9 tasida aynan STEAM bilimlari zarur bo'ladi.

Bunday kasblarga: muhandis–kimyogar; neft bo'yicha muhandislar; kompyuter [tizimlari analitiklari](#); muhandis –mexaniklar; muhandis–quruvchilar; robototexniklar; yadro meditsinasi kiradi.

O'quvchilarni texnologik innovatsion hayotga tayyorlash. STEAM –ta'limi o'quvchilarni texnologik rivojlangan dunyoda yashashga tayyorlaydi. Keyingi 60 yil davomida texnologiyalar jadal darajada rivojlandi.

STEAM maktab dasturlariga qo'shimcha sifatida qo'llaniladi. STEAM mashg'ulotlarini tashkil etish, o'quvchilarga yo'nalishlar berish, seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir, chunki mamlakatimizning yuksalishi uchun ta'limning sifat samaradorligini yanada oshirish uchun eskicha an'anaviy metodlardan voz kechib, darslarni xalqaro metodlardan foydalanib tashkil etish muhimdir. Ta'limdagi yuksalish uchun avvalo bugungi xalqaro standart talablariga javob bera oladigan dasturlardan, zamonaviy dizayn va mazmunga ega darsliklardan foydalanishimiz kerak. O'z o'rnida esa ushbu darsliklarda berilgan mavzularni o'quvchilarga o'rgatishda bevosita integratsiyalashdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, STEAM yondashuvi zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni faqat nazariy bilimlar bilan cheklab qo'ymasdan, ularni real hayotiy vaziyatlar asosida fikrlashga, izlanishga va amaliy faoliyat orqali bilimlarini mustahkamlashga undaydi. STEAM ta'limi jarayonida o'quvchilarda fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlari o'zaro uzviy bog'langan holda o'rganilib, fanlararo integratsiya orqali bilimlarning yaxlit tizimi shakllanadi. Shuningdek, STEAM yondashuvi o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ochib berish, tanqidiy va tizimli fikrlashini rivojlantirish, muammolarga innovatsion yechim topish qobiliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu esa ularning kelajakda mehnat bozorida talabgir, raqobatbardosh va moslashuvchan mutaxassis bo'lib yetishishiga zamin yaratadi. Bundan tashqari, STEAM ta'limini joriy etish o'qituvchilardan yangi pedagogik yondashuvlar, zamonaviy metodlar va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni talab etadi. Natijada ta'lim jarayonining sifati oshib, o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishi va o'quv motivatsiyasi kuchayadi. Umuman olganda, STEAM yondashuvi asosida o'qitish bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, intellektual va ijodkor avlodni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh. M. Mirziyoyev 2018-yil 5-sentabrdagi «2018- 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risidagi» gi PQ – 3931 – son Qarori.

2. R.A. Mavlonova , N.H. Raxmonqulova , K.O. Matanazarova , M.K. Shirinov , S. Hafizov «Umumiy pedagogika» . «Fan va texnologiya» nashriyoti T: 2018.
3. O‘tkir Tolipov , Dilnoz Ro‘zieva «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat » » Toshkent innavatsiya – Ziya » T: 2019.
4. Sanders, M. STEM, STEM Education, STEMmania. The Technology Teacher, 2009.
5. UNESCO. Education for Sustainable Development and STEAM Learning. Paris, 2019.

**KICHIK KORXONALARDA XODIMLARNI BOSHQARISH
MUAMMOLARI**

*RIGA NORDIC UNIVERSITY 3 KURS BUSINESS ADMINISTRATION TALABASI
NUMONOVA SITORA*

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik korxonalarda xodimlarni boshqarish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar, ularning kelib chiqish sabablari, boshqaruv tizimining o'ziga xos jihatlari hamda ularni bartaraf etish bo'yicha samarali yondashuvlar yoritiladi. Tadqiqotda kichik biznesning iqtisodiy modelidagi inson resurslari boshqaruviga xos cheklovlar, malakali kadr yetishmovchiligi, motivatsiya tizimi samaradorligi, mehnat unumdorligi, korxona ichki kommunikatsiyalari, rahbarlik madaniyati va tashkiliy muhit kabi masalalar keng tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv texnologiyalari, HR strategiyalari, xodimlarni o'qitish va baholash tizimlari, innovatsion mehnat muhitining kichik korxona barqarorligiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan ko'rib chiqiladi. Maqola kichik korxonalarda inson resurslari boshqaruvini takomillashtirish, kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish va korxona raqobatbardoshligini ta'minlash bo'yicha kompleks taklif va tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar Kichik biznes, kichik korxonalar, inson resurslari boshqaruvi, HR, motivatsiya, mehnat unumdorligi, kadrlar siyosati, rahbarlik, konfliktlar boshqaruvi, korporativ madaniyat, mehnat bozori, malaka, innovatsiyalar, boshqaruv muammolari.

Kichik korxonalar iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular bozor munosabatlari sharoitida bandlikni oshirish, raqobatni kuchaytirish, iqtisodiy faollikni ta'minlash, innovatsiyalarni joriy etish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq kichik biznes subyektlari o'z faoliyatida ko'plab tashkiliy va boshqaruv muammolari bilan to'qnash keladi. Ulardan eng murakkabi inson resurslarini boshqarish bilan bog'liq bo'lgan masalalardir. Kichik korxonalar odatda cheklangan moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lgani sababli ularda xodimlarni tanlash, baholash, rag'batlantirish va malakasini oshirish kabi jarayonlar to'laqonli amalga oshmaydi. Kadrlar boshqaruvi tizimining yo'qligi yoki zaifligi korxonaning umumiy samaradorligiga, mahsulot sifati va xizmat ko'rsatish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kichik korxonalarda xodimlarni boshqarishdagi asosiy muammolardan biri malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi, ammo ularni to'liq rag'batlantirish yoki raqobatbardosh ish haqi taklif qilish imkoniyatlarining cheklanganligidir. Bu

holat natijasida ko'plab malakali mutaxassislar yirik korxona yoki xalqaro kompaniyalarga o'tib ketadi, kichik korxonalar esa ko'proq tajribasiz, malakasi past yoki vaqtinchalik xodimlarga tayanishga majbur bo'ladi. Bunday vaziyat mehnat unumdorligining pasayishiga, xizmat ko'rsatish sifati va mijozlar ishonchining kamayishiga olib keladi. Yana bir muammo motivatsiya tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganidir. Ko'plab kichik korxonalarda ish haqi yagona rag'batlantiruvchi omil sifatida ko'riladi, natijada xodimlarda tashabbuskorlik, ijodkorlik, mas'uliyat va kasbiy rivojlanishga bo'lgan qiziqish yetarli darajada shakllanmaydi. Zamonaviy HR yondashuvlarini qo'llash esa rahbarlar tomonidan etarli darajada tushunilmaydi yoki moliyaviy imkoniyatlar sababli cheklangan bo'ladi. Kichik korxona rahbarining boshqaruv madaniyati ham xodimlarni boshqarish jarayonida muhim omil sanaladi. Ko'plab hollarda rahbar yakkaboshchilikka moyil bo'ladi, strategik rejalashtirish amalga oshirilmaydi, xodimlar o'rtasidagi kommunikatsiya sustlashadi, qaror qabul qilish jarayonlari shaffof emas, vazifalar taqsimoti aniq belgilanmagan bo'ladi. Bundan tashqari, kichik korxonalarda ichki tartib-intizom, mehnat normalari, xizmat yo'riqnomalari, kadrlar siyosatini belgilovchi hujjatlarning yetishmasligi ham tashkiliy muammolarni kuchaytiradi. Xodimlarni baholash tizimi yo'qligi yoki subyektiv baholash uslublarining qo'llanishi mehnatga haq to'lash va lavozim o'sishida adolatsizlikka sabab bo'lishi mumkin. Natijada xodimlarda norozilik paydo bo'ladi, motivatsiya pasayadi va ular korxonani tark etadi. Kichik korxonalarda yana bir dolzarb muammo mehnat bozori talablariga mos keluvchi kadrlarni yetarli darajada tayyorlash jarayonining sustligidir. Xodimlarni o'qitish, malaka oshirish dasturlari ko'pincha amalga oshirilmaydi, chunki bu qo'shimcha xarajatlar talab qiladi. Biroq zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardosh bo'lish uchun xodimlarning doimiy rivojlanishi zarur hisoblanadi. Kichik korxonalarning ko'pchiligida HR bo'limi mavjud bo'lmagani sababli barcha funksiyalar rahbar yoki hisobchi zimmasida bo'ladi. Bu esa kadrlar bilan ishlashning professional darajada tashkil etilishiga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, kichik korxonalarda mehnat munosabatlari ko'pincha norasmiy ravishda yuritilishi sababli xodimlar o'z huquq va majburiyatlarini yetarli darajada bilmaydi. Norasmiy bandlik esa ijtimoiy kafolatlarning pasayishiga, ishchilarning mehnatga bo'lgan mas'uliyatining kamayishiga olib keladi. Kichik korxonalarda konfliktlarni boshqarish ham jiddiy masalalardan biridir. Muloqot madaniyatining pastligi, xodimlar o'rtasidagi ziddiyatlarning o'z vaqtida bartaraf etilmasligi ishlab chiqarish jarayonini sekinlashtiradi. Boshqaruv tizimining takomillashmaganligi, rahbarning avtoritar yondashuvi, xodimlar o'rtasidagi norozilik kayfiyati korxona barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Texnologik rivojlanish bilan bog'liq yana bir muammo mavjud: ko'plab kichik korxonalar zamonaviy boshqaruv tizimlari, elektron hisobotlar,

avtomatlashtirilgan HR dasturlaridan foydalanmaydi. Bu esa boshqaruv jarayonlarining ortiqcha vaqt olishi, xatolar ko'payishi va ma'lumotlarning to'g'ri yuritilmasligiga olib keladi. Inson resurslarini boshqarishda kichik korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish uchun motivatsiyaning noan'anaviy usullaridan foydalanish, xodimlar uchun mos qulay ish muhiti yaratish, jamoaviy ruhni shakllantirish, rahbarlar uchun boshqaruv madaniyati bo'yicha treninglar o'tkazish, mehnatni baholashning adolatli tizimini yaratish, ish haqi va bonus tizimini qayta ko'rib chiqish kabi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, kadrlar siyosatining huquqiy asoslarini mustahkamlash, mehnat shartnomalarining rasman tuzilishi, xodimlarning malaka oshirishini ta'minlash korxona rivoji uchun zarur hisoblanadi. Kichik korxonalar uchun HR strategiyalarni ishlab chiqish, xodimlarni tanlashda kompetensiya modelidan foydalanish, boshlang'ich bosqichda o'qitish dasturlarini joriy etish, jamoa ichidagi muammolarni erta bosqichda bartaraf etish mexanizmlarini yo'lga qo'yish samarali natija beradi.

Kichik korxonalarda xodimlarni boshqarish samaradorligi korxonani bozordagi raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir qiladigan eng muhim omillardan biridir. Kichik biznes subyektlari yirik korxonalarga nisbatan moslashuvchan bo'lishi bilan ajralib tursa-da, inson resurslarini boshqarishda ularning duch keladigan muammolari ko'lamli va murakkab bo'lishi mumkin. Xodimlar sonining kamligi, boshqaruvning markazlashuvi, ko'p funksiyali vazifalar yuklanishi, moliyaviy manbalarning cheklanganligi, rasmiy HR tizimlarining yo'qligi kabi holatlar boshqaruv jarayonlarini qiyinlashtiradi. Kichik korxonalar uchun eng og'ir muammolardan biri bu xodimlar o'rtasida mehnat taqsimotining aniq belgilanmaganligidir. Ko'pincha bir xodim bir nechta vazifani bajarishga majbur bo'ladi va bu holat uni kasbiy charchoqqa olib keladi. Mehnat jarayonida vazifalarning chalkashligi mas'uliyatning aniq belgilanmasligi, xatolar, kechikishlar va ish sifatining pasayishiga sabab bo'ladi. Rahbarlar ko'p hollarda barcha ishlarga o'zlari aralashishga harakat qiladilar, ammo bu uslub samaradorlikni pasaytiradi. Xodimlarga yetarli darajada vakolat berilmasligi ularning tashabbus ko'rsatish imkoniyatlarini kamaytiradi, ijodkorlikni bo'g'adi va mas'uliyatni zaiflashtiradi. Shuningdek, kichik korxonalarda xodimlarni rag'batlantirish tizimi ko'pincha faqat moddiy omillar bilan cheklanadi. Biroq bugungi zamonaviy mehnat bozorida xodimni ishga jalb qilish va ushlab qolish uchun nafaqat ish haqi, balki psixologik qulay ish muhiti, o'sish imkoniyatlari, jamoaviy qo'llab-quvvatlash, o'qitish dasturlari, kasbiy rivojlanish, rahbar tomonidan tan olinish kabi omillar muhim ahamiyatga ega. Kichik korxonalarda bu imkoniyatlarning aksariyati mavjud emas yoki tizimli tashkil qilinmagan bo'ladi. Natijada xodimlar uzoq vaqt ishlashni xohlamaydi, mehnat migratsiyasi kuchayadi, yuqori malakali xodimlar barqaror o'sish imkoniyati bo'lgan yirik korxonalarga o'tib ketadi. Xodimlarni

boshqarishda yana bir muhim omil — bu ichki kommunikatsiyadir. Kichik korxonalarda kommunikatsiya ko‘pincha og‘zaki va tizimsiz shaklda olib boriladi. Yig‘ilishlar o‘z vaqtida o‘tkazilmaydi, axborot almashinuvi sust bo‘ladi, buyruqlar, ko‘rsatmalar va topshiriqlar aniq shakllantirilmaydi. Kompaniya ichidagi noto‘g‘ri kommunikatsiya tushunmovchiliklarga, ziddiyatlarga, ishning kechikishiga, vazifalarning noto‘g‘ri bajarilishiga olib keladi. Yana bir muhim masala — bu xodimlarning malakasini oshirish bilan bog‘liq muammolardir. Kichik korxonalarda xodimlarni o‘qitish dasturlari yo‘qligi sababli ular zamonaviy texnologiyalar va yangi mehnat uslublaridan ortda qolib ketadilar. Boshqa tomondan, rahbarlar ko‘pincha xodimlarni o‘qitish xarajatlarini “keraksiz” deb hisoblaydilar. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, malakasi oshgan xodim ko‘proq daromad keltiradi, kamroq xato qiladi va mijozlar bilan ishlash jarayonida samaradorlikni keskin oshiradi. Xodimlarni o‘qitishning yo‘qligi korxona ichida yangiliklardan qo‘rqish, novatorlik g‘oyalarini rad etish, eskirgan ish uslublaridan voz kechmaslik kabi holatlarga sabab bo‘ladi. Kichik korxonalarda yana bir muammo — xodimlar o‘rtasidagi konfliktlarning samarali boshqarilmasligidir. Rahbar ko‘pincha ziddiyatni "e‘tibordan chetda qoldirish" yoki "o‘zi hal bo‘ladi" deb o‘ylashi mumkin, ammo amalda esa bunday muammolar qonuniyat bo‘yicha kattalashib boradi. Ijtimoiy-psixologik iqlimning yomonlashuvi xodimlar motivatsiyasiga, ularning bir-biriga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Konfliktlarning o‘z vaqtida bartaraf etilmasligi korxona ichida norozilikni kuchaytiradi va ish unumdorligini pasaytiradi. Kichik korxonalarda HR jarayonlarining elektronlashtirilmaganligi ham jiddiy muammolardan biridir. Zamonaviy texnologiyalar, elektron hujjat aylanishi, onlayn hisob-kitob tizimlari, avtomatlashtirilgan dasturlar boshqaruv tizimini yengillashtiradi, xatolarni kamaytiradi, vaqtni tejaydi. Ammo ko‘plab kichik korxonalarda bu tizimlar yo‘qligi sababli xodimlar qo‘lda hujjatlar bilan ishlashga majbur bo‘ladi, bu esa ko‘plab texnik xatoliklar va vaqt isrofini keltirib chiqaradi. Xodimlarni baholash tizimi kichik korxonalarda deyarli mavjud bo‘lmaydi yoki juda subyektiv bo‘ladi. Baholashning adolatli va shaffof mexanizmlarining yo‘qligi xodimlar o‘rtasida norozilikni kuchaytiradi. Mehnat samaradorligi, intizom, malaka, jamoaviy ishlash ko‘nikmalari, mijozlar bilan munosabat kabi mezonlar asosida muntazam baholash tizimlari joriy etilmaganligi sababli rahbarga real vaziyat haqida aniq tasavvur shakllanmaydi. Natijada, xodimlarni lavozimga ko‘tarish yoki rag‘batlantirish jarayonlarida yuqori darajada subyektivlik yuzaga keladi. Kichik korxonalar uchun yana bir muhim masala — bu mehnat bozorida kuchli raqobatning mavjudligi. Yirik korxonalar yuqori ish haqi, yaxshi sharoit, turli bonuslar va ijtimoiy paketlar taklif qilgani uchun kichik korxonalar xodimlar uchun jozibador bo‘la olmay qoladi. Shuningdek, kichik korxonaning tashkiliy brendi shakllanmagan bo‘ladi, bu esa malakali xodimlarni jalb

qilish jarayonini qiyinlashtiradi. Kichik korxonalar barqaror faoliyat yuritishi uchun ularda korporativ madaniyatni shakllantirish muhim hisoblanadi. Korporativ madaniyat kuchli bo'lgan korxonalarda xodimlar o'zini jamoaning ajralmas qismi sifatida his qiladi, umumiy maqsadlarga sodiqlik ortadi, mehnat unumdorligi oshadi. Ammo kichik korxonalarda korporativ madaniyat shakllanmagan bo'lishi yoki faqat rahbar shaxsiga bog'liq bo'lishi mumkin. Bu esa xodimlar almashinuvi kuchli bo'lganda kompaniya barqarorligini pasaytiradi. Kichik biznesda xodimlarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun birinchi navbatda boshqaruv jarayonlarini tizimlashtirish, vazifalarni aniq taqsimlash, HR funksiyalarini joriy etish, xodimlarni muntazam o'qitish, motivatsiya tizimini kengaytirish va samarali kommunikatsiya mexanizmlarini yaratish muhimdir. Shu bilan birga, kichik korxonalar o'z imkoniyatlariga mos keladigan kam xarajatli, ammo yuqori samarali boshqaruv texnologiyalaridan foydalanishi, jarayonlarni avtomatlashtirishga kichik qadamlar bilan bo'lsa-da kirishishi, xodimlar uchun qulay mehnat muhitini yaratishi zarurdir.

Xulosa

Kichik korxonalarda xodimlarni boshqarish masalalari ko'lamli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Xodimlar — bu korxonaning eng qimmatli resursi bo'lib, ular bilan tizimli, strategik va ilmiy yondashuv asosida ishlash korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Muammolarning ko'pchiligi moliyaviy cheklovlar bilan bog'liq bo'lsa-da, zamonaviy boshqaruv texnologiyalari, samarali kommunikatsiya, to'g'ri motivatsiya, adolatli baholash tizimi va rahbarlik madaniyatini rivojlantirish orqali ularni bartaraf etish mumkin. Kichik korxonalar inson resurslarini to'g'ri boshqarish orqali o'zining mehnat unumdorligini oshiradi, xizmatlar va mahsulotlar sifatini yaxshilaydi, bozor talablariga moslashadi va barqaror rivojlanish sari intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Armstron M. "Inson resurslarini boshqarish asoslari".
2. Becker G. "Human Capital Theory".
3. Dessler G. "Human Resource Management".
4. Mintzberg H. "The Nature of Managerial Work".
5. Robbins S., Judge T. "Organizational Behavior".
6. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi
7. O'zbekiston Respublikasi "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi qonunlari.

STUDENT-CENTERED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE CLASSROOMS: ENGAGEMENT AND ACHIEVEMENT

Sadriddinova Dildora Mahamadjanovna

Senior teacher at NamSU dildora

Sayfiddinova Ra'noxon Muhammadmuso kizi

Student at NamSU

Abstract

In modern English language teaching (ELT), the shift from teacher-led lectures to student-driven discovery has transformed how students acquire language. This study examines how student-centered learning (SCL) influences student engagement and academic outcomes. By treating students as active partners rather than passive recipients, the approach fosters autonomy and meaningful communication. Results suggest that SCL significantly boosts intrinsic motivation and language retention, though it requires teachers to adopt new roles as facilitators.

Key words: *Student-Centered Learning (SCL), Learner Autonomy, Student Engagement, Academic Achievement, English Language Teaching (ELT)*

Introduction

Traditional English classrooms often place the teacher at the center, acting as the sole source of knowledge. However, as the world becomes more interconnected, the goal of learning English has shifted toward real-world communication and critical thinking. Student-centered learning addresses this by prioritizing the student's voice, interests, and unique learning pace. The purpose of this article is to explore how this humanized approach—focusing on relationships and personalization—affects how much students engage with the material and how well they perform academically.

Methods

This article was developed through a systematic review of pedagogical literature and empirical studies published between 2020 and 2025. The methodology focused on:

1. **Selection Criteria:** Articles specifically addressing English language learners (ELL) and student-centered strategies like project-based learning (PBL) and flipped classrooms.
2. **Analysis:** Comparing traditional teacher-centered outcomes with student-centered results regarding engagement levels and test scores.
3. **Synthesizing Best Practices:** Identifying practical strategies currently used in classrooms, such as "Jigsaw" activities and the use of AI/VR tools to personalize learning.

Review

Recent research from 2020 to 2025 highlights several key trends in student-centered English education:

Active Participation: Studies show that when students are active participants, they develop higher-order thinking skills and a stronger sense of ownership over their learning.

Motivation and Engagement: By aligning content with students' interests, SCL increases intrinsic motivation. This "power-sharing" in the classroom makes students more invested in their own success.

Academic Performance: Evidence suggests that while traditional methods might prioritize "hard skills" (grammar and testing), SCL improves "soft skills" and character alongside language proficiency, leading to better long-term retention.

21st-Century Skills: SCL is increasingly linked to developing critical life skills such as teamwork, communication, and digital literacy, which are essential in the modern global job market.

The shift toward student-centered learning (SCL) is built on the idea that language is caught through interaction, not just taught through rules.

The Emotional Safety Net (Stephen Krashen): Long-standing theories by **Stephen Krashen**, reinforced by studies in 2021 and 2024, emphasize the "**Affective Filter**".

Krashen argues that when a student is stressed or bored, their brain literally blocks new information. Humanizing the classroom means lowering this filter by making students feel safe to make mistakes—a core tenet of SCL. **Motivation as a Vision (Zoltán Dörnyei):** Renowned researcher **Zoltán Dörnyei** proposed that students engage most when they can visualize themselves as successful English speakers. Recent 2025 research confirms that when teachers personalize the learning process (e.g., using a student's own hobbies as the topic for a grammar lesson), it builds "intrinsic motivation," making the student want to learn for themselves rather than for a grade.

The Power of Agency (David Nunan): **David Nunan's** work on learner autonomy is central to SCL. He suggests that language is a process of acquiring skills, not just a body of facts. Recent studies (2022–2025) found that "power-sharing"—giving students a choice in their projects—results in significantly higher participation rates and better retention.

Measuring Impact (John Hattie): In his updated **Visible Learning** research (including 2025 perspectives), **John Hattie** highlights that the most effective teachers are those who see learning through the eyes of their students. When students understand how they learn (meta-cognition), their academic achievement rises dramatically.

Technological Humanization (Modern Research): Studies from 2024 and 2025 explore how digital tools (like VR or AI-driven apps) can support SCL by allowing students to learn at their own pace. Research by **Bremner et al. (2022)** notes

that this student-centered paradigm creates a more "personalized, engaging, and meaningful" experience compared to traditional lectures.

Discussion

The shift to a student-centered classroom changes the dynamics of the English language environment in several ways:

Redefining the Human Connection (Teacher as Facilitator): In a student-centered model, the teacher's role evolves from a "deliverer of content" to a "facilitator of discovery". This is more than a change in title; it is a shift in power. By assuming roles as **managers, resources, and even participants**, teachers foster an environment of trust. Research in 2025 shows that when students perceive high **teacher support**—especially emotional and competence support—it directly lowers their "affective filter" and boosts their engagement through the **L2 Motivational Self System**.

The Link Between Engagement and Achievement: The evidence is clear: higher engagement leads to better academic outcomes. In 2025, **93% of educators** view student engagement as a critical metric for understanding achievement. By using **Interactive Teaching Approaches** like group discussions and hands-on activities, teachers have seen participation rates jump to roughly 80%. These engaged students don't just "learn" English; they develop **21st-century skills** like critical thinking, problem-solving, and digital literacy, which are increasingly seen as "hard skills" essential for the modern workplace.

Humanizing the "Noisy" Classroom: Critics often point out that student-centered classrooms can be harder to manage. However, this "noise" is often the sound of **cooperative learning**. Strategies like the **Jigsaw method** have shown significant improvements in complex tasks, such as reading comprehension for standardized tests like the TOEIC. This suggests that peer-to-peer communication can sometimes clarify difficult concepts better than a single teacher's lecture.

Addressing the Real-World Barriers: Despite the benefits, implementing SCL in 2025 still faces "human" hurdles. Many students come from a **passive learning culture** and are "waiting to be spoon-fed" due to years of traditional schooling. Additionally, teachers in 2025 often feel a **"policy-practice gap"**, where they are encouraged to be student-centered but are still judged by rigid, **exam-oriented systems**. To bridge this gap, modern research emphasizes the need for **institutional flexibility** and professional development that helps teachers manage larger classes and diverse proficiency levels without burning out.

The Role of Technology: Technology acts as a "humanizer" by allowing for **individualization**. Tools like AI-driven adaptive platforms and VR allow students to practice at their own pace, which 92% of students say makes learning more enjoyable. This flexibility is especially vital for students with different socioeconomic

backgrounds or learning needs, ensuring that no one is left behind in a one-size-fits-all lecture.

Conclusion

Student-centered learning is more than just a teaching method; it is a philosophy that puts the human learner at the heart of the educational journey. In English language classrooms, this approach leads to higher engagement because students find the content relevant to their lives. While it requires more effort from educators to design flexible, interactive lessons, the result is a more capable, confident, and independent English speaker ready for the challenges of the 21st century. For best results, teachers are encouraged to adopt these strategies gradually, building a supportive community that celebrates every student's progress.

References:

1. Bremner, N. (2020). The multiple meanings of 'student-centred' or 'learner-centred' education: A meta-analysis of 326 journal articles. *Comparative Education*, 57(2), 159–182. doi.org
2. Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2021). *Teaching and researching motivation* (3rd ed.). Routledge.
3. Hattie, J. (2023). *Visible learning: The sequel: A synthesis of over 2,100 meta-analyses relating to achievement*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003380542>
4. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press. (Original work published 1982; digitally archived and widely cited in 2025 for foundational affective filter theory).
5. Neal, G., Mullins, T., Reynolds, A., & Angle, M. (2013). Global collaboration in teacher education: A case study. *Creative Education*, 4(9), 543–549. doi.org (Cited for 21st-century teaching and learning frameworks relevant to 2025).
6. Nunan, D. (2013). *Learner-centered English language education: The selected works of David Nunan*. Routledge.
7. Sajida, A. (2023). The influence of affective filter on the learning process. *Journal of Digital Innovation and Technology*, 1(4), 262–268.
8. World Journal of Advanced Research and Reviews. (2025). Lowering the filter: The role of attitude in English language acquisition. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 25(3), 2274–2287. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2025.25.3.1020>

**OLIIY TA'LIMDA INNOVATSION YONDOSHUVLAR ASOSIDA
O'QITISHNI TASHKIL ETISH**

**Tulyaganova Shaxnoza Abduraximovna¹,
Nazirov Kamoliddin Xusnitdinovich¹,
Israilova Gulrux Zafarovna²,
Karimov Yusuf Narzullayevich**

¹Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU,

²IIV Jizzax akademik liseyi,

³Jizzax Politexnika institute

Annotatsiya: Mazkur maqolada amaliy fizika bo'yicha zamonaviy, ilg'or kadrlarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar va tadqiqotlarning o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada milliy va xalqaro ilmiy markazlar bilan hamkorlikda olib borilayotgan loyihalarning talaba va yosh tadqiqotchilar malakasini oshirishga qo'shayotgan hissassi muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: fizika ta'limi, fizika va texnologiya integratsiyasi, sun'iy intellekt, virtual reallik.

Amaliy fizika bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash zamonaviy ta'limning muhim masalalaridan biriga aylandi. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi sun'iy intellekt, raqamli simulyatsiyalar va kengaytirilgan reallik kabi sohalarda kutilgan natijalarga erishish uchun raqobatbardosh mutaxassislarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu sababli, amaliy fizika o'quv dasturlarini amaliyotga asoslangan yondashuvlar va innovatsiyalar orqali takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Bugungi kunda ko'plab ta'lim muassasalari va ilmiy markazlar amaliy fizika ta'limini zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirishga intilmoqda. Ilg'or yondashuvlardan biri – bu amaliyotga yo'naltirilgan o'quv jarayonidir. An'anaviy ta'lim tizimida nazariy bilimlar asosiy o'rin tutsa, zamonaviy ta'lim modelida nazariyani amaliy ko'nikmalar bilan boyitish muhim sanaladi [1]. Xususan, amaliy fizika sohasida real hayotdagi muammolarni yechishga qaratilgan ta'lim usullarini qo'llash talabalar bilimini chuqurlashtiradi, ularni tadqiqot va innovatsiyalar sohasiga kengroq jalb etadi [2]. Bu usul talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan ta'minlash, balki ularga amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va real muammolarni yechish imkoniyatini yaratadi. Amaliy fizika o'qitishda xalqaro va milliy ilmiy markazlar bilan hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi [3-5]. Xalqaro hamkorlik, o'z navbatida, amaliy fizika sohasida tajriba almashishni kuchaytiradi, mutaxassislarning zamonaviy bilimlar bilan boyishiga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar va zamonaviy o'qitish usullari amaliy

fizika ta'limining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR), raqamli simulyatsiyalar va kompyuter modelidan foydalanish orqali o'quv jarayoniga realistik tajriba olib kirish imkoniyati oshmoqda. Talabalar endilikda murakkab fizik jarayonlarni simulyatsiya yordamida o'rganishlari, hodisalarning mikro va makro o'lchamdagi tasvirini ko'rishlari va tajriba qilishlari mumkin. Bu esa o'z navbatida nazariy tushunchalarni yanada yaxshi anglashga va real dunyo muammolariga mos keluvchi yechimlarni ishlab chiqishga yordam beradi. IoT va sun'iy intellekt texnologiyalari esa amaliy fizika ta'limini yanada ilg'or darajaga ko'taradi. Masalan, IoT yordamida fizik hodisalarni real vaqtda kuzatish, o'lchov natijalarini qayd etish va ularni tahlil qilish imkoniyati mavjud. Bu texnologiya yordamida talabalar fizik tajribalarni avtomatlashtirish, murakkab hodisalarni real vaqt rejimida kuzatish va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Sun'iy intellekt esa katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va fizik modellarni avtomatik yaratishda yordam beradi. Shu sababli, amaliy fizika mutaxassislarini tayyorlashda ushbu texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish muhimdir.

Amaliy fizika bo'yicha ta'lim olish jarayonida zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun zaruriy bo'lib qolmoqda. Shu maqsadda, IoT (Internet of Things), sun'iy intellekt (AI), katta ma'lumotlar tahlili, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari o'quv dasturlariga keng tatbiq qilinmoqda. Bu texnologiyalar ta'lim jarayoniga yangi imkoniyatlar olib kirib, talabalarga real hayotdagi fizik hodisalarni o'rganish va ularni tadqiq qilishda katta yordam beradi. IoT texnologiyasi fizik tajribalarni real vaqt rejimida kuzatish va ma'lumotlarni yig'ish imkonini beradi, bu esa talabalarni ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanishga va murakkab muammolarni amaliyotda hal qilishga undaydi. Masalan, IoT qurilmalari yordamida talabalar murakkab tajribalarni avtomatlashtirish, ma'lumotlarni masofadan kuzatish va qayta ishlash imkoniga ega bo'lishadi. Natijada, amaliyotga asoslangan bu texnologiya talabalarni raqobatbardosh kadrlarga aylantirishda muhim rol o'ynaydi. Fizika ta'limida katta ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni tadqiqotda qo'llash ilmiy yondashuvni kuchaytiradi. Sun'iy intellekt fizika hodisalarini tahlil qilishda, o'quv jarayonida murakkab modellardan foydalanishda va ko'p miqdordagi ma'lumotlarni qayta ishlashda talabalar uchun katta yordam beradi. AI yordamida talabalar yangi fizik qonuniyatlarni izlash, murakkab hodisalarga ilmiy modellar yaratish va ular asosida muammolarni hal qilish usullarini o'rganishlari mumkin. Sun'iy intellekt talabalarga tahlil qilish, prognoz qilish va real dunyo muammolariga ilmiy yechimlar topishda yordam beradi. Bunday o'quv jarayonida talabalar nafaqat ilmiy bilimlarni o'zlashtiradi, balki AI orqali ilmiy izlanishlar olib borish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish texnologiyalari fizikada o'quv jarayonini rivojlantirishda asosiy yondashuv

hisoblanadi. Amaliy fizika bo'yicha ilg'or mutaxassislar tayyorlash jarayonida xalqaro hamkorlikning o'рни katta. Xalqaro ilmiy platformalar, ilmiy markazlar bilan hamkorlik va qo'shma tadqiqot loyihalari amaliy fizika o'quv dasturlarini zamonaviy tendensiyalarga moslashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlik orqali talabalarga yetakchi ilmiy muassasalarda tadqiqot olib borish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ularning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Masalan, talabalar uchun Yevropa Ittifoqi tomonidan tashkil etilgan Erasmus+, Fulbright, Horizon Europe kabi dasturlar orqali xalqaro tajribaga ega bo'lishlari va yangi bilimlarni o'zlashtirishlari mumkin. Xalqaro hamkorlik orqali ilmiy almashinuv va amaliy tadqiqotlar o'tkazish imkoniyati talabalarning ilmiy tadqiqotlar olib borish va yangi texnologiyalarni qo'llash malakalarini oshiradi. Bu jarayon raqobatbardosh va yuqori malakali kadrlar tayyorlashda muhim omil sanaladi. VR va AR texnologiyalari o'quv jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Virtual va kengaytirilgan reallik talabalarga murakkab fizik jarayonlarni real ko'rinishda kuzatish va ular ustida amaliy ish olib borish imkonini beradi. Bu usul orqali talabalar mikro va makro o'lchamdagi hodisalarni ko'rishlari, ularga ta'sir o'tkazishlari va natijalarni kuzatishlari mumkin. VR va AR texnologiyalari fizik hodisalarning ko'rinishini chuqurroq tushunishga va ularni amaliyotda qo'llashga yordam beradi. Shuningdek, VR yordamida talabalar murakkab laboratoriya tajribalarini qayta-qayta bajarish imkoniga ega bo'lishadi. Masalan, fizik laboratoriyalarni VR orqali simulyatsiya qilish orqali talabalarning tajriba o'tkazish va ilmiy xulosalar chiqarish malakalari oshiriladi. Bu esa ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki talabalar nazariy bilimlarini realistik muhitda mustahkamlash imkoniga ega bo'lishadi. Amaliy fizika ta'limida raqamli simulyatsiyalar va kompyuter modellashtirish usullari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiyalar yordamida murakkab fizik hodisalar, tajribalar va jarayonlarni real vaqt rejimida o'rganish va kuzatish imkoniyati mavjud. Talabalar simulyatsiyalar orqali fizik hodisalarning har bir detalini o'rganishlari, ularni o'zlashtirishlari va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishlari mumkin. Kompyuter modellash fizik jarayonlarni takrorlash va ularni aniq matematik modellarda ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Bu orqali talabalar fizik hodisalarning matematik asoslarini chuqurroq tushunishlari, ularni tasavvur qilishlari va real hayotda qo'llash uchun amaliy yechimlarni ishlab chiqishlari mumkin. Shu bilan birga, raqamli simulyatsiyalar va modellash fizik hodisalarning mikro va makro o'lchamlarini o'rganishda asosiy rol o'ynaydi, bu esa amaliy fizika ta'limini yanada boyitadi. Amaliy fizika bo'yicha mutaxassislar tayyorlashda real hayotdagi muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim usullari orqali talabalar real muammolar ustida ishlashlari, fizik qonuniyatlarni amaliyotda qo'llashlari va ular uchun ilmiy

yechimlarni topishga jalb etiladi. Bu usul talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan ta'minlaydi, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarga ham ega qiladi. Masalan, talabalarga muhandislik va texnologiya sohalariga tegishli real muammolarni hal qilish imkoniyati yaratilganda, ular ilmiy fikrlash, tahlil qilish va muammolarni yechishga ilmiy yondashish malakalarini oshirishlari mumkin. Bu ta'lim usuli orqali talabalar nazariy bilimlarni real sharoitlarda qo'llashni o'rganishadi va ilmiy tajribalarni amaliyotga tatbiq etish malakalarini rivojlantiradilar. Amaliy fizika bo'yicha zamonaviy ta'lim tizimi amaliyotga asoslangan, texnologiyalarga integratsiyalashgan va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirilgan yondashuvlarni qamrab oladi. Innovatsion yondashuvlar nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, balki talabalarning amaliy va ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishlariga ko'maklashadi. Bunda talabalarga yuqori texnologiyalar, raqamli va simulyatsiya vositalari, AI va katta ma'lumotlar yordamida bilim olish imkoniyatlari yaratiladi. Innovatsion ta'lim modeli o'zida IoT, AR, VR va kompyuter simulyatsiyalarini o'z ichiga olgan muhit yaratish imkonini beradi, bu esa talabalarning fizik hodisalarni chuqur tushunishlari va real muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik va ilmiy almashinuv dasturlari orqali talabalar turli ilmiy markazlarda amaliyot o'tashlari va yangi bilimlarni o'zlashtirishlari mumkin. Amaliy fizika mutaxassislarini tayyorlashda ilg'or tendensiyalar va amaliy yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlari kelajakda innovatsion yechimlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Zamonaviy texnologiyalar va

va bu kadrlarning kelajakda ilmiy innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shishini ta'minlaydi.

Sifatli ta'limda bilimlarning nazariy asoslarini aniq tushuntirish va ularni hayotiy misollar bilan boyitish zarur. Talabalarga nazariy bilimlarni amaliy masalalar bilan bog'lash imkoniyatini berish orqali ular nafaqat bilim o'zlashtiradi, balki o'rgangan tushunchalarini chuqurroq anglay boshlaydilar.

Zamonaviy texnologiyalar dars jarayoniga ko'proq qiziqish uyg'otadi. Masalan, kompyuter simulyatsiyalari, virtual laboratoriyalar, va boshqa o'quv texnologiyalari orqali talabalar real hayotga yaqin bo'lgan tajribalarni amalga oshirishlari mumkin. Shu bilan birga, VR va AR texnologiyalar yordamida murakkab fizik jarayonlarni aniqroq tushunish imkoniyati yaratiladi.

Talabalarni dars jarayonida faollikka undash uchun amaliyot bilan bog'liq topshiriqlar va loyihalar berish samarali hisoblanadi. Real muammolarni hal qilish uchun talabalarni jalb qilish, jamoaviy ishlar va tajriba o'tkazish orqali ular amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ularga ilmiy asoslangan yechim topish talabalarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarda yechimlar topishga undaydi. Shu tariqa, talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki amaliy jihatdan ham puxta tayyorgarlik ko'radi.

Xalqaro ilmiy hamkorlik va almashinuv dasturlari orqali talabalar boshqa davlatlar tajribasidan o'rganishlari va ilmiy tadqiqotlarda ishtirok etishlari mumkin. Bu, ayniqsa, amaliy fizika kabi sohalarda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun muhim hisoblanadi.

Ta'lim jarayoni vaqt o'tishi bilan zamonaviy yondashuvlarga moslashtirilishi kerak. Bu, nafaqat o'qituvchilarning malakasini oshirish, balki yangi o'quv dasturlari va metodlarini kiritishni ham nazarda tutadi. Shu bilan birga, talabalarning qiziqishlarini o'rganish va ularning ehtiyojlariga mos dars jarayonini tashkil etish ham muhim.

Sifatli ta'lim tizimida baholash usuli faqatgina nazariy bilimlarni tekshirish emas, balki talabaning amaliy va kreativ ko'nikmalarini ham baholashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Ko'p bosqichli baholash, loyiha ishlari, va jamoaviy faoliyatlar asosida baholash orqali talabalarning keng qamrovli bilim va ko'nikmalarini aniqlash mumkin.

Amaliy fizika bo'yicha mutaxassislar tayyorlashda sifatli ta'lim tizimini shakllantirish va samarali dars jarayonini tashkil etish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar, interaktiv o'quv usullari va xalqaro tajribadan foydalanish orqali o'quv jarayoniga ilmiy va amaliy yondashuvlarni birlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Sifatli ta'lim talabalarni nafaqat nazariy bilim bilan ta'minlash, balki ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishni ham ko'zda tutadi. VR, AR, IoT, va sun'iy intellekt texnologiyalari orqali talabalar real hayotga yaqin sharoitlarda bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, baholash tizimining o'zgarishi talabalarning bilim va amaliy malakalarini yanada chuqurroq o'lchash imkonini beradi. Shunday qilib, amaliy fizika bo'yicha raqobatbardosh va

malakali kadrlar tayyorlashda ilgʻor tendensiyalarga asoslangan taʼlim tizimi taʼlim sifatini oshirishda asosiy vosita boʻladi. Bu yondashuv orqali zamonaviy talablarga javob bera oladigan, ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqarishda oʻz oʻrnini topa oladigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Э.З.Имамов Х.Н.Каримов, С.С.Халилов, А.Э.Имамов. // Будущее за обучением с активным процессом самообразования студентов. // “Science and innovation” international scientific journal. 2022. № 5. -С. 479-482.
2. И.Ж.Гергова, М.А.Коцева, А.Х.Ципинова, Э.Х.Шериева, И.К.Азизов // Виртуальные лабораторные работы как форма самостоятельной работы студентов// “Pedagogical sciences” –С. 94-98
3. X.N.Karimov. // [Fizika fanini oʻqitishda virtual laboratoriya ishidan foydalanish](#)// “Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy-forumi” materiallar toʻplami. –P. 102-104
4. X.Sh.Asadova, Yu.N.Karimov. // [Effective organization of the educational process based on new modern technologies](#). // “Science and innovation” international scientific journal. Volume 1 Issue 7. 2022. -С. 230-233.
5. Кожедуб А.В., Евстигнеев Л.А. // Виртуальные практикумы по физике для вузов// – <https://multiring.ru/>

RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA CHAKANA BANK XIZMATLARINING MIJOZLAR UCHUN AFZALLIKLARI

Alimov Umid O'ktambayevich

“Biznesni rivojlantirish banki” ATB Chakana biznes departamenti direktori

Raqamli transformatsiya jarayoni bugungi kunda global bank tizimining rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biriga aylandi. Xususan, chakana bank xizmatlarining to'liq raqamlashtirilishi mijozlar uchun qulay, tezkor, arzon va xavfsiz moliyaviy ekotizimning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalarning bank amaliyotiga joriy etilishi mijozlarning bank bilan o'zaro munosabatining sifat jihatidan yangilanishiga olib keldi. Avvallari faqat filiallar, kassalar, hujjatlashtirish orqali amalga oshirilgan ko'plab operatsiyalar hozirda mobil telefon orqali bir necha soniya ichida bajarilmoqda. Bu esa bank xizmatlarining mohiyatini tubdan o'zgartirib, ularni mijoz uchun maksimal darajada qulay shaklga keltirmoqda.

Raqamlashtirishning mijozlar uchun eng muhim afzalliklaridan biri - bank xizmatlarining 24/7 rejimda mavjud bo'lishidir. An'anaviy banklarda xizmatlar faqat ish kunlari va ish soatlarida ko'rsatilgan bo'lsa, raqamlashtirilgan bank xizmatlari doimiy faoliyatda bo'ladi. Mijoz endi kredit arizasini yuborish, kartani boshqarish, pul o'tkazish yoki to'lovlarni amalga oshirish uchun bankka borishi yoki ish vaqtini kutishi shart emas. Bu imkoniyat nafaqat vaqtni tejaydi, balki mijozning bank xizmatlariga bo'lgan ulanishini ancha yengillashtiradi. Shunday qilib, raqamlashtirish bank xizmatlarini geografik va vaqt jihatdan to'liq erkinlashtiradi.

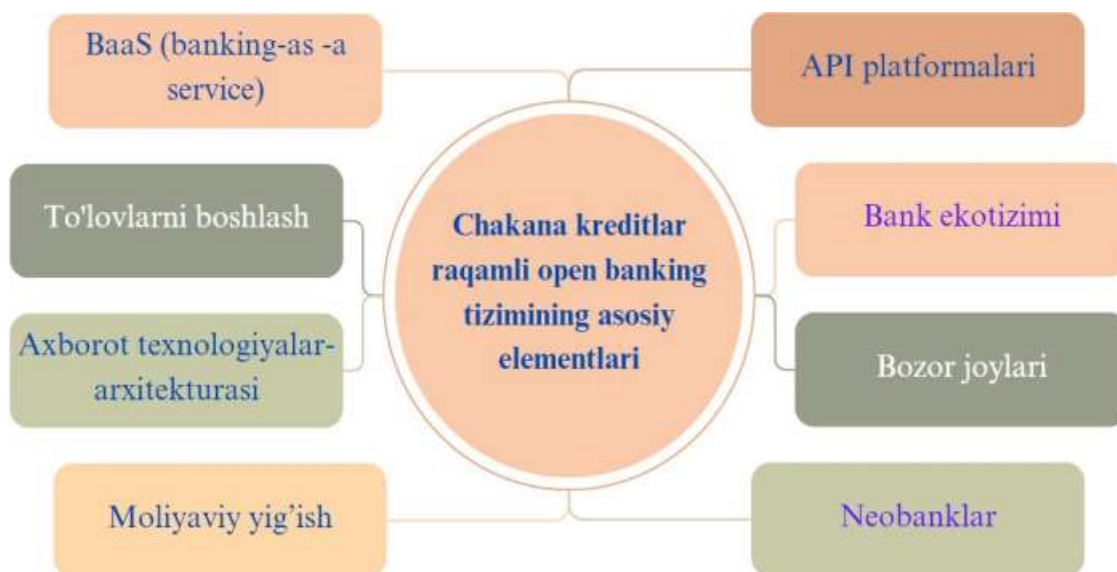
Mobil banking xizmatlarining rivojlanishi mijozlar uchun tezkorlik, soddalik va foydalanish qulayligini ta'minlab beradi. Bugungi kunda banklar tomonidan taklif etilayotgan mobil ilovalar yordamida pul o'tkazmalari, to'lovlar, mobil aloqa xizmatlari uchun to'lovlar, kommunal to'lovlar, kartalararo tranzaksiyalar, valyuta konversiyalari va hatto kreditlash jarayonlari bir necha soniyada amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, elektron shartnomalar, masofaviy identifikatsiya (eKYC) va raqamli imzo texnologiyalari mijozlarni ortiqcha hujjat to'ldirish, navbat kutish va bank xodimi bilan bevosita muloqot qilish kabi jarayonlardan xalos etadi. Bu esa bank xizmatlarini sezilarli darajada tezlashtiradi va operatsion jarayonlarning soddalashuviga olib keladi. Raqamlashtirish xizmatlarning narxiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Banklarda operatsion xarajatlarning kamayishi - filiallar sonining optimallashtirilishi, qog'oz aylanishining qisqarishi, kassadagi operatsiyalarning kamayishi va jarayonlarning avtomatlashtirilishi - mijozga taklif etiladigan xizmatlar tariflarining arzonlashishiga sabab bo'ladi. Mobil to'lovlar va elektron tranzaksiyalarning aksariyatida past komissiyalar qo'llanilishi mijoz uchun moliyaviy tejamkorlik yaratadi. Natijada,

raqamli bank xizmatlari nafaqat qulay, balki iqtisodiy jihatdan ham samarali bo‘lib, katta mijoz ommasi uchun ommabop mahsulotga aylanadi.

Bank xizmatlarining raqamlashtirilishida xavfsizlik omili eng muhim o‘rinlardan birini egallaydi. Raqamli bank tizimida mijozlar biometrik identifikatsiya - barmoq izi, yuzni aniqlash, ovoz identifikatsiyasi kabi ilg‘or xavfsizlik texnologiyalari yordamida tizimga kiradi. Shuningdek, tranzaksiyalar ikki bosqichli autentifikatsiya, tokenizatsiya va raqamli sertifikatlar yordamida himoyalanaadi. Bank tizimida sun‘iy intellekt asosida firibgarlikni aniqlash modellarining qo‘llanilishi esa real vaqt ichida shubhali harakatlarni aniqlash imkonini beradi. Bu esa mijoz mablag‘ining himoyasini keskin yaxshilaydi va bankka bo‘lgan ishonchni oshiradi.

Raqamlashtirish jarayonining yana bir muhim jihati - mijozning moliyaviy savodxonligi va byudjet boshqaruvining parametrlarini yaxshilashi. Mobil ilovalarda xarajatlarni kategoriyalarga ajratish, haftalik yoki oylik xarajatlar bo‘yicha hisobotlar tuzish, byudjet rejalashtirish vositalari, tejash bo‘yicha tavsiyalar va shaxsiylashtirilgan moliyaviy maslahatlar mavjud. Bu funksiyalar mijozga o‘z moliyasini tartibli boshqarishga yordam beradi va uning moliyaviy intizomini mustahkamlaydi. Shuningdek, kredit to‘lovlari muddatlari, qarz yuki darajasi, tranzaksiyalar tarixi bo‘yicha eslatmalar moliyaviy xatti-harakatlarni yanada tartibga soladi.

Raqamlashtirishning mijozlar uchun eng innovatsion afzalliklaridan biri shaxsiylashtirilgan xizmatlardir. Sun‘iy intellekt asosidagi tahlil tizimlari mijozning xarajat odatlari, daromadlari, tranzaksiyalar tarixi, risk profili va moliyaviy xatti-harakatlarini o‘rganib boradi. Shu asosda bank unga mos optimal mahsulotlar moslashtirilgan kredit limiti, shaxsiylashtirilgan depozit mahsulotlari, cashback tizimi, sodiqlik dasturlari yoki kartalar bo‘yicha maxsus tariflarni taklif qiladi. Bu jarayon an‘anaviy bank xizmatlarida mavjud bo‘lmagan individual yondashuvni yaratib, mijozning ehtiyojlarini yuqori darajada qondirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Rossiyada raqamli chakana bank xizmatlari va vositalari

Chakana bank xizmatlarining raqamlashtirilishi mijozga to'liq boshqaruv imkoniyatini taqdim etadi. Masalan, mijoz kartani bloklash yoki faollashtirish, limitlarni o'rnatish, onlayn valyuta konversiyasi, avtomatik to'lovlarni sozlash, kredit to'lovlarini kuzatib borish kabi operatsiyalarni mustaqil ravishda amalga oshirishi mumkin. Bu jarayon bank bilan muloqotda bo'lishni soddalashtiradi va har qanday vaziyatda mijozning o'z mablag'i va hisoblariga bo'lgan nazoratini mustahkamlaydi.

Raqamlashtirish jarayoni nafaqat individual mijozlar uchun, balki makroiqtisodiy jarayonlar uchun ham sezilarli ijobiy natijalar beradi. Naqd pulsiz iqtisodiyot ulushi ortadi, tranzaksiyalarning shaffofligi ta'minlanadi, moliyaviy inklyuzivlik kengayadi, yashirin iqtisodiyot qisqaradi va fintech sohasidagi raqobat innovatsion xizmatlarning rivojlanishiga turtki bo'ladi. Bu esa butun moliya tizimi faoliyatining modernizatsiya qilinishiga olib keladi.

Yakun sifatida ta'kidlash lozimki, raqamlashtirish jarayonida chakana bank xizmatlarining mijozlar uchun afzalliklari nafaqat funksional qulayliklarda, balki moliyaviy barqarorlik, xavfsizlik, tejamkorlik, tezkorlik va sifat jihatlarida ham namoyon bo'lmokda. Raqamlashtirish bank va mijoz o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqib, bank xizmatlarining tubdan yangilanishi, mijoz ehtiyojlarining maksimal darajada qondirilishi va zamonaviy moliyaviy ekotizimning shakllanishiga asos bo'lmoqda. Shu sababli raqamli transformatsiya jarayoni banklar uchun strategik ustuvorlik bo'lib qoladi va uning samaradorligi mamlakatda moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2015.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Banklarda axborot xavfsizligi talablarini kuchaytirish to'g'risida"gi nizomi. - Toshkent, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ-6079-son "Bank tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". - 2020-yil.

ISLOM VA AN'ANAVIY BANK-MOLIYASING ASOSIY FARQLI JIHATLARI**Xaitov Shaxzod Sharipboevich****“Biznesni rivojlantirish banki” ATB Chakana biznes departamenti, direktor
o‘rinbosari**

Islom moliyasining asosiy tamoyillari – barcha shartnoma va bitimlarda adolat va teng shart-sharoitni ta’minlash hisoblanadi. Bu, quyidagi uch asosiy taqiq orqali namoyon bo‘ladi: sudxo‘rlik, “g‘arar” (axborot muvozanatining buzilishi oqibatida noaniqlik/mavhumlik paydo bo‘lishi, ya’ni bitim ishtirokchilaridan biri shartnoma bo‘yicha to‘liq axborotga ega bo‘lmaganligi tufayli o‘zini katta xatarga ro‘baro‘ qilishini bildiradi) va “maysir” (qimor o‘yinlari va spekulyatsiya/chayqov amaliyoti). An’anaviy bank pulni daromadi kafolatlangan sotish yoki ijaraga berish mumkin bo‘lgan mahsulot sifatida ko‘radi, chunki berilgan qarz mablag‘larini yo‘qotish xavfi juda kam (qarz mablag‘lari ham, qarz bo‘yicha foizlar ham loyihaaning muvaffaqiyati yoki inqirozidan qat’iy-nazar doimo kafolatlangan bo‘ladi), islom banki esa o‘zini biznes bo‘yicha hamkordek tutadi va hamkorlikning turiga qarab xavflarni bo‘lishadi. Barchaga ma’lumki, agar ikki tomon xatar va yo‘qotishlarni o‘zaro bo‘lishsa ular moliyaviy amaliyotlarda ehtiyotkorlik bilan ish tutadilar. Shu tariqa, islom moliyasi adolatliroq, moliyaviy barqaror hamkorlik muhiti yaratilishini ta’minlaydi.

Taqiqlardan tashqari islom moliyasining eng muhim va ajoyib xususiyatlaridan biri uning aktivlar bilan ta’minlangan bo‘lishi shartligidir. Moliyalashtirishning an’anaviy shaklida bank va moliya muassasalari faqat pul birliklari bilan ishlaydilar. Ana shuning uchun ham ular mol / mahsulotlar bilan savdo qilishni taqiqlaydi. Islom moliyasida esa pul savdo moli sifatida tan olinmaydi, chunki u ichki qiymatga ega emas, u bor-yo‘g‘i almashinuv vositasi. Islom banklari pul evaziga ichki qiymatga ega biror narsaning ustiga ustama qo‘yib sotish evaziga foyda oladi. Shuning uchun ham an’anaviy moliya muassasalaridan farqli ravishda islomda moliyalashtirish aktivlarga asoslangan.

So‘nggi yillarda islom bankchiligini o‘rganish global iqtisodiyotda dolzarb mavzu hisoblanadi. An’anaviy bank tizimiga muqobil moliyalash shakllari mavjudligini bilish qiziqarli va foydalidir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlis palatalariga yo‘llagan Murojaatnomasida “Mamlakatimizda Islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo‘yicha huquqiy bazani yaratish vaqt-soati yetib keldi. Bu borada Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi”, deb ta’kidlab o‘tdilar.

Aktivlar bilan ta'minlanmagan kreditlarni berish, ularning ko'lamini kengaytirish va shu orqali jahon moliya tizimini vaqti-vaqti bilan inqirozlarga giriftor qilish an'anaviy banklarning asosiy xususiyatidir.

Vanihoyat, islom moliyasi mushoraka va mudoraba sifatida tanilgan islom moliya mahsulotlari orqali foyda va zararni taqsimlash tamoyilini ilgari suradi. Mazkur ilg'or tamoyil samarali ishlab chiqarishni samarasiz ishlab chiqarishdan ajratib olish imkonini beradi va boyliklarni yaxshiroq tasarruf qilishga hissa qo'shadi (chunki har ikki tomon bundan manfaatdor). Bu shuningdek, ta'minlanmagan pullar ko'payishini ham oldini oladi va ijtimoiy adolatni ta'minlash, hamda barcha tomonlarning moliyaviy farovonlikka erishishiga hissa qo'shadi.

Ko'pchilik hali islom va an'anaviy banklar tomonidan taklif qilinadigan mahsulot hamda xizmatlar o'rtasidagi farqni tushunmaydi. Ba'zilar islom banklari an'anaviy bank mahsulot va xizmatlarining nomi o'zgartirilgan ko'rinishi deb hisoblasa, boshqalari islom banklari an'anaviy "foiz"ni "daromad" deb nomlashadi va odamlarni chalg'itish uchun arabcha atamalardan foydalanishadi deb iddao qilishadi. Islom banki qay tariqa ishlashini bilmay turib bu kabi xulosalarga kelish yaramaydi. Chunki bunday xulosa va iddaolar islom bankchiligi rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Albatta biz islom bankchiligi va uning ayrim mahsulotlari rivoji jarayonida turli muammolarga duch kelayotganligimizni tan olamiz. Chunki bu soha hali to'liq o'rganib bo'lingani yo'q. Ushbu jarayon davomida xatolar yuz berishini inkor etib bo'lmaydi. Ammo bunday xato va kamchiliklar islom bankchiligining yaroqsizligini anglatamaydi. "Musulmonchilik astachilik" deganlaridek islom bankchiligi ham o'rganish / rivojlanish jarayonida va bunday xato-kamchiliklar bo'lishi tabiiy. Asosiysi, jarayon orqaga emas, oldinga qarab harakatlanayotganligida.

Shariatga mos keluvchi bank mahsulot va xizmatlarini ishlab chiqish va tatbiq etish juda murakkab jarayon, chunki bunda ko'pchilik, ba'zida tamomila qarama-qarshi maqsadlarni ko'zlovchi tomonlar, jumladan bank oliy boshqaruvi, mahsulotlarni ishlab chiqish bo'limi, shariat bo'limi, shariat maslahatchilari va boshqa bir qancha bo'limlar (chakana va korporativ banklar bo'limi, sarmoya (kapital) bozori, xatarlarni boshqarish, moliyaviy rejalashtirish va h.k.z.), shuningdek investitsiya masalalari bo'yicha mutaxassis-maslahatchilar, reyting agentliklari vakillari, huquqshunoslar va boshqalar ishtirok etadi.

Shunga qaramay, islom banki oson yo'ldan borib, mahsulotlarning huquqiy shaklinigina o'zgartirib, an'anaviy bank tizimi mahsulotlaridan nusxa olmasligi juda muhim. Aksincha, islom moliya mahsulotlarining huquqiy shakli islomdagi hamkorlik va tadbirkorlikning haqiqiy ruhiyatini aks ettirishi lozim.

Jamiyat, an'anaviy bank tizimida amal qiluvchi mijoz/omonatchi – bank, qarz oluvchi – bank kabi, asosan bank manfaatini ko'zlovchi moliyaviy munosabatlar, hamda islom bankchiligidagi ikki tomonning (ya'ni mijoz va bankning) birgalikdagi manfaatini inobatga oluvchi “mushoraka” (loyihalarni sarmoyaviy sherikchilik asosida moliyalashtirish), “murobaha” (oldi-sotdi shartnomasi orqali moliyalashtirish), “mudoraba” (loyihalarni ishonch asosidagi hamkorlik doirasida moliyalashtirish) “ijara” (ijara/lizing shartnomasi asosida moliyalashtirish), “istisna” (ishlab chiqarish sohasi loyihalarini moliyalashtirishga asoslangan shartnoma), “salam” (asosan qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan, oldindan moliyalashtirishni ko'zda tutuvchi shartnoma), “sukuk” (qimmatli qog'ozlar yordamida moliyalashtirish) kabi iqtisodiy-moliyaviy hamkorlik munosabatlari o'rtasidagi farqni anglashi va ikki tomon uchun ham birdek manfaatli bo'lgan bunday tizim, zamonaviy bank-moliya sohasini rivojlanishiga ham yordam berishi mukinligiga ishonch hosil qilishi kerak..

Quyida keltirilgan jadvalda an'anaviy va islom bankchiligi o'rtasidagi asosiy nazariy va amaliy farqlar ko'rsatib o'tilgan.

1-jadval

An'anaviy va islom bankchiligi o'rtasidagi asosiy nazariy va amaliy farqlar

№	Banklar faoliyatiga umumiy tavsif	Islom banklari faoliyati	An'anaviy banklar faoliyati
1.	Talab qilib olgunga qadar depozitlar bo'yicha kafolatlangan to'lovlar	Mavjud	Mavjud
2.	Investitsion depozitlar bo'yicha kafolatlangan to'lovlar	Yo'q	Mavjud
3.	Depozitlar bo'yicha foiz stavkasi	Belgilanmagan, investitsiya depozitlari uchun kafolatlanmagan	Belgilangan va kafolatlangan

4.	Depozitlar bo'yicha foiz stavkasini aniqlash mexanizmi	U bankning rentabelligi, investitsiyalarning daromadliligi bilan belgilanadi	Bankning rentabelligiga bog'liq emas
5.	Omonatchilarning bank foyda va zararida ishtirok etishi	Mavjud	Deyarli yo'q
6.	Islomiy moliyaviy mahsulotlardan foydalanish	Mavjud	Amalda qo'llanilmaydi
7.	Bankning kredit berishga doir qarorini kafolatga qarab chiqarish huquqi.	Islom banklarida foyda va zararlarida omonatchilar ishtirokida ko'p hollarda mijozlarga nisbatan mavjud kafolatlarga qarab belgilanmaydi	Har doim bor

Islom banklari o'z mijozlari bilan hamkorlik qilish orqali ular bilan tadbirkorlikning har qanday turiga xos bo'lgan xatarlarni bo'lishishini, xatarlarni bo'lishish darajasi esa loyihalashtirilayotgan tadbirkorlik loyihasi, hamda moliyalashtirish uchun qo'llanilayotgan mahsulot turiga bog'liq bo'lishini tushunib yetish, jamiyat a'zolariga bu tizim imkoniyatlaridan to'la ravishda bahramand bo'lish imkonini beradi, hamda islom bankchiligining yanada rivojlanishini ta'minlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. 2020 yil 29 dekabr.
2. B. Jurayev. (tarj) "Islomiy moliya va bank tizimi", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. 138-bet.
3. Musaev R.A., Magomedova Yu.D. Tendensii razvitiya islamskix finansovyx institutov v usloviyax globalizatsii v jurnale Problemy teorii i praktiki upravleniya, izdatelstvo OOO «Mejdunarodnaya Media Gruppa» (Moskva), № 11

KARIESNING ZAMONAVIY DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARI

Rashidova Nozima O'ktam qizi
Majidova shahrizoda Erkinovna
TURON ZARMED UNIVERSTETI

Annotatsiya:

Tish kariesi– og'iz bo'shlig'idagi eng keng tarqalgan surunkali kasallik bo'lib, emal va dentinning demineralizatsiyasi natijasida yuzaga keladi. Karies inson hayot sifatiga sezilarli ta'sir qiladi, og'riq, ovqatlanish muammolari va kosmetik noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Maqolada karies kasalligining zamonaviy diagnostikasi, jumladan ICDAS, ICCMS, lazer va optik texnologiyalar, sun'iy intellekt yordamida aniqlash metodlari tahlil qilinadi. Shuningdek, minimal invaziv davolash, remineralizatsiya terapiyasi, lazer yordamida davolash va biomateriallar bilan restavratsiya usullari ko'rib chiqiladi. Profilaktika choralari va bemor ta'limining roli alohida ta'kidlangan. Maqola stomatologiya amaliyotida zamonaviy yondashuvlarni o'rganish va kariesni samarali boshqarish uchun ilmiy asos yaratadi.

Kalit so'zlar:

Karies, diagnostika, minimal invaziv davolash, remineralizatsiya, lazer terapiyasi, biomateriallar, profilaktika.

KIRISH

Tish kariesi og'iz bo'shlig'idagi eng keng tarqalgan surunkali kasalliklardan biridir. U emal va dentin to'qimalarining demineralizatsiyasi, bakterial ta'sir va og'iz mikroflorasining disbalansi natijasida yuzaga keladi. Karies insonning hayot sifati va sog'lig'iga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, og'riq, ovqatlanish muammolari va kosmetik noqulayliklar paydo bo'ladi. Dunyo bo'ylab aholining 80–98%ida karies holatlari qayd etiladi. Maqolada karies kasalligining zamonaviy diagnostikasi, davolash usullari va profilaktik choralari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Karies polietilogik kasallik bo'lib, asosiy omillar:- Bakterial faktorlar: Streptococcus mutans va boshqa kariyogen bakteriyalar emalda plakka hosil qiladi va organik kislotalar ajratadi.- Dietadagi shaklarlar: Uglevodlar bakterial fermentatsiyani kuchaytiradi va demineralizatsiyani tezlashtiradi. Mikrofloraning disbalansi: Og'iz bo'shlig'idagi normal bakteriyalar va kariyogen mikrofloralar o'rtasidagi nomutanosiblik.- Host omillari: Genetik moyillik, tish emalining zichligi va salya tarkibi. Karies jarayoni emal yuzasida mikroskopik demineralizatsiya bilan boshlanadi va asta-sekin dentinga tarqaladi, bu esa sezuvchanlik va tish tuzilishining yo'qolishiga olib keladi. Stomatologik ko'rik, proba

va vizual tekshiruv orqali karies aniqlanadi. Bu usullar faqat ko'ringan o'zgarishlarni aniqlaydi va erta bosqichdagi kariesni sezishda cheklangan. Radyovizilliografiya va rentgen diagnostika. Radyovizilliografiya va panoramik rentgen tish strukturasidagi o'zgarishlar va chuqur kariesni aniqlashda yordam beradi. ICDAS va ICCMStizimlari kariesning bosqichlarini baholash va individual davolash strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi. DIAGNOdent: lazer fluoresans yordamida emal va dentin shikastlanishini aniqlaydi. Optical Coherence Tomography: tish mikrostrukturaviy o'zgarishlarini vizualizatsiya qiladi, rentgen va boshqa tasvirlar tahlil qilinib, karies aniqligi oshadi va noto'g'ri salbiy natijalar kamayadi. Minimal invaziv yondashuv tish to'qimalarini maksimal saqlashga qaratilgan, konservativ davolash va cheklangan preparatsiyani o'z ichiga oladi. Fluoridlash: emalni mustahkamlaydi, bioaktiv materiallar: kaltsiy fosfat va boshqa komponentlar emalni qayta mineralizatsiya qiladi. Lazer yordamida kariesli to'qimalar yumshoq va og'riqsiz tarzda tozalanadi, dezinfektsiya qilinadi va tiklanish jarayoni tezlashadi. Kompozit plastmassa va biofaollik plombalar tish strukturasini bilan uyg'unlashib, estetik va funksional talablarga javob beradi. Kunlik og'iz gigiyenasi (tish yuvish, flos, antiseptiklar), dietadagi shakar miqdorini kamaytirish, fluorid terapiyasi va professional tozalash, bemorni og'iz gigiyenasi bo'yicha o'qitish, profilaktika choralari karies tarqalishini sezilarli darajada kamaytiradi. Davolash rejasi bemorning yoshi, karies bosqichi, tish holati va umumiy sog'lik holati asosida belgilanadi. Individual yondashuv davolash samaradorligini oshiradi.

XULOSA

Karies global sog'liqni saqlash muammosi bo'lib, uning erta aniqlanishi va zamonaviy davolash usullari bemorlar uchun eng yaxshi natijalarni ta'minlaydi. Diagnostikada raqamli, optik va SI yondashuvlar, davolashda esa minimal invaziv texnologiyalar, lazer terapiyasi va biomateriallardan foydalanish stomatologiya amaliyotida standart hisoblanadi. Profilaktik chora-tadbirlar karies tarqalishini samarali kamaytiradi.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR

1. Ismail AI, Pitts NB, Tellez M. The International Caries Classification and Management System (ICCMS™). BMC Oral Health.
2. Prados-Privado M, et al. Dental Caries Diagnosis and Detection Using Neural Networks. J Clin Med.
3. Al-Khalifa KS, et al. The Use of Artificial Intelligence in Caries Detection. Bioengineering.
4. Fejerskov O, Kidd E. Dental Caries: The Disease and Its Clinical Management. 3rd edition. Wiley-Blackwell;
5. Baysan A, Lynch E. Remineralization of Early Caries Lesions: Contemporary Strategies. Int Dent J.

THE ROLE OF THE STATE IN INSTITUTIONAL ECONOMICS THEORY**Shodmon Turdiev**

University of World Economy and Diplomacy of the Republic of Uzbekistan,
Faculty of International Economics and Management,
Senior Lecturer, Department of System Analysis and Mathematical Modeling

E'zoza Sattarova

University of World Economy and Diplomacy of the Republic of Uzbekistan,
Faculty of International Economics and Management,
1st-year student

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the place and role of the state within the framework of institutional economics theory. The impact of institutions, formal and informal rules on economic development is examined. The functions of the state in shaping legal, economic, and social institutions, as well as its importance in ensuring economic stability and efficiency, are substantiated. In addition, the practical significance of institutional reforms for developing countries is highlighted.

Keywords: institutional economics, role of the state, institutions, economic policy, market mechanism, economic development.

INTRODUCTION

The current stage of global economic development demonstrates the decisive importance of institutional factors in ensuring economic growth and stability. The acceleration of globalization processes, the increasing complexity of economic relations, and the diversification of market mechanisms require economic systems to be analyzed not only through economic resources or market forces, but also through the quality and effectiveness of institutions. In this regard, institutional economics theory has emerged as one of the leading scientific approaches in contemporary economic research.

While traditional neoclassical economic theories interpret the market as a self-regulating mechanism, institutional economics substantiates the active participation of the state in economic processes. Institutions—namely laws, rules, norms, and social traditions—directly influence the decision-making behavior of economic agents. From this perspective, economic outcomes are shaped not only by market signals but also by the institutional environment.

The foundations of institutional economics theory can be found in the works of T. Veblen, J. R. Commons, and W. C. Mitchell, who explained economic behavior in

close connection with social institutions. Later, the theory was further developed by D. North, R. Coase, and O. Williamson, who provided an in-depth analysis of the relationship between institutions and economic efficiency. In particular, D. North's theory of institutional change serves as an important methodological basis for evaluating the role of the state in economic development.

Under modern conditions, the state acts not only as a regulator but also as an institutional architect within the economic system. By establishing a legal framework, protecting property rights, enforcing contracts, and supporting a competitive environment, the state ensures economic stability. At the same time, state institutional activity contributes to reducing transaction costs and improving the efficiency of economic relations.

In the context of global economic crises, financial instability, and social inequality, the need to strengthen the institutional role of the state has become increasingly evident. This is especially relevant for developing countries, where the implementation of institutional reforms is considered a strategic task of the state. This article analyzes the role of the state in economic development within the framework of institutional economics theory and reveals its significance for national economic progress.

MAIN PART

1. The Essence of Institutional Economics Theory. Institutional economics theory explains economic processes through institutions—laws, rules, traditions, and social norms. Scholars such as T. Veblen, J. R. Commons, and W. C. Mitchell are considered the founders of the institutional approach. Later, the theory was further developed by D. North, R. Coase, and O. Williamson.

According to D. North, institutions reduce uncertainty in economic activity and create the necessary conditions for economic growth. Therefore, the quality of institutions is considered one of the key determinants of economic efficiency.

2. Institutional Functions of the State. Within institutional economics theory, the primary function of the state is to establish an effective institutional environment. The state contributes to economic stability by protecting property rights, ensuring contract enforcement, supporting competition in markets, and limiting monopolistic practices. In addition, the state creates a legal framework for economic activity and regulates relations among economic agents. This leads to a reduction in transaction costs and enhances the effective functioning of market mechanisms.

3. Interaction Between the State and the Market. From an institutional perspective, the state and the market are not opposing forces but complementary mechanisms. For a market economy to function efficiently, the state must establish clear, stable, and reliable institutions.

Especially in situations of economic crises, market failures, and social inequality, the necessity of strengthening the role of the state becomes evident. In such cases, the state ensures social stability and economic growth through appropriate economic policies.

4. Importance of the State's Role for Developing Countries. In developing countries, institutional problems often act as major barriers to economic growth. Imperfect legislation, weak governance systems, and corruption reduce economic efficiency. Therefore, the state plays a decisive role in implementing institutional reforms.

In the case of Uzbekistan, legal and institutional reforms are being carried out by the state as part of the transition to a market economy. These reforms are aimed at ensuring economic stability and increasing investment attractiveness.

CONCLUSION

The conducted scientific and theoretical analysis demonstrates that within institutional economics theory, the state emerges as a key and indispensable actor in the economic system. Under modern economic conditions, the effective functioning of market mechanisms depends not only on free competition or resource mobility but also on the existence of a well-functioning institutional environment. In this sense, institutions established by the state form the foundation for economic stability and long-term development.

The research findings confirm that the institutional role of the state is primarily manifested through the creation of legal foundations, protection of property rights, enforcement of contracts, and the establishment of an environment of trust among economic agents. The effective implementation of these functions contributes to reducing transaction costs, increasing transparency in economic relations, and ensuring the stable operation of market mechanisms.

Moreover, institutional economics theory does not view the state and the market as opposing forces, but rather as complementary mechanisms. To ensure market efficiency, the state must introduce clear, stable, and reliable institutional rules. Especially under conditions of market failures, economic crises, and social inequality, strengthening the institutional functions of the state is essential for maintaining economic stability.

The experience of developing countries indicates that institutional weaknesses are among the main factors constraining economic growth. Imperfect legislation, inefficient public administration, and corruption deteriorate the investment climate. Therefore, the consistent and comprehensive implementation of institutional reforms by the state is a crucial condition for economic development.

In the case of Uzbekistan, the role of the state in institutional development has significantly increased during the transition to a market economy and the deepening of

economic reforms. Legal, economic, and administrative reforms implemented by the state are aimed at ensuring economic stability, improving the business environment, and enhancing investment attractiveness. This, in turn, contributes to the integration of the national economy into the global economic system.

In conclusion, within the framework of institutional economics theory, the role of the state is of decisive importance in shaping and implementing economic policy. By building effective institutions, continuing institutional reforms, and improving the quality of public governance, countries can achieve sustainable economic growth. These conclusions provide an important theoretical and practical foundation for improving economic policy and for future scientific research.

REFERENCES

1. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
2. Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386–405.
3. Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. Free Press.
4. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why Nations Fail*. Crown Business.
5. Glazyev, S. Y. (2019). *Economic Theory of Institutional Change*. Moscow: Ekonomika.
6. Inozemtsev, V. L. (2020). *Institutional Economics*. Moscow: Logos.
7. Decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan on economic reforms and institutional development.
8. Abdullaev, A. (2021). *Institutional Economics and State Policy*. Tashkent: Iqtisodiyot.
9. Karimov, N. (2022). *The State and the Market: An Institutional Approach*. Tashkent: Fan va texnologiya.

İNOVASYONEL EKONOMİ TEORİSİNDE BİLGİ VE TEKNOLOJİLERİN ROLÜ

Şohinur Ergaşeva

E'zoza Sattarova

¹ Özbekistan Cumhuriyeti, Dünya Ekonomisi ve Diplomasi Üniversitesi,
Uluslararası Ekonomi ve Yönetim Fakültesi, Doçent Dr.

² Özbekistan Cumhuriyeti, Dünya Ekonomisi ve Diplomasi Üniversitesi,
Uluslararası Ekonomi ve Yönetim Fakültesi, 1. Sınıf Öğrencisi

ÖZET

Bu çalışmada inovasyonel ekonomi teorisi çerçevesinde bilgi ve teknolojilerin rolü ve önemi bilimsel ve teorik açıdan ele alınmıştır. Bilgi temelli ekonomi, inovasyon kapasitesi ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki belirleyici etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca küreselleşme koşullarında inovasyonun geliştirilmesine yönelik teorik yaklaşımlar incelenmiş ve ulusal ekonomiler açısından çıkarımlar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnovasyonel ekonomi, bilgi ekonomisi, teknoloji, inovasyon, rekabet gücü, ekonomik büyüme.

ABSTRACT

In this study, the role and importance of knowledge and technologies within the framework of innovation-based economic theory are analyzed from a scientific and theoretical perspective. The decisive impact of knowledge-based economy, innovation capacity, and technological development on economic growth and competitiveness is examined. Moreover, theoretical approaches to innovation development under globalization conditions are discussed, and implications for national economies are presented.

Keywords: Innovation economy, knowledge economy, technology, innovation, competitiveness, economic growth.

1. GİRİŞ

In the 21st century, innovation, knowledge, and technology have emerged as the main driving forces of global economic development. The intensification of global competition, rapid digitalization of economic systems, and accelerated scientific and technological progress have compelled national economies to adopt new development models. In this context, innovation-based economic theory has become a fundamental scientific framework for ensuring sustainable economic growth.

While traditional economic theories emphasized land, labor, and capital as the primary production factors, modern economic conditions highlight knowledge and technology as independent strategic resources. Human capital, scientific research activities, and innovation capacity play a decisive role in economic development, particularly within knowledge-based economies. These views are strongly supported by endogenous growth theories.

The concept of innovation economy was first introduced by J. Schumpeter, who linked economic development directly to innovation processes. According to Schumpeter, new products, new technologies, and organizational innovations create a process of “creative destruction” within economic systems. This approach was further developed by scholars such as P. Romer and R. Lucas, who emphasized knowledge and technology as internal (endogenous) sources of economic growth.

Today, the level of innovation adoption determines countries’ competitiveness within the global economic system. Therefore, both developed and developing countries prioritize scientific research, high-technology industries, and modernization of education systems in their economic policies.

2. THEORETICAL FRAMEWORK OF INNOVATION ECONOMY

Innovation economy refers to an economic system that ensures growth through new knowledge, technologies, and scientific achievements. Innovation is not limited to technical progress but also includes organizational, institutional, and social transformations.

According to Schumpeterian theory, innovation encompasses new products, production methods, markets, and raw material sources, enabling qualitative transformation of economic systems.

3. ROLE OF KNOWLEDGE IN INNOVATION-BASED ECONOMY

Knowledge is considered the core element of innovation economy. Human capital, education quality, research and development (R&D), and scientific activities serve as endogenous growth factors.

Endogenous growth theory (Romer, Lucas) demonstrates that knowledge and technology stimulate economic development through internal mechanisms. Knowledge, as an investable resource, contributes to the creation of high value-added products and long-term economic sustainability.

4. TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT AND COMPETITIVENESS

Technological progress is one of the main determinants of competitiveness in innovation economies. Information and communication technologies, digitalization, artificial intelligence, and automation significantly enhance productivity and efficiency.

Technological advancement influences not only manufacturing sectors but also services, education, and governance systems, thereby contributing to comprehensive economic growth.

5. IMPLICATIONS FOR NATIONAL ECONOMIES

For developing countries, establishing an innovation economy requires substantial investment in knowledge and technology. Collaboration between research institutions, higher education organizations, and the private sector is essential for fostering an innovative environment.

In the case of Uzbekistan, innovation-driven development strategies emphasize the advancement of knowledge economy as a national priority.

6. CONCLUSION

The findings indicate that knowledge and technology represent fundamental strategic resources within innovation-based economic theory. Although traditional production factors remain relevant, their effectiveness increasingly depends on innovation and technological progress. Knowledge investments enhance productivity, promote high value-added production, and strengthen international competitiveness.

Furthermore, innovation-driven development is closely linked to institutional frameworks, state policies, and social factors. Supporting research, encouraging innovation activities, and integrating education with science are crucial for sustainable economic growth.

Overall, understanding the role of knowledge and technology within innovation economy theory provides a solid scientific foundation for improving national economic policies, implementing effective reforms, and securing a competitive position in the global economy.

REFERENCES

(ASES / Selçuk / Niğde formatiga mos, APA uslubi ga yaqin)

1. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press.
2. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71–102.
3. Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
4. OECD. (2019). *Innovation and Growth*. OECD Publishing.
5. Glazyev, S. Y. (2018). *Theory of Long-Term Economic Development*. Moscow: Economics.
6. Abdullayev, A. (2021). *Economic Growth and Innovations*. Tashkent: Iqtisodiyot.

ANTONIMLAR. OMONIMLAR. PARONIMLAR.

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna
Nurullayeva Iroda Mamadi qizi

ANNOTATSIYA

O'zaro zid, qarama-qarshi ma'noli til birliklariga *antonimlar* deyiladi. Masalan, *katta-kichik, yaxshi-yomon, do'st-dushman, uzoq-yaqin* kabi. Misollardan ko'rinadiki, antonimiya so'z juftligida muayyan leksik ma'noning o'zaro qarama-qarshi bo'lishidir. Ya'ni antonimlik faqat bir juft so'z o'rtasida bo'ladi

KALIT SO'ZLAR Tazod, antonim so'zlar, zid ma'noli so'zlar, sifat so'z turkumi, juft so'zlar.

O'zaro zid, qarama-qarshi ma'noli til birliklariga *antonimlar* deyiladi. Masalan, *katta-kichik, yaxshi-yomon, do'st-dushman, uzoq-yaqin* kabi.

Misollardan ko'rinadiki, antonimiya so'z juftligida muayyan leksik ma'noning o'zaro qarama-qarshi bo'lishidir. Ya'ni antonimlik faqat bir juft so'z o'rtasida bo'ladi. U bundan ortiq so'zni o'z ko'lamiga sig'dira olmaydi, chunki har qanday zidlik mantiqan ikki narsa o'rtasida bo'ladi, yaxshi va yomon antonimlari orasiga uchinchi bir «o'rtacha» belgi anglatuvchi so'z kiritish mumkin emas. Bu jihatdan antonimlar A va B nuqtalarda joylashgan bir to'g'ri chiziqning ikki uchiga o'xshaydi. Yana qiyoslang: *katta-kichik, past-baland, yosh-qari, achchiq-chuchuk* kabi.

So'zlar ma'nolari o'rtasidagi zidlik ko'proq sifat va ravishlarda, qisman ot (vafo va jafo) hamda fe'llarda (kel va ket, tur va o'tir kabi) uchraydi.

Chetdan qaraganda, antonimlardagi zidlik, qarama-qarshilik ma'lum predmet, belgi va harakatlarning inkor va tasdig'iga o'xshab ko'rinadi, chunki antonimlarga o'xshash inkor ham odatda sifat va fe'l turkumiga oid so'zlarda kuzatiladi. Lekin ular o'rtasida keskin farq bor.

Ma'lumki, hamma sifat va fe'llarning inkor shaklini yasash mumkin (*yaxshi-yaxshi emas, baland-baland emas, kel-kelma, o'qi-o'qima, tur-turma* kabi), lekin hamma sifat va fe'llar antonimlikni tashkil qila olmaydi. Masalan, *qog'ozli-qog'ozsiz* so'zi o'zaro antonim emas, balki bir-birining inkoridir, chunki *qog'ozli* so'zini inkor qilinsa, *qog'ozsiz* so'zining ma'nosi, aksincha, *qog'ozsiz* so'zini inkor qilinsa, *qog'ozli* so'zining ma'nosi kelib chiqadi. Bu inkor bir so'z doirasida boradi, shuning uchun ular antonimlikni tashkil qila olmaydi.

Ma'no xususiyatlariga ko'ra antonimlar turlicha bo'ladi:

1) yosh xususiyatiga ko'ra:

Yigitlikda yig' ilmning maxzanin,
Qarilik chog'i xarj qilgil oni (Navoiy).

2) jins xususiyatiga ko'ra:

Hurimatingni saqlar har bir **o'g'il-qiz**,
Muqaddas, mo'tabar, aziz Vatanim (Uyg'un).

3) hajm, shakl, miqdor, o'lchov, daraja bildiradi:

Uzun aytma qisqa ayt – ko'p ma'no ber (maqol).
Yo'gvon cho'zilar, **ingichka** uzilar (maqol).

4) shaxs va predmetlarning xususiyatini anglatadi:

Chin so'zni yolg'onga chulg'ama,
Va **chin** ayta olur tilni **yolg'onga** bo'lg'ama (N.).

5) rang-tus anglatadi:

Men ham sening jigar go'shang – bolangman,
Ko'zingdagi so'nmas **oqu qorangman** (folklor).

6) Maza-ta'm bildiradi:

Ushoq qand oq tuzga monand erur,
Va lekin biri **tuz**, biri **qand** erur (Navoiy).

7) payt ifodalaydi:

Erta-yu kech fikru zikrim xayoling,
Bir so'rmading, nelar kechdi ahvoling (Muqimiy).

8) munosabat bildiradi:

Do'stga xor, **dushmanga** zor,
Nomardga muhtoj aylama (folklor).

9) his-tuyg'u anglatadi: **vafo-jaf**, **rohat-azob**; **qayg'u-shodlik** kabi.

Badiiy asarlarda, ayniqsa, xalq maqollarida antonimlar emotsional-ekspressiv uslubiy vosita sifatida nutqning ifodaliligi, ixchamligi, o'tkirligi uchun xizmat qiladi: do'st achitib gapiradi, dushman kuldirib.

Har kimki vafo qilsa, vafo topgusidir,

Har kimki jaf qilsa, jaf topgusidir (Bobur).

Yaxshi otga qamchi bossang kishnaydi,

Yomon otchi, egasini tishlaydi (folklor) kabi.

Zidlash munosabatini ifodalashning ko'rinishlaridan yana biri **oksimoron** hisoblanadi.

Oksimoron – kishi yoki predmetning tabiati va mohiyatiga xos bo'lmagan belgini unga nisbatan qo'llab, antonimik munosabat hosil qilishdir. **Sifat+ot** tipidagi mantiqiy nomuvofiq so'zlardan original uslubiy birikma hosil bo'ladi: *shirin dard, aqlli tentak, soqolli ko'sa, achchiq haqiqat, totli azob, qorong'u kun* kabi.

Shakli bir xil va ma'nolari turlicha bo'lgan ikki yoki undan ortiq so'zlar *omonimlar* deyiladi. Omonimlar asosan bir xil ohangda aytiladi va bir shaklda yoziladi. Masalan:

Qo'lingdan kelgancha chiqar yaxshi **ot**,
Yaxshilik qil, bolam, yomonlikni **ot**,
Nasihatim yod qilib ol, farzandim,
Yolg'iz yursa chang chiqarmas yaxshi **ot**.

Yana:

Chun pari-yu, hurdir **oting**, begim,
Sur'at ichra devdir **oting**, begim.
Har hadanggikim, ulus ondin qochar,
Notavon jonim sari **oting**, begim.

kupletlarining birinchisida *ot* so'zi omonim bo'lib kelgan bo'lib, u birinchi misrada – *nom*, ikkinchi misrada – *buyruq fe'li*, to'rtinchi misrada – *uy hayvoni* (ot) ma'nolarida; ikkinchisida esa *oting* so'zi birinchi misrada – *isming, noming*, ikkinchi misrada – *uy hayvoni* (ot) va, nihoyat, to'rtinchi misrada – *hadang(o'q)ni oting (buyruq fe'li)* ma'nolarida kelgan. Chunonchi, mazkur to'rtlikning birinchi, ikkinchi, to'rtinchi misralarda radif bo'lib kelgan «**begim**» so'zi aytilishi va yozilishiga ko'ra bir xil bo'lishiga qaramasdan, bir ma'noli va bir so'z bo'lganligi uchun omonim emas.

Turkum jihatdan omonimlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Omonimlar ayrim hollardagina faqat atrofda (*temir* – jism, *Temir* – ism; *bo'ri* – yovvoyi hayvon, *Bo'ri* – ism: *ra'no* – gul, *Ra'no* – ism kabi), ko'p hollarda esa turli turkumlardan tarkib topadi: *toy* – yilqining bolasi, o'rab qo'yilgan gazlama, *buyruq fe'li*; *uch* – raqam, biror narsaning so'nggi nuqtasi, *buyruq fe'li*; *yosh* – ko'z yoshi (ot), yosh yigit belgi (sifat) kabi.

O'tgan asrning 90-yillarida nashr etilgan grammatik adabiyotlarda omonimlarni aytilishi, yozilishi va ma'nolariga ko'ra turlarga ajratganda, *sof* va *shartli* omonimlar, *to'la* va *yarim omonimlarga* ajratib kelindi. Lekin so'nggi yillardagi ayrim qo'llanma va konspektiv kurslarning ayrimlarida omonimlarning turlarga bo'linishi umuman inkor qilinsa, ba'zilarida ularni *leksik* (sof omonimlar) va *nutqiy* omonimlar (omofoniya, omoforamiya, omografiya)ga ajratadilar. Omonimlarni bunday turlarga ajratish, ularga til hodisasi va nutq hodisasi sifatida qarash nuqtai nazardan, to'g'ri bo'lib, mohiyatan ilgarigi an'anaviy bo'linishdan farqlanmaydi. Shunga ko'ra, omonimlar, odatdagidek, quyidagicha tasnif qilinadi:

1. Sof omonimlar.
2. Shartli omonimlar:
 - a) omofonlar;
 - b) omograflar;
 - c) omoformalar.

So'zlarning omonim yoki omonim emasligi aslida: 1) talaffuzdagi bir xilligiga; 2) yozuvdagi bir xilligiga; 3) ba'zan fonetik yoki morfologik jihatdan so'zlarning bir xil

bo‘lib qolishiga bog‘liq. Shu xususiyatlarning hammasiga to‘la ega bo‘lgan ikki yoki undan ortiq so‘zlarnigina sof omonimlar deyish mumkin.

Demak, ham aytilishi, ham yozilishi bir xil bo‘lgan so‘zlarga *sof omonimlar* deyiladi: *ot* (ism), *ot* (buyruq fe‘li), *ot* (uy hayvoni); *uch* (son) *uch* (buyruq fe‘li), *uch* (biror narsaning tugallangan qismi) kabi.

Sof omonimlar lug‘aviy birliklar sifatida bir xil tarkibga ega bo‘lgan birdan ortiq so‘zlardir. Masalan, *qo‘sh* so‘zi ham ot, ham sifat, ham fe‘l turkumlari sifatida uch mustaqil leksemani tashkil qiladi.

Ba‘zan so‘zlar faqat bir tomoni yo aytilishi yo yozilishi yoki tarkibidagi biror morfemasi orqaligina o‘xshash bo‘lib qoladi, shuning uchun ular *shartli omonimlar* deb yuritiladi. Ular avvaldan til birligi sifatida mavjud bo‘lmay, faqat nutqiy jarayonda bir xil shaklga kelib qoladi.

Omonimlar. Talaffuzi, aytilishi bir xil, yozilishi va ma‘nolari turlicha bo‘lgan so‘zlarga *omonimlar* deyiladi. Masalan: *to‘n* (kiyim), *ton* (ovoz); *yot* (begona), *yod* (yod olmoq, xotirada saqlamoq); *urush* (jang), *urish* (harakat nomi – urmoq) kabi.

Ko‘rinadiki, bu so‘zlarning o‘xshashligi nutq jarayonida so‘z tarkibidagi ayrim tovushlarning artikulyatsion-akustik o‘zgarishi natijasida hosil bo‘ladi. Masalan, *to‘rt* so‘zining o‘zbek tilida so‘z oxirida undoshlarning qator kelmasligi qonuni asosida **to‘r** (so‘m) sifatida talaffuz qilinishi *to‘r* (setka) so‘zi bilan yoki *tok* (elektr zaryadi) so‘zining ruschadan o‘zlashgan so‘zdagi unlining o‘zbekcha talaffuzga moslashtirilishi natijasida *to‘k* fe‘liga shakldosh bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Omograflar. Yozilishi bir xil bo‘lib, ma‘nosi va talaffuzi har xil bo‘lgan so‘zlar *omograflar* yoki *omogrammalar* deyiladi. Masalan, *tok* (uzumning toki), *tok* (elektr toki); *tom* (uyning tomi), *tom* (kitob jildi); *tort* (buyruq fe‘li), *tort* (shirinlik) kabi.

Omograflar doimiy bo‘lmasligi ham mumkin, chunki ularning yozuvda bir xil qayd etilishi ma‘lum grafika uchun belgilangan ma‘lum imlo qoidasi bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Agar yozuv o‘zgarsa, ayrim omograflar o‘z belgisini yo‘qotishi mumkin. Masalan, o‘zbek yozuvining rus grafikasidan lotin yozuviga o‘tishi ayrim omograflarning omograflik xususiyatining yo‘qolishiga olib kelishi, ayni paytda, yangi yozuvga ko‘ra yangi omograf-larning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu ularning shartlilikini ko‘rsatuvchi belgilardan biridir.

Omoformalar. Tarkibidagi morfemalarning o‘zgarishi tufayli yozilishi va talaffuzi jihatidan bir xillikka ega bo‘lgan so‘zlarga *omoformalar* deyiladi. Misollar: *olma* (meva) – *ol+ma* (bo‘lishsiz fe‘l); *tugma* – *tug+ma*; *ol+di* (fe‘l), *old+i* (ko‘makchi) kabi. Nutqda faqat so‘zlar emas, balki so‘z birikmalari, frazemalar, hatto gaplar ham omonimlik holatida bo‘lishi mumkin: *oqsoqol* – keksa, soqoli oq, mahalla rahbari; *ko‘z yumdi* – vafot qildi, biror xatoni kechirdi, bilib bilmaslikka oldi; *ko‘l ko‘tardi* – tasdiqladi, taslim bo‘ldi, qo‘lini yuqoriga ko‘tardi; *Ular bir umrga uchrashmaydigan*

bo'lib xayrlashdilar – er-xotin yoki sevishganlarning ajrashishi, harbiy o'rtoqlarning xayrlashishi, o'ldi kabi. Bular hozirgi tilshunoslikda *omomorfema* (siz – sifat yasovchi va III shaxs egalik affiksi), *omoevfema* (etagi ho'l bo'ldi – nomussizlandi va kiyimning etak qismi suvga botdi), *omofrazema* va *omosintagma* (yuqori-dagi misollarga qarang) kabi atamalar bilan ham yuritiladi.

Omonimlar ham shakliy, ham ma'no xususiyatlariga ko'ra polisemantik so'zlarga o'xshab ketadi, lekin ular farqli bo'lib, bu farq va o'xshashliklar quyidagicha:

1. Polisemantik so'z birdan ortiq ma'noga ega bo'lgan ayni bir so'zning o'zidir. Omonimlar esa fonetik tarkibi bir xil, birdan ortiq so'zlardir. Masalan, *paxta* bir so'z sifatida o'simlik, uning hosili, tola, chigit (*paxta ekmoq*) ma'nolarini anglatgani uchun polisemantik so'z; *tuz* so'zi *tuz* – mineral, osh tuzi, *tuz* – *tuz-moq*, *tuz* – *tekis* (dala) sifatida uch so'z va uch ma'no bo'lgani uchun omonimdir.

2. Polisemantik so'z ma'nolari bir-birini taqozo etadi. Ularning ma'nosi bir-biri bilan mushtarak, mazmunan bir-biri bilan aloqador: *ko'z* so'zi *uzukning ko'zi*, *yog'ochning ko'zi*, *buloqning ko'zi* iboralarida *ko'zga o'xshashliligi* ma'nosi bilan bir-biri bilan aloqador. Omonimlar tarkibidagi so'z ma'nolari bunday bog'lanish – aloqadorlikka ega emas. Masalan, *ko'kat* ma'nosidagi o't so'zi olov ma'nosidagi o't so'zi bilan omonim, chunki *ko'kat* va olov ma'nolari o'rtasida aloqadorlik yo'q.

3. Polisemantik so'zlar bir so'zning ma'no taraqqiyoti natijasida yuzaga keladi, omonimlarning yuzaga kelishi esa, asosan, tasodifiydir.

4. Polisemantik so'zlar, asosan, bir til doirasidagi taraqqiyot natijasi, omonimlar esa turli tillardagi ayrim so'zlarning bir tilda fonetik bir xillikka duch kelishidir.

Omonimlar manbalariga ko'ra ham turli xususiyatlarga ega:

1. Har bir tilning o'z ichki imkoniyatlari asosida:

a) tub so'zlar: *o't* (o'simlik, olov, buyruq fe'li), *ot* (ism, uy hayvoni, buyruq fe'li), *tosh* (jism, buyruq fe'li) kabi;

b) so'zning fonetik o'zgarishi: *un* (ovoz), *un<uv+in>u:n*;

c) so'z yasallishi: *oylik* – maosh, reja;

d) konversiya: *oltin* – metall, material (*oltin soat*);

e) polisemantiklik: *kun* – quyosh, sutkaning yarmi;

f) adabiy til va dialekt: *shoti* – arava asosi va narvon.

2. Chet tillardan so'z olish: *tur* (xil) – *tur* (sport), *tom* (uy) – *tom* (jild) kabi.

Omonimlar o'zbek poeziyasi tarixida muhim rol o'ynagan. Shoirlar omo-nimlarning xilma-xil ma'nolaridan foydalanib, tuyuqlar, tajnislar yaratgan-lar. Xalq og'zaki ijodining turli janrlarida omonimlardan keng foydala-nilgan: *Olmani so'ndi nigorim* – *ol!* – *dedi*,

Olma birla bu ko'ngilni ol! – *dedi*.

So'rdim ersa olmasining rangini,

Ne so'rarsan? – Olma rangi – ol! – dedi (Navoiy).

Dilrabo, o'ltir boshingdan aylanay,

Tandim ol, o'lsam so'ngagim ayla nay (Uvaysiy) va b.

Paronimlar grekcha yonidagi nom, qo'shaloq nom demakdir.

Leksik ma'noga ko'ra o'zaro aloqador bo'lmagan ikki so'zning talaffuzda o'xshashligiga asoslangan ohangdosh so'zlarga *paronimlar* deyiladi: *yoriq – yoruq, qurt – qurut, burch – burj, abzal – afzal* kabi.

So'zlarda paronimiyaning yuzaga kelishi uchun ularning fonetik tarkibi-dagi shunchaki o'xshashlik yetarli emas. Masalan, *tuz* va *tut* so'zlari tarkibidagi bir tovush (**z** va **t**) hisobiga farqli bo'lsa ham, paronim bo'la olmaydi, chunki bu tovushlar artikulyatsion-akustik jihatdan bir-biridan uzoq: *t* – jarangsiz, til oldi, portlovchi undosh, *z* – jarangli, til oldi, sirg'a-luvchi un-dosh. Ko'rinadiki, bu tovushlar faqat artikulyasiya o'rniga ko'ra bir-biriga yaqin bo'lsa ham, ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra, artikulyasiya usuli va akustikasiga ko'ra boshqa-boshqa tovushlardir. Paro-nim bo'lish uchun yondosh so'zlar faqat bir xususiyatiga ko'ra farqlanib, boshqa xususiyatlari bilan o'xshash bo'lishi shart. Masalan, *hol* va *xol* so'z-larida *h* va *x* paydo bo'lish o'rniga ko'ra, *abzal* va *afzal* so'zlarida *b* va *f* tovushlari artikulyasiya usuliga ko'ra farqlanadi va paronimiyani hosil qiladi.

Paronimlar turli yo'llar bilan hosil bo'ladi:

a) tovush ohangdoshligiga ko'ra: *bot – bod*;

b) turli o'zakdan bir xil qo'shimcha vositasida so'z yasash natijasida: *yonilg'i – yoqilg'i, yolqin – yorqin, toblan – tovlan* kabi;

c) so'z o'zlashtirish vositasida: o'zbekcha – *ora>aro*, fors-tojik – *oro*, o'zbekcha – *burch*, arabcha – *burj* va boshqalar.

Paronimlardan poeziyada she'riy qofiyalar yaratishda, shuningdek, askiya, hazil-mutoyibada ham keng foydalaniladi.

Ahmad Yassaviy hayoti va ijodi

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Abdurahmonova Mavluda

abduraxmonovamavluda6@gmail.com

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot

Nurullayeva Iroda

inurullayeva336@gmail.com

Annotatsiya

Ahmad Yassaviy hayoti va ijodi, oilasi-Muso Shayxning qizi Oysha xotun, opasi-Gavhar Shahnoz haqida ma'lumot berildi. Adibning hayot yo'li batafsil yoritildi. "Devoni hikmat"da ilohiy ishq va oshiqlik, ma'rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari samimiy va ta'sirli ohanglarda yetkazib berilgan. Uning fikricha, "Haqning so'zini emas, o'zini bilish" asosiy vazifadir. Shuning uchun donishmand bu dunyo rohatini qidiradigan so'fiy – so'fiy emas, toat-ibodat qilib, halollik va poklikni targ'ib etib, dunyoning g'am-g'ussasini chekib, xalq tashvishi bilan yashagan insongina haqiqiy so'fiydir, deydi.

Asarning boshidan yakuniga qadar ulug'vor insoniy fazilatlar: kamtarinlik, mehr-muhabbat, ishq, sadoqat, haqiqat, adolat, hurfikrlik, insonni insondan ayirmaslik kabi masalalar falsafiy nuqtayi nazardan olqishlanadi. Va aksincha, joxillik, nodonlik, yomonlik, savodsizlik, haqsizlik, adolatsizlik, molparastlik kabi illatlar qoralanadi. Bunday xislatga ega bo'lgan insonlar insof diyonatga chaqiriladi.

Kalit so'zlar: So'fiylik, hikmatlar, tariqat, murid, tasavvuf,shariat, ma'rifat, avliyo

Ahmad Yassaviy 1103-yilda Sarom (Sayram) qishlog'ida Shayx Ibrohim xonadonida dunyoga keladi. Keyinchalik u o'z ona yurtini asarlarida "Ul muborak Turkiston" deb tilga oladi. Yassaviy tug'ilganidan so'ng, ko'p o'tmay onasi – Muso Shayxning qizi Oysha xotun olamdan o'tadi. Yetti yoshida esa otasi vafot etadi. Kichik Ahmadning tarbiyasi opasi Gavhar Shahnoz zimmasiga tushadi.

Opasi bilan Yassi shahriga ko'chib o'tishgach, Ahmad dastlabki ta'limotni Yassida mashhur olim Shahobiddin Isfijobiydan oladi. So'ngra u yerdagi bir qator tolibi ilmlar kabi Arslon bobo qo'lida tarbiya va tahsil oladi. Aynan shu shaharda Yassaviy botin ilmi sirlarini mukammal o'zlashtiradi. O'sha zamonlarda Movarounnahrning ilm-ma'rifat markazlaridan bo'lgan Buxoroda ko'plab turkistonlik toliblar yig'ilishgan. Ustozi Arslon bobo ko'rsatmasi bilan Yassaviy ham Buxoroga yo'l oladi.

Buxoroda arab, fors tillarini o'rganish bilan bir qatorda, forsiyda yaratilgan tasavvufiy adabiyot bilan tanishadi. Xoja Abduxoliq G'ijduvoni, Abdulloh Baqriy, Xoja Hasan Andoqiylar bilan hamsuhbat va hammaslahat bo'lib, davrning eng peshqadam olimi va so'fiysi Shayx Hamadoni muridlari qatoridan joy oladi. Shayx Hamadoniydan suluk odoblarini o'rganadi, ilm-u saboqlaridan bahramand bo'ladi. Ahmadning o'zi "Ustoz Yusuf Hamadoni huzuriga 23 yoshida borganini va ul Hazratning tarbiyasiga noil bo'lg'onligini" aytadi. U o'z ustozining eng ishongan va e'tiborli xalifalaridan edi. Sharqshunos olim Orif Usmonning ma'lumotlariga ko'ra, Abdulholiq G'ijduvoni kunlardan bir kuni Yusuf Hamadoniydan shogirdlarining taqdiri xaqida so'zlab berishni iltimos qilgan. Shunda ustoz "Mening asl xalifalarim avval Xoja Abdullo Bakriy, so'ngra Xoja Xasan Andoqi, undan so'ng Xoja Ahmad Yassaviydir Xoja Ahmad Yassaviy o'z navbati bilan xalifalik qilganidan keyin bir oz vaqt o'tgach, o'z vatani Turkistonga ketadi. So'ngra uning o'rniga sen halifalik qilasan" – degan ekan. Voqealar ustoz Yusuf Hamadoni aytganidek sodir bo'lib, keyinchalik Buxorodan o'z yurti Yassiga qaytgan Ahmad madrasa va xonaqo qurdirib, o'z atrofiga ko'plab shogirdlarni to'playdi.

Ahmad Yassaviy tarbiyalab yetishtirgan shogirdlar Mansur bobo (Arslon boboning o'g'li), Abul Malik Oto Tosh Ho'ja (Zangi boboning otasi), Hakim Oto (Sulaymon Boqirg'oni), Zangi Oto va boshqa ko'plab tolibi ilmlardir. U o'zi asos solgan "Yassaviya" tariqatini o'z shogirdlari orqali Turkiston va Shosh atrofidagi viloyatlarga tarqata boshlagan. U so'fiylik g'oyalari, shuningdek, o'z tariqati asoslarini targ'ib etishda she'rlaridan, hikmatlaridan foydalanadi.

Ulug' mutafakkirning juda chuqur va boy mazmunga ega bo'lgan **"Devoni hikmat"** asaridagi so'fiylik, Yassaviyning falsafiy dunyoqarashi o'zining butun borlig'i bilan o'quvchining diqqatini rom etadi. Uning o'zi "Devoni hikmat" nomi bilan biror bir kitob yozmagan. Ushbu nodir asar uning murid va izdoshlari tomonidan yig'ilib, tartib berilgan.

"Devoni hikmat"da ilohiy ishq va oshiqlik, ma'rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari samimiy va ta'sirli ohanglarda yetkazib berilgan. Uning fikricha, "Haqning so'zini emas, o'zini bilish" asosiy vazifadir. Shuning uchun donishmand bu dunyo rohatini qidiradigan so'fiy – so'fiy emas, toat-ibodat qilib, halollik va poklikni targ'ib etib, dunyoning g'am-g'ussasini chekib, xalq tashvishi bilan yashagan insongina haqiqiy so'fiydir, deydi.

Asarning boshidan yakuniga qadar ulug'vor insoniy fazilatlar: kamtarinlik, mehr-muhabbat, ishq, sadoqat, haqiqat, adolat, hurfiylik, insonni insondan ayirmaslik kabi masalalar falsafiy nuqtayi nazardan olqishlanadi. Va aksincha, joxillik, nodonlik, yomonlik, savodsizlik, haqsizlik, adolatsizlik, molparastlik kabi illatlar qoralanadi. Bunday xislatga ega bo'lgan insonlar insof diyonatga chaqiriladi.

Uning fikricha, insonlar bir-birlariga yaxshilik qilishlari, hasadgo'y bo'lmashligi, shu bilan bir qatorda o'z mol-davlatiga ishonib yashamaslik kerakligi, bu dunyo hammadan qolishi aytiladi:

*Beshak biling bu dunyo barcha eldan o'taro,
Inonmag'il molingga, bir kun qo'ldan ketaro.
Ota-ona, qarindosh qayon ketdi fikr qil
To'rt oyoqlik cho'bim ot bir kun senga yetaro.
Dunyo uchun g'am yema, Haqdin o'zgani dema,
O'zgarlar molin yema, Sirot uzra tutaro.
Ahli ayol, qarindosh, xech kim bo'lmaydi yo'ldosh,
Mardona bo'l g'arib bosh, umring yeldek o'taro.
Qul Ho'ja Ahmad toat qil, umring bilmam necha yil,
Asling bilsang qaro gil, yana gilga ketaro.*

Yassaviy hikmatlaridagi asosiy o'rinni pand-nasihat egallaydi. Hikmatlarning barchasida so'fiylik tariqatining asoslari - haqiqatni bilish, Haqni sevish, nafsu dunyodan chekinishga da'vat etuvchi g'oyalar o'z aksini topgan. Inson ruhi va ongini har qanday illat, qabohatdan ozod etish kerak, ana shundagina inson axloqida ko'zga tashlanuvchi ayrim nuqsonlar yuzaga kelmaydi, degan fikrlar komil insonni shakllantirishning asosiy yo'llaridan biri sifatida ta'kidlanadi. Zero, tasavvuf-nafs lazzatlaridan voz kechish demakdir. Nafs-ochko'zlik, o'g'rilik, jaholat, xudbinlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun Ahmad Yassaviyning hayotiy shiori qanoat sanaladi. Inson Haqni "ko'rish"ga yetishish uchun oziga qanoat qilishi, shukronalik bildirishi, halol luqma yeyishi lozim. Nafsga mute' bo'lganlar esa xudbinlikdan qaytmaydi, nafs balosiga uchraydi.

Alisher Navoiy Yassaviy to'g'risida "Maqomoti oliy va mashhur, karomoti matavoniy va nomahsur ermish. Murid va ashob g'oyatsiz va shohu gadoning irodat va ixlosi ostonida yermish", - deydi. Bu fikr Yassaviyning Turkistonga qaytib, yangi tariqatga asos solgan murshid sifatida tanilgan davrlariga tegishli. Movarounnahrda "Yassaviya" tariqatidan keyin ikki yirik tariqat paydo bo'lgan. Birinchisi — "Naqshbandiya", ikkinchisi — "Bektoshiya". Tasavvufdagi boshqa tariqatlarda bo'lgani kabi "Yassaviya" tariqatida ham o'z qoidalari (odoblari) mavjud.

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan tushunamizki, Xoja Ahmad Yassaviy nafaqat Xuroson va Movarounnahr, balki turkiyzabon xalqlarning ma'naviy tarixida keng ma'lum bo'lgan mutasavvuf donishmand, ruhiy va jismoniy komillik sari yetaklaydigan insonparvar shoir bo'lgan.

Ahmad Yassaviy nodonlik tufayli hayotda savodsizlik, diyonatsizlik, ota-ona va ustozlarga hurmatsizlik, ma'naviy qashshoqlik, yovuzlik, takabburlik, nodon insonning

eng tuban shaxs ekanligi, nodonlik, razolat hukm surgan joyda, ma'rifat bo'lmagan o'lkada mamlakatning inqirozga yuz tutishini alohida qayd etib o'tadi.

Ahmad Yassaviy hikmatlarida Haqqa yetish yo'lini targ'ib qilar ekan, insonni jaholat botqog'idan xalos qilish lozimligiga urg'u beradi. U "Shariatda orif-biloh bo'lishni, tariqatda voqif-asror bo'lishni, haqiqatda komil-mukammal bo'lishni, ma'rifatda daryoi ummon bo'lishni talab qiladi".

YUqorida bayon etilgan fikrlardan anglanadiki, Ahmad Yassaviy tomonidan ilgari surilgan g'oyalar insonni yomon illat, nafs balosidan voz kechishga undaydi. Yomon illatlar va nafs balosidan xalos bo'lish insonni ruhiy va jismoniy komillik sari yetaklaydi.

Aslini olganda, Mansur Xalloy ham, Imom G'azzoliy ham, Ahmad Yassaviy ham ruhiy kamolotga intilganlar. Zero, ular intilgan komillik - Haqqa yetishish, -unga muhabbat qo'yish, shu ishq dardi bilan yashash, tavba-tazarru, sabru qanoat, shijoat, to'g'rilik, rostgo'ylik, samimiyat, nafsni tiyish, undan g'olib kelish, har bir inson qalbini chirkin illatlardan xalos etuvchi faqru fano kabi xislatlarning majmuidan iboratdir.

Ahmad Yassaviy 63 yoshidan keyingi, ya'ni payg'ambar yoshiga yetgandan so'ng umrining davomini yerto'lada o'tkazgan. Shu bilan birga Yassaviya tariqati asoschisi hisoblanadi.

Ular inson kamolotining ta'minlanishi uchun turli yo'llarning samarali ekanligini asoslashga harakat qilganlar. Shu bilan birga, tadqiqotchilar Yassaviya ta'limoti g'oyalariga ko'ra zolim hukmdor, nopok din peshvolari, nodon va johil kishilarga nisbatan muxolifat mavjudligi ta'kidlanganligidan guvohlik beradilar.

XIV asrning boshlariga kelib, Movarounnahrda so'fiylikning yana bir oqimi Naqshbandiya tariqati shakllandi.

Naqshbandiya ta'limoti o'zining hayotiy g'oyalari bilan boshqa tariqatlardan tubdan ajralib turadi. Naqshbandiya tariqatining "ildizi" uzoq davrlar, ya'ni, Sharq Uyg'onish davriga borib taqaladi. Markaziy Osiyoda ikki buyuk olim — Abulqosim Ali al-Xoroqoniy (1034 yilda 80 yoshida vafot etgan) hamda Abu Ali al-Farmadiy (1084 yilda vafot etgan)larning so'fiylik ta'limoti rivojida katta hissasi bor ekanligini ta'kidlaydi. Tasavvuf olamining mashhur faylasuflari Ahmad al-G'azzoliy va Yusuf Hamadoniylar (1049-1140 yillar) Abu Ali al-Farmadiyning shogirdlari sanaladi.

Buyuk mutasavvuf va "karamati zo'r" valiy haqida gap ketganda yurtdoshlarimiz qalbida Turkiston diyoridan chiqqan mutafakkir nomining va ta'limotining ulug'vorligidan faxrlanish tuyg'usi uyg'onadi. U zotning ulug'ligini shundan ham ko'rishimiz mumkinki, nufuzli xalqaro tashkilotlardan biri, YUNESKO tomonidan 1993-yil "Yassaviy yili" deb e'lon qilindi. Darhaqiqat, qariyb sakkiz asrki, Xoja Ahmad Yassaviy ta'limotiga, uning hikmatlariga qiziqish kuchaysa kuchaydiki, susaymadi. Bu esa uning nomi, ta'limoti, asarlari umrboqiyligidan nishonadir.

O'rta Osiyoda XII asrda paydo bo'lgan ilk tasavvufiy tariqatning asoschisi Xoja Ahmad Yassaviy ba'zi manbalarda XI asrning ikkinchi yarmida, ba'zi manbalarda 1103 yilda Sayramda (Yassi) dunyoga kelgani aytiladi. Uning vafot etgan vaqti ko'pgina qo'lyozma manbalarda 1167-yil deb yozilgan. Ammo ba'zi rivoyatlarda uni 130 yil yashagan, deyishadi.

Ahmad Yassaviyning otasi Ibrohim Turkistonning taniqli shayxlaridan bo'lgan. Onasi Qorasoch momo nomi bilan mashhur. Ahmad Yassaviy yoshligida onasidan, so'ng otasidan ajraladi. Yassaviy tarbiyasi bilan opasi Gavhar Shahnoz mashg'ul bo'ladi. Opasi bilan Yassiga ko'chib borgach, birinchi ustoz Arslonbob bilan uchrashadi va undan tahsil oladi ("Yetti yoshda Arslon bobom izlab topdim...").

Ahmad Yassaviy dastlabki ta'limotini Yassida mashhur olim Shahobiddin Isfijobiydan oladi. So'ngra bobosi Arslonbob ko'rsatmasi bilan Buxoroga borib Yusuf Hamadoniyni ta'lim oladi. Ahmad Yassaviyning o'zi ustoz Yusuf Hamadoniyni huzuriga 23 yoshda borganini va uning tarbiyasiga noil bo'lganini e'tirof etadi. Buxoroda u arab tili bilan bir qatorda fors tilini ham chuqur o'rganadi. Forsiyda yaratilgan tasavvufiy adabiyot bilan tanishadi. Xoja Abduxoliq G'ijduvoni, Abdulloh Barqiy, Xoja Hasan Andoqiylar bilan hamsuhbat va hammaslak bo'lib, Yusuf Hamadoniyni muridlari qatoridan o'rin oladi.

Yusuf Hamadoniyni Buxorodagi shogirdlari orasida Hasan Andoqiy, Abdullo Baraqiy, Ahmad Yassaviy va Abduxoliq G'ijduvoni alohida ajralib turardi. Keyinroq bu to'rt iste'dodli shogird Hamadoniyni maktabini muvaffaqiyat bilan davom ettirdilar. "Yassaviya", "Naqshbandiya" tariqatlari Hamadoniyni ta'limoti asosida shakllandi.

Ahmad Yassaviy tasavvuf ilmini shu qadar chuqur egallaydiki, xalq orasida "Madinada Muhammad, Turkistonda Xoja Ahmad" degan naql paydo bo'ladi. Tasavvuf – Yaqin va O'rta Sharq xalqlarining ma'naviy hayoti tarixidagi eng murakkab, o'zaro ziddiyatlarga to'lib-toshgan va muhim hodisalardan biri bo'lib, uning uchun tarkidunyochilik, bu dunyo boyliklaridan va noz-u ne'matlaridan voz kechish, Alloh vasliga yetmak maqsadida pok, halol, o'z mehnati ila yashash, ixtiyoriy ravishdagi faqirlik xarakterli xususiyatlardan hisoblangan.

"Yassaviya" tariqatining barcha aqidalari Ahmad Yassaviyning asosiy asari bo'lmish "Hikmat"da mufassal bayon etilgan. "Hikmat" asarida "Yassaviya" ta'limotidagi poklik, halollik, to'g'rilik, mehr-shafqat, o'z qo'l kuchi, peshona teri va halol mehnati bilan kun kechirish, Alloh taolo visoliga yetishish yo'lida insonni botinan va zohiran har tomonlama takomillashtirish kabi ilg'or umuminsoniy qadriyatlar ifoda etilgan.

Ayrim manbalarda Ahmad Yassaviy 4400, boshqa manbalarda 9900 hikmat aytgan deyishadi. (Shoirning o'zi devonida "To'rt ming to'rt yuz hikmat aytdim, haqdin farmon", deydi. Ibrohim Haqqulovning yozishicha, turk olimi Komil Erarlon bu

raqamni keyingi shoirlar to‘qigan, degan fikrni aytadi). Bizningcha ham, 4400 raqami ramziy ma’noda ishlatilgan. Aslida gap shoir hikmatlarining sonida emas, mazmunidadir.

Sohibqiron Amir Temur farmoni bilan 1395-1397-yillarda Turkistonda “Yassaviya” tariqatining asoschisi Xo‘ja Ahmad Yassaviyning qabri o‘rnida muhtasham maqbara qurdiriladi. Amir Temur alohida farmon qabul qilib, maqbara yonida masjid va xonaqoh darvishlari va ziyoratchilari uchun 60 chelak suv sig‘adigan katta doshqozon yasatgan. Og‘irligi 2 tonna, chetining aylanasi 2,75 gaz keladigan, yetti xil metall: temir, ruh, qo‘rg‘oshin, qalay, qizil mis, kumush va oltin qorishmasidan yasalgan mazkur qozon tabrizlik ohangar usta Abdul Aziz ibn Sharafiddin va uning shogirdlari qo‘li bilan yasalgan. Bu qozonga o‘xshash nodir ajoyibot dunyoning boshqa hech bir diyorida uchramaydi. Bayram, hayit kunlari Yassaviy masjidiga son-sanoqsiz ibodat qiluvchilardan kelganida, bu qozonga shu maqbara ostidan chiqadigan muqaddas buloq suvidan to‘ldirib, odamlarga ulashilgan. Ziyoratchilar ko‘ngillari poklanib, kasalliklardan forig‘ bo‘lib ketishgan.

Turkistonning qadimiy shahrida YuNESKOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan va Markaziy Osiyoning asosiy ziyoratgohlaridan biri sifatida e’tirof etilgan me’morchilik durdonasi – Xoja Ahmad Yassaviyning mahobatli maqbarasi joylashgan. Bu yer tarix, din va san’at o‘zaro chambarchas bog‘lanib, asrlar davomida ziyoratchilar, sayyohlar va tadqiqotchilarni o‘ziga jalb etib kelgan ma’naviyat markazining o‘ziga xos muhitini yaratgan maskandir. Xoja Ahmad Yassaviy (1103–1166) buyuk so‘fiy shoiri, faylasuf va voiz, turkiy tildagi so‘fiylik maktabining asoschisi. Uning she’riyat va nasrda o‘z ifodasini topgan ta’limoti O‘rta Osiyo va Volga bo‘yi musulmonlarining ma’naviy hayotiga ulkan ta’sir ko‘rsatdi.

Yassaviy vafotidan so‘ng Turkistondagi kichik maqbaraga dafn etilgan bo‘lsa, oradan ikki asr o‘tib, 14-asr oxirida hukmdor Temur (Temur) avliyo xotirasiga arziydigan muhtasham inshoot qurishni buyuradi. Qurilish 1390-yilda boshlanib, Temurning nabirasi Ulug‘bek qo‘li ostida tugatilgan. Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi Sharq me’morlik an‘analari va turkiy naqshlar sintezining yorqin namunasidir.

Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi Sharq me’morlik an‘analari va turkiy naqshlar sintezining yorqin namunasidir.

Asosiy gumbaz— Markaziy Osiyodagi eng yiriklaridan biri, diametri 18 metr dan oshadi. Qoplama firuza, ko‘k va oq soyalarda murakkab geometrik va o‘simlik bezaklarini hosil qiluvchi sirlangan plitkalardan qilingan.

Ichki makon mutanosiblik uyg‘unligi va dekorativ qoplamalarning boyligi bilan hayratda qoldiradi.**Bu yerda joylashgan:**

Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi, o‘yilgan qabr tosh bilan qoplangan;

Takazan— 1399-yilda insonning olijanob fazilatlarini ifodalovchi yetti metall qotishmasidan quyilgan diametri salkam 3 metr va ogʻirligi 2 tonnaga yaqin bronza piyola;

Noyob qo'lyozmalarga ega kutubxona, jumladan, Yassaviyning oʻzi matnlari;

Namoz, o'qish va ziyoratchilarni qabul qilish uchun zallar.

Devor va gumbazlar rang-barang mozaikalar, tosh va yogʻoch oʻymakorligi bilan bezatilgan, ravoqli teshiklari yupqa bezakli hoshiyaga ega.

Maqbara atrofida yaxlit ansamblni tashkil etuvchi binolar majmuasi: masjid, madrasa va xizmat xonalari joylashgan.

Temuriylar buyurgan kattaroq maqbara ziyoratgohning diniy ahamiyatini yanada oshirdi. Qozoq xonligi davrida taniqli shaxslar yodgorlik yaqinida dafn qilishni afzal koʻrganlar. Jumladan, Abulxayr, Rabiyyi Sulton-Begim, Joʻlbarisxon, Esimxon, Ondan-Sulton (Shigʻayxonning oʻgʻli), Ablayxon, Qoz davusti Kazbekbi. Maqbaraning muqaddas obroʻsi begona yurtlarga ham yetib bordi. XVI asr boshlarida qoʻshni oʻzbek xonligidan Muhammad Shayboniyxonning vorisi boʻlgan Ubaydullaxon keyinchalik Moʻgʻullar imperiyasining asoschisi boʻladigan Boburga qarshi jangidan oldin maqbarada toʻxtagan. Agar gʻolib chiqsa, uning hukmronligi shariat qonunlariga toʻliq amal qilishiga qasam ichadi.

Sovet davrida yodgorlik ommaviy ravishda yopilganiga qaramay, tartib bekor qilinganidan keyin maqbara ziyoratchilarni jalb qilishda davom etgan. Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi hozirgi kungacha qozoq musulmonlarining ziyoratgohi boʻlib kelgan. Demak, Turkiston shahri Oʻrta Osiyo musulmonlari uchun ikkinchi Makka boʻldi.

Darhaqiqat, maqbaraning shahar uchun ahamiyatini Turkistonning sobiq nomi Hazrati Turkiston tasdiqlaydi, bu soʻzma-soʻz „Turkiston avliyosi“ degan maʼnoni anglatadi va toʻgʻridan-toʻgʻri Yassaviyga ishora.

Oʻziga xos qozoq millati paydo boʻlgan avvalgi Qozoq xonligining poytaxti sifatida Turkiston hozirgi Qozogʻistonning madaniy yuragi boʻlib qolmoqda. Maqbara soʻfiy ilohiyot olimi va xonlikning qozoq zodagonlari dafn etilgan joy boʻlib, shaharning nufuzini yanada oshirdi. Qozoq millati va Markaziy Osiyo islom dinining hozirgi zamonda ham davom etishi Turkistonning tarixiy va madaniy ahamiyati, markazida Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi ekanligidan dalolat beradi. Islom olamining eng buyuk maqbaralaridan biri sifatida qabul qilingan u saqlanib qolgan va mintaqadagi eʼtiqod va meʼmorchilik yutuqlarining muhim yodgorligi boʻlib qolmoqda.

Towards the Future of New Uzbekistan: Science, Technology, and Education**Supervisor:****G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna**

Department of Theory and Methodology of the English Language
Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Ramazonova Sabinabonu Qahramon qizi

Third-year Bachelor Student

Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Abstract: This article explores the strategic importance of science, technology, and education in shaping the future development of New Uzbekistan. It analyzes ongoing national reforms aimed at strengthening scientific research capacity, accelerating technological innovation, and modernizing the education system in accordance with global standards. Special attention is given to digital transformation, innovation ecosystems, and human capital development as key drivers of sustainable economic growth. The study argues that the effective integration of scientific knowledge, advanced technologies, and high-quality education is essential for building a competitive, knowledge-based economy. The article concludes that long-term investment in research, innovation, and education will ensure social stability, economic resilience, and global competitiveness for New Uzbekistan.

Key Words: New Uzbekistan development strategy, national modernization agenda, science driven development, innovation-led economic growth, national innovation system, research and development (R&D), fundamental and applied research, interdisciplinary research, technological modernization, advanced technologies, digital transformation processes, digital governance, e-government systems, digital economy infrastructure, artificial intelligence, big data analytics, information and communication technologies (ICT), Industry 4.0, automation and robotics, innovation ecosystem, startup development, technology transfer, commercialization of scientific research, education system modernization, competence-based education, STEM education, higher education reforms, academic autonomy, academic mobility, lifelong learning, digital and blended learning, human capital development, intellectual potential, knowledge-based economy, sustainable socio-economic development, global integration and competitiveness.

Introduction

In recent years, Uzbekistan has embarked on a new stage of national development known as New Uzbekistan, which focuses on modernization, openness, and sustainable growth. Science, technology, and education play a central role in this transformation, serving as the foundation for economic progress and social development. In the context of globalization and rapid technological change, countries that invest in knowledge and innovation gain a significant competitive advantage. Therefore, the strategic development of these sectors has become a national priority for Uzbekistan.

The Role of Science in National Development

Scientific research is a key driver of innovation and technological progress. In New Uzbekistan, significant reforms have been implemented to strengthen research institutions, support young scientists, and improve the integration of science with industry. The development of both fundamental and applied research contributes to solving socio-economic challenges and enhancing national productivity. Moreover, the establishment of research universities and innovation centers promotes interdisciplinary collaboration and the commercialization of scientific research.

Technology and Digital Transformation

Technological advancement, particularly digital transformation, is one of the main pillars of New Uzbekistan's development strategy. The expansion of digital infrastructure, e-government services, and the digital economy has improved efficiency, transparency, and public service delivery. Technologies such as artificial intelligence, big data, and Industry 4.0 are increasingly being introduced into industry, education, and public administration. These processes not only modernize the economy but also create new opportunities for entrepreneurship and employment.

Education as the Foundation of Human Capital

Education plays a decisive role in developing human capital and intellectual potential. Reforms in the education system of Uzbekistan focus on improving quality, accessibility, and relevance to labor market needs. Competence-based education, STEM programs, and digital learning platforms are being actively implemented. Higher education reforms emphasize academic freedom, international cooperation, and lifelong learning. As a result, the education system is becoming more flexible, innovative, and globally integrated.

Conclusion

The future of New Uzbekistan largely depends on the effective development of science, technology, and education. These sectors are closely interconnected and collectively contribute to the formation of a knowledge-based economy and sustainable social development. By investing in research, innovation, and human capital, Uzbekistan can ensure long-term economic growth, social well-being, and

global competitiveness. Therefore, strengthening these strategic areas remains a key priority in the national development agenda.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan. Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026. Tashkent, Uzbekistan.
2. Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan. Reforms in Science and Education.
3. UNESCO. Education for Sustainable Development. Paris: UNESCO Publishing.
4. World Bank. Digital Development and Innovation for Economic Growth. Washington, DC.
5. OECD. Innovation, Science and Technology Indicators. Paris: OECD Publishing.

International Standards in Teaching and Assessing the English Language

Supervisor:

G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna

Department of Theory and Methodology of the English Language
Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Murodullayeva Laylinisobonu

Third-year Bachelor Student

Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Abstract: This article explores international standards in teaching and assessing the English language, with special emphasis on the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). It examines the structure of CEFR, its role in developing language skills, modern assessment approaches, and its significance in ensuring quality, transparency, and consistency in English language education worldwide.

Key words: CEFR, English language teaching, assessment, international standards, communicative competence.

Introduction

In the modern educational landscape, English has become a global language used in education, science, business, and international communication. As a result, the need for effective English language teaching and objective assessment has increased significantly. Traditional teaching and testing methods are no longer sufficient to meet current demands. Therefore, internationally recognized standards play a crucial role in improving the quality of language education.

One of the most influential frameworks in this field is the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). It provides a shared basis for the design of language curricula, teaching materials, and assessment tools. CEFR helps teachers and learners clearly understand learning goals and expected outcomes.

Main Part

1. The Structure and Levels of CEFR

The CEFR was developed by the Council of Europe and is widely used across many countries. It divides language proficiency into six levels: A1, A2, B1, B2, C1, and C2, ranging from beginner to proficient user.

Each level is defined by can-do descriptors, which describe what learners are able to understand and produce in real-life situations. For instance, learners at the B1 level can deal with most situations likely to arise while traveling and can produce simple

connected texts on familiar topics. This clear structure makes CEFR practical and learner-oriented.

2. The Role of CEFR in English Language Teaching

CEFR plays a vital role in improving English language teaching by promoting a communicative approach. Instead of focusing only on grammar and vocabulary memorization, CEFR encourages meaningful communication and practical language use.

Teachers who follow CEFR standards can:

- plan lessons with clear objectives,
- integrate the four language skills effectively,
- select appropriate materials according to learners' levels,
- support learner autonomy.

Moreover, CEFR helps learners become more aware of their progress, which increases motivation and responsibility for learning.

3. International Standards and Language Assessment

Assessment is an essential part of the teaching process, and CEFR introduces modern, performance-based assessment methods. It emphasizes continuous and formative assessment, rather than relying solely on final exams.

According to CEFR principles, assessment may include:

- oral presentations and dialogues,
- written tasks such as essays and letters,
- portfolios that show learner progress,
- teacher observation and self-assessment.

Such methods allow teachers to evaluate learners' real communicative abilities and ensure fairness and reliability in assessment.

4. Advantages of Using CEFR in Education

The application of CEFR offers several advantages:

- transparency in learning objectives and assessment criteria,
- comparability of language proficiency across institutions and countries,
- support for lifelong language learning,
- alignment with international exams such as IELTS and TOEFL.

As a result, CEFR serves as a bridge between local education systems and global standards.

Conclusion

In conclusion, international standards such as the CEFR play a crucial role in teaching and assessing the English language. They provide a clear and systematic framework that benefits both teachers and learners. By focusing on communicative competence, learner-centered instruction, and fair assessment, CEFR contributes significantly to

improving the quality of English language education. Therefore, the integration of CEFR into teaching practice is essential in modern language education.

References

- 1) Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press, 2001.
- 2) Harmer, J. How to Teach English. Longman, 2007.
- 3) Scrivener, J. Learning Teaching. Macmillan, 2011.
- 4) Richards, J. C. & Rodgers, T. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.

International Standards of Teaching and Assessment in English Language Education

Supervisor:

G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna

Department of Theory and Methodology of the English Language
Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Hoshimjonova Mohidil

Third-year Bachelor Student

Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Abstract: This article discusses international standards used in teaching and assessing the English language. It focuses on the CEFR framework and international examinations such as IELTS and TOEFL. The article also explains the importance of modern assessment methods in improving the quality of English language education.

Key words: English language teaching, international standards, CEFR, assessment, IELTS, TOEFL.

Introduction

English has become a global language used in education, science, and communication. As a result, there is a strong need to teach English effectively and assess learners fairly. International standards play an important role in achieving these goals. They help create clear learning objectives and ensure equal assessment for learners in different countries. This article aims to explain the main international standards of teaching and assessment in English language education.

International Standards in Teaching English

One of the most widely used international standards is the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The CEFR divides language proficiency into six levels: A1, A2, B1, B2, C1, and C2. Each level describes what learners can do in listening, reading, writing, and speaking.

The CEFR framework helps teachers design lessons according to students' levels. It also allows learners to understand their strengths and weaknesses in English. Because CEFR is internationally recognized, it provides a common language for describing language ability.

International Assessment Systems

Assessment is a key part of English language education. International tests such as IELTS and TOEFL are commonly used to measure English proficiency. These exams assess the four main language skills and follow standardized scoring systems.

The main advantage of these exams is their reliability and fairness. Many universities and employers around the world accept IELTS and TOEFL results. Therefore, these assessment systems play an important role in academic and professional opportunities.

Modern Assessment Approaches

In addition to standardized tests, modern education uses different assessment approaches. Formative assessment is used during the learning process to monitor students' progress. Summative assessment is conducted at the end of a course to evaluate overall achievement.

Other methods such as presentations, written assignments, and project work are also effective. These methods help assess students' practical language use and encourage active participation in learning.

Conclusion

In conclusion, international standards are essential in teaching and assessing the English language. Frameworks such as CEFR and exams like IELTS and TOEFL help improve teaching quality and ensure fair assessment. Using modern assessment methods alongside traditional tests can lead to better learning outcomes for students.

References

1. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages.
2. Brown, H. D. Language Assessment: Principles and Classroom Practices.
3. Richards, J. C. Approaches and Methods in Language Teaching.
4. IELTS Official Guide. Cambridge Assessment English.

International Standards of Assessment as a Tool for Ensuring Educational Quality

Supervisor:

G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna

Department of Theory and Methodology of the English Language
Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Abdug'aniyeva Sug'diyona Xusnitdin qizi

Third-year Bachelor Student

Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami

Abstract: In the modern globalized world, the quality of education has become a key factor in social and economic development. One of the most important elements of educational quality assurance is assessment. International standards of assessment provide a common framework for evaluating students' knowledge, skills, and competencies in a fair, reliable, and transparent manner. This article explores the concept of international assessment standards, examines major international assessment programs, and highlights their role in improving the effectiveness of educational systems.

Key words: international assessment standards, educational quality, competency-based assessment, PISA, TIMSS, PIRLS, validity, reliability, fairness, student competencies, quality assurance.

Introduction

Assessment plays a crucial role in the teaching and learning process. It not only measures students' academic achievement but also guides teachers, learners, and policymakers in improving educational outcomes. In recent decades, many countries have shifted from traditional, memorization-based assessment toward competency-based assessment aligned with international standards. These standards help ensure objectivity, comparability, and quality in education across different national contexts. Therefore, understanding international assessment standards is essential for the development of modern education systems.

Concept of International Assessment Standards

International assessment standards refer to globally recognized principles, criteria, and methodologies used to evaluate learning outcomes. These standards emphasize key qualities such as validity, reliability, fairness, and transparency. Validity ensures that assessment measures what it is intended to measure, while reliability guarantees

consistency of results. Fairness and objectivity aim to minimize bias and provide equal opportunities for all learners regardless of their background.

Unlike traditional assessments that focus mainly on factual knowledge, international standards prioritize higher-order thinking skills, including critical thinking, problem-solving, and the application of knowledge in real-life situations. This shift reflects the growing demand for learners who can adapt to rapidly changing social and professional environments.

Major International Assessment Programs

Several large-scale international assessment programs have been developed to measure students' performance and compare educational systems worldwide. Among the most influential are PISA, TIMSS, and PIRLS.

The Programme for International Student Assessment (PISA), organized by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), assesses 15-year-old students' abilities in reading, mathematics, and science. PISA focuses on how well students can apply their knowledge to real-world problems rather than simply recalling information.

The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS), conducted by the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), evaluates students' achievement in mathematics and science at the fourth and eighth grades. TIMSS provides valuable data on curriculum effectiveness and teaching practices.

The Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS), also organized by the IEA, measures reading comprehension skills of fourth-grade students. It highlights the importance of early literacy development and its impact on future academic success.

These programs help countries identify strengths and weaknesses in their education systems and develop evidence-based reforms.

Advantages of International Assessment Standards

The use of international assessment standards offers several significant advantages. First, they promote transparency and accountability in education by providing clear and measurable criteria for evaluation. Second, they enable international comparison, allowing countries to learn from best practices and successful educational models.

Furthermore, international standards encourage the development of student-centered learning. By focusing on competencies rather than rote memorization, assessments motivate learners to think critically and creatively. Teachers also benefit from assessment data, as it helps them adjust instructional strategies and address learning gaps more effectively.

Challenges and Limitations

Despite their benefits, international assessment standards also face certain challenges. Cultural differences, language barriers, and variations in national curricula may affect assessment results. Additionally, excessive focus on international testing can lead to teaching to the test, which may limit creativity in the classroom. Therefore, international standards should be adapted thoughtfully to local educational contexts.

Conclusion

In conclusion, international standards of assessment play a vital role in ensuring educational quality and promoting continuous improvement in teaching and learning. They provide reliable tools for measuring student achievement, fostering critical skills, and supporting evidence-based educational reforms. While challenges remain, the effective integration of international assessment standards can significantly contribute to the development of a competitive and inclusive education system. As education continues to evolve, international assessment standards will remain an essential component of quality assurance worldwide.

References

1. OECD. (2019). PISA 2018 assessment and analytical framework. OECD Publishing.
2. IEA. (2021). TIMSS 2019 international results in mathematics and science. International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
3. IEA. (2021). PIRLS 2021 assessment framework. International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
4. Brown, H. D. (2004). Language assessment: Principles and classroom practices. Pearson Education.
5. Harlen, W. (2007). Assessment of learning. Sage Publications.

DEVELOPMENT OF SPECIAL ENDURANCE IN AMATEUR JUDO PLAYERS USING MOVEMENT GAMES AT THE INITIAL TRAINING STAGE.

1ST YEAR MASTER'S STUDENT OF THE FACULTY OF SOCIAL SCIENCES
AND TECHNOLOGY OF THE ASIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY IN THE
FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS TRAINING

Sherjonov Baxtiyar Jalg'asbay uli

Abstract; Theoretical and practical substantiation of the effectiveness of the methodology for developing special endurance through the use of mobile games in the training process of young judokas at the initial stage of training.

Keywords: active games, special endurance, game techniques, relay race, judo wrestling, martial arts, training process, initial stage.

Kirish: Today, the number of people practicing judo in Uzbekistan is growing. Judo has become a popular sport of wrestling due to the affordability of its equipment, its value, and state support. Thus, judo attracts athletes with its philosophy, which cultivates such values as honesty, respect, and courage. The popularity of judo is also confirmed by the successes and sports achievements of Uzbek judokas in the international arena. Uzbek judokas traditionally achieve high results at world championships and the Olympic Games, and also occupy leading positions in international rankings.

However, the effectiveness of the training process and the quality of training of amateur judokas largely depend on their special endurance. It is special endurance that is an important component of the training of amateur judokas, since it directly affects the ability to effectively perform technical movements in conditions of physical and emotional fatigue during intense wrestling. The foundations of special endurance of judokas are laid at the stages of initial training, which indicates the relevance of researching the methodology for improving the training process, which is also necessary for laying the foundation for the further growth of the young athlete's skills. The initial stage of training is the main period, during which the basic physical qualities of the athlete are formed. This stage is of great importance, since it is during this period that physiological and functional conditions are created for the subsequent development of special endurance, which is a prerequisite for achieving high sports results in subsequent stages of the training process. The use of effective methods at this stage allows not only to improve physical fitness, but also to increase the motivation of athletes, which emphasizes the need for scientific and methodological support for

the development of special endurance. In this regard, the article is devoted to the study of the methodology for developing the special endurance of amateur judokas at the initial stage of training, based on active games, which is an urgent task for modern sports science.

Methods and organization of the research. To achieve the research goal, the following methods were used: analysis of scientific and methodological literature, pedagogical observation, testing of psychophysical indicators and indicators of physical fitness, methods of mathematical statistics, all data were presented as average values and standard deviations. We formed control and experimental groups consisting of 15 athletes in the 7-10 age category. The control group practiced without game exercises for the development of special endurance, the experimental group practiced according to the methodology developed by us, which included special game exercises for the development of endurance. The following exercises were used to assess special endurance: shuttle run (5 segments per 10 meters); Maximum number of seats per minute; Maximum number of throws per minute. To assess the effectiveness of using the outdoor games methodology, tests were conducted for both groups before the start of the experiment. Active games were used in the training process of the experimental group for 8 weeks. After the end of the experiment, a posttest was conducted for both groups. Data collection was carried out in the following order.

Research results and their discussion. Assessment of special endurance was carried out using three tests: shuttle run (5 segments per 10 meters), maximum number of squats per minute, and maximum number of throws per minute. As a result of the conducted experiment, statistically significant changes in physiological and functional indicators were revealed in the experimental and control groups. As a result, statistically significant differences were revealed between the final indicators of the control and experimental groups in the shuttle run (5×10 meters), the number of squats per minute, and the maximum number of throws per minute.

The main tasks aimed at developing special endurance at the initial stage of training judo athletes are:

1. Optimization of the aerobic capabilities of the body, ensuring the effective functioning of the cardiorespiratory system and increasing overall work capacity.
2. Development of anaerobic capabilities by improving energy supply mechanisms, including glycolytic and creatine phosphate pathways, which contribute to the performance of high-intensity loads.
3. Increasing the body's resistance to physiological stress factors arising during high-intensity work, which includes adaptation to metabolic and functional changes.

The implementation of the set tasks is possible by choosing the optimal methodology for organizing the training process. The main methods of developing special endurance

are: continuous training methods, including uniform and variable approaches; interval-intermittent training methods, for example, interval and repeated; as well as competitive and game methods.

Maximum effectiveness in the development of special endurance is achieved with a rational combination of the indicated methods. However, within the framework of this study, the main attention is paid to the application of the game method, in particular, to the improvement of general and special physical training, as well as the use of relay races, which include elements of special training inherent in wrestling activity.

Game style. It is considered one of the most effective methods in the initial stage of training judo wrestlers, since its main feature is the possibility of conditional modeling of motor actions during the training process. Games in the process of physical education, as a rule, have a complex character and include various motor activities - running, jumping, tumbling, throwing, etc.

We consider it rational to organize the training process for the season by dividing the course into sections, which allows adapting game techniques to each topic, as well as applying relay races of a general format aimed at developing the physical qualities of athletes. At the same time, it is important to adapt the goals and objectives of the training process to the characteristics of the age groups and skills of the participants.

For example, "Barrier Race" Relay. The goal of the relay is to develop the general endurance, coordination, and agility of athletes. Description:

- Athletes are divided into teams of 5-6 people.
- Barriers are installed on the training ground. For example, cones, mats, barriers.
- Each athlete must traverse a certain route, circumvent cones, jump obstacles, roll on carpets, or defend themselves.
- After the finish line, the athlete passes the baton to the next member of the team.
- The relay race continues until all athletes have completed the route.

In order to improve the endurance of special wrestlers, we additionally used an imitation of throwing or a throw directly at a speed as an independent element of the relay.

The "Cross with a Pass" relay can also serve as a positive example. The goal of the relay race is to increase the athlete's aerobic endurance. Description:

- Athletes are divided into teams of 5-10 people.
- Teams line up on the starting line.
- The first athlete runs a specified distance, for example, 10 meters, and completes the task there. For example, they bend and straighten their arms, sit up and stand up, or perform the "Uchi mata" throw 10 times, after which they return and pass the baton to the next participant.

- Each team strives to complete as many laps as possible within the given time, for example, for 5 minutes at the end of the training.

However, undoubtedly, when developing the training program of athletes at the initial stage of training, it is necessary to take into account the periods of development of their physical qualities, age-related psychophysiological characteristics, since the choice of appropriate training tools and methods effective for this period will depend on this, since three periods of development of physical qualities are considered the most favorable for the development of physical abilities: 7-9 years, 10-12 years, and 13-15 years.

Conclusion. The developed methodology for the development of special endurance in 7-10-year-old judokas, consisting of the use of active games, has proven its effectiveness. Its use made it possible to achieve a statistically significant improvement in physical indicators in athletes of the experimental group compared to the control group. The obtained results confirm that outdoor games are an effective means of developing special endurance at the initial stage of training judokas, therefore, this methodology can be recommended for use in the training process..

REFERENCES:

1. Ворожейкин, А. В. Методические подходы к построению тренировочного процесса в единоборствах на этапе начальной спортивной подготовки / А. В. Ворожейкин, А. В. Глухов, А. П. Волков // Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. – 2024. – №1 (33). – С. 84-95.
2. Курасбедиани, З. В. Адаптированная игра регби для развития специальной физической подготовки дзюдоистов / З. В. Курасбедиани, Д. А. Чевычелов // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2015. – №1 (33). – С. 165-169.
3. Мальцев, Г. С. Методика повышения общей физической подготовленности дзюдоистов на этапе начальной подготовки / Г. С. Мальцев, А. А. Рябов, Э. К. Рябова, Ю. В. Фоменкова // ТиПФК. – 2021. – № 9. – С. 90-92.
4. Паршин, С. В. Комплексное развитие координационных и силовых способностей самбистов на этапе начальной подготовки // Проблемы современного педагогического образования. – 2018. – № 60-4. – С. 323-327.
5. Попова, Н. В. Подготовка детей к занятиям различными видами спорта в процессе спортивно-оздоровительной работы // Colloquium-Journal. – 2019. – № 8-5(32). – С. 48-49.
6. Пужаев, В. В. Использование игрового метода в обучении конфликтному взаимодействию единоборцев // Психология и педагогика служебной деятельности. – 2023. – №1. – С. 119-122.

DEVELOPING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING FOR LAZY LEARNERS IN NATIVE LANGUAGE LESSONS THROUGH INTERACTIVE METHODS

Nurmatova Fotimakhon Erkinjon kizi

Andijan State Pedagogical Institute Master's Degree

1st year student

+99897 061 03 91

In today's globalization environment, the demands placed on the education system are becoming increasingly complex. Society needs individuals who can think independently, communicate, and constantly develop their knowledge. Therefore, the education system is faced with the task of not only imparting knowledge, but also of engaging students in learning and forming their internal motivation. The problem of passive learners remains particularly relevant in the teaching of the native language in secondary schools.

The native language is a subject that plays an important role in the formation of individual thinking. Through this subject, students learn speech culture, logical thinking, and fluent expression of their thoughts. However, in practice, many students do not have sufficient knowledge in this subject. The reasons for this are various: low motivation, psychological barriers, one-sidedness of traditional teaching methods, etc. The problem of working with passive learners remains particularly relevant in the process of teaching the native language. Such students are often passive during the lesson, hesitate to answer questions, find it difficult to express their opinions freely, and as a result, they acquire knowledge superficially. This situation negatively affects the quality of education.

The mother tongue lesson is not limited to teaching grammatical rules, but also involves the development of students' speech culture, thinking and communication competencies. Therefore, the use of interactive methods within this subject is an important means of increasing students' interest in the lesson, involving them in active learning, and increasing the effectiveness of mastering.[5]

This thesis discusses the issue of activating passive learners in native language lessons through interactive methods and increasing their effectiveness in mastering lessons.

Passive learners are students who have not sufficiently mastered knowledge, skills and competencies, and have a weak attitude towards learning. They often do not actively participate in the lesson process, hesitate to answer questions, make mistakes in written work and are afraid of evaluation. As a result, they lose self-confidence and become even more passive.

From a psychological point of view, such students have low self-esteem, fear of failure and social withdrawal. Therefore, an individual approach to them is important.

Motivation is an internal force that encourages a person to act. A student who is not motivated to learn perceives knowledge as an obligation. Interactive methods involve the student in an active process and awaken his internal need.

Interactive methods are methods based on cooperative learning, in which the teacher acts as a guide and the student is an active participant.

Methods such as brainstorming, cluster, insert, role-playing, debate, group work increase the speech activity of students.

As a result of interactive methods, students' interest in the lesson increases, independent thinking develops, and the level of mastery increases.[3]

Proving the effectiveness of interactive methods with examples

Example 1: “Brainstorming” method

Situation: The topic “Word Groups” is being studied in a 6th grade native language lesson. Students who are passive learners usually do not answer questions.

Interactive approach:

The teacher asks a question at the beginning of the lesson:

“What function do words perform in speech?”

Each student is required to express at least one thought, and is not criticized for mistakes.

Result: Students who were previously silent also express their thoughts and feel free. The topic is understandable to everyone at the initial level. This attracts passive learners to active learning.

Example 2: “Role Playing” method

Situation: The topic “Formal and Informal Speech” is being studied.

Interactive approach:

Students are given a situation:

one writes an application to the school principal;

one writes a message to a friend.

They demonstrate the type of speech in practice.

Result: Students learn the rule not by memorizing it, but by applying it. The passive learner also actively participates and the topic is reinforced.

Example 3: Studying a text using the “Insert” method

Situation: Students read the text without understanding it.

Interactive approach:

Marks are put:

✓ I know

? I didn't understand

new information

Result: The student realizes what he or she has understood. This develops the skill of reflection.

Example 4: Working in a group. The passive learner is placed in a group with a strong learner, and learning takes place in collaboration.

These examples prove that interactive methods:

turn the student into an active participant;

reduces fear;

ensures conscious assimilation of knowledge.[4]

Thus, interactive methods are a real and proven pedagogical tool for increasing the cognitive efficiency of passive learners.

In conclusion, the use of interactive methods in native language lessons can activate passive learners, improve their knowledge is an important condition for increasing the effectiveness of language acquisition. These methods fundamentally change the student's attitude to the learning process, turning him from a passive listener into an active participant. As a result, students learn to freely express their opinions, participate in discussions, and independently enrich their knowledge.

Interactive approaches reduce the psychological barriers that exist in passive learners, in particular, fear of mistakes, self-doubt, and passivity. The friendly and supportive environment created during the lesson increases the students' speech activity and serves to consciously master language material.

Interactive methods also form students' internal motivation for learning, that is, they begin to acquire knowledge not only for the sake of grades, but based on the need to know. As a result, the overall level of students' mastery increases, and the quality of teaching the subject of their native language improves.

References

1. G'ofurov B.S. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini rivojlantirish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 21–40-betlar.
2. Jo'rayev R.H. Ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. — Toshkent: O'zbekiston, 2020. — 88–104-betlar.
3. Safarov Sh.S. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish. — Toshkent: O'qituvchi, 2018. — 52–70-betlar.
4. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. — New York: Pearson, 2014. — pp. 98–115.
5. Yo'ldoshev J.G'. Interfaol ta'lim metodlari asoslari. — Toshkent: Sharq, 2018. — 76–95-betlar.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Muyassar Bobojonova

Ajiniyoz nomidagi NDPI 1 kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 5-6 yoshli bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishning interfaol usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, interfaol metodlar, maktabgacha ta'lim, 5-6 yoshli bolalar, o'yin texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы использования интерактивных методов в развитии творческого мышления детей 5-6 лет в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: творческое мышление, интерактивные методы, дошкольное образование, дети 5-6 лет, игровые технологии.

Abstract. This article highlights the issues of using interactive methods in the development of creative thinking of 5-6-year-old children in preschool educational organizations.

Keywords: creative thinking, interactive methods, preschool education, 5-6 year old children, game technologies.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bolalarning intellektual va ijodiy salohiyatini erta yoshdan rivojlantirishdan iboratdir. Jamiyatning tezkor rivojlanishi, innovatsion texnologiyalar va axborot oqimining ortib boriishi sharoitida kelajak avloddan mustaqil fikrlash, noodatiy yechim topish, ijodkorlik kabi sifatlar talab etilmoqda. Shu bois maktabgacha yosh davridayoq bolalarda ijodiy tafakkurni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

5–6 yoshli bolalar maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida bo'lib, bu davrda ularning tafakkuri, tasavvuri, nutqi va bilish faoliyati jadal rivojlanadi. Aynan shu yosh davrida qo'llaniladigan interfaol metodlar bolalarning faol ishtirokini ta'minlab, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ijodiy tafakkur- bu shaxsning mavjud bilim va tajribalar asosida yangicha g'oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yondashish hamda mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkur tasavvur,

fantaziya, obrazli fikrlash va erkin ifoda bilan chambarchas bogʻliq holda namoyon boʻladi.

5-6 yoshli bolalarda ijodiy tafakkur quyidagi belgilar orqali kuzatiladi: predmet va hodisalarga noodatiy qarash; turli vaziyatlarda oʻz fikrini erkin ifoda etish; oʻyin va mashgʻulotlarda yangi syujetlar yaratish; savollarga standart boʻlmagan javoblar berish; mustaqil tajriba oʻtkazishga intilish. Mazkur sifatlarni rivojlantirish uchun taʼlim jarayonida bolani passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Interfaol metodlar- bu taʼlim jarayonida tarbiyachi va bolalar, shuningdek bolalarning oʻzaro faol muloqotiga asoslangan oʻqitish usullaridir. Ushbu metodlar bolalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, hamkorlikda ishlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha taʼlimda interfaol metodlarning ahamiyati quyidagilarda namoyon boʻladi: bolalarning mashgʻulotlarga qiziqishini oshiradi; erkin muloqot muhitini yaratadi; bolani faol subyekt sifatida shakllantiradi; tafakkur, nutq va tasavvurni rivojlantiradi; ijodiy faoliyatni ragʻbatlantiradi. Ayniqsa 5-6 yoshli bolalar bilan ishlashda interfaol metodlar oʻyin faoliyati bilan uygʻunlashgan holda qoʻllanilganda yuqori samara beradi.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida quyidagi interfaol metodlar ijodiy tafakkurni rivojlantirishda samarali hisoblanadi:

- Rolli oʻyinlar. Rolli oʻyinlar bolalarning fantaziyasi va obrazli tafakkurini rivojlantiradi. “Doʻkon”, “Shifokor”, “Sayohat” kabi oʻyinlar jarayonida bolalar mustaqil syujet yaratib, vaziyatga mos harakat qilishga oʻrganadilar.
- Muammoli vaziyatlar yaratish. Mashgʻulot jarayonida tarbiyachi bolalar oldiga oddiy, ammo fikrlashni talab qiladigan muammolarni qoʻyadi. Masalan: “Agar yomgʻir yogʻmasa, tabiatda nima oʻzgaradi?” kabi savollar bolalarni fikrlashga undaydi.
- Aqliy hujum. Bolalarga biror mavzu boʻyicha erkin fikr bildirish imkoniyati beriladi. Bu usul bolalarda oʻz fikrini qoʻrqmasdan aytish, ijodiy gʻoyalar ilgari surish koʻnikmasini shakllantiradi.
- Tasviriy faoliyatga asoslangan metodlar. Rasm chizish, loydan shakllar yasash, kollaj tayyorlash kabi mashgʻulotlar bolalarning ijodiy tafakkuri va estetik didini rivojlantiradi.
- Jamoaviy ishlash usullari. Guruh bilan bajariladigan topshiriqlar bolalarda hamkorlik, oʻzaro fikr almashish va umumiy yechim topish malakasini rivojlantiradi.

Amaliy mashgʻulotlar jarayonida interfaol metodlardan tizimli foydalanish 5-6 yoshli bolalarda ijobiy oʻzgarishlarni yuzaga keltiradi. Bu esa bolalarni maktab taʼlimiga psixologik va intellektual jihatdan puxta tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 5-6 yoshli bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu metodlar bolalarning bilish faoliyatini faollashtiradi, mustaqil va ijodiy fikrlashini ta'minlaydi hamda ularni maktab ta'limiga tayyorlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Tarbiyachilar interfaol metodlardan maqsadli va tizimli foydalangan holda ta'lim sifatini yanada oshirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. 2022 yil.
2. M. Safarova, D. Mirzayeva. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ta'limiy muhitni tashkil etishning o'ziga xosligi. "Science and Education" Scientific Journal / 2024y.
3. S. Inadullayeva Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning mazmun-mohiyati. "Экономика и социум" №10(125)-2 2024

BILISH-TADQIQOT FAOLIYATIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Tazabayeva Muqaddas Baxtibay qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI

1 kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkurni rivojlantirishda bilish-tadqiqot faoliyatining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Tarbiyachining yo'naltiruvchi roli, pedagogik shart-sharoitlar hamda amaliy mashg'ulotlar shakllari ilmiy-nazariy jihatdan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: bilish faoliyati, tadqiqot faoliyati, tafakkur, maktabgacha yosh, mantiqiy fikrlash, mustaqil izlanish, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В данной статье освещается роль и значение познавательно-исследовательской деятельности в развитии мышления у детей дошкольного возраста. Научно-теоретически раскрыты направляющая роль воспитателя, педагогические условия и формы практических занятий.

Ключевые слова: познавательная деятельность, исследовательская деятельность, мышление, дошкольный возраст, логическое мышление, самостоятельный поиск, педагогический подход.

Abstract. This article highlights the role and importance of cognitive-research activity in the development of thinking in preschool children. The guiding role of the educator, pedagogical conditions, and forms of practical training are revealed from a scientific and theoretical point of view.

Keywords: cognitive activity, research activity, thinking, preschool age, logical thinking, independent research, pedagogical approach.

Hozirgi zamon maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki mustaqil fikrlashi, izlanishi va muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashishi muhim vazifa sifatida qaralmoqda. Maktabgacha yosh davri bolalar tafakkurining jadal shakllanishi bilan tavsiflanadi. Aynan shu bosqichda bolaning atrof-muhitni anglashga bo'lgan qiziqishi kuchayadi, savollar berish, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va mustaqil xulosalar chiqarishga intilish paydo bo'ladi. Ayniqsa, tafakkur rivoji bolaning shaxs sifatida shakllanishida asosiy psixik jarayonlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, bilish-tadqiqot faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Bilish-tadqiqot faoliyatining pedagogik asoslari maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari, rivojlanish ehtiyojlari hamda ta'lim-tarbiya jarayonining maqsad va vazifalariga tayangan holda shakllanadi. Ushbu faoliyat bolaning tabiiy qiziqishi va bilishga bo'lgan ehtiyojini ta'lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida e'tirof etadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, bilish-tadqiqot faoliyati faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etiladi. Bunda bola bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda kashf etuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida o'yin, tajriba va kuzatuvlar asosiy o'rinni egallaydi, bu esa bolalarning tafakkurini tabiiy rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bilish-tadqiqot faoliyatining muhim pedagogik asosi -muammoli vaziyat yaratishdir. Tarbiyachi tomonidan yaratilgan muammoli holatlar bolani o'ylashga, taxmin qilishga va yechim izlashga undaydi. Bu jarayonda savol berish, fikr yuritish va xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanadi. Muammoli yondashuv bolaning mantiqiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi.

Shuningdek, bilish-tadqiqot faoliyati individuallashtirilgan ta'lim tamoyiliga asoslanadi. Har bir bolaning bilish sur'ati, qiziqishi va imkoniyatlari inobatga olinadi. Tarbiyachi bolalarning individual rivojlanish darajasiga mos vazifalar taklif etib, ularning mustaqil izlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa bolalarda o'ziga ishonch va tashabbuskorlikni kuchaytiradi.

Pedagogik asoslarning yana bir muhim jihati - o'yin va tadqiqot faoliyatining uyg'unligidir. Maktabgacha yoshda o'yin yetakchi faoliyat hisoblanar ekan, bilish-tadqiqot faoliyati o'yin elementlari bilan boyitilishi zarur. O'yin jarayonida o'tkazilgan tajribalar va kuzatuvlar bolalar tomonidan oson va qiziqarli qabul qilinadi.

Bilish-tadqiqot faoliyati bolaning atrofdagi narsa va hodisalarni bevosita kuzatish, tajriba qilish, solishtirish va umumlashtirish orqali anglashiga asoslanadi. Ushbu faoliyat turi bolani passiv tinglovchidan faol izlanuvchiga aylantiradi. Bola savol beradi, taxmin ilgari suradi va o'z fikrini amaliy faoliyat jarayonida sinab ko'radi. Natijada tafakkur jarayonlari tabiiy va izchil rivojlanadi.

Bilish-tadqiqot faoliyati jarayonida bolalarda quyidagi tafakkur shakllari rivojlanadi:

- Analitik tafakkur** - predmet va hodisalarni qismlarga ajratib o'rganish;
- Mantiqiy tafakkur** - sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash;
- Ijodiy tafakkur** - muammoga noodatiy yechim topish;
- Umumlashtirish va xulosa chiqarish** - olingan tajriba asosida yakuniy fikr bildirish.

Bu jarayonlar bolaning nutqi, xotirasi va diqqatining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda amalga oshadi. Bilish-tadqiqot faoliyatini samarali tashkil etish uchun tarbiyachi tomonidan qulay pedagogik muhit yaratilishi lozim. Tarbiyachi bolaga

tayyor javob bermasdan, uni mustaqil fikrlashga undovchi savollar orqali yoʻnaltiradi. Tajribalar, kuzatuvlar va muammoli vaziyatlar bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi muhimdir.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bilish-tadqiqot faoliyati quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: oddiy tajribalar va kuzatuvlar; tabiat bilan bogʻliq izlanishlar; qurish-yasash va konstruktiv oʻyinlar; savol-javob va muammoli vaziyatlar asosidagi mashgʻulotlar; didaktik va ijodiy oʻyinlar. Mazkur faoliyatlar bolaning qiziqishini oshiradi va tafakkur rivojini jadallashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, bilish-tadqiqot faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu faoliyat orqali bolalarda mustaqil fikrlash, izlanish, mantiqiy xulosa chiqarish va ijodiy yondashuv koʻnikmalari shakllanadi. Bu esa ularning maktab taʼlimiga tayyorgarligini yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. "Ilk qadam" davlat oʻquv dasturi. 2022 yil.
2. S. Inadullayeva Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning mazmun-mohiyati. "Экономика и социум" №10(125)-2 2024.
3. Imamova N.Z. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish orqali kreativlik qobiliyatini rivojlantirish. Inter education & global study. 2025. №1

O'YIN ASOSIDAGI TADQIQOT FAOLIYATINING BOLALAR TAFAKKURIGA TA'SIRI

Axmedova Gulrux Rustam qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2 kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda o'yin asosidagi tadqiqot faoliyatining pedagogik va psixologik ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'yin faoliyati, tadqiqot faoliyati, tafakkur, maktabgacha yosh, mustaqil fikrlash, bilish jarayoni, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В данной статье освещается педагогическое и психологическое значение исследовательской деятельности на основе игры в развитии мышления детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: игровая деятельность, исследовательская деятельность, мышление, дошкольный возраст, самостоятельное мышление, познавательный процесс, педагогический подход.

Abstract. This article highlights the pedagogical and psychological significance of research activities based on play in the development of thinking in preschool children.

Keywords: game activity, research activity, thinking, preschool age, independent thinking, cognitive process, pedagogical approach.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida bolani shaxs sifatida rivojlantirish, uning tafakkurini faollashtirish va bilishga bo'lgan ehtiyojini qo'llab-quvvatlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bolaning tafakkuri faol rivojlanib, atrof-muhitni anglashga bo'lgan tabiiy qiziqishi kuchayadi. Shu sababli ta'lim jarayonida bolalar uchun eng qulay va samarali faoliyat shakli bo'lgan o'yin asosidagi tadqiqot faoliyatidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'yin bolalar hayotining yetakchi faoliyati bo'lib, u orqali bola atrofdagi voqelikni o'rganadi, tajriba orttiradi va o'z fikrini ifodalashga harakat qiladi. Tadqiqot faoliyati esa o'yinning mazmunini boyitib, bolaning tafakkur jarayonlarini yanada chuqurlashtiradi.

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalar tafakkurini rivojlantirish masalasi "Ilk qadam" davlat o'quv dasturining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu dasturda bolalarning bilishga qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlash, kuzatish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishda o'yin asosidagi tadqiqot faoliyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

“Ilk qadam” dasturiga muvofiq, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bilim berish jarayoni majburiy o‘qitish shaklida emas, balki o‘yin, tajriba va izlanishga asoslangan faoliyat orqali tashkil etilishi belgilangan. Ayniqsa, tabiiy hodisalarni kuzatish, buyumlarning xossalarini o‘rganish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlashga yo‘naltirilgan o‘yinli topshiriqlar bolalar tafakkurining faollashuviga xizmat qiladi.

Dasturda keltirilgan kompetensiyaviy yondashuvga ko‘ra, o‘yin asosidagi tadqiqot faoliyati orqali bolalarda quyidagi tafakkur jarayonlari rivojlanadi: mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish; mustaqil qaror qabul qilish; tahlil va sintez qilish; umumlashtirish va taqqoslash; taxmin qilish va natijani oldindan ko‘ra bilish. Masalan, dasturda tavsiya etilgan “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar shunday bo‘lsa nima bo‘ladi?” kabi savollarga asoslangan o‘yin-tadqiqot mashg‘ulotlari bolalarni faol fikrlashga undaydi. Bunda bola oddiy ijrochi emas, balki faol tadqiqotchi sifatida ishtirok etadi. Bu esa tafakkurning ijodiy va tanqidiy shakllarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Shuningdek, dasturda o‘yin-tadqiqot faoliyatini tashkil etishda pedagogning yo‘naltiruvchi va hamkorlik qiluvchi roli muhim deb qaraladi. Tarbiyachi bolaga tayyor bilim bermaydi, balki savollar, muammoli vaziyatlar va qiziqarli o‘yinlar orqali uni mustaqil izlanishga yo‘naltiradi. Natijada bolalarda bilimga nisbatan barqaror qiziqish, tafakkur faolligi va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalari shakllanadi.

O‘yin asosidagi tadqiqot faoliyati -bu bolalarning o‘yin jarayonida kuzatish, solishtirish, tajriba o‘tkazish va xulosa chiqarish orqali bilimlarni egallashiga qaratilgan faoliyat turidir. Bunda o‘yin vosita sifatida qo‘llanilib, tadqiqot esa bolaning bilish faoliyatini faollashtiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Mazkur faoliyatda bola tayyor bilimni emas, balki o‘z tajribasi asosida yangi tushunchalarni shakllantiradi. O‘yin jarayonida yuzaga keladigan savollar va muammolar bolani fikrlashga, taxmin qilishga va o‘z qarorini asoslashga undaydi. O‘yin asosida tashkil etilgan tadqiqot faoliyati bolalar tafakkuriga kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Avvalo, bolalarda analitik tafakkur rivojlanadi, ya’ni ular predmet va hodisalarni alohida belgilariga ko‘ra tahlil qilishni o‘rganadilar. Shuningdek, mantiqiy tafakkur shakllanib, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish ko‘nikmalari rivojlanadi.

O‘yin jarayonida bolalar mustaqil ravishda qaror qabul qiladi, muammoli vaziyatlarga duch keladi va ularga yechim topishga harakat qiladi. Bu holat ijodiy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bola o‘z fikrini erkin ifodalaydi, xatolardan qo‘rqmay tajriba qiladi va natijani baholaydi. O‘yin asosidagi tadqiqot faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiyachining pedagogik mahoratiga bog‘liq. Tarbiyachi o‘yin jarayonini to‘g‘ri yo‘naltirishi, bolalarda qiziqish uyg‘otuvchi muammoli vaziyatlar yaratishi lozim. Eng muhimi, bolaga tayyor javob bermasdan, uni mustaqil fikrlashga undashi zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'yin asosidagi tadqiqot faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Ushbu faoliyat orqali bolalarda mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, ijodiy yondashuv va bilishga qiziqish ko'nikmalari shakllanadi. O'yin va tadqiqot faoliyatining uyg'unligi bolaning shaxsiy rivojlanishini ta'minlab, uni keyingi ta'lim bosqichlariga puxta tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. 2022 yil.
2. Sh.Sodikova Maktabgacha pedagogika. Toshkent 2017 yil.

NON-INVASIVE DIAGNOSTIC APPROACHES IN METABOLIC-RELATED STEATOHEPATITIS

Mamajonov Islombek Sardorbek ugli

1st year master's student in the field of therapy

Andijan State Medical Institute

Scientific supervisor: Yaminova Nafisa Khaydaraliyevna

Associate Professor of the Department of Training of Family Doctors

Andijan State Medical Institute

Abstract. This thesis reviews a pragmatic framework for non-invasive diagnosis in metabolic-related steatohepatitis, focusing on test selection, sequencing, interpretation pitfalls, and pathway implementation across primary care and specialist settings.

Keywords: metabolic-related steatohepatitis, metabolic dysfunction–associated steatotic liver disease, non-invasive tests.

INTRODUCTION

Metabolic-related steatohepatitis has moved from being a specialist curiosity to a mainstream clinical problem because metabolic disease is now pervasive and long-lived. The practical consequence is that large numbers of patients have hepatic steatosis, while a smaller but clinically crucial subset develop progressive fibrosis leading to cirrhosis, portal hypertension, and hepatocellular carcinoma. The diagnostic challenge, therefore, is one of scale and prioritization: clinicians must identify the patients who are most likely to experience liver-related complications while avoiding unnecessary invasive procedures in the majority who will not. Contemporary guidance emphasizes that non-invasive tests should be used in structured case-finding strategies among individuals with cardiometabolic risk factors and evidence of steatosis or abnormal liver enzymes, with special attention to those with type 2 diabetes or obesity because the prevalence of advanced fibrosis is higher in these groups [1].

MAIN PART

Non-invasive diagnosis is best understood as a risk-stratification process rather than a single test result. In routine practice, the outcome-relevant target is advanced fibrosis because fibrosis stage is the strongest predictor of liver-related events across chronic liver diseases. The most scalable approach begins with inexpensive, widely available blood-based scores computed from routine laboratory values. Among these, the fibrosis-4 index is commonly used as a first-line triage tool because it is simple, cost-free, and performs well for ruling out advanced fibrosis in low-prevalence settings

when applied with appropriate thresholds. European non-invasive testing guidance describes a stepwise pathway in which a low fibrosis-4 result supports management in primary care with periodic reassessment, while higher or indeterminate values trigger second-line testing. Age is a critical modifier: because age is part of the score, older patients may be falsely labeled high risk unless age-adapted thresholds are used. This is not an academic detail; it is a major determinant of referral volume and diagnostic efficiency in real health systems [2].

Second-line testing typically uses elastography, most commonly vibration-controlled transient elastography, to measure liver stiffness as a surrogate for fibrosis. In metabolic-related steatohepatitis, elastography provides a practical balance of speed, non-invasiveness, and clinical interpretability, and guideline-based algorithms often use liver stiffness thresholds to further separate low-risk from higher-risk individuals. Diagnostic optimization at this stage is less about ordering the test and more about ensuring the result is trustworthy. Liver stiffness can be inflated by acute inflammation, cholestasis, hepatic congestion, and measurement limitations in severe obesity unless the correct probe is used and quality criteria are met. This is why recent professional guidance places substantial emphasis on imaging-based non-invasive assessment standards and appropriate clinical integration rather than treating elastography as a standalone verdict. In addition to stiffness, controlled attenuation parameter derived during transient elastography can estimate steatosis, but steatosis measurement should be viewed as supportive information; it is fibrosis risk that drives prognosis-oriented decisions [3].

CONCLUSION

Non-invasive diagnosis in metabolic-related steatohepatitis is most effective when it is organized as a stepwise, risk-based pathway rather than a collection of ad hoc tests. The central clinical goal is timely recognition of advanced fibrosis, because fibrosis stage drives prognosis and determines the intensity of monitoring and specialist management. First-line blood-based scores provide scalable triage; elastography and selected biomarker panels refine risk; and advanced imaging or liver biopsy is reserved for discordant, indeterminate, or decision-critical scenarios.

REFERENCES

1. Rinella M. E., Lazarus J. V., Ratziu V., Francque S. M., Sanyal A. J., Kanwal F., et al. A multisociety Delphi consensus statement on new fatty liver disease nomenclature. *Hepatology*, 2023, Vol. 78, No. 6, pp. 1966–1986. DOI: 10.1097/HEP.0000000000000520. [PubMed+1](#)
2. Berzigotti A., Tsochatzis E., Boursier J., Castera L., Cazzagon N., Friedrich-Rust M., et al. EASL Clinical Practice Guidelines on non-invasive tests for evaluation

- of liver disease severity and prognosis: 2021 update. *Journal of Hepatology*, 2021, Vol. 75, No. 3, pp. 659–689. DOI: 10.1016/j.jhep.2021.05.025. [journal-of-hepatology.eu](https://www.journal-of-hepatology.eu)+1
3. Rinella M. E., Neuschwander-Tetri B. A., Siddiqui M. S., Abdelmalek M. F., Caldwell S., Barb D., et al. AASLD Practice Guidance on the clinical assessment and management of nonalcoholic fatty liver disease. *Hepatology*, 2023, Vol. 77, No. 5, pp. 1797–1835. DOI: 10.1097/HEP.0000000000000323. [PubMed](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/)+1
4. Sterling R. K., Duarte-Rojo A., Patel K., Asrani S. K., Alsawas M., Dranoff J. A., et al. AASLD Practice Guideline on imaging-based noninvasive liver disease assessment of hepatic fibrosis and steatosis. *Hepatology*, 2025, Vol. 81, No. 2, pp. 672–724. DOI: 10.1097/HEP.0000000000000843.

TABLE OF CONTENTS

1	BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING SHAXSIY-KASBIY SHAKLLANISHI ASOSIDA INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI Davirova Dilshoda, Berdibekova Feruza Abdumannob qizi	3–6
2	GENERAL AND MODERN TYPOLOGICAL TRENDS Nishonova Sayyora Saidovna, Ramazonova Sabinabonu Qahramon qizi	7–9
3	MORPHOLOGICAL TYPOLOGY Nishonova Sayyora Saidovna, Abdug‘aniyeva Sug‘diyona Khusniddin qizi	10–11
4	THE ROLE OF CRITICAL THINKING AND PROBLEM-BASED LEARNING IN DEVELOPING COMMUNICATIVE SKILLS Mirkamilov Bilol Ziyodulla oğlu, Berdiyeva Shakhnoza Kholmakhammatovna	12–14
5	“Ingliz va o‘zbek guruhlarida kontekstual omonimlarning lingvokognitiv xususiyatlarini o‘qitish” Sabirova Nodira Maxmutovna	15–18
6	Amerikaning turizm salohiyati: shaharlar xilma-xilligi Sodiqova Feruza Nodirbek qizi	19–25
7	INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AFZALIKLARI. Adxamova Muslima Akmaljon Qizi	26–30
8	TERMINLARNING YASALISH USULLARI Halimova Farida Pardaqul qizi	31–34
9	SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMIDA VAQTNI BOSHQARISH: SHIFOKOR VA BEMOR UCHUN IMKONIYATLAR Xasanov Akramjon, Ibragimov G‘anijon G‘ayratovich	35–41
10	INTERACTIVE STORY-BASED WRITING TASKS: BOOSTING CREATIVITY AND TEXT ORGANIZATION SKILLS IN PRIMARY EFL STUDENTS Ashurov Abdulatif Tuxtasunovich	42–44
11	OZIQ-OVQAT SANOATINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMLARNING AHAMIYATI Dilnavoz Nurmanova	45–49
12	Temir yo‘l sanoatida singulyar va amaliy iqtisodiyotni qo‘llashning ilmiy-nazariy asoslari Bobojonova Zarnigor	50–58
13	PSYCHOLOGICAL CHALLENGES IN HIGH-FREQUENCY TRADING: STRESS, DECISION-MAKING, AND RISK MANAGEMENT Ezoza Abrorovna Sayliyeva, Manzura Kholboyevna Begimova	59–62
14	AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI Qurbonov Nuriddin Ro‘ziqulovich	63–67
15	“O‘zbektelekom” AKning ijtimoiy-iqtisodiy holatini baholash Gafurov Ravshan	68–75

16	Yetakchi aloqa korxonasi xizmatlarining diversifikatsion holati Gafurov Ravshan	76–87
17	Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish sohasida samaradorlikka erishishdagi yondashuvlar Islomov Javlon Rasulovich	88–96
18	Aloqa va telekommunikatsiya korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish algoritmini takomillashtirish yo'llari Islomov Javlon Rasulovich	97–104
19	Rivojlangan davlatlarda iqtisodiyotida aloqa sohasini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishning xorij tajribasi Ismoilova Nodira	105–114
20	“O'zbektelekom” aksiyadorlik jamiyatida raqobatbardoshlik darajasini raqamli texnologiyalar asosida oshirish Ismoilova Nodira	115–121
21	BIR MA'NOLI VA KO'P MA'NOLI SO'ZLAR Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna, Jo'rayeva Shohista	122–124
22	Dunyo tillari va ular orasida o'zbek tilining tutgan o'rni Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna, Jo'rayeva Shohista	125–128
23	Darsda jamoaviy ishlash usullarini qo'llashning mexanizmlari (bo'lajak boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari misolida) Nurmanova Dilfuza Jamilovna	129–133
24	ЭЛАЙНЕР-ОРТОДОНТИЯ И ПАРОДОНТАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ: КЛИНИКО-МИКРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ И ЛУЧЕВАЯ ОЦЕНКА БЕЗОПАСНОСТИ У ВЗРОСЛЫХ ПАЦИЕНТОВ Гулчехра Садуллаева Илхомжон кизи	134–136
25	THE INFLUENCE OF THE CRYOBIOPSHERE AND A COMPREHENSIVE APPROACH TO THE STUDY OF THE SOLAR SYSTEM Sharipova Guzal Usmanbekovna, Odilova Muslima Ilyosjon qizi	137–141
26	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA BADIY ERTAK VA HIKOYALARDAN FOYDALANISHDA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR Alisherova Rahnamo, D. Olimova	142–148
27	Maktabgacha ta'limda steam yondashuvi orqali bolalarning nutq va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish Hamdamova Mavludaxon Shuhratjon qizi	149–154
28	ART TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI Arabbayeva Hilola Samijon qizi	155–160
29	Human Rights Protection in the Republic of Uzbekistan: A Legal Framework Analysis Mukhlisa Pardaeva	161–163
30	CHALLENGES IN ENGLISH WRITING FOR UZBEK LEARNERS CAUSED BY THE ABSENCE OF GRAMMATICAL GENDER Umarova Feruza Normamat qizi, Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna	164–169

31	The Impact of Syntactic Word Order Differences on the Development of English Speaking Skills among Uzbek Learners Jamoldinova Aziza Ulugbek qizi, Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna	170–175
32	EFFECT OF A TETRAHYDROISOQUINOLINE DERIVATIVE ON HEMATOLOGICAL PARAMETERS IN VIVO Khamidova U.B., Terenteva E.O., Azimova Sh.S.	176–177
33	AXBOROT TEXNOLOGIYALARI O'QUV MASHG'ULOTLARIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI INTEGRATSIYA QILISH ORQALI TALABALAR KREATIV FIKRLASH KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH Masharipov Madiyor Palvannazirovich, Qosimova Umida Zakirdjanovna	178–183
34	“Challenges for Uzbek learners in acquiring the English verb ‘to be’ in present tense” Muhammadova Gulmira Abduzohidjon qizi, Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna	184–188
35	“O‘ZBEKISTON AHOLI TURMUSH DARAJASI VA DAROMADLARI AXAMIYATI” Sharipova Zulayxo	189–192
36	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SANOAT TARAQQIYOTI VA STRUKTURAVIY O‘ZGARISHLAR Niyozmetov Doniyor	193–196
37	YOSHLAR MA'NAVIYATINI YUKSALTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIYANING O'RNI Jo'rayeva Nilufar Tog'aynazar qizi, Tojiyeva Mahliyo Rustam qizi	197–199
38	PSIXOLOGIK XIZMATGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR Niyazova Maftuna O'baydulloevna, Usmonov Bobur Maxmatqobul o'g'li	200–204
39	O'QUVCHILAR VA OTA-ONALAR UCHUN PSIXOLOGIK MASLAHATNI TASHKIL ETISH Ismoilova Naima Musurmonovna, Bekmurotova Zulfiya Berdimurotovna	205–207
40	PEDAGOGLARDA O'QUV JARAYONINI KREATIVLIK BILAN BOSHQARISHDA INTUITSIYA VA IMPROVIZASIYANING O'RNI Xudoyqulova Shahnoza Valiql qizi, Allomova Sohiba Murodovna	208–212
41	KREDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARNING INDIVIDUAL TA'LIM SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI Qulboyeva Umida To'ramurod qizi, Jo'rayeva Xadicha Allayorovna	213–216
42	PSIXOLOG FAOLIYATIDA O'QUVCHILARNI TURLI AXBOROT HURUJLARIDAN SAQLASHNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI Sultonova Nilufar Bahtiyor qizi	217–220
43	O'QUVCHILARINI SAMARALI MULOQOTGA O'RGATISHNING O'ZIGA XOS USULLAR Nuraliyeva Feruza Rahmatulla qizi, Qodirova O'g'iloy O'ktam qiz	221–225
44	STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O'QUVCHILARNI O'QITISH BUGUNGI KUN TALABI Turdiyev Yorqin Ochilovich	226–229

45	KICHIK KORXONALARDA XODIMLARNI BOSHQARISH MUAMMOLARI Numonova Sitora	230–234
46	STUDENT-CENTERED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE CLASSROOMS: ENGAGEMENT AND ACHIEVEMENT Sadriddinova Dildora Mahamadjanovna, Sayfiddinova Ra'noxon Muhammadmuso kizi	235–238
47	OLIY TA'LIMDA INNOVATSION YONDOSHUVLAR ASOSIDA O'QITISHNI TASHKIL ETISH Tulyaganova Shaxnoza Abduraximovna, Nazirov Kamoliddin Xusnitdinovich, Israilova Gulrux Zafarovna, Karimov Yusuf Narzullayevich	239–244
48	RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA CHAKANA BANK XIZMATLARINING MIJOZLAR UCHUN AFZALLIKLARI Alimov Umid O'ktambayevich	245–248
49	ISLOM VA AN'ANAVIY BANK-MOLIYASING ASOSIY FARQLI JIHLTLARI Xaitov Shaxzod Sharipboevich	249–252
50	KARIESNING ZAMONAVIY DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARI Rashidova Nozima O'ktam qizi, Majidova Shahrizoda Erkinovna	253–254
51	THE ROLE OF THE STATE IN INSTITUTIONAL ECONOMICS THEORY Shodmon Turdiev, E'zoza Sattarova	255–258
52	İNOVASYONEL EKONOMİ TEORİSİNDE BİLGİ VE TEKNOLOJİLERİN ROLÜ Şohinur Ergaşeova, E'zoza Sattarova	259–261
53	ANTONIMLAR. OMONIMLAR. PARONIMLAR. Nurullayeva Iroda Mamadi qizi, Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna	262–267
54	Ahmad Yassaviy hayoti va ijodi Abdurahmonova Mavluda, Nurullayeva Iroda	268–274
55	Towards the Future of New Uzbekistan: Science, Technology, and Education G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna, Ramazonova Sabinabonu Qahramon qizi	275–277
56	International Standards in Teaching and Assessing the English Language G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna, Murodullayeva Laylinisobonu	278–280
57	International Standards of Teaching and Assessment in English Language Education G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna	281–282
58	International Standards of Assessment as a Tool for Ensuring Educational Quality G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna	283–285
59	DEVELOPMENT OF SPECIAL ENDURANCE IN AMATEUR JUDO PLAYERS USING MOVEMENT GAMES AT THE INITIAL TRAINING STAGE. Sherjonov Baxtiyar Jalg'asbay uli	286–289
60	DEVELOPING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING FOR LAZY LEARNERS IN NATIVE LANGUAGE LESSONS THROUGH INTERACTIVE METHODS Nurmatova Fotimakhon Erkinjon kizi	290–292
61	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH Muyassar Bobojonova	293–295

62	BILISH-TADQIQOT FAOLIYATIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH Tazabayeva Muqaddas Baxtibay qizi	296–298
63	O‘YIN ASOSIDAGI TADQIQOT FAOLIYATINING BOLALAR TAFAKKURIGA TA‘SIRI Axmedova Gulrux Rustam qizi	299–301
64	NON-INVASIVE DIAGNOSTIC APPROACHES IN METABOLIC-RELATED STEATOHEPATITIS Mamajonov Islombek Sardorbek ugli	302–304
	OUTLINE	305-309